ISSN 2233-1468

ГОДИШЊАК 3/2013

Друштва чланова Матице Српске у Републици Српској

Бања Лука, 2013.

ГОДИШЊАК
ДРУШТВА ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

YEARBOOK
OF MATICA SRPSKA– MEMBERS OF THE SOCIETY IN REPUBLIC OF SRPSKA

Редакција:
Проф. др Драго Бранковић,
проф. др Бранко Летић, Слободан Наградић,
Зоран Пејашиновић, Ранко Рисојевић,
Ранко Павловић, проф. др Љиљана Шево,
проф. др Младен Шукало (главни и одговорни уредник), мр Игор Симановић (секретар редакције)

Editorial board:
Dr Drago Branković, dr Branko Letić,
Slobodan Nagradić, Zoran Pejašinović,
Ranko Risojević, Ranko Pavlović,
dr Ljiljana Ševo, dr Mladen Šukalo (general editor and editor-in-chief), mr Igor Simanović (secretary of editorial board)

Адреса редакције:
Матица српска - друштво чланова Матице српске у Републици Српској, Бана Лазаревића 1, 78000 Бања Лука
e-mail: drustvoclanovamatice.rs@gmail.com

РЈЕШЕЊЕМ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЈЕТЕ И КУЛТУРЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ БР. 07.030-053-8-13/11, ОД 30.12.2011. ГОДИНЕ, ЧАСОПИС “ГОДИШЊАК” УПИСАН ЈЕ У РЕГИСТАР ЈАВНИХ ГЛАСИЛА

Матица српска

ДРУШТВО ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ У
РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

ГОДИШЊАК бр. 3/2013

Овај број уредили:
Др Младен Шукало
Мр Игор Симановић

Бања Лука 2013.

САДРЖАЈ/ TABLE OF CONTENTS

СТУДИЈЕ, ЧЛАНЦИ, РАСПРАВЕ
STUDIES, ARTICLES, REVIEWS

Милан О. Драгичевић:
О вокалском систему говора мјештана села Поповићи из прњаворског краја у сјеверној Босни
Milan O. Dragicevic:
On the vowel system of the local speech of the village of Popovici in the area of Prnjavor in Northern Bosnia and Herzegovina 11

Ненад Крстић:
О предикату у француском и српском језику
Nenad Krstic:
On predicate in French and Serbian respectively 23

Младен Шукало:
Ратне слике Иве Андрића
Mladen Sukalo:
Ivo Andric's war images 35

Мирјана Стојисављевић:
„Јунаштво“ Скендера Куленовића
Mirjana Stojisavljevic:
''Heroism'' by Skender Kulenovic 49

Драган Драгомировић:
Да ли је Пјер Менар први романописац књижевности за дјецу и младе? (теоријско-методолошка напомена о књижевности за дјецу)
Dragan Dragomirovic:
Is Pierre Menard the first novelist in literature for children and the young?(theoretical and methodological comment on literature for children) 71

Мирјана Арежина:
Ловац и вила Мавра Ветрановића
Mirjana Arezina:
The Hunter and the Fairy by Mavro Vetranovic 83

Бранимир Куљанин:
Источно питање у *Пишчевом дневнику* Достојевског
Branimir Kuljanin:
The Eastern issue in *Writer's Diary* by Dostoevsky 93

Данијел Дојчиновић:
Новоистористички приступ средњовјековном тексту
Danijel Dojcinovic:
New-history approach to medieval text 151

Слободан Наградић:
Националне мањине у уставима у БиХ
Slobodan Nagradic:
Ethnic minorities in the constitutions of Bosnia and Herzegovina.. 159

Жељко Вујадиновић
Онтологија Балкана
Zeljko Vujadinovic:
Ontology of the Balkans 197

ГРАЂА ИЗ КУЛТУРНЕ ПРОШЛОСТИ
ITEMS FROM CULTURAL HERITAGE

Младен Шукало:
Позоришна критика Бранка Загорца
Mladen Sukalo:
Theatre review by Branko Zagorac 219

Ивана Панџић:
Палеолит у Босни и Херцеговини
Ivana Pandzic:
Paleolithic Age in Bosnia and Herzegovina 255

Сања Пупац:
Живот и композиторски опус Владе С. Милошевића
Sanja Pupac:
Life and oeuvre of composer Vlado S. Milosevic 289

Јелена Јањић:
Двије пјесме Симеона Милутиновића Сарајлије
Jelena Janjic:
Two poems by Simeon Milutinovic Sarajlija 351

ПРИКАЗИ
REVIEWS

Станиша Тутњевић
О Српској књижевној традицији Босне и Херцеговине
Stanisa Tutnjevic:
On Serbian literary tradition in Bosnia and Herzegovina 367

Предраг Бојић
Из једног од углова
Predrag Bojic:
From one of the perspectives 371

Нина Говедар
Обала незаборава
Nina Govedar:
The shore of inoblivion 379

Игор Симановић
Тиши од воде
Igor Simanovic
Quieter than water 383

Николина Средић
Размажени адам
Nikolina Sredic:
Spoiled Adam..... 389

Мариана Седић
Елиотов елитизам
Mariana Sedic:
Elliot's elitism 391

Игор Симановић
Сагласја
Igor Simanovic:
Harmonies 395

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ ГОДИШЊАКА
GUIDELINES FOR THE AUTHORS OF THE YEARBOOK 401

СТУДИЈЕ, ЧЛАНЦИ, РАСПРАВЕ

УДК: 811.163.41(497.6)
DOI: 10.7251/GMSSR1403011D
(Оригинални научни рад)

Милан О. Драгичевић
Универзитет у Бањалуци
Филолошки факултет
milan.dragicevic@unibl.rs

О ВОКАЛСКОМ СИСТЕМУ ГОВОРА МЈЕШТАНА СЕЛА ПОПОВИЋИ ИЗ ПРЊАВОРСКОГ КРАЈА У СЈЕВЕРНОЈ БОСНИ

Резиме: *У раду се приказују важније особине вокалског система говора мјештана села Поповићи из прњаворског краја у сјеверној Босни. Дијалекатска грађа забиљежена у говору мје-штана овога села пореди се са одговарајућим стањем које карактерише вокалске системе других српских говора у овим крајевима, оне који су размјештени нешто источније од овог насеља, као и оним распоређеним на широким просторима западније од ријеке Врбас.*

Кључне ријечи: *говор мјештана села Поповићи, особине вокалског система, припадност говорима сјеверозападног огранка говора херцеговачко-крајишког (источнохерцеговачког) дијалекта.*

Уводне биљешке

0. Село *По̀повићи* (етници: *По̀повћа̄н, По̀повћа̄нка*; ктетик: *по̀повћа̄нскӣ*) смјештено је којих десетак километара јужније од општинског средишта *Прња́вор*, а као и већина других руралних насеља у овим крајевима представља насеобину дисперзног типа. Његова два главна засеока, *Го̂рњӣ* и *До̂њӣ По̀повићи*, унутар којих постоји више мањих заселака означених мање-више називима патронимичког поријекла (*Бѝбери, Пѐтровићи* и сл.), размјештени су на југоисточним обронцима планине *Љу̀бӣћ*, дуж лијеве обале ријеке *Ӯкринӣ*[1], управо наспрот нешто познатијем насељу и бањском центру *Кула́ши* размјештеном на десној обали поменуте ријеке. Насељавају га искључиво православни Срби који говоре херцеговачко-крајишким (источнохерцеговачким) типом говора,

[1] Форме имена ове ријеке у свакодневном говору мјештана села Поповићи обично се остварују у гласовним ликовима: *Ӯкрања, Ӯкрањӣ, у Ӯкрањи* и сл.

а, према слободној процјени мојих информатора, село броји око 400 становника, од којих готово половину чине тзв. „гастарбајтери“, који живе и раде у Словенији, Аустрији, Италији или Русији и само повремено (а у најновије вријеме, богами, и све рјеђе) посјећују родно мјесто. Ова чињеница не треба да чуди, пошто је добро познато да тзв. „гастарбајтерство“ у посавским крајевима сјеверне Босне има већ поприлично дугу традицију.

Припадност говора мјештана овога села говорима херцеговачко-крајишког (источнохерцеговачког) типа не само да је поодавно идентификована, већ су говори овдашњих мјештана били подвргнути и специјалним дијелектолошким истраживањима, онима проведеним у оквиру пројекта *Босанско-херцеговачки дијалекатски комплекс – синхронијска дескрипција* (пункт бр. 189). Грађа прикупљена приликом тих истраживања такође је поодавно публикована (*Босанскохерцеговачки зборник*, V, 7-372), али пошто тамо – мимо устаљеног обичаја - нису наведени подаци ни о теренском истраживачу, ни о времену у коме је истраживање обављено у овоме мјесту, а главнина презенто-ваних података о говору овдашњих мјештана, најблаже речено, не дјелује посебно увјерљиво, у овом краћем приказу особина вокалског система тамошњег говора, ослањао сам се искључиво на податке које сам лично забиљежио. Њих сам, такође, започео прикупљати сличним поводом – потребама да попуним квестионар у који се уносе подаци за израду *Српског дијалектолошког атласа*. Истраживања сам започео 2006. године и настављао сљедећих година приликом повремених боравака у оближњем бањском центру Кулаши (посљедња истраживања обавио сам у августу 2013). Приликом тих истраживања прикупио завидну количину дијалекатске грађе, а забиљежени дијалекатски подаци о особинама вокалског система говора мјештана овога села, омогућавају да се о томе – у најкраћим цртама – саопшти сљедеће.

О инвентару вокалских јединица и њиховој дистрибуцији

1. Као и у другим новоштокавским говорима, па и књижевном језику нашем, и вокалски инвентар овога говора састоји се од пет правих вокала (*а, е, и, о, у*) и слоготворног *р*, а свака од наведених вокалских јединица може се остваривати и у кратком и

у дугом алофонском лику, и то како у акцентованим, тако и у неакцентованим позицијама ријечи. Исп.: *бȁба, вȁтра, дàска, свàдба, чàрапа: зâвā* (=заова), *мâјка, мâлā, брáзда, глáва, глáвā* (ген. мн.), *мáсан*; *зрȅле, љȅб*^{п}*, чȅле, вретѐно, лѐмеш, мѐђед*^{т} *: грêде, зêпст, зêц, крај бéбē, грéдељ, зéбем, зȅлēн, кȁмēн*; *дȉм, млȉн, пȉлићи, ѝћи, сѝрће, учѝнит : бȉвшū, клȉп, млȉво, сȉн, на зúду, крúло, скѝчū; гȍст, кȍњ, кȍчка, ȍко, кòсац, мòмак, нòси*^{ј}*о : крôв, плôт, сô, лóтре, прóзор, дòшō; гȕсле, кȕк, бȕбрег*^{к}*, кȕруз*^{с} *: жȕљ, жȕч, лȕг*^{к} (=пепео), *вýкȳ, пýра, ýста, скȍрȳп*, те: *бр̏до, кр̏вāв, пр̏ст, тр̏ти, бр̀да, на бр̀дима, р̀ђа, цр̀љен, јêтр̥ва, свȅкр̥ва, цр̥љѐна : жр̂вањ, кр̂в, тр̂нка, цр̂в, цр̂н, бр́вно, вр́тлог*^{к}*, цр́но, прȅгр̄шта*.

Дистрибуција правих вокала и у овоме говору је потпуно слободна, а због честих губљења велара *х* из сугласничког система донекле слободнију дистрибуцију има и вокално *р*: *вр̏, вр̀а, на вр̀у* и сл. Осим у облицима напријед наведених именица *јêтр̥ва* и *свȅкр̥ва* вокално *р* обично се чува и у придјевским формама *гр̂к, гр́ка, гр́ко*, док је његова девокализација досљедно спроведена у глаголском облику: *ȕмрō*. Као посљедица честих редукција неакцентованих вокала, посебно високог вокала предњег реда *и*, у вокалској служби појављују се понекад и сонанти *л* и *н*: *вòл̥ла, Мúл̥ница, прéл̥ли, сѐл̥ли се* и д.,односно: *вáрн̥ца, водѐн̥ца*, *гȕсјен̥ца, дȉгн̥ти, зȅн̥ца, ȉтн̥ла, кȍшн̥ца, лубѐн̥ца, рáсточн̥ца, скȉн̥ла*, *цјѐпан̥ца, шѐн̥ца* и др. За спорадичне случајеве јављања неутралног „шва“ (ə) на мјестима неакцентованих вокала в. неколико потврда наведених у т. 2. и т.4.

О вокалима појединачно

2. *Вокал а*. Артикулација му је, углавном, мање-више стандардна, а случајеви његовог затворенијег изговора, о чему, иначе - кад су у питању сјеверозападнији српски ијекавски говори - постоје бројни подаци у дијелектолошкој литератури (исп. нпр. Петровић 1973: 29. и 1978: 33-34, Дешић 1976: 33, Драгичевић 1986: 44-45, 2007: 332. и 2010: 234, Цукут 2013: 598-599, Козомара 2013: 45-48), овдје, изгледа, баш као ни у говору мјештана недалеког насеља Кремне (в. Драгичевић 2008: 105), нису посебно распрострањени. Забиљежио сам свега неколико случајева

помјереније артикулације дугог *а* у правцу изговора вокала *о*: *гла́^{о}ва, зва́^{о}ли нас, зна̂^{о}м, ма̂^{о}лӣ*.

Супституције овога вокала вокалима *о* и *е*, широко распрострањене у западнијим српским прековрбаским говорима (в. Петровић 1973: 32-35. и 1978: 35, Дешић 1976: 33-36, те Драгичевић 1986: 45-49) сусрећу се и у говору овдашњих мјештана, али се спроводе прилично недосљедно и у знатно ограниченијем броју лексичких јединица: *бȕ^{ј}о сом, ја̂ сом, лѝвода, на лѝводи, ѐтова, сѐдом*, и: *ва́шер, ȕљеда, ȕљедитӣ, нѐћес, прȕ^{ј}етељ, код прȕ^{ј}етеља*. Секвенца *ра* редовно се јавља у формама: *кра́де, кра̏ла, кра̏ст*, и: *ра́сте, ра́сти, ра̂стō*, а подједнако често јављају се ликови облика *вра́бац, вра́пци* и *вре́бац, вре́пци*. Обично се говори: *за́ти^{ј}ōк, пѐти^{ј}ōк*, али су познати и гласовни ликови типа: *за́тиљак, пѐтиљак*. На мјестима старог вокала јат (ѣ) редовно се остварује у ликовима форми: *ѐрас, ѐраси, ѐра̄са̄, ѐрасе* и сл., а једнако тако умјесто *е* у облицима туђице *фр̀та̄љ* (<њем. Viertel). Фреквенцију му донекле појачавају ликови форми с тзв. покретним *а* типа: *дѐбрōга, ка̀да, кѐга, ма̂лōга, мо̂га, на̏шога, нȕкога, о̂смōга, са̀да, ста̂рōга, та̀да, чѐга* и сл., које се, узгред речено, ништа рјеђе не остварују ни у ликовима без тога *а*: *вру̂ћōг^{к}, дѐбрōг^{к}, јѐднōг^{к}, ка̏д, кȍг/кȍг^{к}, ма̂лōг^{к}, мо̂г^{к}, на̏шог^{к}, са̏д^{т}, та̏д^{т}* и др. Осим из форми лексичког историзма *провиза́ција* (<апровизација<фр. approvisation), иницијално *а* понекад се губи и из именичких облика *Мѐрика, у Мѐрици* и др., а финално доста често из рјечце *нека*: *нек бȕдē, нек вȕдӣ, нек ка̂жē, нек ȕзмē*, и д. Неакцентовано *а<ь* у лежернијим видовима говора понекад се остварује у форми неутралног „шва“: *гла́д□н, ја̂ с□м, ни́с□м* и сл.

3. *Вокал е*. И артикулација овог вокала најчешће је стандардна, а нешто отворенији његов изговор, изгледа, понекад се може чути само у оним говорним ситуцијама које карактерише изразитија лежерност: *вѐче^{а}ра, ма̏те^{а}ра, у цѝпе^{а}лама, цѝге^{а}ра*. Осим оних случајева у којима се појављује као супституент других вокала (в. т.2, 4. и 5) честоту јављања донекле му појачавају облици збирних бројева изведених суфиксом *–еро*: *девѐтеро, ѐсмеро, пѐтеро, пѐтере ла̏че, пѐтера кȍла, пѐтнēстеро, шѐстеро* и д., као и ликови оних форми у којима се вокал *е* јавља као покретни вокал: *дѐбрōме, јѐднōме, кѐме, мо̂ме, на̏шоме, нȕкоме, тȍмē, ѐ томē* и сл. У поређењу са приликама које владају у књижевном језику, фреквенцију му, као и у другим сјеверозападним

ијекавским говорима – а и не само у њима – понајвише снижавају чести случајеви изостајања промјене *о>е* у карактеристичним морфолошким формама, о чему в. одговарајуће податке изложене у т. 5. За случајеве његова чувања или губљења у појединим вокалским секвенцима исп. одговарајуће примјере презентоване у т. 11. и т.12.

4. *Вокал и*. Фреквенцију му и у овоме говору, као и у великом броју других наших народних говора, знатније појачавају честа јављања морфолошког *и*, насталог као резултат раширене промјене *ну->ни-* у глаголским основама глагола III Белићеве врсте: *брȉнит се, дȉгнит, ȉтнит/ȉтнити, кȁнит/кȁнити, мѐтнит, мѐтниште, скȉнила, скȉнит, скре́нила, скре́нит, ȕгинит, шȁпнит* и сл., а, као и у осталим босанским говорима, увелико снижавају бројне његове редукције (дјелимичне и потпуне) у свим неакцентованим позицијма ријечи. Исп.:

а) *не́кција/нѐкција* (=инјекција<лат. injicere), *не́кци*^{j}*е/нѐкци*^{j}*е*, *Талȉјāн, талȉјāнскū* (уз обавезно: *Ѝтāлија*);

б) *бѐсјед*^{и}*ли, гȍд*^{и}*на, жȁл*^{и}*ца, јѐл*^{и}*ка, лȉсц*^{и}*ца, мјѐш*^{и}*на, пȍрод*^{и}*ца, пȕн*^{и}*ца, са́н*^{и}*це, свȉњет*^{и}*на, стȍж*^{и}*на, шѐн*^{и}*ца* и д., односно: *гȍвед□на, гȍд□на, гȕб□ца, кȉшн□ца, стјѐн□ца, шѐн□ца* и д., те: *вјѐверца*, *говȍрли, гȕјавца, дѐтелна, жѐравца*, *задȓште, кобȁсца*, *кȕкавца, ладȍвна, ȍглавна, пȍмрчна, прѐварти, пришапȍрла, пром*^{и}*је́нла, стȁвла, ȕжна, ȕчтељов, учтѐљца, цјѐдло* и д.;

в) *вȉдит*^{и}*, ѝмат*^{и}*, плȉват*^{и}*, пресáдит*^{и}*, сȉпат*^{и}*, спáват*^{и}*, спáсит*^{и}*, трѐбат*^{и}*, учѝнит*^{и} и д., односно: *ал да вȉдūш*, *глѐдат, говȍрит, гу́лит, вȉдит, вȍзит, зêпст, ил јâ ил ôн*, *ѝмат, купȍват, мȍлит, му́чат, ȍтūћ, познáват, пȍпит, пȓжит, при́чат, пришапȍрит, спáват, трêст, ȕнūћ*, итд.

На то да честе редукције неакцентованог вокала *и* у медијалним позицијама ријечи омогућавају и јављања сонаната *л* и *н* у слоготворној служби скренута је пажња у т. 1. На мјестима вокала *е* вокал *и* понекад се остварује у ликовима кардиналних бројева *двáдисēт* и *три́дисēт*, а једнако тако и вокал *е* на његовим мјестима у именичким формама: *муслѐмāн, код муслемáнā, фȁмēлија, у фȁмēли*^{j}*и* и сл.

5. *Вокал о*. И сама чињеница да су ријетки примјери његова затворенијег изговора (*мô*^{у}*г*^{к}*, мô*^{у}*рā, ȍ*^{у}*нāј, ȍ*^{у}*ндā*) углавном

биљежени у посебним говорним ситуацијама, свједочи о стабилности стандардног изговора вокала *о* у овдашњем говору. До случајева његовог недосљедног замјењивања вокалима *а* (*апатéка, прàцјēп*), *е* (*вáреш*<варош, *зà себōм, прѐ-тебōм, нѐ мерем*) и *у* (*мýљац, мýљци*) долази, такође, у ограниченом броју лексичких јединица, а, исто тако, у ограниченом броју лексичких јединица остварују се и редукције овога вокала: *вàкō, вâмо, нàкō, сòв*^{и}*на/сòвна* (=осовина)*, на сòв*^{и}*ни; ак ȍ̀ħē, бȍ̀љē нег мû, бр̏жē нег ȍна* и др. Фреквенцију му, с друге стране, појачавају случајеви у којима се појављује као супституент вокала *а* (в. т. 2), затим чешћа употреба аналошког *о*<-*л* у примјерима типа: *глѐдōцā, дàвāōцā, мòли*^{ј}*ōц, мòли*^{ј}*ōцā, руковòди*^{ј}*ōц, слȕшāōцā, тȁōцā*, и д., а понајвише, изгледа, поменути (т. 3) изостанци алтернација *о*>*е* иза палатала у морфолошким формама: *врýħо/врȕħō, врȕħōг*^{к}*, врȕħōм/врýħōм, у врýħо, грȍжђом, жýљови, жр̂вњови, ȋњом, кàмēњом, кљýчови, кљýчом, кòјог*^{к}*, с кòњом, са копáчом, лàкшō, мòјо, нȁшог*^{к}*, нȁшом/нȁшоме, нóжови, нóжом, пúħом, тȕħō, тȕħōм/тȕħōме, ȕљом, ȕч*^{и}*тељов/ȕчтељов и сл.*

6. *Вокал у*. Осим ријетких редукција у медијалним позицијама облика неких ријечи (*жвáнце, у жвáнцу/жвáнцету, òвдā*), и нешто чешћих елизија у добро познатим примјерима типа: *бúли с тû, дòшли с јȕчē, нек м дâ ак ȍ̀ħе, òни с тȁмо, свȁшта м гòворē* и др., фреквенцију му знатније снижавају честа јављања морфолошког *и* у основама глагола III Белићеве врсте, о чему в. податке изложене у т. 4. Неколико потврда наведених у т. 1. потврђује да је овако добивено *и* подложно редукцијама као и свако друго *и*. У ликовима с покретним *у* обичније је само јављање форми *свѐму* и *чѐму*, док у највећем броју других случајева појаву овога *у* обично спречавају напријед поменути случајеви (т. 5) честих изостанака алтернација *о*>*е* у позицијама иза палаталних сугласника.

Рефлекси јата

7. Уобичајена је данас појава да старији мјештани у свом свакодневном говору употребљавају јатске ријечи у којима се некад налазило старо дуго јат (ѣ) у ликовима у којима се појављују како двосложни (тип: *ѝ*^{ј}*е, и*^{ј}*е́* и *и*^{ј}*ē*), тако и једносложни (или бар

они који инклинирају ка једносложним) његови замјеници (тип: *jê/^{и}jê, jé/^{и}jé* и *jē/^{и}jē*). Исп.:

а) *бȕ^{ј}ел, бȕ^{ј}елӣ лȕк, у бȕ^{ј}елōј хàљини, брȕ^{ј}ег^{к}, брȕ^{ј}ест, двȕ^{ј}е, дȕ^{ј}елӣмо, дȕ^{ј}ељена, звȕ^{ј}ер, зȕ^{ј}евā, лȕ^{ј}ек, лȕ^{ј}ен, рȕ^{ј}еч, сȕ^{ј}ено, на сȕ^{ј}ену, снȕ^{ј}ег^{к}, на стȕ^{ј}ену, тȕ^{ј}еснӣ, цвȕ^{ј}ет, црȕ^{ј}еп*;

са:

б^{и}jêл/бjêл, б^{и}jêлā/бjêлā, б^{и}jêлӣ/бjêлӣ лȕк , у б^{и}jêлōј кòшуљи, д^{и}jêљена, дjêте (вок. јд.), *з^{и}jêвā, пл^{и}jêсан, р^{и}jêч, с^{и}jêно/сjêно, сл^{и}jêпӣ мȕш, сл^{и}jêпō ȍко, на ст^{и}jêну/стjêну, т^{и}jêло/тjêло, цjêв*;

б) *би^{ј}éла, би^{ј}éло, ви^{ј}éнац, ви^{ј}éнци, ври^{ј}éме, гли^{ј}éце, гни^{ј}éздо, ди^{ј}éте, ждри^{ј}éбац, зви^{ј}éзда, зви^{ј}éзде, кли^{ј}éшта, мли^{ј}éко, пи^{ј}éсак, си^{ј}éкӯ, си^{ј}éна, у сни^{ј}éгу, ти^{ј}éсан*;

са:

б^{и}jéлит/бjéл^{и}ти, в^{и}jéнац/вjéнац, в^{и}jéнци, вр^{и}jéме, гн^{и}jéздо, д^{и}jéлōвā/дjéлōвā, д^{и}jéте/дjéте, исц^{и}jéдит/исцjéдити, л^{и}jéна, од^{и}jéло, одjéла, у од^{и}jéл^{и}ма/одjéлима, п^{и}jéтō, п^{и}jéтла, приповjéдат, пром^{и}jéн̥ла/промjéнла, р^{и}jéчма, на р^{и}jéчма, те:

в) *дȍни^{ј}ēла, дòни^{ј}ēт, пȍсли^{ј}е, ȕви^{ј}ēк, ỳмри^{ј}ēт, ỳмри^{ј}ēше, ȕ си^{ј}ēно, ȕ снијēг^{к}*;

са:

вȁвjē/вȁвjēк, дȍн^{и}jēла, зȁповjēст, кòл^{и}jēвка/кòљēвка, кòл^{и}jēвкӣ/кòљевкӣ, пȍн^{и}jēла/пȍњēла, ȕвjē/ȕвjōк, ȕ с^{и}jēну/ȕ сjēну, ȕ цjēв.

У говору млађих нараштаја, слично стању које влада у најближем окружењу (в. Драгичевић 2008: 105. и 2010: 238-239, Козомара 2013: 65-67. и Цукут 2013: 603-604), а данас, највјероватније, и у главнини наших ијекавских говора, ове друге замјене старог дугог јат (ѣ) уистину су изразито предоминантне.

Јављања секвенце *–и^{ј}е*, као континуанта наставака некадашњих старих тврдих основа у флексији, факултативно се могу чути једино у појединим облицима придјевско-замјеничке промјене, а и тада поприлично ријетко: *jèдни^{ј}ēм, мȍ^{ј}и^{ј}ē, мȍ^{ј}и^{ј}ēм, с тȕ^{ј}ем*, би́лō *цр́ни^{ј}ē*, и д.

8. У кратким слоговима, разумије се, преовлађује секвенца *је* као замјеник некадашњег кратког јата (ѣ): *бèсjед^{и}ли, бèсjедӣте, бjелáњце, бjȅљā, вjȅверца/jȅверца, вjèнчала се, вjȅнчāн/вjȅнчāт, вjȅрујӯ, двjèма, з двjèма, дjèвōјка , дjèтињӣ, дjèца, дjȅци, дjȅцо, дjèчӣ, здjȅла, мjȅсēц, мjесéцӣ, мjȅра, мjȅсто, мjȅӯр, мjèшине,*

ȍдјећа, ȍсјечена, пјȅвā, пјȅсма, пјȅшкē, прȁндјед^{т}, прѐсјећ(и), рȁсјећ(и), сјȅди, сјѐдū, сјȅдите, сједȍчи^{ј}о, сјȅла, сјȅме, сјȅћи, цвјȅтови, цвјȅтōвā и д., с тим што су непалатални сугласници у контактиним везама испред оваквога *је*<*ѣ* у низу случајева подвргнути јотацијама, обично у оној мјери која је карактеристична и за друге говоре сјеверозападог огранка херцеговачко-крајишкога дијалекта[2].

Говори се обично: *чȍек – чȍека – чȍеку – чȍече* и д., а секвенца *је* обично се остварује и на мјестима тзв. продуженог јата: *дјêлā, замјéрати, мјêрā, мјéстā, смјêнā*, и сл.

9. Осим у одричним облицима презента помоћног глагола *јесам* (тип: *нúсам–нúси–нѝ^{ј}е*, и д.), као и у оним падежним формама у којима се остварују као континуанти наставака старих меких основа (тип: *с јѐднӣм, стâрӣм, мȍ^{ј}ӣм*, и др.), те облицима компаратива и суперлатива типа: *стàри^{ј}ӣ/стàрӣ-нâјстàри^{ј}ӣ/нâјстàрӣ, нȍви^{ј}ӣ/нȍвӣ-нâјнȍви^{ј}ӣ/нâјнȍвӣ* и д., обично је у свакодневном говору и јављање морфолошких икавизама на мјестима старог вокала јат (ѣ) у ликовима глаголских форми: *вȕдит, вȕдила/вȕдла, вȍлила/вȍл̥ла, гȍрила, жѐлила/жѐл̥ла, жúвит, жúвила* и д., као и оних икавизама који су се фонетским путем развили у секвенцама *ѣј, ѣљ* и *ѣо* (<-л): *вȕ^{ј}ат(и), грȕ^{ј}ē се, двѝ^{ј}ӯ, мȁћи^{ј}а, мȁћи^{ј}и, сȕ^{ј}емо, сȕ^{ј}ат(и), смѝ^{ј}ēм се, разȕми^{ј}ēмо, разȕми^{ј}ӯ, ȕми^{ј}ēмо* и д.; *бѝљег^{к}, бѝљежӣ, бѝљежница, нѐдиља; вȕди^{ј}о, вȍли^{ј}о, дȕ^{ј}ō, жѐли^{ј}о, жúви^{ј}о, зрȕ^{ј}ō, цȕ^{ј}ō*, и др. Уравнато је: *сѝкира – сѝкирē – сѝкиру*, и д., а уз *двјȅста/двјȅсто*, подједнако често говори се и: *двȕста*.

Од екавизама, изгледа, најчешће се јављају они који представљају континуанте секвенци *рѣ* и *нѣ*-: *брȅгови, на брȅговма, времѐна, у врȅмену, врȅт(и), врȅћа, гȍре, грȅшка, зрȅла, зрȅт(и), мрȅжа, рȅжē, рȅзат, рȅпа, срȅтан, срȅћа, стрȅва, трȅбā, трȅбат(и), трȅбō, трȅшња, трȅшњов, црȅпови*, и др., односно: *нȅкā, нȅкакав/нȅкав, нȅкē, нȅкӣ, нȅко, нѐшто, пȍнешто* и сл. У екавским ликовима обично се остварују и форме ријечи: *Бȅоград/Бȅоград^{т}, у Бȅограду, дѐчко, зȅница/зȅн̥ца, ȍбе, озлéди^{ј}о, озлéдит(и), цели́вајӯ, цели́ват* (попа или мртваца), *цѐста*, а још увијек добро опстаје и широко распрострањени (в. Ивић 1966: 105) лексички екавизам *тêло* , иако га у новије вријеме потискују јекавски ликови ове именице: *т^{и}јêло* и *тјêло* (в.т. 7а). Дабогме и у

[2] Досљедно се у таквим приликама јотују само сонанти *л* и *н*, који су, као што је добро познато, и најподложнији палатализовању: *дȍље, кȍљено, љȅб^{п}, љȅто, љȅкови, љепȍта, љȅпшā/љȅвшā, шљȅме; сњȅгови, сњежав, сњѐжина, сњȅшко* и д., а сви други сугласници поприлично недосљедно и само у ограниченом броју лексичких случајева.

овоме говору, као и у главнини других ијекавских говора, јављају се у екавским ликовима и бројне друге форме појединих ријечи, чију је укупну честоту јављања, због њихове напоредне употребе и у другачијим - најчешће јекавским – ликовима, теже процијенити: *двѐста* (напоредо са: *двјѐста/ двјѐсто* и *двѝста*), *дȍле* (напоредо са, утисак је, чешћим: *дȍље*), *нѐдеља, нѐдēљā* (напоредо са: *нѐђеља, нѐђēљā*, и рјеђим: *нѐдиља*), *óвде* (напоредо са чешћим: *óвђе/óђе*), *понѐдељак* (напоредо са: *понѐђељак*, и рјеђим: *понѐдјељак/пȍндиљак*), *прȍлеће* (напоредо са: *прȍљеће*), *тѐрāм* (напоредо са уобичајеним: *ћѐрāм*, и рјеђим: *тјѐрāм*), итд.

10. Секундарно јат (ѣ) редовно се на мјестима секвенце *ūр* остварује у облицима именице: *вȍди^{ј}ер – у вȍди^{ј}еру* и др., а, исто тако, уз новије: *крȍмпūр/крȍмпūр*, још увијек се чувају старији именички ликови типа: *кȕмп^{и}јēр/кȕмпјēр, кумп^{и}јéри/кумпјéри*. Секвенца *ир* обично се чува у поставама именичких форми: *пȋр, сирȍмāк – сиромáка – сиромáци – сиромáке, тȁњūр - ис тањúра – у тањúру - тањúри* и д., док се ликови именице *дјетелина* остварују и у екавским (*дѐтелина/дѐтел^{и}на/дѐтелна*), и у јекавским (*дјѐтелина/дјѐтел^{и}на/дјѐтелна*) гласовним ликовима.

Вокалске секвенце

11. Контракције акцентованих вокалских секвенци, ако се изузму ликови стандардних облика типа: *мôг(а), мôм(е), твôг(а), твôм(е), двóга, двóма* и др., као и они типа: *вô, гô, сô* и сл., представљају ријетку појаву: *зâвā* (<заова), *сáн(и)це, у сáн(и)цама*. Ако се овакве секвенце јављају као посљедица губљења велара *х* из консонантског система овога говора, онда се, као и другдје, обично разбијају интерполацијама секундарних сонаната *в* или *ј*: *бȕва, бȕвā, бȕве, дȕвāн, крȕва, у крȕву, кȕвā, кȕвāно, мȕва, мȕве, њȕ^{ј}ов/њȕ^{ј}ов, стрѐва, ȕво, ȕвōр* (<ухор/хухор=креста) и д., мада се ни ови поступци не спроводе досљедно у свим случајевима. Исп.: *мȁ^{в}уна, мȁ^{в}уне*, са : *мȁуна, мȁуне, снȁја, снȁјо*, са *: снȁа, снȁо*, и мање-више уобичајеним: *грѐота, Дȕови* и *мјѐȕр, мјѐȕри*. Рјеђе и знатно недосљедније оваквим интерполацијама разбијају се и неке друге акцентоване секвенце: *двȁ^{ј}ес(т), пȁ^{в}ȕк, пȁ^{в}ȕн, тѐ^{в}оци, стѐ^{в}ана, трȉ^{ј}ес(т)* и сл. Већина забиљежених потврда, ипак, упућује на то да се у главнини случајева акцентоване вокалске скупине постојано чувају у овоме говору: *ȁугуст, ȁуто, Бѐоград*

(в. т. 9), *два̀ес(т), да̏ō, за̏едно/за̂едно, за̏орō, зва̏ō, ја̏ӯк, ја̀укала, ја̀учē, на̏оружāни, нау̀чит(и), нѐобичан, неѐжењен, нѐозбӣљни, нѐоклēн, нѐуредна, па̏ō, па̏ӯк, па̏ӯн, по̏орō, прѐорō, прѝуза, прѝузе, прѝузама, проóдали, сѐоскӣ, тѐōцā, тѐоци, тѐоц(и)ма, чо̏ек, чо̏ече* (т. 8), *чу̏о*, итд.

12. Резултати контраховања неакцентованих вокалских секвенци у основи су онакви какве сусрећемо и у говорима источније скупине сјеверозападног огранка говора херцеговачко-крајишког дијалекта (в. Драгичевић 2001: 87), а и не само у њима. Тако, на примјер, и овдје:

а) *–ае->-ē-* у: *једа̀нēс(т), једа̀нēстӣ, два́нēс(т), трінес(т), три́нестӣ, шѐснēс, оса̀мнēс(т)*, и д.

б) *-ао>-ō* у: *ба̏цō, до̀шō, др̏жō, ѝмō, ѝтō, ѝшō, кази́вō, ко̏вō, ку̏повō, мо̏гō, óрō* (=орао), *пѐкō, п^{и}јéтō, по̀кисō, по̀сō, ра̂стō, сѝшō, трѐбō, у̀пō, чѐшљō, чѝтō* и д.

в) *-ео>-ō у: вѐсō, дѐбō, до̀вō, кѝсō* (напоредо са: *кѝсел*), *пѐпō, по̏чō, ѝзō*[3], и д.

г) *–ии-/-ии (<-и^{ј}и-/-и^{ј}и)>-ӣ-/-ӣ* у: *здра̀вӣ, ку̀тӣца, но̀вӣ, ра̀кӣца, ста̀рӣ*, и д.

д) *-уо>-ō* у: *ѝзō се, кре́нō, мѐтнō, о̀бō се, по̀гинō, уштúнō*, и д.

Разумије се, секвенца *ио* и у неакцентованим, и у акцентованим позицијама остварује се најчешће у ликовима са слабим прелазним *ј*: *бѝ^{ј}о/бѝ^{ј}ō, брѝ^{ј}ō, дѝ^{ј}о/дѝ^{ј}ō, зрѝ^{ј}о, ѝ^{ј}о/ ѝ^{ј}ō, смѝ^{ј}ō се, ћѝ^{ј}ō/тѝ^{ј}ō, цѝ^{ј}ō, шѝ^{ј}ō* и д., односно: *вѝди^{ј}о, во̀ли^{ј}о, вра́ти^{ј}о, до̏би^{ј}о, до̏ни^{ј}о, жѐли^{ј}о, жи́ви^{ј}о, мо̀ли^{ј}о, нау̀чи^{ј}о, но̀си^{ј}о, озле́ди^{ј}о, про̏ли^{ј}о, пу̀шти^{ј}о, ра́ди^{ј}о, разу̀ми^{ј}о, са̀кри^{ј}о, свједо̀чи^{ј}о, сјѐди^{ј}о, у̀вати^{ј}о, у̀дари^{ј}о, у̀ми^{ј}о се, чѝсти^{ј}о*, итд.

Завршне напомене

13. Умјесто ширег образлагања напријед изложених података, на крају овога краћег приказа вокалског система говора мјештана села Поповићи, напомињем само ово:

а) Из онога што је напријед презентовано, свако онај ко иоле боље познаје прилике које владају у говорима наше западније ијекавштине лако може уочити да се, кад су у питању особине вокалског система, говор мјештана села Поповићи у главнини случајева слаже са добро познатим стањем које карактерише оне

[3] Уз напомену да се и овдје, слично као и у говорима у ближем окружењу (в. Драгичевић 2007: 340. и 2010: 242, те Козомара 2007: 244. и 2013: 76-77) контраховање ове секвенце проводи поприлично недосљедно.

српске говоре који су размјештени на ширим просторима западније од ријеке Врбас. Неке ситније неподударности углавном се своде на разлике у фреквенцији и укупним домашајима неких забиљежених појава, а такве разлике, познато је, увијек се могу наћи и приликом поређења говорних стања појединих идиома и у знатно ужим и далеко компактнијим говорним ареалима.

б) Извјесни наговјештаји о могућој припадности овога говора говорима Ивићевог прелазног поддијалекта у коме долази до укрштања оних изоглоса наше ијекавштине које говоре херцеговачко-крајишког (источнохерцеговачког) типа дијеле на југоисточну и сјеверозападну скупину (в. Ивић 1998: 119) овдје су очитовани само кроз морфонолошку појединост о релативно скромном чувању деклинационих наставака некадашњих старих тврдих основа (т. 7), који се у западнијим прековрбаским говорима чувају у значајнијој мјери (исп. нпр. Петровић 1973: 101, Дешић 1973: 221-222, 226. и Далмација 1997: 97-99). У грађи коју сам приликом теренских истраживања забиљежио нашло се, разумије се, и низ других појединости које на тако нешто упућују, али пошто оне, углавном, не припадају оном нивоу језичке структуре који се овдје приказује, само је по себи разумљиво то што се такве појединости у овоме раду посебно и не помињу.

Литература

Далмација 1997: Стево Далмација, *Ијекавски говори Поткозарја*, Бањалука: НУБ „П.Кочић“.

Дешић 1976: Милорад Дешић, „Западнобосански ијекавски говори“, *Српски дијалектолошки зборник*, XXI, Београд, 1-316 + карте.

Драгичевић 1986: Милан Драгичевић, „Говор личких јекаваца“, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXII, Београд, 7-238 + карте.

Драгичевић 2001: Милан Драгичевић, „Најзападнији српски говори данас“, *Зборник за српски језик, књижевност и умјетности*, I, Бања Лука, 79-89.

Драгичевић 2007: „О говору Срба Бање Врућице крај Теслића I (фонетске и морфолошке особине)“, *Српски дијалекто-лошки зборник*, LIV, Београд, 323-401.

Драгичевић 2008: Милан Драгичевић, „Белешке о говору села Кремне у западној Босни“, *Српски језик*, XIII/1-2, Београд, 103-111.

Драгичевић 2010: Милан Драгичевић, „Важније гласовне особине говора Срба из неких насеља у околини Дервенте у северној Босни“, *Јужнословенски филолог*, LXVI, Београд, 231-253.

Ивић 1966: Павле Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, Београд: Просвета.

Ивић 1998: Павле Ивић, „Српски дијалекти и њихова класификација“, *Зборник МС за филологију и лингвистику*, књ. XLI/2, Нови Сад, 113-132.

Козомара 2007: Драгомир Козомара, „Важније фонетске особине говора Чечаве“, *Српски језик*, XII/1-2, Београд, 235-258.

Козомара 2013: Драгомир Козомара, *Српски посавски говори између Врбаса и Укрине (фонетске и морфолошке особине)*, докторска дисертација у рукопису, Бања Лука: Филолошки факултет.

Петровић 1973: Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*, Нови Сад: Матица српска.

Петровић 1978: Драгољуб Петровић, *Говор Банције и Кордуна*, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Просвјета.

Цукут 2013: Слађана Цукут, „О неким особинама вокалског система говора млађих становника Дервенте“, *Српски језик*, XVIII/1-2, Београд, 595-607.

Милан Драгичевич

О ВОКАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ГОВОРА ЖИТЕЛЕЙ СЕЛА ПОПОВИЧИ ИЗ ПРНЯВОРСКОГО КРАЯ В СЕВЕРНОЙ БОСНИИ

Р е з ю м е

В работе показаны более важные особенности вокальной системы говора жителей села Поповичи из прняворского края в северной Боснии. Диалектический материал записан в говоре жителей этого села сравнивается с соответствующим состоянием харктеризующим вокальные системы других сербских говоров в этих краях, тех размещенных немного восточноее от этого населения, как и тех размещенных на широких просторах западнее от реки Врбас.

Ключевые слова: *говор жителей села Поповичи, особенности вокальной системы, принадлежность говорам северозападной группы герцеговинско-краинского (восточногерцеговинского) диалекта.*

УДК: 811.163.41`3:811.133.1`3
DOI: 10.7251/GMSSR1403023K
(Оригинални научни рад)

Ненад Крстић
Филозофски факултет
Нови Сад
nenadkrstic@sbb.rs

О ПРЕДИКАТУ У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме. *Испитивање у овом раду је показало да је предикат у француском и српском језику слично организован. Предикат, као и субјекат, у реченици могу бити различите речи, али за функцију овог реченичног конституента по својој природи најподеснији је глагол. Међутим, у служби предиката може да се нађе и придев и свака друга придевски употребљена реч. И управо према томе да ли се субјекту нешто приписује глаголом или неким именом, предикат можемо класификовати према два критеријума. Први критеријум би био састав његовог лексичког језгра, а други његова сложеност. По првом критеријуму, предикати се деле на копулативни предикат (именски и прилошки) и глаголски предикат. По другом критеријуму, деле се на прости предикат и сложени предикат. Према томе, постоји прости и сложени копулативни предикат, као што постоји и прости и сложени глаголски предикат. Међутим, овде је потребно истаћи једну битну разлику у терминологији. Наиме, у српском језику, када је именски предикатив придевски предикатив, односно када има облик придева или када је у облику неке речи са придевским особинама, такав придевски предикатив се у српској граматици зове атрибутски предикатив, а када је именски предикатив именички предикатив, односно када има облик именице или када је у облику неке поименичено употребљене речи, такав именски предикатив се зове атрибутивни предикатив. У француском језику пак оба предикатива, и атрибутски и атрибутивни, називају се истим именом: атрибутом. Постоји још једна битна разлика у терминологији: у српском језику, када вршимо граматичку анализу, описни придев који се налази уз именицу назива се атрибут (= attribut), док у француском језику такав придев се назива епитет (= épithète).*

***Кључне речи*:** *предикат, француски језик, српски језик, састав и сложеност предиката, сложеност, терминологија, атрибут, предикатив.*

Предикат (= *prédicat*), којим се именује ситуација и чијим се обликом она конкретузује и приписује субјекатском појму, јесте централни конституент реченице. Предикат можемо да дефинишемо и као централни део реченице којим се субјекту приписује нека особина, било као права особина, коју субјекат има, било као расположење или стање у коме се налази, било као радња коју врши.

Реченица је двостране природе, односно она има и облик и садржај. И предикат, као њен део, такође је двостране природе. Сагласно томе, треба разликовати граматички облик предиката, који би могао да се зове *предикатски израз*, и садржај предиката, који би могао да се зове *семантички предикат*, премда се често, ради економичности и краткоће, употребљава уобичајени термин *предикат*. Ако се употребљава уобичајени термин, из контекста употребе види се да је реч о предикатском изразу, или пак о семантичком предикату[1]. Ми ћемо се служити устаљеним термином *предикат*.

И предикат, као и субјекат, у реченици могу бити различите речи, али за функцију овог реченичног конституента по својој природи најподеснији је глагол. Међутим, у служби предиката може да се нађе и придев и свака друга придевски употребљена реч.

И управо према томе да ли се субјекту нешто приписује глаголом или неким именом, предикат можемо класификовати на два начина, односно према два критеријума. Први критеријум би био *састав његовог лексичког језгра*, а други *његова сложеност*. По првом критеријуму, предикати се деле на 1. *копулативни предикат (именски и прилошки)* и 2. *глаголски предикат*. По другом критеријуму, деле се на *прости предикат* и *сложени предикат*. Према томе, постоји прости и сложени копулативни предикат, као што постоји и прости и сложени глаголски предикат.

1**.** *Копулативни предикат* може да буде *именски предикат* и *прилошки предикат*.

(1) *Именски предикат* је предикат састављен од *копуле* (*споне*) и *именског предикатива*, којим се субјекту приписује нека квалификација или се он идентификује. Према врсти речи којој припадају, именски предикативи могу да се деле на *именичке* и *придевске предикативе***.** Међутим, ми ћемо за оба ова предикатива зад-

[1] Уп. П. Пипер и др., *Синтакса савременога српског језика*: *проста реченица. У редакцији академика Милке Ивић*, Институт за српски језик САНУ - Београдска књига – Матица српска, Београд, 2005, стр. 302.

ржати исти назив: именски предикатив. У реченици *Anne est belle = Ана је лепа*, властита именица *Anne = Ана* се налази у функцији субјекта (= sujet), глагол *être = јесам/бити* је у 3. л. једн. презента *est = је* и врши функцију копуле (= copule), док је придев *belle = лепа* у функцији именског предикатива. На исти начин можемо да анализирамо и реченицу *Paul est professeur = Павле је професор*, у којој је властита именица *Paul=Pavle* у функцији субјекта, *est = је* у функцији копуле, а именица *professeur = професор* у функцији именског предикатива. Дакле, за функцију глаголског дела предиката употребљава се назив копула, а за функцију именског дела предиката именски предикатив. Ако говоримо о његовој сложености, именски предикат *est belle = је лепа* прости је предикат.

Међутим, у реченici *Anne doit être belle = Ана мора да буде лепа*, поред глагола *être= јесам/бити* налази се и модални глагол (глагол модалног значења) *devoir = морати*. Овај глагол је непотпун глагол, односно глагол непотпуног значења који показује да се дата ситуација не износи као реална, него ситуација која се мора реализовати. Дакле, глагол *devoir = морати* модализује значење глагола с којим се комбинује, у овом случају глагола *être=јесам/бити*, и заједно с њим и придевом *belle = лепа* чини сложени предикат *doit être belle = мора да буде лепа*. Овде ваља напоменути оне најважније модалне глаголе, а то су: *devoir = морати*, *pouvoir = моћи, смети*, *vouloir = хтети*. Поред модалних глагола, и фазни глаголи, као што су: *commencer = почети, почињати, continuer = наставити, настављати, cesser = престати, престајати*, такође су непотпуни глаголи, односно глаголи непотпуног значења. Овим глаголима се показује фаза реализације глаголског садржаја.

Напомене. - Када је именски предикатив придевски предикатив, односно када има облик придева или када је у облику неке речи са придевским особинама, такав придевски предикатив се у српској граматици може звати *атрибутски предикатив*.

Када је именски предикатив именички предикатив, односно када има облик именице или када је у облику неке поименичено употребљене речи, такав именски предикатив се може звати *атрибутивни предикатив*[2].

(2) *Прилошки предикат* је предикат састављен од *копуле*, односно *споне* и *прилошког предикатива* којим се субјекту приписује

[2] Исто, стр. 333-334.

место, ситуација или време његове реализације. У реченици *Paul est bien = Павле је добро*, властита именица *Paul = Павле* се налази у функцији субјекта (= sujet), глагол *être = јесам/бити* је у 3. л. једн. презента *est* и врши функцију копуле (= copule), док је прилог *bien = добро* у функцији прилошког предикатива или прилошког дела предиката. Ако говоримо о његовој сложености, прилошки предикат *est bien = је добро* прости је предикат.

У реченици *Paul doit être bien = Павле мора да буде добро*, поред субјекта *Paul = Павле* налази се прилошки предикат *doit être bien = мора да буде добро* који је по својој сложености сложени предикат.

Међутим, овде треба нагласити да постоји знатна разлика у терминологији у вези са терминима *атрибут* и *предикат* у француском и српском језику. *Атрибут* (= *attribut*) би по својој функцији у француској реченици одговарао *именском предикативу* (именском делу предиката) или *прилошком предикативу* (прилошком делу предиката), али само када се као копула употребљава копулативни глагол *être = jesam/biti*. Тако, на пример, у француској реченици *L'homme est mortel*, придев *mortel* дефинише се као атрибут, док у њеном српском еквиваленту *Човек је смртан*, придев *смртан* дефинише се као именски предикатив. Али зато у реченици *Paul est à Paris = Павле је у Паризу*, властита именица са предлогом *à Paris = у Паризу*, по мишљењу већине француских граматичара, у служби је *прилошке допуне* (= *complément circonstanciel*), док је у српском језику она у служби *прилошког предикатива.*

За неке пак француске граматичаре, термин *предикат* (= *prédicat*) по својој функцији потпуно одговара српском *предикату*.

Напомена. - Овде је потребно истаћи још једну битну разлику у терминологији. Наиме, у српском језику, када вршимо граматичку анализу, описни придев који се налази уз именицу назива се *атрибут* (= *attribut*), док у француском језику такав придев се назива *епитет* (= *épithète*). О овој разлици у терминологији писао је и М. Стевановић: „Атрибути се обично као поетски термини називају *епитетима*. У науци о језику, код Француза рецимо, сваки се атрибут зове епитет, а сваки придев опет, као одредба именице и у служби именског дела предиката – атрибутом“[3].

[3] М. Стевановић, *Савремени српско-хрватски језик, II, Синтакса,* Науч-на књига, Београд, 1974, стр. 46

Конструкцијама са именским предикатом и прилошким предикатом треба додати и конструкцију са *допунским предикативом*. У реченици *Ce garçon devient méchant = Тај дечак постаје неваљао*, налази се непрелазни неправи копулативни глагол *devenir = постати, постајати* који има своје одређено значење, којим се прецизира тип приписивања и које се допуњава придевским изразом *méchant = неваљао*. Из тих разлога, именску (именичку или придевску) јединицу можемо, као и код именског предиката, назвати предикативом, али не копулативним, него *допунским предикативом*. Неправи копулативни глаголи могу бити и прелазни. У реченици *Nous avons choisi Paul pour chef = Mi smo izabrali Pavla za šefa*, nalazi se prelazni glagol *choisir = изабрати*, тако да се садржај именичког израза *chef = шеф* приписује властитој именици *Paul = Павле* у функцији објекта *Paul = Павла*. Према томе, *допунски предикатив* је именска (именичка или придевска) јединица која допуњава непрелазни или прелазни неправи копулативни глагол, чиме се њен садај приписује субјекту или објекту. Неправи копулативни глаголи називају се још и *семикопулативним глаголима*. Неки српски граматичари овакву конструкцију убрајају у именски предикат у ширем смислу.

Међутим, и овде постоји разлика у терминологији. Наиме, *допунски предикатив* који стоји уз непрелазне неправе копулативне глаголе (нпр.: devenir = постати, постајати, s'appeler = звати се, sembler = чинити се, изгледати итд.) по својој функцији одговара француском *attribut du sujet = атрибуту субјекта*. Дакле, у француској реченици *Ce garçon devient méchant*, придев *méchant* налази се у функцији *атрибута субјекта*, а у њеном српском еквиваленту *Тај дечак постаје неваљао*, придев *неваљао* у функцији *допунског предикатива*. Али када *допунски предикатив* стоји уз прелазне неправе копулативне глаголе (нпр.: appeler = звати, choisir pour = изабрати, nommer = именовати итд.), он по својој функцији одговара француском *атрибуту објекта* (= *attribut du complément d'objet)*. Тако, на пример, у наведеној француској реченици *Nous avons choisi Paul pour chef*, именица *chef* врши функцију *атрибута објекта*, а у њеном српском еквиваленту *Ми смо изабрали Павла за шефа*, именица *шеф* врши функцију *допунског предикатива*.

Копулативним и допунским предикативима је веома сличан *актуелни квалификатив*[4] или *предикативни атрибут*[5], јер

[4] Уп. Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српскога језика,* стр. 235. Поред термина *актуелни квалификатив*, у овој граматици се за овај реченични члан употребљавају и термини *привремени атрибут* или *предикатски атрибут*.

[5] У *Синтакси савременога српског језика: проста реченица* од аутора П. Пипера и др. употребљава се термин *предикативни атрибут* за овај реченични члан. Уп. П. Пипер и др., нав. дело, стр. 334-335, 513.

се и његов садржај приписује субјекту или објекту. Међутим, то приписивање се не врши преко копулативног глагола и семикопулативних глагола, него се износи као једна од компоненти ситуације. Њиме се најчешће износи необавезна додатна ситуација. У реченици *Paule est venu fatigué = Павле је дошао уморан*, придевом *fatigué = уморан* исказује се карактеристика властите именице *Paul = Павле* која врши функцију субјекта. Дакле, овај придев је *актуелни квалификатив субјекта* и по својој функцији би одговарао француском *атрибуту субјекта*. Али зато у реченици *Paul l'a trouvé malade = Павле га је нашао* (*затекао*) *болесног*, придевом *malade = болесног* исказује се карактеристика заменице *le = њега/га* у функцији објекта. Према томе, овде је реч о *актуелном квалификативу објекта* који би по својој функцији у реченици одговарао француском *атрибуту објекта.*

Из свега наведеног, може се донети следећи закључак: српском *именском предикативу* и понекад *прилошлом предикативу* по својој функцији у реченици, терминолошки, одговара француски *атрибут субјекта* када се као копула употребљава копулативни глагол *être = јесам/бити*. Међутим, када се користе сличне конструкције са семикопулативним глаголима, француском *атрибуту субјекта* би по функцији, такође терминолошки, одговарао српски *допунски предикатив* који стоји уз непрелазне неправе копулативне глаголе, а *атрибуту објекта – допунски предикатив* који стоји уз прелазне неправе копулативне глаголе. *Актуелни квалификатив субјекта* би одговарао француском *атрибуту субјекта*, а *актуелни квалификатив објекта* француском *атрибуту објекта*.

(3) *Облик копулативног предикатива, односно француског атрибута*

У оба језика, у функцији копулативног предикатива, односно француског атрибута, могу да се нађу:

- *Именица (= nom*): *Le dauphin est un mamifère*. (= Делфин је *сисар*).

- *Заменица (= pronom*): *Qui es-tu*? (= *Ко* си ти?).

- *Придев (= adjectif*): *Le lion est courageux*. (= Лав је *храбар*).

- *Прилог (= adverbe*): *Sa femme* est *bien***.** (= Његова жена је *добро*).

- *Инфинитив (= infinitif*): *Vouloir*, *c'est pouvoir***.** (= Хтети, то је *моћи*).

(4*) Место копулативног предикатива, односно француског атрибута*

У оба језика, у француском и српском, копулативни предикатив, односно француски атрибут, налази се најчешће иза глагола: *Cette maison est belle = Та кућа је лепа*. Међутим, у неким реченицама налази се на самом почетку; то су:

- Узвична реченица, као на пример: *Belle est cette maison*! (= *Лепа* је та кућа!).

- Упитна реченица, на пример: *Quelle est ta maison?* (= *Која* је твоја кућа?).

- Реченица у којој је у функцији предикатива, односно француског атрибута демонстратив *tel = такав*; нпр.: *Tel est notre fils = Такав је наш син*.

2. *Глаголски предикат*

Глаголски предикат је сваки предикат у коме се оно што се приписује субјекту изражава глаголски облицима[6]. Већ смо напоменули да је глаголски предикат један од два главна реченична конституента. Личним обликом, односно неким глаголским временом или начином, или се *конкретизује време реалне ситуације*, као на пример: *Paul a dormi = Павле је спавао*, *Paul dort = Павле спава*, *Paul dormira = Павле ће спавати*, где се глаголским обликом означава прошла, садашња или будућа радња; или се показује *модални карактер ситуације***,** као на пример кад се показује да говорник захтева извршење неке радње: *Viens*! = *Дођи*! итд. Потврдним, односно одричним обликом глагола у предикату показује се да ли је реч о реализацији ситуације или се та реализација пориче; нпр.: *Paul a dormi = Павле је спавао, Paul n'a pas dormi = Павле није спавао, Paul dormira = Павле ће спавати, Paul ne dormira pas = Павле неће спавати*.

Избором лица и броја показује се да ли се ситуација приписује говорнику, саговорнику или неком појму ван комуникације, једном

[6] М. Стевановић, нав. дело, стр. 35.

или више њих. А конгруенцијом, односно слагањем са субјектом показује се да му се приписује садржај глагола.

По својој сложености, глаголски предикат, као и копулативни предикат (именски и прилошки), може да буде прости предикат и сложени предикат. У реченици *Paul travaille = Павле ради*, поред субјекта *Paul = Павле* налази се глаголски предикат *travaille = ради* који је по сложености прости предикат.

Међутим, у реченици *Paul doit travailler = Павле мора радити* (или *мора да ради*)[7], поред глагола *travailler = радити*, налази се и глагол *devoir = морати*, овде у 3. л. једн. презента *doit = мора*. Реч је о већ поменутом модалном глаголу, односно глаголу модалног значења који модализује значење глагола с којим се комбинује. С обзиром на то да је реч о глаголу непотпуног значења, употребом овог глагола са допунским глаголом (овде *travailler = радити*), добијамо сложени предикат *doit traviller = мора радити* (или *да ради*). Дакле, у реченици *Paul doit travailler = Павле мора радити* (или *да ради*), глаголски предикат је по сложености сложени предикат.

Напомена. - У српском језику све више су у употреби тзв. *декомпоновани предикати*. Посматрани са синтаксичке стране "декомпоновани предикати су такве формализације семантичких предиката чији су конститутивни делови глаголски елеменат и именички елеменат, нпр. *изразили су захвалност* према обичном глаголском предикату *захвалили су*"[8].

Поред термина "*декомпоновани предикати*, који је уобичајен у новијој српској лингвистичкој терминологији, такви предикати називају се и аналитичким или перифрастичним предикатима, глаголско-именичким изразима, а има и других назива"[9].

О декомпоновању предиката, а потом и о декомпоновању језичких јединица уопште (глагола, именица, придева, прилога), или, другим речима, о *декомпозицији* као језичком поступку, писали су српски лингвисти М. Радовановић[10], И. Жибрег[11], М. Ивић[12], С. Танасић,[13] П. Пипер.[14]

"Та је појава у почетку била третирана у склопу остваривања процеса језичке *кондезације* и *номинализације*. Појава *кондезације*

[7] "Употреба два или више глагола у предикатском изразу отвара питање односа између инфинитивног глаголског облика и *да-конструкције* (= конструкције: *да* + презентски облик). Да-конструкција у склопу сложеног предиката у чијем су саставу семантички и синтаксички непотпуни глаголи није сигнал посебног предиката и посебне реченице него је, најчешће, позициона или факултативна алтернатива инфинитивном облику у предикату ". Уп. П. Пипер и др. , нав. дело, стр. 324.

[8] П. Пипер, *Аналитички глаголски изрази и декомпоновани предикати типа "изразити захвалност"*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1999, књ. XLII, стр. 37.

[9] Исто, стр. 38.

[10] М. Радовановић, *Декомпоновање предиката*. (*На примерима из српскохрватског језика*), Јужнословенски филолог, бр. 33, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1977, стр. 53-80; М. Радовановић, *Именица у функцији кондезатора*, Матица српска, Нови Сад, 1978; М. Радовановић, *Списи из синтаксе и семантике*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића / Добра вест, Сремски Карловци – Нови Сад, 1990; M. Radovanović, *On nominal and verbal style: cultures or languages in contact*, International Journal of the Sociology of Language 151, (= Serbian Sociolinguistics, eds. M. Radovanović and R. A. Major), Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 2001, str. 41-

у језицима, као општелингвистички, синтаксички и семантички феномен од универзалног значаја и домашаја, у лингвистичку су науку увели Пражани, а тицао се сваковрсног сажимања реченичног и семантичког садржаја, ради економисања језичким средствима, особито у неким функционалним стиловима језичких стандарда (правном, новинарском, научном, политичком, административном...), тј. у оним стиловима који су апстрактнији, уопштенији, безличнији, анонимнији, неовремењенији, итд. од других. У језицима попут српског, ту појаву опажамо у употреби форми инфинитива (*радити*), глаголских прилога (*урадивши, радећи*), трпнога придева (*урађен*), девербативних именица (*певање*) и деадјективних именица (*нежност*) и сл. (тзв. вербиди). Употрева девербативних и деадјективних именица у ту сврху назива се *номинализацијама* (= употреба именица уместо глагола, нереченица уместо реченица, падежних парадигми уместо реченичних парадигми и сл.)“.[15]

А *декомпоновање* језичких јединица можемо дефинисати као њихово разлагање. “Рецимо, уместо *анализирам*, номинализацијом добијамо *анализа*, а декомпозицијом *вршим анализу*. Процес се може наставити: даљом номинализацијом добијамо *вршење анализе*, па даљом декомпозицијом *обављам вршење анализе*, и тако даље“.[16]

Литература

Arrivé, Michel, *Le Français moderne*, Flammarion, Paris, 1964.

Белић, Александар, *Општа лингвистика – О језичкој природи и језичком развитку*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998, књ. I и II.

Benveniste, Emile, *Problèmes de linguistque générale*, Gallimard, Paris, 1966.

Bescherelle, *La Grammaire pour tous,* Hatier, Paris, 2006.

Boer, M., *Syntaxe du français moderne*, Colin, Paris, 1994.

Brunot, Ferdinand et Bruneau, Charles, *Précis de Grammaire historique de la Langue française,* Masson, Paris, 1933.

Chevalier, Jean-Claude, Blanche-Benveniste, Claire, Arrivé, Michel, Peytard, Jean, *Grammaire du français contemporain*, Larousse, Paris, 1997.

48; М. Радовановић, *Планирање језика и други списи*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2004; М. Радовановић, *Декомпозиција и универбизација*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2004, књ. ХЛВИИ/1-2, стр. 43-49.

[11] И. Жибрег, *Декомпоновани предикат у језику средстава јавнога информисања*, Прилози проучавању језика, Институт за јужнословенске језике, Нови Сад, 1987, бр. 23, стр. 63-72.

[12] М. Ивић, *Још о декомпоновању предиката*, Јужнословенски филолог, бр. 44, Институт за српскохрватски језик САНУ, Београд, 1988, 1-5. Прештампано у: М. Ивић, 1995, стр. 180-187.

[13] С. Танасић, *Декомпоновање глагола и структура просте реченице*, Јужнословенски филолог, бр. 51, Институт за српски језик САНУ, Београд, 1995, стр. 157-166.

[14] П. Пипер, *Аналитички глаголски изрази и декомпоновани предикати типа „изразити захвалност“*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1999, књ. XLII, стр. 37-43.

[15] М. Радовановић, *Декомпозиција и универбизација*, Зборник Матице српске за филологију и лингвисти-ку, Нови Сад, 2004, књ. XLVII/1-2, стр. 43.

[16] Исто, стр. 44.

Damourette, J. et Pichon, Ed., *Des Mots à la Pensée*. *Essai de Grammaire de la Langue française*, 7 vol., d'Artrey, Paris, 1911-1950.

Dubois, Jean, *Grammaire structurale du français*, Larousse, Paris, 1969.

Ивић, Милка, *Лингвистички огледи*, Просвета, Београд, 1983.

Ивић, Милка, *Још о декомпоновању предиката*, Јужнословенски филолог, бр. 44, Институт за српскохрватски језик САНУ, Београд, 1988, 1-5. Прештампано у: М. Ивић, 1995, стр. 180-187.

Ивић, Милка, *Језик о нама*: *лингвистички огледи, шест*, Библиотека XX век, Београд, 2006. друштва у Новом Саду, Сремски Карловци, 1929, књ. II, св. 1, стр. 66-72, св. 2, стр. 205-219.

Крстић, Ненад, *Лингвистичка концепција превођења*: *ситуативни модел*, Примењена лингвистика бр. 3, Нови Сад, 2002, стр. 116-123.

Крстић, Ненад, *Француски и српски у контакту – структура просте реченице и превођење*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци - Нови Сад, 2008.

Littré, Emile, *Dictionnaire de la Langue française*, Gallimard -Hachette, Paris, 1959.

Новаковић, Стојан, *Граматика српског језика*, Београд, 1902.

Папић, Марко, *Граматика француског језика. Структурална морфосинтакса*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.

Пипер, Предраг, *Аналитички глаголски изрази и декомпоновани предикати типа »изразити захвалност«*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1999, књ. XLII, стр. 37-43.

Пипер, Предраг, Антонић, Ивана, Ружић, Владислава, Танасић, Срето, Поповић, Људмила, Тошовић, Бранко, *Синтакса савременога српског језика: проста реченица. У редакцији академика Милке Ивић*, Институт за српски језик САНУ - Београдска књига - Матица српска, Београд, 2005.

Радовановић, Милорад, *Декомпоновање предиката*. *(На примерима из српскохрватског језика*), Јужнословенски филолог, бр. 33, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1977, стр. 53-80.

Радовановић, Милорад, *Именица у функцији кондезатора*, Матица српска, Нови Сад, 1978.

Радовановић, Милорад, *Списи из синтаксе и семантике*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића / Добра вест, Сремски Карловци – Нови Сад, 1990.

Radovanović, Milorad, *On nominal and verbal style: cultures or languages in contact*, International Journal og the Sociology of Language 151 (= Serbian Sociolinguistics, eds. M. Radovanović and R. A. Major), Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 2001, str. 41-48.

Радовановић, Милорад, *Планирање језика и други списи*, Издавачка књижарница Зорана стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2004.

Радовановић, Милорад, *Декомпозиција и универбизација*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2004, књ. XLVII/1-2, стр. 43-49.

Robert, Pierre, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la Langue française,* 6 vol., Société du Nouveau Littré, Paris, 1953-1964.

Роглић, Вера, *Контрастивна анализа посматраних лингвистичких датости у француском и српскохрватском језику и неки радови са другим темама*, Чигоја, Београд, 2004.

Saussure, Ferdinand de, *Cours de Linguistique générale*, 5e édition, Payot, Paris, 1955.

Sosir, Ferdinand de, *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd, 1969.

Станојчић, Живојин, Поповић, Љубомир, *Граматика српскога језика*, Пето, исправљено издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.

Стевановић, Михаило, *Савремени српскохрватски језик, II, Синтакса*, Научна књига, Београд, 1974.

Стојановић, Љубомир, *Српска граматика II,* осамнаесто издање, Београд, 1928.

Танасић, Срето, *Декомпоновање глагола и структура просте реченице,* Јужнословенски филолог, бр. 51, Институт за српски језик САНУ, Београд, 1995, стр. 157-166.

Жибрег, Ивона, *Декомпоновани предикат у језику средстава јавнога информисања*, Прилози проучавању језика, Институт за јужнословенске језике, Нови Сад, 1987, бр. 23, стр. 63-72.

Nenad Krstić

QUELQUES REMARQUES SUR LE PREDICAT EN FRANCAIS ET EN SERBE

Résumé

Ce texte porte sur le prédicat en français et en serbe. Notre analyse a démontré que le prédicat dans les deux langues est organisé avec une ressemblance plus ou moins proche. Autrement dit, sa structure du noyau lexical est organisée, dans les deux langues, le français et le serbe, avec une ressemblance plus ou moins proche; sa complexité aussi. Mais, concernant la terminologie, il y a une différence. Dans une analyse grammaticale, ce qu'on appelle en français attribut, en serbe c'est le prédicatif - predikativ (si l'attribut est un adjectif qualificatif – c'est le prédicatif d'un attribut – atributski predikativ, et si l'attribut est un nom – c'est le prédicatif d'un attributif – atribututivni predikativ). Encore une différence dans la terminologie: dans la langue serbe, l'adjectif qualificatif qui précède un nom s'appelle attribut (en serbe atribut), tandis que dans la langue française cet adjectif s'appelle épithète.

Mots-clefs: *prédicat, langue française, langue serbe, structure et complexité du prédicat, terminologie, attribut, prédicatif.*

УДК: 821.163.41.09
DOI: 10.7251/GMSSR1403035S
(Оригинални научни рад)

Младен Шукало
Филолошки факултет
Бањалука
sukimlad@teol.net

РАТНЕ СЛИКЕ ИВЕ АНДРИЋА

Резиме: *У овом чланку се расправља о аспектима успостављања ратних слика Иве Андрића као полазишних елемената поетичке употребе слика менталитета. Рат, као цивилизацијски феномен, непрестано је у средишту Андрићева интересовања. Премда он нема склоност да конституише слике типичних ратних дешавања, јер га превасходно интересује понашање човјека у ратним околностима: услови и посљедица рата су средство да се означи оно трајно у човјековом битисању, јер, посредством означавања менталитетâ, може да се представи оно што се најспорије мијења у људском духу и људској историји.*

Кључне ријечи: *рат, ратне слике, менталитет, страност.*

Симпозијум, *Андрићев грачки опус: културно-историјски, књижевни и језички аспекти*, на извјестан начин је, дефинисањем, заправо ограничавањем корпуса за истраживање, поставио учесницима одређене оквире: то су "научни / знанствени, књижевни и публицистички текстови, те писма И. Андрића, написани или први пут објављени 1923. и 1924. године". Неће се проблематизовати овакво организационо опредјељење, премда ће се приступом изаћи изван постављених оквира. Ако би се у овом контексту поједностављено наметало питање зашто насловити реферат – *Ратне слике Иве Андрића*, када наведене године, године Андрићевог боравка у Грацу, нису ратне године, одговор налазимо у ауторовом предговору његове докторске дисертације *Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien der Einwirkung der türkischen Herrschaft* [*Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине*]: "По свом садржају и по својој основној замисли, ова расправа је у вези са другим радовима које сам припремио у другом облику и другом приликом."[1]

[1] Иво Андрић, Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине, Коцка, Бања Лука, 1995, стр. 7.

У истој студији, Андрић истиче да је, од захтјева папе Иноћентија III угарском краљу Емериху да нападне Босну (1199. године), гдје су се богумили склањали и имали ту заштиту, па све до пада њеног краљевства 1463. године, ова регија стално "била поприште непрекидних ратова".[2] Међутим, њега није занимало описивање ратова, као ни приказивање тзв. "политичке", односно – како је назива Фернан Бродел, уз Лисјена Февра и Марка Блока, твораца тзв. *школе аналиста* – "догађајне историје", која је "готово увек била окренута 'великим догађајима'", и тиме "остајала у оквирима кратког времена и њиме се бавила"[2]: "Операционализацијом историјских реалитета преко појма структуре, они су покушали да избегну догађај који са собом вуче и класично схватање каузалитета, један суви детерминизам; с друге стране, они су покушали да структуру употребе не само као дескриптивни, него и као аналитички модел."[3] Таквим приступом се указивало да изношење мноштва чињеница "не представља читаву стварност, читаву садржину историје којом научно размишљање може несметано да се бави".[4] Иако је ван историографске методологије, поготово оне која се развија око часописа *Анали* (покренут је 1929. године!), Андрић својом дисертацијом као да наговјештава њихову оријентацију да буду "у средишту историчаревог проучавања појаве лаганог ритма, тј. спорог мењања, оне из подручја друштва, демографије, привреде и психологије", а које су "прави предмет истраживања која се одликују дугим трајањем"[5] и "да између материјалних узрока и друштвеног понашања постоји подручје специфичног како индивидуалног тако и колективног субјективитета које се исказује кроз политичку културу, кроз представу о свету и кроз онај чудесни кондензат мишљења који се зове јавно мнење, за што су француски социолози и исковали термин *mentalité*, захватајући на тај начин како у индивуалну психу тако и у колективну свест".[6]

Друго, мало сложеније питање, проистиче из чињенице да је Иво Андрић преживио два свјетска рата, али да ни у једном од њих није био директни, активни учесник: током Првог свјетског рата био је заточеник, а у Другом се – по властитом избору – потпуно повукао из јавног живота. Зато, у стереотипном замишљању *ратних слика*, слика као свједочанстава ратних дејстава, описа битака и сличног, стеченим највише читањем литературе од Хоме-

[2] *Op. cit.*, стр. 18

[3] Фернан Бродел, *Списи о историји*, превели Бранко Јелић, Иванка Павловић, Ксенија Јовановић, Српска књижевна задруга, Београд, 1992, стр. 90.

[4] Павле Миленковић, *Школа Анала. Огледи о социолошкој историографији*, Stylos, Нови Сад, 2004, стр. 24.

[5] *Op. cit.*, стр. 89.

[6] Андреј Митровић, "Историјски списи Фернана Бродела", *in*: Ф. Бродел, *op. cit.*, стр. 381.

ра до Толстоја и других аутора ратних епопеја, скоро да и нема у његовом дјелу: оваква констатација упућује на необичан закључак, да о постојању таквих слика у књижевности можемо говорити кад су у питању само они аутори који су као војници учествовали у рату, што није био случај са Андрићем.

Ипак, оба свјетска рата оставили су дубок траг у његовом дјелу: свијест о томе шта рат чини човјеку, а не описивање дјелања човјека-војника, као да су међу кључним одредницама Андрићеве поетике. Тако, у *Знаковима поред пута*, налази се и сљедећи запис: "Рат, и најдужи, само протресе питање због којих се заратило, а њихово решење оставља временима која наступају после склапања мира."[7] У њему као да се огледају искази из 1921, односно 1922. године, поводом романа Ф. Ф. Маринетија, да је рат са својим посљедицама "највеће мерило за људе и расе",[8] или, поводом ратних записа Габријела д'Анунција, да "тек минули и стварно још несвршени рат је толико постао наша судбина и толико је везан за сваки наш дан и сваки нерв и нашег и будућих нараштаја".[9] Зато и не чуди како се представља ратно искуство Мустафе Маџара у истоименој Андрићевој приповијеци: иако је у њој описао, са значајном улогом овог ратника, одвијање побједничког напада Турака на Аустријанце код Бање Луке, та епизода је уоквирена са два Мустафина сна, са друге двије слике, којим се сама слика битке поништава и потискује у други план. У првом сну, он се сјећа неке дјеце с Крима, скоро са извјесном дозом неутралног свједочења:

"Ишао је с одредом коњице. Прогонећи непријатеља, бијаху заноћили у неком напуштеном љетниковцу на Криму. Кад хтједоше да полијегају, открише иза неких ормана скривено четверо дјеце. Бијаху дјечаци, плаве подшишане косе, бијели и господски одјевени. Њих бијаше петнаест коњаника, већином Анадолаца. Докопаше их међу се. Тако су дјечаци, полумртви од страха и бола, ишли од руке до руке. Кад свану јутро, дјеца бијаху подбула и помодрила и ниједно није могло да стоји на ногама. Уто наиђе јачи руски одред и они побјегоше не стигавши ни да покољу дјецу. Сад их види све четверо. Чује Русе како долазе. Хтио би да узјаше, али му се узенгија мрси и измиче и коњ се отима."[10]

Свједочанство у другом сну, за разлику од првог, мијеша двије различите ситуације:

[7] Зоран Константиновић, *Компаративно виђење српске књижевности*, Светови, Нови Сад, 1993, стр. 42.

[8] Иво Андрић, *Знакови поред пута. Медитативна проза*, [Сабрана дела Иве Андрића. Књига четрнаеста], Београд, 1976, стр. 34.

[9] Иво Андрић, *Рађање фашизма*, "Време књиге", Београд, 1995, стр. 81.

[10] Иво Андрић, "Једна ратна књига Габриела д'Анунција", *Есеји II*, [Сабрана дела Иве Андрића. Књига тринаеста], Београд, 1976, стр. 189.

"Нађе се у боју на Орљави. Углави се међу двије мрке стијене низ које вода цури и маховина расте, па се упире плећима, док сприједа на њега наваљују два брата Латковића, крупни и бијесни хајдуци. Он се брани добро, али му се поглед отима преко њихових глава, и у дну хоризонта, гдје се пјешчана равница спаја с небом, види гдје се помаља жена у црнини, с рукама на грудима и искривљена лица. Он је зна и зна зашто рукама дојке притиште и зашто јој је лице болно искривљено. Иако све то мисли и гледа у жену и сјећа се како ју је, у Ерзеруму, затекао саму у сарафовој кући и како се очајно отимала, ипак се присебно брани од двојице хајдука. Отима се жени и сјећању, и само гледа да одбије двије хајдучке сабље, али гњев га превлађује.

– И њу сте довели! Мало вас је двојица, кучке хајдучке! Има ли вас још?

Стреловито одбија, али му хајдуци љуто додијавају уносећи му врхове сабаља у очи, а он се све јаче прибија уза стијене, да га пробија влага и језа.

Буди се остуденио..."[11]

Као што сни потискују стварну ратну догађајност, приповијест о Мустафи Маџару се утапа у представљање *постратне* изгубљености овог јунака и његовог несналажења у мирнодопским условима живљења, што га "тјера" да бјежи, како из амбијента којем припада, тако и од себе самог.

Нужност оваквог "читања" ратних збивања, Андрић је наговијестио још у приказу књиге Бранка Машића *Ратне слике и утисци* из 1914. године, гдје истиче како "крајина му је недовољно изражена, блиједа и обично спојена с резоновањем о људима и њиховим настојањима".[12] Њих скоро да програмски разрађује у чланку "Наша књижевност и рат", објављеном 1918. године у *Књижевном југу*:

"Упозорићу само на онај тешки морални circulus vitiosus у коме се налази данас наш писац: у једну руку сви добро осећамо колико се тога променило, у овим годинама патње, у целом човечанству и у сваком од нас, а у другу руку, време и прилике које нас окружују онемогућују нам да то изразимо; везане су нам руке и још увек затворена уста, али то не може да спречи да не видимо колико је бедна и плитка многа предратна тзв. литература и како су безначајни и ситни њени мотиви и мотивићи;

[11] Ivo Andrić, "Mustafa Madžar", *Nemirna godina (pripovetke)*, [Sabrana djela, knjiga peta], Zagreb, 1964, стр. 23-24.

[12] *Op. cit* , стр. 29.

сви ми на своје очи видимо – и то је бар једна корист рата – како је многа бучна мирнодопска истина постала лаж и како се други живот спрема, па и друга књижевност."[13]

Из ових ставова намећу се и задаци:

"Рат је онима који то пре нису хтели да виде показао како смо чврсто везани са земљом својом, како смо неизбежно одговорни према онима који се још нису родили. Рат је у свему помакао нагласак са индивидуалног на опћенито. Што је индивидуалност у борби и прегарању жртвовала, то је добивала целина. Из те, ето, чињенице произлази и главна смерница наше данашње књижевности.

Готово посве лишени могућности смиреног, већег и трајнијег стварања и тако постављени, по књижевника индивидуално, у један тежак и несрећан положај, данашњи наши књижевници имају један велик задатак који има тежину једног завета и који је довољан да испуни данашње доба. Главни задатак данашње књижевности јест: Одржати континуитет негдањег душевног живота, спасити идеале своје младости, који ево постају идеали целог народа, и пронети их кроз ову поплаву зла и страдања у боље дане."[14]

Исте године, 1918. Иво Андрић објављује биљешку о књизи *Писма једног војника*, објављену у Цириху, на основе које се може закључити да је ишчитао низ дјела с ратном тематиком, како из свјетске, тако и домаће књижевности (Барбис, Црњански, Бублић). И у том тексту исказује оквире у којима ће се кретати његово дјело, јер "ту је засела трагика благородних духова који су осуђени да буду жртвовани" зато што је аутору "као и хиљадама, прснуо живот у парчад и нико га више не састави", као у животној причи Мустафе Маџара: "потргале су се везе међу људима, поцепали животи, сви осећамо трагику тога несмисла, тек што тај изгубљени смисао живота тражи маса у побешњелости и опијености момента, а ретки појединци у дубини душе своје где су, у великом болу и прегору, нагомилана блага од некоћ".[15]

Негативно се односећи према литератури насталој у Првом свјетском рату и непосредно по његовом завршетку, Иво Андрић ће углавном избјегавати да се дотиче тема које се на било који начин односе или везују за ратне прилике и ратне слике, али их неће по-

[13] Иво Андрић, "Бранко Машић: Ратне слике и утисци", *Есеји II*, [Сабрана дела Иве Андрића. Књига тринаеста], Београд, 1976, стр. 262.

[14] *Op. cit* , стр. 172.

[15] *Op. cit* , стр. 173.

тискивати у други план. Тако у чланку "Фашистичка револуција" из 1923. године, описујући атмосферу у Италији двадесетих година, истиче да су масе "у новој психози која није него наличје ратне психозе",[16] или, дајући портрет Бенита Мусолинија, наводи како је он, новембра 1914. године, "говорио о рату као револуционарном феномену" да би се преобразио у оног "који није задовољан тим и таквим резултатом рата, кога је сам прорицао".[18] Непосредно по одбрани дисертације, Андрић ће посјетити изложбу у Мадриду којом је обиљежена стогодишњице Гојине смрти. У приказу те изложбе, посебну пажњу посвећује циклусу *Ратне несреће* којим доминира само једно – "избезумљеност људи који се узајамано уништавају, и ужас тога уништавања" указујући на називе појединих цртежа који "представљају неку врсту филозофског и сентименталног дневника"[19] тако, уз призор гдје војници вјешају једног заробљеника и Гојино питање "зашто?" Андрић истиче како овај велики сликар наставља "тај свој мучни унутрашњи дијалог у коме једно питање заглушује друго", као што "под једну још грознију сцену ратних зверстава исписује речи: No se puede saber porque (не може се знати зашто)": "Ту смо, дакле. На дну амбиса. Не може се знати зашто постоји зло на свету, јер све што постоји нема смисла ни разлога."[20]

Међутим, слике, створене/написане након 1945. године, дјелује нешто другачије. Андрић је, након предствљања индивидуалне позиције учесника у рату означеног у лику Мустафе Маџара, али и свих других јунака судбински њему сличних, трагајући за елементима "душевног" ("духовног") живота човјека на овим просторима и, уграђујући га у свој приповједачки опус, постепено улазио у просторе представљања елемената колективних релација, односно, да приказује помјерање нагласка "са индивидуалног на опћенито", за што је рат само модел.[21] Као што су у дисертацији *Развој духовног живота...* разликовно представљани исламски и хришћански живот, а унутар њега католички и православни, не изненађују његове "слике" које доминирају на други начин у дјелима писаним (завршаваним) у окупираном Београду током Другог свјетског рата. Приказујући атмосферу у Сарајеву након видовданског атентата Гаврила Принципа и почетком рата који је услиједио, Андрић констатује: "Припадници трију главних вера, они се мрзе међусобно, од рођења па до смрти, безумно и дубоко,

[16] Иво Андрић, "Писма једног војника ", *Есеји I*, [Сабрана дела Иве Андрића. Књига дванаеста], Београд, 1976, стр. 198.

[17] Иво Андрић, "Фашистичка револуција", *Рађање фашизма*, *op. cit* , стр. 7.

[18] Иво Андрић, "Benito Mussolini", *Рађање фашизма*, *op. cit* , стр. 33.

[19] Иво Андрић, "Гоја ", *Есеји I*, *op. cit* , стр. 147.

[20] *Op. cit* , стр. 148.

[21] У том смислу се може извршити, у оквиру овако задате теме, једна посебна подјела књижевног опуса Иве Андрића: дјела настала до 1941. и дјела настала/објављена послије 1945. године.

преносећи ту мржњу и на загробни свет који замишљају као своју славу и победу и пораз и срамоту комшије иноверца. Рађају се, расту и умиру у тој мржњи..."[22] Рајки Радаковић, Госпођици, у тим околностима "све су јој мрже те приче о страдању и јунаштву", јер јој све "изгледа претерано, јалово и штетно".[23] Она, преузимајући трговачке послове свог рано преминулог оца, и прије рата градећи позицију неприпадања никоме и ничему осим новцу, у ратним околностима је настојала да не дозволи "да јој кваре живот и ремете послове људи и догађаји са којима нема и неће имати ничег заједничког",[24] поготово што "није уопште ни у мислима учествовала у судбини својих суграђана".[25] За њу је "рат само један велики посао, једно предузеће коме се не виде границе, али које, као сваки посао, има своје књижење и свој крајњи закључак са неумољивим последицама губитка и добитка".[26] У том контексту не зачуђују андрићевске опаске које се накалемљују приповједним сликама и дешавањима: "... рат је одбацивао маску и показивао у овим сивим данима своје право лице. То није више био онај опијени покрет маса, онај занос разарања, тако сличан заносу стварања, него беда и проклетство свега што живи, па и мртвих ствари, а понајвише човека."[27]

У роману *Госпођица* свијет се приказује из једне тачке гледишта којом се, ипак, упућује на значај мијешања источњачких обичаја и средњоевропске цивилизације којом се "ствара један нарочит облик друштвеног живота": "Овај наш грађански свет, и иначе наследно оптерећен турским навикама нерада и славенском потребом за ексцесом, примио је сада још и аустријске формалистичке појмове о друштву и друштвеним обавезама, по којима се лични углед и класно достојанство човека оснивају на одређеној величини непродуктивних, бесмислених трошкова, често на једном празном и смешном луксузу без духа и укуса."[28] Оваква је слика само посљедица, или разрада оног што је речено "у другом облику и другом приликом",[29] у овом случају – у дисертацији. Правдајући се да његово казивање "о утицају турске владавине, не би требало схватити као критику исламске културе као такве, већ једино као критику оних последица до којих је дошло услед њеног преношења на хришћанску, словенску земљу", Андрић у

[22] Ivo Andrić, *Gospođica*, [Sabrana djela, knjiga treća], Zagreb, 1964, стр. 82.

[23] *Op. cit* , стр. 94.

[24] *Op. cit* , стр. 97.

[25] *Op. cit* , стр. 100.

[26] *Op. cit* , стр. 105.

[27] *Op. cit* , стр. 99.

[28] *Op. cit* , стр. 51

[29] Иво Андрић, *Развој духовног живота у Босни..., op. cit* , стр. 7.

дисертацији *Развој духовног живота у Босни*... даје контуре својих потоњих приповједачких слика:

"Од одлучујућег значаја је то да је Босну, у најкритичнијем тренутку њеног духовног развоја, у доба када је превирање духовних снага достигло врхунац, освојио један азијатски ратнички народ чије су друштвене институције и обичаји значили негацију сваке хришћанске културе и чија је вера – настала под другим климатским и друштвеним условима и неподесна за свако прилагођавање – прекинула духовни живот земље, изобличила га и од тог живота начинила нешто сасвим особено."[30]

Међутим, иако слиједи тај основни концепт, у *Травничкој хроници* се тако назначене оријентације продубљују прецизирањем представа сусрета и историјски условљених судара[31] различитих цивилизација, култура, вјера... Тај менталитетски склоп, којим је обиљежен овај простор, сада се разматра кроз двије различите перспективе, једну окренуту према вани, а другу окренуту према унутра, а обје распоређене у више тачака гледишта, чиме се реализује специфичан вид хроничарског казивања. То најбоље показују ријечи Хамид-бега Тескереџића на почетку романа: "Ми смо овдје на своме, а сваки други који дође на туђем је и нема му дуга станка."[32] Хамид-бегово *ми* је ознака само према странцима, дошљацима са Запада, и оно се потпуно располућује између исламског свијета, подијељеног на изворне Турке и босанске муслимане, с једне и, с друге стране, хришћанског, како православног тако и католичког свијета, с тим да се не смије занемаривати ни удио јеврејске компоненте, у овом случају оличене у лику Морде Атијаса:

"Безбројна су и разноврсна изненађења која очекују човека са Запада, који је нагло бачен на Исток и присиљен да ту живи, али једно од највећих и најмучнијих изненађења јавља се у питањима здравља и болести. Пред таквим човеком живот тела искрсне одједном у посве новој светлости. На Западу постоји болест у разним облицима и са свим својим страхотама, али као нешто што се побија и ублажава или бар крије од очију здравог, радиног и веселог света, нарочитом организацијом заједнице, конвенцијама или освештаним облицима друштвеног живота. Овде пак болест као да није ни по чему изузетак. Она се јавља и развија

[30] Иво Андрић, *Развој духовног живота...*, *Op. cit* , стр. 33.

[31] О разликовању појмова "сусрет" и "судар" видјети у: М. Шукало, "Судар куклтура као поетички оквир у дјелу Слободана Селенића", *Облици и искази (огледи)*, Арт принт, Бања Лука, 2007, стр. 182-3.

[32] Ivo Andrić, *Travnička hronika. Konzulska vremena*, [Sabrana djela, knjiga druga], Zagreb, 1964, стр. 11.

упоредо и наизменце са здрављем, види се, чује и осећа на сваком кораку. Овде се човек лечи као што се храни, и болује као што живи. Болест је друга, тежа, половина живота. Падавичари, леутичари, лепрозни, хистерици, идиоти, грбави, хроми, мутави, слепи, кљакави, све то врви на белом дану, гамиже и пузи, богорадећи милостињу или пркосно ћутећи и готово гордо носећи свој страшни недостатак. Још је сва срећа што се жене, нарочито турске, крију и умотавају, иначе би број болесника које човек сусреће био још једном оволики."[33]

Феномен страности,[34] којег производи претходна слика, а који би могао да буде посебан предмет проучавања у дјелу Иве Андрића, није у средишту интересовања ове расправе, премда је структурални образац подударан са обликом успостављања слика менталитета, поготово у сегменту истицања принципа разликовности. Идентичним приступом херменеутичког моделовања могуће је успостављати и оквире за тумачење употребе ратних слика, односно исказивања функције рата као опште поетичке константе:

"И одмах је почео да са пролећа и детињства скреће говор на царства и ратовања. Тахир-бег је прихватао сваку тему и о свему говорио са истим мирним, насмејаним заносом, као да чита нешто ново и драго.

– Јесте, и ми чујемо да су на помолу нови ратови. Ко ће бити с ким а ко против кога, то ће се тек видети, али рат је изгледа сигуран за ово лето.

– Ви сте сигурни? – питао је болно и ужурбано Давил.

– Сигуран утолико што то пише у вашим нованама, – одговарао је тефтедар насмејано, – а ја немам разлога да им не верујем.

Тахир-бег је лако приклонио главу и гледао Давила неким сасвим светлим и малко зрикавим погледом, погледом какав се види у куна и ласица, окретних зверки које кољу и пију крв, али не једу месо заклане животиње.

– Сигуран утолико, – настављао је тефтедар, – што, уколико ја знам, између хришћанских држава траје сталан рат већ столећима.

– И нехришћанске, источне државе ратују, – прекинуо га је Давил.

– Ратују. Само разлика је у томе што исламске државе ратују без притворства и противречности. Оне рат сматрају одувек као један важан део своје мисије на свету. Ислам је и дошао у Европу као ратујућа страна и до данас се у њој одржао или својим ратовањем или благодарећи

[33] *Op. cit* , стр. 213.

[34] Уп. М. Шукало, *Одмрзавање језика. Поетика страности у дјелу Миодрага Булатовића*, Графид – Просвета, Бања Лука – Београд, 2002.

међусобним ратовањима хришћанских држава. Док хришћанске државе, колико ја знам, осуђују рат у тој мери да увек једна на другу бацају одговорност за сваки рат, и осуђујући га не престају да га воде.

– Несумњиво да има тачности у вашем излагању, – храбрио је Давил дефтедара, са задњом мисли да га наведе на разговор о руско-француском сукобу и да чује његово мишљење, – али зар ви мислите да ће руски цар хтети да на себе навуче гнев највећег хришћанског владаоца и најмоћнију војску у хришћанству?

Тефтедарев поглед је постао још светлији и још зрикавији.

– Нису ми ни издалека познате намере цареве, драги господине, али сам слободан да вам скренем пажњу на једну чињеницу коју сам одавно приметио, а то је да је рат стално на површини хришћанске Европе, само се помера с једног краја на други, као што човек помера жеравку коју доноси на длану да би га мање пекла. У овај мах он је негде на европским границама Русије.

Давил је већ увиђао да ни овде неће сазнати ништа од онога што њега занима и мучи, јер и овај, као и везир, говори само оно на што га нагони тренутна унутарња потреба. Ипак, хтео је да учини још један покушај, и то грубо и непосредно.

– Познато је да је сада главни циљ руске политике ослобођење својих истоверника, дакле и ових крајева, испод османлијске власти. Према томе многи сматрају као вероватније да њени стварни ратни планови иду против Турске, а не против западноевропских земаља.

Тефтедар се није дао збунити.

– Шта ћете? Не дешава се увек оно што изгледа вероватније. А ако би било тако као што „многи сматрају“, онда није тешко предвидети ток ствари, јер није никаква тајна да су све ове земље ратом добијене, ратом се бране и ратујући и губе, ако морају да буду изгубљене. Али то не мења ништа на ономе што сам рекао.

И Тахир-бег се упорно враћао на своју тему.

– Обратите пажњу па ћете видети да је тачно да где год прошири хришћанска Европа своју власт, са својим обичајима и уређењима, ту дође и рат, међухришћански рат. Тако је у Африци, тако у Америци, тако је у европским деловима Османлијског Царства који су потпали под неку хришћанску државу. И ако би се икад, по вољи судбине, десило да изгубимо ове крајеве и да их освоји нека хришћанска земља, као што малочас поменусте, са њима би било исто. Тако би се можда могло десити да се, кроз сто или двеста година, на овом истом месту где ви и ја сада разговарамо о могућности турско-хришћанског рата, кољу и крве међу собом

[35] Ivo Andrić, *Travnička hronika. Konzulska vremena*, [Sabrana djela. *Knjiga druga*], Zagreb, 1964, стр. 334-335.

[36] *Op. cit* , стр. 11.

[37] Jean-Marie Benoist: “Facettes de l’identité”, in: Claude Lévi-Strauss, *L’identité*, [3e édition], Quadrige – PUF, Paris, 1995, p. 17.

[38] *Op. cit.*, стр. 19.

[39] “Класицистичка теорија знака и ријечи требало је да покаже како представе које се нижу у тако уском и стиснутом низу да се дистинкције и не појављују и да су све исте, могу бити изложене у једној перманентној табели стабилних разлика и ограничених идентичности; ту је била у питању генеза Разлике на основу потајно вариране монотоније Истога. Аналитика коначности има управо обрнуту функцију: указујући на чињеницу да је човјек детерминисан, она треба да испољи како је основ свих тих детерминација само човјеково биће у својим радикалним границама; она мора испољити како су садржаји искуства већ унапријед њихови властити услови, како мисао унапријед походи немишљено које јој измиче и које она стално настоји да ухвати; она показује како је искон, коме човјек никад не може бити савременик, у исти мах дат човјеку као блискост и као неухватљивост: укратко, она показује како Други и Далеко значи истовремено и Блиско и Исто. На тај начин прелазимо са рефлексије о поретку Разлика (заједно са анализом коју она претпоставља

хришћани, ослобођени испод османлијског господства."[35]

Овај велики фрагмент, као и сви други, могу да створе погрешну представу у приказивању *Травничке хронике*, јер на индиректан начин одударају од основних ауторових интенција које се најчешће поистовјећују са тематским слојем. Иако се на општем плану романескни оквир ситуира у вријеме Наполеонових ратних похода Европом, а на локалном нивоу се упућује на српски устанак, у оба случаја је све то далеко од Травника. Над том просторном сведеношћу као да се надвија мисао "да се њима не мора и не може десити оно што се другима дешава",[36] али она не поништава саму чињеницу да је рат симболичко-метафорички модел на основу и помоћу којег се доводе посредно сва друга, далеко битнија питања људског постојања, било да се ради о индивидуалитету, било о колективитету. Другачије речено, Андрићево дјело, саобразно са укупном духовношћу XX вијека, пред собе поставља задатак формулисања већине најзначајнијих феномена о човјеку међу којим се, задњих деценија, поготово у теоријском, а индиректно и књижевнотеоријском мишљењу, издвајају појмови попут идентитета, менталитета, памћења и сл. Тако, Жан-Мари Беноа назначава опсједнутост друге половине вијека питањима разлике полова, разлике културе и природе, разлике међу културама по националним или регионалним кодовима, у којима се "питање *Другог* појављује као конститутивни елемент идентитета"[37], то "друго које се враћа истом",[38] фукоовски речено.[39]

Врло често се појам идентитета везује уз појам *менталитета*,[40] јер се у низу елемената преклапа појмовна садржина коју подразумијевају ова два феномена: међутим, због честог именовања *појмом идентитета* оног што садржајно припада *појму менталитета*, и обрнуто, намеће се као нужност (не овом приликом) да се прецизније разграниче и разјасне како њихова повезаност тако и њихова различитост. Позивајући се на то да је Лисјен Февр дао "примјер инвентарâ онога што је назвао *ментално оруђе*: вокабулар, синтакса, заједничке везе, концепције простора и времена, логички оквири"[41], те да је човјека Средњег вијека, односно Ренесансе открио "као апстракцију без историјске релаености"[42], француски историчар Жак Ле Гоф, истичући удио у формулисању ових идеја још Жоржа Дибија и Робера Мандруа,

и онтологијом садржаја, са захтјевом за пуним бићем, без пукотина, развијеним у свом савршенству, што претпоставља и метафизика) на мисао о Истом, мисао која се осваја у игри својих контрадикција: то имплицира (поред етике о којој смо говорили) и дијалектику и ону форму онтологије која, стога што јој не требају садржаји, мисли о бићу смо у оквиру његових ограничених облика или у повећању његове дистанце, и која се може и мора лишити метафизике." (Мишел Фуко, *Риječi i stvari. Arheologija humanističkih nauka*, preveo Nikola Kovač, Nolit, Beograd, 1971, стр. 378-379.)

40 О појму менталитета видјети тематски број часописа *Крајина* (Бања Лука, година II, број 2, прољеће 2002) у којем су текстови Жака Ле Гофа, Пјера Бурдијеа и Вернера Рекеа. Такође, уп.: Зоран Константиновић: *Литерарно дело и национални менталитет. О једном интердисциплинарном приступу историји српске књижевности*, Народна књига / Алфа, Београд, 2006, као и: М. Шукало: "Књижевна историја у свјетлу интердисциплинарних истраживања", *Радови*, Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, број 5/2002, стр. 47-60.

41 Ж. Ле Гоф, "Менталитети, Двосмислена историја", *Крајина*, Бања Лука, година II, број 2, прољеће 2002, стр. 21.

42 *Op. cit.*, стр. 22.

тврди да менталитет прекрива све оно што је изван историје и да тежи задовољењу знатижеље историчара који су одлучни да иду "у сусрет са другим друштвеним наукама".[43] Додајмо, позивајући се на Андрића као примјер, не само знатижеље историчара, већ и знатижеље умјетника, стваралаца...

Позивајући се на мноштво радова философа, антрополога, историчара умјетности и других попут Волтера, Лисјена Леви-Брила, Јохана Хојзинге, Ернста Роберта Курцијуса, Ервина Панофског, Ле Гоф тврди да, као "кћерка енглеске философије XVII вијека", менталитет "означава колективну обојеност психичког живота, особеног начина мишљења и осјећања 'једног народа, извјесне групе људи'"[44] те да се историја менталитетâ[45] "не дефинише само контактом са другим друштвеним наукама и појављивањем домена који је потискивала традиционална историја", већ да се "поставља у тачку гдје се спајају индивидуално и колективно, прошло и садашње, несвјесно и интенционално, структурално и конјунктурно, маргинално и опште"[46] и додаје: "Менталитет историјског појединца, макар то био и велики човјек, управо је оно што је заједничко са осталим људима његовог времена."[47]

По њему, категорију привилегованих извора за историју менталитетâ представљају књижевна и умјетничка остварења и као примјер наводи чувену Хојзингину књигу *Јесен Средњег вијека* која показује како употреба књижевних текстова може допринијети познавању сензибилитета и менталитета једне епохе јер "књижевност и умјетност преносе облике и теме што долазе из прошлости која није нужно прошлост колективне свијести",[48] па истраживања ове врсте не могу опстојати уколико нису "уско везана за историју културних система, за системе вјеровања, вриједности, интелектуалне апаратуре усред које су оне створене, живјеле и развијале се"[49], чиме се избјегавају различите епистемолошке замке.

Њемачки теоретичар Вернер Реке назначава да се у том контексту ради о увођењу "трећег нивоа разумијевања и сазнања између објективних датости и материјалних друштвених структура, с једне, и понашања историјских субјеката, с друге стране",[50] које, иако није цјеловито, обухвата "најразличитије обрасце

[43] *Op. cit.*, стр. 10.

[44] *Op. cit.*, стр. 16.

[45] По Ле Гофу не ради се о једном, већ о мноштву менталитета и зато непрестано користи множину!

[46] *Op. cit.*, стр. 13

[47] *Op. cit.*, стр. 11.

[48] *Op. cit.*, стр. 21.

[49] *Op. cit.*, стр. 24.

[50] Verner Reke, "Istorija književnosti – istorija mentaliteta", prevela Kornelia Тањga, *Krajina*, broj, 2, godina II, 2002, стр. 52.

тумачења и моделе разумијевања стварности, помоћу којих људи могу да уреде своја дифузна опажања друштвених процеса, да тумаче историјске промјене и да организују свој свакодневни живот", као и категоријалне облике мишљења, којим припадају категорије „простора" и „времена", те "ставове о елементарним феноменима живота као што су сексуалност и љубав, болест и страх, смрт и пролазност"[51].

Полазећи од истих извора, а успостављајући дистинкцију између два "континента", с једне стране *свијета*, којег сачињавају политички, друштвени, економски и идеолошки факти, и, с друге стране, *дјела*, које је обиљежено *истовременошћу* више значења, Ролан Барт закључује како се, уз све ово, мора водити рачуна да је дјело "истовремено знак једне историје и опирања тој историји",[52] чиме се нужно намеће, као задатак, утврђивање шта једно дјело говори о свом добу, односно да се наше интересовање треба да усмјерава ка означавању колективних представа. На сличан начин, конструишући идеју семиосфере, Јуриј Лотман тврди како се "сваки динамички процес који се одвија уз човеково учешће њише између два пôла непрекидних спорих промена, карактеристичних за процесе на које човекова свест и воља не утичу и које савременици често и не примећују, будући да је њихова периодичност дужа од живота поколења, и пôла свесне људске активности која се остварује као резултат личних напора воље и интелекта."[53] У овом контексту, Лотман не испушта из вида ни феномен масе, односно "гомиле", а на основу тога се закључује да "оно што је у просеку предвидиво за 'гомилу' показује се као непредвидиво за појединачну личност".[54] То и Андрић потврђује у роману *На Дрини ћуприја*:

"Толико је божјих година прешло преко касабе поред моста и толико ће их још прећи. Било их је и биће их свакојаких, али ће година 1914. увек остати издвојена. Тако бар изгледа онима који су је преживели. Њима изгледа да се никад, ма колико се причало и писало о томе, неће моћи или неће смети казати све оно што се тада сагледало тамо у дну људске судбине, иза времена и испод догађаја. Ко да изрази и пренесе (тако мисле они!) оне колективне дрхтаје који су одједном затресли масама и који су са живих бића стали да се преносе на мртве ствари, на пределе и грађевине? Како да се опише оно таласање у људима, које је

[51] *Op. cit.*, стр. 52-53.

[52] Rolan Bart, "Istorija ili književnost", *Književnost – Mitologija – Semiologija*, preveo Ivan Čolović, Nolit, Beograd, 1972, стр. 145.

[53] Јуриј М. Лорман, *Семиосфера. У свету мишљења. Човек – текст – семиосфера – историја*, превод с руског Веселка Сантини; превод фрагмената са староруског Богдан Терзић, Светови, Нови Сад, 2004, стр. 344.

[54] *Op. cit.*, стр. 357

ишло од немог животињског страха до самоубилачког одушевљења, од најнижих нагона крволоштва и подмукле пљачке до највиших подвига светачког жртвовања у коме човек превазилази себе и додирује за тренутак сфере виших светова са другим законима? Никад то неће моћи бити казано, јер онај ко то сагледа и преживи, тај занеми, а мртви ионако не могу да говоре. То су ствари које се не казују, него заборављају. Јер да се не заборављају, како би се могле понављати?

Тога лета 1914. године, кад су господари људских судбина повели европско човечанство са игралишта општег права гласа у већ раније спремљену арену опште војне обавезе, касаба је пружала мален али речит образац првих симптома једног обољења које ће с временом постати европско, па светско и опште. То је било време на граници двеју епоха људске повеснице, а отуд се много јасније видео крај оне епохе која је ту завршавала него што се назирао почетак нове која се отварала. Тада се још за насиља тражило оправдање и за зверства налазило неко име, позајмљено из духовне ризнице прошлог века. Све што се дешавало имало је још изглед привидног достојанства и драж првине, ону страховиту и неизрециву драж која је доцније тако ишчилела да је ни они који су је тада тако живо осетили не могу више у сећању да изазову."[55]

Менталитет, као могући интердисциплинарни методолошки образац, а ратне слике – у контексту овог рада – као средство да се он означи, намеће другачије аспекте како читања тако и тумачења књижевног текста, а тиме и начин да се избјегну замке класичног приступа књижевности.

Mladen Sukalo

WAR IMAGES OF IVO ANDRIC

Summary

In this paper are discussed aspects for creating war images in Ivo Andric's works, as basic elements for poetic use of mentality images. War, as a civilization phenomenon, is constantly in Andric's spotlight, although he had no tendency to constitute images of typical war events, as he was primarily interested in behavior of a man in war circumstances: war conditions and consequences are means to denote the permanent in one's life, as with denoting mentalities one can present what is most slowly changed in human spirit and human history.

[55] Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija*, [Sabrana djela. *Knjiga prva*], Zagreb, 1964, стр. 278-279.

УДК: 821.163.41.09
DOI: 10.7251/GMSSR1403049S
(Оригинални научни рад)

Мирјана Стојисављевић
Филолошки факултет
Бањалука
mirjana.stojisavljevic@unibl.rs

„ЈУНАШТВО“ СКЕНДЕРА КУЛЕНОВИЋА

Резиме: *Рад тематизује клеветнички напад Скендера Куленовића на Јеретичку причу Бранка Ћопића, из августа 1950, када је у „Књижевним новинама“ као `органу Савеза књижевника Југославије` овај Ћопићев први литерарни сабрат и ратни саборац објавио два „пријатељска“ текста против њега - „Истина и слобода“ и „Отворени финале једне анонимне дискусије“. У њима ће Куленовић изнијети `неколико мисли поводом Ћопићеве „Јеретичке приче“, а у вријеме кад се, како каже, наша мисао с м ј е л о о с л о б о д и л а о д м а л а р и ч н и х и д е ј н и х н а н о с а и з з е м љ е (СССР), гдје се кастинство и све оно што га прати као сјена зацарило у систем, к о ј и с е б р а н и с в и м о б л и ц и м а с и л е и л а ж и.*

Кључне ријечи: *„Јеретичка прича“, сатира, Скендер Куленовић, Куленовићеви сљедбеници.*

1. Велика револуција била је већ иза леђа пјеснику Ћопићу, била, а није прошла. Некадашњи револуционари реформишу се наједном у револуционарну власт. Противурјечност у појму, из простог разлога што револуционарна власт не постоји. Постоји само власт, у коју Ћопић вјерује јер је и сам учесник револуције. Тачније, он жели да у њу вјерује. Из чежње за вјеровањем у ту толико очекивану врхунарну правду, плаћену безмјерним мајчинским „аљинама црним“ и „момцима без наусница“ , он ће 1950. написати неколике своје сатиричке приче као баштиник њихове и властите вјере у „дан славе који ће доћи“. Биће онај први који је проговорио како је истина и слобода за коју су изгинули најбољи сино-

ви оскрвњена и скоро па претворена у лаж. Тај зачетник сатире у н о в о ј Југославији учинио је то без идолатрије, на начин који није анатемисао већ горкохуморно упозоравао на актуелне појаве у посљератном друштву као што је раскош скоројевића, каријеризам, бирократско изрођавање, за шта је завичајним гласом Пепе Бандића знао да прикричи: - *За овакве се ствари није ратовало и гинуло!*

Ћопићева *Јеретичка прича* настала у времену Информбироа, као прва свјетлост послије дуге ноћи идолопоклонства, била је повод велике књижевне и политичке афере. Сав њен „гријех“ садржан је у томе што је на тераси предратне виле писац окупио друштванце које се одвојило од бучне општенародне плаже. Ова кратка прича била је сатирички израз колизије стварности и идеала, у времену гомилања све самих „значајних“ догађаја који су се помпезно, одреда проглашавали историјским, а младо ново друштво у свему видјело светињу `и револуцију, и мост који је саградило, и цесту и школу`. У нарастајућој поратној кризи морала која се појављује као пукотина, напрслина у свијету дотад једнородном, тада већ прослављени тридесетпетогодишњи бунтовни писац поставио се управо камијевски: “Довде да, даље не. Идете предалеко!“

Јеретичка прича одмах је изазвала буку и бијес и била дочекана не као друштвена сатира већ као „друштвена лаж“ и „прљави памфлет“ у којем се писац у `смијешној претензији` представио као `анђео спаситељ народне власти`. Према ријечима наручених текстописаца Ћопић је к л е в е т н и к `који је раскинуо са партијском линијом и спроводи своју линију`, свој `ситнобуржоаски, анархистички став, у суштини реакционаран и непријатељски према данашњици`, наступајући као `распуштени малограђанин који гази све дубље у негативно, штеточинско критизерство` и још притом `ужива у антикомунистичким и информбировским клеветама наше земље`. Па и послије мамутског писма ЦК, а све у варљивој нади да би се могао сам да одбрани од политичких, литерарних и моралних напада на своју личност и дјело, према критизерским ријечима партијских истинобранитеља он `вуче назад као сваки реакционар` и још више `пооштрава своје противљење линији Партије` тиме што објављује `двомјесечну серију друштвене сатире у „Борби“, серију која је, уистину сва проистекла из *Јеретичке приче* као

њ и х о в е м а т е р е (Ћопић), у варљивом покушају одбране свега онога што је писац замишљао под својом јереси . Узалуд: јер док се за ову прву и могло помислити да је „подношљива“ и да му се о м а к л а , тим другима које је „заређао једну за другом“, он је према ликвидаторском суду оних који су д о б и л и д и р е к т и в у да о његовим сатиричким причама дају негативну оцјену - `корак по корак, и то трчећим кораком газио све дубље у своје негативно, штеточинско критизерство` и тако се `срозао до клеветника земље и партије`. Његова „јерес“ због које су га, како признаје, `н а в р л о д р а с т и ч а н н а ч и н з а у с т а в љ а л и`, садржана је била у томе што је писац `дрско се јуначећи` опричао `како се живи и одмара на Јадрану недалеко од бројних радничких одмаралишта група функционера из високог друштва, проводећи одмор у вили грађеној у вријеме старе, труле ненародне итд. Југославије`. Прилично смјело, признаје доцније Ћопић, `распалим по тој имагинарној привилегованој дружини. Ударим по припростом министру, дојучерашњем сељаку, по његовој свастици и министровом помоћнику, његовој жени и другима што ту љетују`.

Резултат те `смјелости` на коју се одмах гледало као на `антидржавну работу` био је да писац који се дотад надао да ради `због опште користи`, доживљава наједном, по признању посљедњем повлаштеном сабесједнику Владимиру Буњцу, *велику гунгулу.* „Почела да туче тешка артиљерија“ која га је `необично изненадила`, јер је мислио да ће га п о х в а л и т и због тога, а и иначе, у овој сатири која је накнадно задобила изразито политичко обиљежје, Ћопић је према свим јунацима приче који су „неки друштвени фактор“ у ствари био веома обазрив, проналазећи у њима увијек нешто позитивно са само њему својственим хуманитетом. Упркос томе, она ће од стране бројних критичара бити окрштена за јерес која се према политикантским ријечима Велибора Григорића огледала `у анархо-индивидуалистичком схватању слободе литерарног стварања кроз коју је пробила реакционарна малограђанска стихија`. Почели су да по њему „клепећу и лупају“ (Б. Ћопић) многи, `да ударају штапом, горе него штапом`, посебно кад је `бранећи се, нападајући` `заређао једну за другом` хумореске „Судија с туђом главом“, која је осванула у „Јежу“ 9. септембра 1950, а одмах затим „Ко с ђаволом тикве сади“, 21. октобра исте године и у

истом листу, „Однијећеш ти гаће на штапу“ и „Избор друга Сократа“, уз још покоју, „Потрага за простим грађанином“, „Разговори стари“, „Одумирање ногу“ зачинивши своју митраљеску збирку сатира оном незаобилазном под називом „Фараон“ у којој је обрадио проблем привилегија које се продужавају и послије смрти кроз „спискове за повлашћено гробље“. Били су то одреда сатирички комади који су изазвали бијес поретка који је страховао да га сатира може срушити, иако се хумориста и хуманиста Ћопић `борбом на литерарном пољу` у њима само `подсмијавао догодовштинама и грешкама у нашем развоју` .

2. Догађаји који су услиједили потврдили су да пребрзо дотрајала идеја комунизма не трпи ни најмањи подсмјех на свој рачун и да је спремна да се брани свим облицима силе и лажи. Улоге књижевног критичара прихватио се и сам Велики Вођа, као у случају Ђиласове сатире „Анатомија једног морала“, за коју ће овај, пошто „метафори није био вјешт“, добити девет година „смишљања да смисли“ у Сремској Миртовици. Све је вукло на то да се у обрачуну са Ћопићем од њега направи „случај“ за примјер који, према ријечима Бране Петровића, по својој беспризорности може да уђе у сваку антологију бешчашћа. Писац се међутим `бранио све очајније, нападајући све жешће` и то хумореском „Ко с ђаволом тикве сади“, која је представљала сатирички осврт на дотадашње доживљаје које је имао поводом *Јеретичке приче*:

„Давно су казали паметни људи: ђаво нит` оре нит` копа , нит` иде на масовне радне акције , али зато користи сваку прилику да обрлати честиту фронтовску душу. Тако се десило и са мном. Наставио се ђаво око мене, те причај данас, те шапући сутра, те убјеђуј прекосутра, док ме није најзад заагитовао да напишем неколико сатиричких прича и да у њима прилично нагрдим разне наше људе и њихове слабости.“

У основи, Ћопић се у овим рецима самоиронијски горко шалио на свој рођени рачун, како је често умио да чини, али је све навјешћивало да га `изједа и пече нешто много важније`. То нешто важније, у њему самом што га је, како каже пријатељ Васо Поповић, много стужило, била је спознаја природе и граница слободе коју сатиричар може да ужива, слободе као централног мјеста сваке

сатиричке мисли. Озбиљујући *Јеретичком причом* једну у основи друштвену накарадност у оскудном поратном времену, Ћопић ће се први пут срести са цензуром искусивши све `благодети агитпроповске свемоћи`. Он који по ријечима непогрешивог вође `у неким својим причама натјерује воду на млин непријатеља`, по другима, `истрчава пред руду`, `жели да себи отме заслугу откривача зла`, `храни малограђане повлађујући ситној буржоазији и чаршији`, `са литературом, све самим сељацима, Јовандекама и осталом сеоском братијом`, `а гдје ти је партија, ње код тебе нема`, он, тај засањани Бранко, излазећи из градског комитета гдје је добио укор, резигнирано ће признати Зуки Џумхуру, карикатуристи своје *Јеретичке приче*: „Ја само о домаћем животу и могу да пишем. А како ћу сада, то једино Бог зна.“

Бранећи се од критике да се `кастинство и све оно што га прати као сјена зацарило у систем` те да су ти `маларични идејни наноси` почели да плаве и прву з е м љ у п р о л е т е р с к у, титовска власт кренула је у оркестрирани напад на писца на начин „Бађушкиних“ чистки, иако наводно ослобођена његовог патроната па стога није било убијања већ се отишло корак даље, у „самоубијање друштвом“ (Маркузе)! На усамљеног писца окомљују се све саме бирократске културтрегерске удворице, правовјерници нове вјере, апостоли материјалног раја у свијету без Бога, исказујући богоборачко отпадништво од истине, у исти мах кад и празно знање које надима, одабрани по немуштом агитпроповском кључу: Душан Поповић у „Књижевним новинама“ објављује поругивачки напад са насловом „Клеветничка сатира“, Велибор Глигорић „Јерес Бранка Ћопића“, Милован Ђилас и Моша Пијаде, анонимно, додуше, у партијском листу „Борба“ „Јунаштво“ Бранка Ћопића“ у коме бране од Ћопићеве сатире „наш данашњи систем, сав државни и партијски апарат“! Управо из тог посљедњег наслова, према тврдњама Милована Витезовића, „вуче се неки давни рабоши“ јер писац као да `није разумио писмо ЦК или га је наопако разумио, остајући упорно при својој линији`, `пооштравајући до краја своје противљење линији партије и изопачавање линије партије“ .

Упркос настојању да се заклони за паролу `слободног писца у слободној земљи`, лавина догађаја нагнала га је да крене путем самом себи постављеног питања о границама пјесничке

слободе, никад сигуран да ће сачувати „своју лијепу насмијану главу витеза-луталице“, пјесника и занесењака или можда залутати на неки Бранков мост, неког кишног понедјељника. Рећи ће послије: „Сатиричарима обуставе рад кад то захтијевају виши бирократски интереси“. Подсмјехнуће се: „Од једне моје сатиричке буве некад се неком чинило да је носорог“. Браниће се: “Имао сам најбољу намјеру, а као што је познато, и ђаво је пут до пакла калдрмисао најбољим намјерама“. До краја шерет, упозоравао је: „У нашој цвјетној литерарној башти сатира се најприје плијеви као неки штетни чичак.“ Признаће: „Тешко ми пада ако понекад морам да тупим неку оштрицу или да нешто сјајно прећутим. Па, ипак, најапсурдније је кад видим да неко почиње да се боји писца. То је најбољи знак да са њим нешто није у реду и да се боји умјетничке истине о себи“. „Трудио сам се“, каже, „да не само из своје свијести већ и из своје подсвијести, уклоним све туторе, све ‘бабице’, вртларе и повртларе.“ Његово књижевно *вјерују* гласило је: „Што се мене тиче, ја свој књижевни посао добро знам, и мени нису потребни никакви књижевни тутори и вође. Свој књижевни посао обављам максимално савјесно и себи сам најстрожи судија када је у питању умјетнички морал.“

Други ће, додуше много касније, попут Егерића, устврдити: „Ћопић је свакако наш најзначајнији сатиричар који је свој најзначајнији сатирички опус остварио у првих петнаест поратних година“, не проблематизујући зашто је од бритког сатиричара који је у њему након прогона морао да заћути, постао само доброћудни лирски хумориста. Тек се понеко одважио да каже како је у периоду најцрњег администрирања у умјетности и литератури, „пун неспокоја, унутра, у себи, једини Ћопић могао што други нису ни могли ни смјели“ (Васа Поповић). Јер, било је: ДА сатири, „али само по млекаџијама, пекарима, ситним шверцерима и осталим мрачним елементима ненародне прошлости“, како је јетко прокоментарисао Брана Петровић. Али НЕ по „врхушци са Дедиња, раскомоћеној по туђим отетим и заузетим кућама“, НЕ о другу који је оградио море, НЕ против бирократског устоличења и свемоћи, НЕ – друштвеној критици понашања „другова“ и „другарица“!

3. Као зачињавац свег потказивачког посла у излагању поруз и суђењу писцу, тог августа гладне девестопедесете појављује се

неко ко се најмање могао очекивати - Ћопићев најближи пријатељ, земљак и саборац из ратних дана, књижевник Скендер Куленовић, онај који је више но други знао да је Ћопић „заљубљен у литературу као у нешто своје једино“. Моралан кад се мора, Куленовић у два наврата у „Књижевним новинама“ објављује текстове против *Јеретичке приче*, „Истина и слобода“ и „Отворени финале једне анонимне дискусије“, као вјеровјесник „социјалистичке“ истине која се у књижевности не смије искривљавати, а у име истине и слободе у умјетничком стварању, оне слободе о којој нам је Ћопић оставио у аманет и овај јетки коментар: „Можда би требало бити мање увјеравања о слободи стваралаштва. У високим планинама нико не говори о чистом ваздуху нити пише трактате о смогу.“

У свом првом полемичком памфлету Куленовић тако пише: „Но ја не налазим да је смисао слободе умјетникове у томе: неограничени избор ликова и теме тек је један спољни знак те слободе. А с м и с а о слободе умјетничког стварања ја видим у неограниченом откривању и с т и н е. Слобода која не ослобађа истину чини саму себе јаловом и излишном; без истине је она само воћка нероткиња ...“ Потом, као прави `писац наше, социјалистичке земље`, он наставља: „А виле, аутомобили, магацини? – можда ће ми неко одговорити и таквим питањем. (...) Нажалост, у социјализму су извјесне разлике још неминовне, али оне се темеље не више на капиталу него на р а д у. (...) Лицемјерно би било јавно не рећи да се те разлике, и послије „бађушкиног курса“ могу итекако да извргну у нешто што је социјализам без социјалистичке душе, ако се само скрене са лењинског пута. Кукавичлук би био, недостојан нашега књижевника, не узимати и под сатирички бич и саме зачетке тих појава. (...) Само, што ја њему и читаоцу, кад је ријеч против тих опасности, постављам питање: има ли опасности по истину, па и по умјетничку истину, дакле, и по успјех те борбе, када се те прилично сложене ствари не сагледају из шире, него из бабје перспективе? Да ли је то Ћопићево ‘омање друштво’ заиста такво какво је у Ћопићевој причи?“

У наредном тексту као наставку претходног са насловом *Отворени финале једне аноштне дискусије* Скендерова псеудоодбрана „смисла“, „слободе“ и „неограниченог откривања истине“ била је међутим на флагрантан начин п р о к а з а н а, и то од стра-

не (осам) "анонимних дискутаната" који су се јавили редакцији стајући у Ћопићеву одбрану. Увидјевши да његова адвокатски направљена оптужница звана „Истина и слобода" пропушта на све стране, Скендер у свом правдоодступништву у којем се истина, па била и умјетничка, протјерује и прозива за лаж, креће у „отворени финале", не само против Ћопићеве слободе у откривању истине, већ и против „господе другова и анонимаца", чија су три писма била анонимна, а остала нечитко потписана. Сви су се они као *људи из народа* ставили у одбрану писца из народа и били против својеврсног јавног линча који је подржао и сам „Скендерчина", како га именује Ћопић у *Делијама на Бихићу*. Тим чином анонимни дискутанти су према Куленовићевој исконструисаној аргументацији лишеној сатрудништва са Ћопићем „унапријед дигли руку да таквим књижевницима запљешћу", мада према његовом морализаторском суду - „прави писац ... не тражи таквог аплауза" већ је „њему права награда само онај болни грч у грлу, она суза смијеха у оку, што их у читаоцу изазове магична искра његове ријечи".

Бранилац слободе умјетничког стварања коју види у неограниченом откривању истине, кога ће Ћопић у свом посљедњем роману за одрасле *Делијама на Бихићу* (1975) не случајно назвати „комплетан домаћин и бранилац наше заједничке велике куће Југославије" (ДБ 79), немајући куд, `са болним грчем у грлу и сузом у оку` увиђајући да су читаоци његовог памфлета остали недирнути изнесеном „истином" и „магичном искром његове ријечи", по посљедњи пут „у својој адвокатској (вјерујућој) души", како сам себи тепа Скендер, напашће „митраљеском пјесмом из торбака" (ДБ 79) не више Ћопића као „јавног мегданџију" већ његове анонимне браниоце ријечима: „Народе, народе, иако си ти навикао да ствараш анонимно, слабе ли си вајде видио, колико ја знам, од овакве работе оваквих 'људи из народа'!" Анонимна „дискусија", колико год била диригована, пробила је оквир расправе о „истини" у Ћопићевој *Јеретичкој причи* када се увидјело да са њом и није тако лако манипулисати, премда се по опробаној рецептури у хајку на писца позвао глас народа у виду „анонимних" писмописаца. Њихов став је у завршној ријечи („отвореном финалу") осуде требало да „у име народа" образложи лично адвокат Скендер Куленовић који

је удварајући се удворицама добио задатак да оконча јавно суђење писцу због *искривљавања* социјалистичке истине. Испоставило се међутим да су „људи из народа“ које Скендер описује ријечима: “Бива овако: Хајде да напишем, а да се не потпишем, па ако збиља овако анонимно штампају, значи да је Устав збиља гаранција, а не преваранција, па када је већ гаранција, зашто да се онда накнадно не откријем ...“ у својим „дискусијама“ мислили супротно од оног у шта је у својој адвокатској души в ј е р о в а о Скендер , „а ви у својој далековидости н и с т е“ - да је „Ћопић искривио историјску истину“. Куленовић се пред `дискутантима` брани посљедњим реторским аргументима након што му је вехементно најављивана борба за „истину и слобооду“ у умјетничком стварању пала у воду: „Чему је ‘људима из народа’ била потребна анонимност кад и сами у свом писму кажу да је потребно отворено комунистички ударити по појавама које заслужују да се по њима удари?“

4. Након Куленовићевог препричавања анонимних писама пристиглих од „људи из народа“, чији дар разумијевања истине и слободе код Ћопића он доводи у питање тако што их изврће и погрешно тумачи, писама пристиглих не против писца већ против њега самог, више је него занимљиво како је на ту денунцијантску работу на посредан начин, са временском задршком реаговао сам Ћопић, и то у својим *Делијама...,* објављеним тринаест година након знамените *Јеретичке приче*. У њима он Скендера назива „стаменим и бркатим“ „делијом са Бихаћа“, „сличног давном освајачу Бихаћа, Хасан-паши“ (ДБ 78), „у најмању руку, славном т у р с к о м војсковођи Мехмеду ел Фатиху, освајачу Цариграда“ (ДБ, 93), са његовим „з е л е н и м (!) торбаком“ (ДБ 78), са својом „силом и ордијом“ (ДБ 93) од, писац то не казује, али се дâ наслутити, и с т и н е и с л о б о д е !

Између осталих сатиричких бува, пребирући по *Делијама ...* наилазимо и на ове редове: „извалио је Скендер као да је ишчупао најдебљу букву“ (ДБ 93), у свом „мудром коњском објешењаклуку“ (ДБ 96), „натуштено као да ће из њега киша ударити“ (ДБ 108), тај „пијевац“ „не фалећи му вјере“ (ДБ 122)!

Умјесто да напад усмјере на Ћопића, писмописци из народа охрабрени аутором *Јеретичке приче* почели су неочекивано да прозивају сам „систем владавине ‘нове аристократске касте’“, а

онда и њиховог унајмљеног расправљача, „правдобрана“ Скендербега – за шта ће их овај оптужити како њихова дискусија „није искакала из насљеђених предрасуда, скучености и ниске мржње каквим кипте ваша писма“. Замијенивши поетски садржај Ћопићеве сатире идеолошким, Куленовић је пожелио да као Кочићев сљедбеник који, истина, никад није `неутралисао` своју вјерску суштину, па ни у часу изласка на слободну српску територију 1941. године, када су многи муслимански активисти узимали српске псеудониме, већ је изабрао муслимански псеудоним Омер Ћемаловић, партијски адвокат је, дакле, у доказивању своје правовјерности пожелио да као такав н е у т р а л и ш е, то јест, п о т у ч е Ћопића као на Мишару Карађорђе Кулин-капетана, али му је овај у својим *Делијама* ... „као из пушке“ доказао да је *тамо* ***Карађорђе*** *удесио твог* (Скендеровог) *чукундједа* ***Кулин—капетана*** (ДБ 127)! Такозвана „дискусија“ открила је читалишту и `далековидним писмописцима` истину да су оба писца, како накнадно обзнањује Ћопић - „исте горе лист, а један другом очи ваде“ (ДБ 127), „један је Муслиман, а други Србин (...) за исту земљу бојак бију, истим језиком говоре”’ (ДБ 127). Истодобно, на видјело је изашла још једна истина коју ни вјешти правник, писац *Стојанке...* и син „бабе, Салихбега“ (ДБ 170) није могао да сакрије: да се напад `анонимаца` није, како се програмирало, устремио на „јеретичког“ Ћопића, већ су се и сами писмописци, одобравајући пишчеву критику, слободоумно почели бавити `неограниченим откривањем истине` и `сликати „оне горе“ као „угојене, безбрижне људе“ који већ не знају шта да измисле за своја уживања, а „оне доље“ као људе који се „сигурно много више жртвују за своју земљу него сви они горе“. При томе су „садашњи животни стандард приказивали као систем владавине „нове аристократијске касте“ и, што је све нарочито изненадило, да оптужују Куленовића како је то покушао да з а б а ш у р и.

5. Онај који је високопарно навијестио линч на пријатеља `неколиким мислима о истини и слободи у *Јеретичкој причи,* а у име „социјалистичког реализма“ завршиће је слично догађају из *Делија на Бухађу* у којем Скендер у једној сцени романа пита *момчића Ђурајицу Орајара* који ће у нападу на Бихаћ и погинути: - “Што си се ти, друже Ђуро, *нахоризио као онај мали пјевчић* ‘ђуђан’?“ (ДБ139). Управо попут пјевчића ђуђана н а х о р о з

и ћ е се још једанпут „друг“ Скендер, али сада у стварности, на „јеретичког“ Бранка, намјеривши да буде самопрокламовани бранилац социјалистичке „истине и слободе“ ријечима:

- “Кад би мени данас, просто речено, ма ко ма само и намигнуо, или чак припријетио: Не шали се, чујеш мене, или овога и онога, или то и ово, не узимај под перо! - ја га сасвим сигурно *не бих могао* (М.С.) да послушам**,** него бих га једном ипак „узео под перо“, наравно ако бих само у њему нашао нешто што виче да се, рецимо, изврг не руглу. Али бих настојао, *морао бих* да настојим, да га ухватим ш т о т а ч н и ј е, што истинитије (дакако не у фотографском смислу); па ако би се том лику из моје сатиричке пјесме, комедије, приповијетке, и сличним људима у животу, свијет смијао, нека им се смије, ја сам баш и хтио да им се смије, и да им се смије најдубљим смијехом, и још више - да се такви људи можда једном сами себи насмију, кад се препознају у лику који им ја доносим. Тај смијех од кога се здрави неће зависити само од пишчеве духовитости, него од духовито казане тачности и истинитости. А како то изгледа у „Јеретичкој причи“?

Кад је једном ипак *узео под перо* доброг друга, али тек када је у његовој литератури нашао, како пише, „нешто што виче да се, рецимо, изврг не руглу“, а уистину, кад је добио директиву да о Ћопићу и његовим сатиричким причама дâ негативну оцјену, када је `једном ипак` у свом неморалу „морао“, тј. кад су му *намигнули* на Ћопића, аутор *Стојанке* настојао је да га „ухвати“ (није ли ријеч ипак о хајци?) што тачније, што и с т и н и т и ј е! По наређењу „оних горе“ који су, како их оквалификоваше људи из народа, „толико побјешњели“, Скендер је био спреман да „ухвати“ вјечитог *бојовника и бјегунца* тако што га „није отворено комунистички ударио“ на терену литературе (његов дискурс заражен удбашким невјерјем како видимо постаје све агресивнији!) већ на идеолошком плану, тако што би пронашао `нешто појава` у Ћопићевој причи које заслужују да се по њима „удари“. На томе терену, којим је за разлику од Ћопића мислио да суверено влада, адвокатски синак Салих-бега Куленовића и некадашњи ђак језуитске гимназије у Травнику, ишколован да истину безобзирно и не снебивајући се изврг не у лаж, у својој се стратегији не више тумачења *Јеретичке приче*, тог Ћопићевог умног бисера, већ потјере и хватања слобод-

ноумног писца ц и л и т н у о - на срећу истине, н е п о г о д и в` ц и љ а! И не само да није успио да `ухвати` писца, већ ће као награду за труде бити оптужен од стране писмописаца из народа који се нису дали обманути лаковјерним резоновањем овог адвокатског умника ни упасти у једну од бројних његових замки - како је покушао да то з а б а ш у р и!

Још једном се освједочујемо да ако је ико `забашуривао` и умањивао вриједност Ћопићева дјела поступком систематског одрицања његовог национал-идеолошког карактера, онда су то у првом реду чинили његови идеологизовани тумачи који би нашли нешто појава које по њиховом суду заслужују да се по њима `удари`, а онда би кренули на цјелокупно литерарно дјело настојећи да га тако оклеветају да се „свијет смије, нека му се смије, ја сам баш и хтио да му се смије, и да му се смије најдубљим смијехом, и још више“; на концу, пожељевши у својој острашћености која граничи са најприземнијом злоћом - да се и сам Ћопић `можда једном самом себи насмије` кад се препозна у лику који су му Скендер и ини „бранитељи“ истине и слобооде, односно „историјске истине“ злурадо намијенили. Тај `смијех од кога се здрави` и од кога би, мишљаше сујетно Скендер, и Ћопић можда о з д р а в и о, а од кога је наш најталентованији лирски хумориста и сатиричар послије Домановића заувијек зађутао, тачније, био уђуткан, тај скендеровски злобни смијех не би зависио само од пишчеве духовитости (којом је Ћопић по признању „лијечио своје и туђе ране“), него и „од духовито казане тачности и и с т и нито с т и“.

6. Аутор памфлета нам, на крају, у име „Партије која данас одлучно води борбу“, открива како је то замислио да пред народом писца изргне руглу. Наиме, док писац, према Скендеровом мишљењу „има обавезу да смисао слободе умјетничког стварања види у неограниченом откривању и с т и н е. Слобода која не ослобађа истину чини саму себе јаловом и излишном“, дотле је задатак оних који једном узму „под перо“ писца оптуженог за „антидржавну ствар“ (Ћопићев појам), да без обзира на пишчеву духовитост „настоје да духовито кажу тачност и истинитост својих запажања“ – да би им се `свијет смијао`! Која су то запажања која је ваљало духовито изрећи о Ћопићевој сатири и зашто их фељтонист Скендер није изрекао, то нам дични Петровчанин није оставио у

насљеђе осим тек саркастичну жељу да се Ћопићу, о коме једном као припадник (бивше) више касте, беговске, дакако, напомену да је „по поријеклу сељак, ал` се ничим у његовим текстовима не би дало доказати да је то и у литератури“ (!), након његовог удворичког текста спрам „оних горе“ свијет смије, нека му се смије, ја сам баш и хтио да им се смије, и да му се смије најдубљим смијехом, и још више ...!

Међутим, кад је о смијеху ријеч, пишчев завичајни дискурс би рекао: „Ко се задњи смије - најслађе се смије!“ па је и онога пута било тако јер су бројни анонимни писмописци за његов напад, удар, хватање јеретичког Ћопића утврдили да он само „з а б а ш у р у ј е систем владавине нове аристократске касте“ тиме што као њихов адвокат настоји да забашури тачност и истинитост *Јгретичке приче!* Како ју је то он то настојао да „забашури“, открива нам сам језуитски схоластичар: „А сада бих се вратио на постављено питање: има ли ова Ћопићева сличица магију животне истинитости, је ли она, према томе, и умјетнички истинита? Горки је говорио да је све што је читао - читајући поредио са животом; он је у ствари радио исто што чини сваки добар читалац. А може ли Ћопићева цртица да издржи такво једно суочење са животом? (...) Ево примјера из кога се види како ни врло талентован писац на животно неистинитом не може дати ништа умјетничко истинито, ништа - ни сатиричку цртицу! Ево, уједно примјера који показује како се „гмижући по стварности“ из бабјег кутка, без једног врхунца са кога се види шире - не може ухватити врло сложена и с т и н а нашег живота, ни умјетнички, мислим, ухватити. И, најзад, ево примјера који, иако ситан, врло јасно казује врло крупне ствари о слободи умјетничког стварања. Која ми вајда од слободе као уставноправног прописа и од слободе као страсти и храбрости мога духа, ако ја сам себе (рекао сам како) ослободим од истине!“

Видимо како у својој дедукцији наступа овај фељтонист и памфлетист: тако што грубо изврће и погрешно тумачи пишчеву наводну несагласност са стварношћу. Како с а г л а с н о с т и с а с т в а р н о ш ћ у н е м а б е з г у б и т к а с е б е (Борислав Пекић), то је Ћопићева литература у којој, како каже, „има врло мало измишљеног“, била његов властити начин да ту „несагласност“ изрази и критички превлада и то кроз бројне књижевне жанрове, од сатире, приповједака, романа за дјецу и одрасле, драмских игроказа, безбројних хуморески и наравно, поезије.

Како опет, с друге стране, наступају ликвидаторски настројени књижевни критичари када на наговор времена (на миг „оних одозго“) наводно „вреднују“ књижевно дјело у којем писац одбија да буде агитатор исказујући своју несагласност са „социјалистичком“ истином: тако што за дневнополитичке потребе побркају категорије „животна истинитост“ и „умјетничка истина“, литературу као „поређење са животом“ и њено „сучељење са животом”, „животно неистинито“ и „умјетнички истинито“, „слободу као уставноправни пропис“ са слободом као „страшћу и храброшћу духа“, изводећи из те вјешто подметнуте к а ш е појмова (Скендеров израз) „нимало пробављив“ (опет Скендеров појам) закључак како је резултат овог Ћопићевог спорног сатиричког дјела, „гмижућег по стварности из бабјег кутка“ ситан – н и ш т а у м ј е т н и ч к и и с т и н и т о, н и ш т а - ни сатиричка цртица! Да би се дошло до тога ***Ништа*** као вредносног суда за „ цртицу“ звану „Јеретичка причи“, из кога проговара сам дух злобе, лажни пријатељ Скендер је ипак м о р а о да „стави под перо“ свог књижевног сабрата, за шта ће овај пред смрт да призна како су га *избубетали добро,* додајући: „Никада не могу заборавити шта сам све преживио пре више од тридесет година.“ По свему судећи, никад није могао да заборави ни Скендерову отровну „дискусију“ мада је нигдје није отворено спомињао, али је више него јасно да ју је посебно тешко поднио, што „читамо“ из његовог посљедњег романа у којем када приповиједа о Скендеру и себи као „делијама“ и „пијевцима“/пјесницима на Бихаћу, Ћопић поред осталих самоиронијских „чашћавања“ уз Скендеров и свој лик (писац наиме „парадира“ као лик у властитој литератури!) веже управо ону горку опаску да су „исте горе лист, а један другом очи ваде“, прећуткујући ко је то коме „очи вадио“, он Скендеру или „Скендерчина“ душмански њему!

Куленовићево с и т н о „ништа“ за умјетнички „дојам“ *Јеретичке приче,* која се данас налази на челу „Антологије послератне српске сатире“, имало је значење сумарне оцјене донесене након најшире и најпрљавије кампање вођене „преко новина“ против неког писца на јужнословенским просторима, уз учешће највиспренијих књижевних полемичара и уз отворену политичку подршку партијских препирача из врха тек формиране државе, у

вријеме авети Информбироа и најцрњег комунистичког безвјерја. Сву ту „дискусију“ изазвала је тек једна сатиричка цртица, то „ништа“ обима дволиснице која је одмах прерасла у књижевну и политичку аферу, `узбудила књижевне духове и заталасала јавност` *нове* Југославије, да би на крају, у отворени финале била укључена и „база“ у виду анонимних писмописаца. Како би поништио сваку умјетничку вриједност тог с и т н о г н и ш т а које на свијет гледа из „бабје перспективе“, а које је и као такво у себи носило „опасност по истину, па и по умјетничку истину“, ону *социјалистичку*, унајмљени правни заступник `нове аристократске касте` морао је у својој адвокатској вјерујућој души да лукаво замијени тезу о „умјетничкој слободи“, у име које је наводно и кренуо у дискусију о *Јеретичкој причи* и коју је тобож бранио, а која као „слобода“ *не ослобађа* писца од обавезе да се „ослободи“ од истине“ - са „слободом као уставноправним прописом“! Пронашавши у овој у м ј е т н и ч к и н е и с т и н и т о ј цртици која је постала родоначелник посљератне сатире „нешто што виче“, како мудријаши Скендер, против „истине“ чији је он прокламовани `уставноправни бранитељ` он се позерски и сплеткарошки пита – може ли ова Ћопићева цртица да издржи једно суочење са животом?

7. Зачудо, то исто питање попут бича који гони писца кроз вријеме, постављају и у данашњици, која као и свака друга `има своје велике лажи, своје велике понесености` (Ћопић). Изнова га потежу понеки паушални тумачи Ћопићева књижевног дјела, и то, нимало случајно, баш они из редова *нове* „аристократске касте“ коју је изњедрио посљедњи крсташки поход бојовника новог свјетског поретка против српства и православља. Постављају га они који трајно затровани комунистичким безвјерјем никако да се „отресу“ својих старих `тутора и вођа` и тако изађу из душевног ропства у које су упали обесхристовљено заговарајући ако не „социјалистички“, а оно „нови“ српски (демократски?) реализам. Према злобном коментару којим се унапријед обезвређује Ћопићев литерарни таленат, они који су поново устали на Ћопића тако езоповски мнију како ће „можда доћи вријеме када ће се наћи неки *надобудни и препотентни књижевни критичар* (М.С) који ће тврдити да није само листао већ и ишчитао и анализирао цјелокупна Ћопићева дјела“. У жалосној претензији да буду духовити, испада

да су по свему судећи управо они, разједени таштином, само л и с т а л и покоју Ћопићеву књигу, извлачећи из тога на видјело овакве екстремне судове. Зашто је то деценијама свјесно чинила плејада књижевноисторијских бескичмењака и струковних удворица изашлих испод комесарског шињела појединих абдулхамидовских лижисахана (Ћопићев појам) и братије коју су чинили „учени“ српски синови, доушнички и безбожнички, дакако, Д. Поповић, В. Глигорић, Д. Павловић, Ђилас и „ковачи“ наше среће, Ђуро Пуцар, Моша и Тито, темељитије познаваоце живота и дјела великог писца више не чуди, али зато запрепашћује да се неки нови „Пуцари“, у име старих агитпроповских хушкања из времена Информбироа, ни након овог посљедњег одбрамбено-отаџбинског рата, не либе злурадог и дрског изругивања и *пуцања* у писца - како би, *бива*, „Бранко Ћопић схватио посљедње ратно вријеме у коме је још једном његов народ доведен пред смакнуће? Д а л и б и б и о н а н а ш о ј с т р а н и. Да ли би вјеровао да смо, пред жртвовањем морали да прихватимо оружану борбу ‘до истраге наше ја л` њихове’?“

У своме греховном паду ови Куленовићеви сљедбеници у пропагирању „нове“ демократске, а српске и с т и н е и с л о б о д е признају без зазора да је ово „прво што им је на ум пало“ и „што су обликовали у питање“! Очигледно, ти идолатријски партијци који су се као протагонисти нове лажне свијести већ, мишљаше, „уписали“ у историју тиме што су по арогантном поништавању вриједности Ћопићева дјела гори од оних из времена богоборачког комунизма, преносећи у аманет новим генерацијама књижевних критичара наслијеђена упутства за читање која се повлаче из прошлог система, на самољубиво постављено питање да ли би Ћопић био на „њиховој“ страни, гордљиво и „позерски“ пресуђују како „одговоре не очекујемо, јер их нема ко да дâ, а у Ћ о п и ћ е в о и м е н е м а н и к о п р а в о д а г о в о р и, јер се он довољно и јасно опредијелио, изјаснио и исказао на вријеме и у својој литератури.“ Ови неморални потираоци пишчевог моралног лика у својој умишљености и критизерству ипак се за сваки случај унапријед ограђују од могућих усамљених опонентних гласова исприком која у најмању руку звучи дволично и управо је негација претходног, резолутно изнесеног става - како ипак „ј о ш н и с м о у с п ј е л и д а с т в о р и м о н о в а п о л а з и ш т а у к о ј и м а

бисмо вредновали његово дјело“, будући да „наше вријеме још није погодно, јер није ослобођено мјешавине већ изречених ставова, предрасуда и предубјеђења, да на другачији и нов начин размишља о Бранку Ћопићу и да беспристрасно суди о његовом укупном дјелу“.

Признајући како су и „сада превише збуњени и неодређени у изрицању нових судова о Ћопићу“, ови фрагментарни познаваоци Ћопићевог опуса који се никад озбиљније и истрајније нису позабавили иједним од обимнијих дјела из његовог романескног петокњижја о судбини српског човјека под Грмечом од 1941-1946, јер да јесу не би се питали на чијој би страни био Ћопић у посљедњем анрисрпском рату са својом „прецијењеном (!) литературом“ којом је, наводно, само „заводио“ (!) своје читаоце, ти псеудосрпски културидеолози, куленовићевски ускогруди и искључиви када је у питању њихова партијска истина и елаборирање властите идеолошке исправности, у својој подлости раде очигледно оно за шта су једино научени: да се кочоперно „нахорозе“ на Ћопића не би ли га поново ставили у запећак, а са њим истину изречену у његовом дјелу - и тако је поново умртвили! Тиме потврђују, како једном рече Ћопић позивајући се на Крлежу, да се „од историје никада нико није ничему научио!“„Кроз читаву историју“, поучава нас писац `са чуперком на врху главе`, „познато је да никад нису имали право они који су гњавили списатеље. Мени се чини да се исте грешке понављају јер савременици признају велике умјетничке истине тек од оних писаца који су поодавно умрли. Живом писцу никада не дозвољавају да буде пророк. Чак ни на кратком размаку. Макар само мјесец дана унапријед. Увијек се добро зна ко је пророк: онај који има браду и моћну трубу.“

Имајући у посљедњем рату и порађу моћну трубу, властодршци из нове владајуће касте, лажно представљени као народне старјешине, једино што су знали било је да понове грешке комуниста, што не чуди будући да су и сами били нетом преодјевени комунисти који су сачували своју стару ћуд, настављајући и у постсоцијалистичком времену да `гњаве` овог народног писца, показујући тиме колико је Ћопић као сатиричар и критичар двоструког (комунистичког) морала и у савремености жив, али и потврдили `у ком Грмечу лежи зец`: да се „наше вријеме ни за

јоту није измијенило од времена (комунистичког – М. С.) Навуходоносора, великог бога-вола или вола-бога из Вавилона“ (Св. Николај Српски), макар смо се у свом плиткоумљу заносили надом да ћемо коначно моћи да изрекнемо идеолошки непристрасне судове о овом обимном, разноврсном и пребогатом књижевном дјелу, онако како то захтијева један међу најталентованијим од српских приповједача. Не бисмо ли, макар и са вишедеценијским закашњењем некако истјерали страх који су титовци утјерали у кости генерацијама српских књижевних критичара када су у питању велике, не само „умјетничке истине“ овог најомиљенијег, најпопуларнијег и најпревођенијег српског и југословенског писца.

Умјесто да се коначно покајемо за гризодушје учињено према Ћопићу под комунистичким џелатима који су га деценијама звјерски прогонили и коначно навели на Бранков мост тог 26. марта 1984. године, а зарад свенародне моралне, друштвене и духовне обнове, ти сијачи кукоља остајући у дослуху са старим управљачима у мундирама демократским, поново устају на Ћопића свједочећи да се прогон одавно мртвог пјесника и даље наставља, а успомена на њега и сада разапиње. Замагљујући нам вид демонском копреном „нове“ вулгарно посрбљене културе, они и даље спречавају да тек што смо изашли из бољшевичког ропства не упаднемо у друго, још горе, оно под именом „новог свјетског поретка“. Исказујући болест карактера, али и политике и културе коју презентују, ти „нови“ Скендербези у својој подлости показују се горим од оних комунистичких политиканата који мишљаше да су једном заувијек на својим зарђалим кантарима измјерили стварне домете Ћопићевог литерарног мајсторства. Сплеткарећи и данас против њега у име никад укинутих удбашких јавних и тајних агентура, на концу су ипак пред тим литерарним изобиљем принуђени да признају капитулирају и сагледају непријатну истину о ништавности свог потхвата – како су заправо `превише збуњени и неодређени у изрицању нових судова о Ћопићу.`!

– *И не били*, као да чујемо глас неутихле и још и сад многобројне Ћопићеве свенародне читалачке публике.

8. У „Аутобиографији“ велики шерет оставио нам је у аманет и овај свој запис у коме се расцвјетава његов осебујни сми-

сао за осмјех и подсмјех: „Сад, шта му је, ту му је , ваља газити набујалу ријеку Сану, па таман да је вода и преко главе“, по сто пута сјећајући се Кочића и његове: - *Уздај се у се и у своју памет, ако је имаш!* Несигуран да опет „неће налетјети на неку мину“ „из прикрајка је посматрао терен“, дубоко свјестан „да не може једна књижевност без сатире“. Ријетки ће бити писци његовог времена који су хтјели да „гризу“, а сам није могао, није пристајао „да пише сатиру у копродукцији са неким форумом“. “Сатира је“, толкује нам послије Домановића и Нушића најзначајнији писац српске сатиричке приче, баштиник Чехова, Гогоља, Чапека, Шчедрина и Сервантеса, Хашека и „Доброг војника Швејка“, али и богате традиције народне хумористичке приче, „чудна ствар: један пише, други се чешка, трећи се смије, а сви уче. Сви. Зато су сем смијача потребне још двије стварчице: таленат и атмосфера погодна да се тај таленат развије. Талента би се још и нашло, али атмосфера никако да погодује сатири.“ Са тешким, непријатним и тмурним успоменама које је годинама потискивао када су у питању клевете око „Јеретичке“ и других прича чији јунаци `нису били подесни за бронзане споменике`, којима је отпочео Ћопићев крсни пут, чији се сатирички одјек донекле укоричио у комедиографским драмским игроказима „Одумирање међеда“ и „Вук Бубало“, сувише луцидан да се приклони пролазној идеолошкој истини и без резерве прихвати налоге `људи одозго`, писац зарана открива узнемирујућу суштину слободе која се негдје изметнула, слободе без које сатира не може, без које ће његов сатирички таленат бити трајно укољенчен и окренути се против себе.

Једино што га је занимало у вријеме његове највеће „јереси“ било је зашто му сви редом телеграмом отказују позиве, јер се сале наводно креће. Са само њему својственом сатиричком бувом знао је да приупита: - „Занима ме само, можда може неко да ми каже, докле ће то да се кречи?“ Чак ни након посљедњег ужасног рата који је бјесомучно затро његов родни Подгрмеч, али и начео бројне давно преживјеле идеолошко-пропагандне клишее, ни сада са пуном сигурношћу не можемо да му одговоримо: „Драги наш Бранко, сале су окречене!“ И без циничког мудровања ваља на жалост да пуни неспокоја признамо како се сале за Ћопића на неки начин још креће!

Без бојазни да ћемо стати на жуљ новим ликвидаторски настројеним анатемњацима, још једном резимирамо оно што је у збиру свих неправди учињених према великом писцу неспорно: књижевник Бранко Ћопић био је `једна сламка међу вихорове`; још простодушније: „бијела врана“ која је те 1950, на самом почетку друге „петољетке“ богоборачког отпадништва од вјере, јавно изишла из идеолошке опијености социјализмом, привезаним мртвоузицом за догматско схватање истине и слободе у умјетничком стварању. Он је био први који се у посљератној приповједној прози побунио, али тако да нам непрестано измиче од признања како се побунио. Зато „остали“, сваковрсни књижевни учењаци, политичари и покварењаци нису могли, а да не осуде његов јеретички искорак и покушају да прогнају тај усамљени глас разума, дајући компромитирајућем присташи ужасну прилику да `још даље дотјера логику своје побуне`, као је то бритко изрекао Ками у „Побуњеном човјеку“. Овај поступак друштвене самоодбране генерисаће у исходу и његову властито изабрану смрт као крајњу инстанцу метафизичке побуне. „Храбрији од многих литерарних псовача и лажних критичара који, сви заједно, чезну ореол мучeништва, а уз велики аплауз и обимну лову“, како га је окарактерисао пријатељ Васо Поповић, тај беспријекорни пјесник „ноћи свијета“ каквог га памтимо по предговору за његову ненадмашну *Башту сљезове боје* којом већ језде црни коњи апокалипсе, искорачиће посљедњи пут из себе. Не чекајући да смрт дође по њега сам ће јој прискочити као још један од умјетника `који није подносио збиљско`, посебно оно и онакво какво су пропагирали и проводили изрођени идејни тровачи заводећи бољшевичко духовно ропство. Он који је смисао живота видио у литерарном стварању био је самоубијен друштвом као још једна његова невина жртва.

Који је од оних „горе“ добио лице своје жртве? Није ли можда управо надмени Скендер чија га је п р е ј а к а р и ј е ч посебно забољела, када је накљукан фарисејским и књижевничком учевношћу кренуо да черечи не само *Јеретичку причу* него и њеног аутора у име дволичне комунистичке „истине“ и „слободе“, озакоњујући тим поданичким чином управо стрмоглав истине и суноврат словоде.

Mirjana Stojisavljević

« L'HÉROÏSME» DE SKENDER KULENOVIĆ

Résumé: Ce travail problématise l'attaque calomnieuse de Skender Kulenović sur Le conte hérétique de Branko Ćopić, du mois d'août 1950, quand ce premier compatriote et confrère a publié deux textes « amicales » contre lui, Vérité et liberté et La finale ouverte d'une discussion anonyme dans « Le journal littéraire » chez Société des écrivains de Yougoslavie. Dans ces textes, Kulenović a mis quelques pensées suite au Conte hérétique de Branko Ćopić à l'époque où, comment il dit, notre pensée s'est librement débarrassée de poids idéologique et d'état (l'Union soviétique), où la hiérarchie et tout ce qui l'a suivi comme ombre, incarné dans le système qui se défend par toutes formes d'une force et d'une manipulation.

Mots clés: Le conte hérétique, la satire, Skender Kulenović, les suivants de Kulenović

УДК: 82.09-93
DOI: 10.7251/GMSSR1403071D
(Оригинални научни рад)

Драган Драгомировић
Филозофски факултет
Бањалука
dragan.dragomirovic@unibl.rs

ДА ЛИ ЈЕ ПЈЕР МЕНАР ПРВИ РОМАНОПИСАЦ КЊИЖЕВНОСТИ ЗА ДЈЕЦУ И МЛАДЕ? (ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКА НАПОМЕНА О КЊИЖЕВНОСТИ ЗА ДЈЕЦУ)

Резиме: *Намјера овог рада је да подсјети на недосљедности академске критике у третирању књижевног и књижевно-критичког корпуса који се назива књижевност за дјецу и младе. Потреба за оваквим освртом мање је оправдана могућом теоријском недореченошћу и неиздиференцираношћу положаја и појма књижевност за дјецу и младе у науци о књижевности данас, а више, сасвим очигледним изостанком прихватања постојећих теоријских искустава, како у књижевној критици тако и у настави књижевности као академским дјелатностима. Када за примјер издвајамо Сервантесов роман Дон Кихот и Борхесове мистификације овог текста говоримо заправо о упућености појединих књижевних дјела и на дјецу и на одрасле и о неким предностима такве литературе. Ово је тек један у низу битних аргумената који говоре у прилог потребе за још интензивнијим бављењем (прије свега са методолошких а потом и интерпретативних позиција) корпусом књижевности за дјецу и младе.*

Кључне ријечи: *књижевност за дјецу и младе, наука о књижевности, литерарна и научна подвојеност текста, теорија, методологија, Сервантес, Борхес.*

Мистификовање ауторства као књижевна и као теоријска фигура.

Као да довољно мука није задао стрпљивом читаоцу већ и сам Сервантес преносећи одговорност за исписивање текста о

оштроумном племићу из Манче на мистериозног Сида Аметеа Бененхелија, неколико вијекова касније идентичан рукопис приписан је, помоћу једнаког и сасвим адекватног књижевног поступка, поново једном до тада 'мање познатом' писцу имена Пјер Менар. Мистификација ауторства или мотив пронађеног рукописа поновљен је још једном у свјетској књижевности овим Борхесовим чином[1] подсјећајући нас на чињеницу да није тек писац или пак група макар и повлаштених читалаца као што је то академска критика, у стању да утврди непромјењиве и трајне категорије којима би описали и схоларизовали однос између аутора (стварног или фиктивног), дјела/текста и читалаца, односно, њихових интерпретација. Ово је засигурно једно од литерарних мјеста на којима се проблематика сама по себи згушњава и сугерише пут (управо метод) за разматрање појма књижевности за дјецу и младе и његовог положаја у књижевнокритичком дискурсу, исписујући и теоријску паралелу проблему успостављања критерија књижевноисторијског вредновања књижевности према такозваном узрасном начелу.

И поред значајних, углавном теоријских написа о неодрживости простог вредновања књижевних текстова по узрасном принципу[2] гдје се линија књижевност за дјецу и младе–књижевност за одрасле изједначава са скалом неозбиљна–озбиљна литература или лака–тешка књижевности,[3] свједоци смо још увијек присутног запостављања и маргинализовања књижевног и књижевно-научног корпуса књижевности за дјецу и младе у дискурсу 'озбиљне' науке о књижевности. Номинални консензус да је књижевност а тиме и наука о књижевности не само јединствена него и једна, није много помјерио општи стереотип према којем се овај корпус још увијек сматра мање озбиљним и мање вриједним од 'праве' књижевности и критике, иако за одрживост таквог приступа постоје озбиљне сметње.[4]

Текст о пустоловинама оштроумног племића из Манче сматра се, уз Раблеовог *Гаргантулу и Пантагруела*, за први модерни роман у свом идејном, садржинском и формалном облику. Вредновања овог дјела сврставају га у апсолутне и несумњиве класике свјетске књижевности, шта год под овом појмом подразумијевали, али и на било којем језику и континенту говорили. При свему томе веома је занимљиво да *Дон Кихот* равноправно

[1] Периоду постмодерне којој управо Борхес увелико кумује у умјетности лијепе ријечи коинцидира и појава плодних и богатих истраживачких дискурса попут семиологије и наратологије који се баве и позицијом и карактером приповједача/приповиједања и нешто другачијег схватања појма књижевности и појма текста, што нам потврђује, не само о текстолошку, историјско-књижевну или документарну, већ и теоријско-методолошку бременитост самог појма аутора и ауторства.

[2] Видјети неке од новијих теоријских радова наших аутора: Воја Марјановић, „Критика је недељива", Детињство, 2008, 29-34; Снежана Шаранчић-Чутура, „О неким ограничењима методолошких полазишта у тумачењу књижевности за децу – критичка рецепција Ћопићевих дела", Детињство, 2008, 93-100; Миомир Милинковић, „Рецепција књижевног дела за децу у науци", Детињство, 2009, 23-28; Предраг Јашовић, „Ка диференцијацији појма науке о књижевности за децу", Детињство, 2011, 53-61; и др.

[3] Веома корисна литературе на овом мјесту је седам Соларевих есеја о филозофским и епистемолошким проблемима савремене науке о књижевности (в. Milivoj Solar, *Laka i teška književnost*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995).

[4] У корист ове тезе довољно је осврнути се на заступљеност у стручним публикацијама, усмереност на дидактичке, образовне и поучне димензије ових дјела као и заступљеност у плановима

функционише дуж читаве хоризонталне равни или узрасне подјеле књижевности, односно, једнако је то дјело како за дјецу и младе тако и за одрасле.[5] Прихватајући позиције или је прецизније ипак рећи идеологију/е[6] према којима су дјела која читају дјеца и млади, на одређен начин (умјетнички, естетички, стилистички и коначно и понајвише научно-консеквентно) мање вриједна од оних која читању, интерпретирају и тумаче одрасли, једино нам преостаје да списатељски поступак мистификације ауторства покусно примијенимо и на књижевностручни/теоријски дискурс тврдећи сасвим одговорно и при здравој свијести да постоје најмање још два аутора и два текста о Кихоту и његовим пустоловинама (о чему заправо стално и читамо у Сервантесовом тексту): први је Сид Амете Бененхели који исписује текст за одрасле, а други Пјер Менар, аутор *Кихота* којег читају и разумију, на специфичан начин и сходно узрасту, само дјеца и млади. Није ли управо Дон Кихот тај који цијелим путем тражи свог „мудраца“, „писца“, „хроничара“. У томе му се придружује и Санчо Панса, када из нешто приземнијих побуда, изражава забринутост да господареве пустоловине неће бити овјековјечене ако не уђе у службу каквом цару „или великом поглавару“, не заборављајући при томе ни своје мјесто у причи: „али могу рећи: ако је у витештву уобичајено да се бележе подвизи штитоноша, не мислим да моји треба да остану заборављени“[7].

Јасно је да би дато објашњење упркос или управо захваљујући његовој озбиљности било тешко прихватљиво управо за струковни дискурс о књижевности, за разлику од ‘скромног’ дјечијег поимања свијета којем овакво размишљање не би било толико одбојно и страно, као што ни књижевно-критички дискурса науке о књижевности за дјецу дјечји поглед на стварност готово да никад не испушта из вида. Ексклузивитет научног али и наученог мишљења о умјетности (заправо теорије и поетике) оваквим приступом чинио би се озбиљно угроженим, а чврста линија изнова повучена још средином деветнаестог вијека, између умјетничког као фикционалног (=неистинитог) и научног као рационалног (=истинитог),[8] сматра се готово неизбрисивом међом упркос сада већ трајном неуспјеху или тек повременим (заправо појединачним) успјесима истог тог рационалног описа књижевности.

Тврдокорност научне митологије изненађује тим више што су ‘о истини у умјетности’ а тако и књижевности, исписани многи

и програмима универзитетске наставе која се своди на педагошке и учитељске факултете. Све то потврда је једнаких стереотипних тенденција и начина разумијевање књижевности за дјецу и као умјетности и као науке.

[5] Јасно је да ово није усамљен примјер у свјетској књижевности. Бројни су књижевно класици, интенционално или не, обољели од ове врсте подвојености попут Дефоа, Егзиперија, Луиса Керола и др.

[6] Појам идеологије и појам научне идеологије разумијевамо као скуп вјеровања, претпоставки па и систем вриједности које једна (научна) заједница у одређеном времену сматра непобитним и сасвим зазире од могућности њиховог превредновања било да је ријеч о најширим научним, логичким, моралним и естетичким категоријама и њиховом устројству или нешто ужим и специфичнијим дисциплинарним и методолошким претпоставкама појединог, углавном већ институционализованог комплекса и дисциплине. Ипак, идеологија нашег схватање идеологије, на овом мјесту, управо је за нијансу мање `идеолошка` од нпр. Иглтонове (поготово Фукоове) тј. привремено је, и веома условно, ослобођена друштвено-стварносне бременитости; да ли на начин на који анестезија `лијечи` од обољења?

[7] Мигел де Сервантес, *Оштроумни племић Дон Кихот од Манче*, превео Душко Вртунски, књига прва, Завод за уџбенике и

значајни текстови, рекло би се од Платона до Дериде, који готово да сви од реда када је умјетност у питању, релативизују чврсто замишљен појам апсолутне и објективне а потоњи и научне истине. Не значи то да је умјетничка стварност тумачана у истој равни са свијетом објективне стварности, напротив, од Аристотела па надаље управо миметичке теорије се и базирају на оваквом разликовању, већ да је замишљену линију раздвајања погрешно схватити као просто размеђе и биполарност, што је приступ којим би свијет умјетности био ништа друго до сасвим обесмишљен. Ипак, ако попустимо потреби за закључцима рекло би се да је привлачност и пожељност мистификација књижевног дискурса једнако непривлачна такозваном научном или академском дискурсу о књижевности макар била исказана тек у симболичком облику.[9] Или, другачије речено, подвојеност текста између свијета дјела и свијета читалаца, озбиљне и неозбиљне књижевности, књижевности за одрасле и књижевности за дјецу и младе, једна је од дискурзивних могућности пронађеног рукописа, литерарног али и металитерарног текста, писања мишљеног у цјелини.

Проблем научности науке о књижевности и научности науке о књижевности за дјецу: има ли разлике?

Научност науке о књижевности чини се са аспекта савременог књижевног знанства, прво, већ истраженим, а потом и превазиђеним проблемом, те је упутно запитати се има ли смисла поново постављати исто питање. Прије неколико деценија детаљно је проблем разложио и Зденко Шкреб[10]. Све то на трагу је Велекове натукнице о теорији књижевности као науци која „и јесте и није наука“ којом је исти тај класик модерне науке о књижевности – и један од утемељитеља теорије и методологије проучавања књижевности и на њему нематерњем енглеском говорном подручју (а потом и бројним другим) – отворио, показаће се, Пандорину кутију именовану на англоамеричком ареалу просто као *теорија*, а у блиској је појмовној, генеалошкој вези са појмом књижевне теорије и студија културе. То не значи, наравно, да се експанзија теорије и студија културе не би одвијала истом динамиком или бар сличним правцем

наставна средства, Београд, 1998, 217.

[8] Жерар Женет је описао период појмовне трансформације класичне реторије и поетике у деветнаестом вијеку (в. Ž. Ženet, Figure, Vuk Karadžić, Beograd, 1985). Слично, али у још ширем распону, и на материјалу српских приручника, чини и Војислав Јелић (в. В. Јелић, *Античка и српска реторика*, Чигоја штампа, Београд, 2001). О промјени парадигме крајем деветнаестог и почетком двадесетог вијека код нас свједоче и наши први приручници из теорије књижевности (в. Д. Драгомировић, „Прве *Теорије књижевности* код Срба: Петар Пера Ђорђевић (1892) и Јово Љепава (1895)“, Радови, бр. 18, Филозофски факултет, Бања Лука, 2013).

[9] Међутим, болује ли тзв. научни дискурс од властитих мистификација и каква је њихова природа? Мистификација и митологија научне критике: нпр. протејска свијест критике, објективност критике, мит о научнику и др.?

[10] О научности науке о књижевности код нас су поред Шкреба (Z. Škreb, „Studij književnosti kao znanost“, *Studij književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1976, str. 136-146) писали и Слободан Грубачић (S. Grubačić, „Naučnost nauke o književnosti“, *Aleksandrijski svetionik*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novi Sad, 2006, str. 416-474, дијелом објављен и у *Наука и наша друштвена* стварност, Зборник радова са научног скупа, књига 3, Том 1, Филозофски факултет, Бања Лука, 2002, стр. 157–186) и Младен Шукало (М. Шукало, „Научност науке о књижевности (књижевност

и без Велека, али је занимљив из данашње перспективе и положај овог аутора у проучавању књижевности: прво у улози прикривеног револуционара или новатора (при доласку у САД на чијим универзитетима је у то вријеме још доминирала традиционална критика), потом непобитног ауторитета, и на крају и у улози дисидента. Још једном је стварност књижевнокритичког дискурса преузела методске обрасце књижевне стварности (да ли и кињене објективне стварности!?) – а бард и дисидент у једној личности, непрекидно смјењују мјеста.[11]

Све су ово већ одавно мање-више познати топоси дискурса о савременим књижевним теоријама као што је дио историје књижевне теорије и чињеница да се одустало не само од јединствене теорије и методологије већ и од јединствене методе у студију књижевности. Посљедица тога је непобитна чињеница да се данас овај проблем указује као нека врста, да се послужимо терминологијом социјалне психологије, *научене беспомоћности* којом успјелија књижевна или академска критика правда непотпуност властитих поступака и резултата истраживања, а она још мање успјела и наравно академска критика, покушава оправдати непостојање, заправо властито несхватање и неразумијевање књижевно-критичких или методолошких поступака.[12] Након слијегања раменима не преостају ни методологија, ни метод, понајмање систем, већ тек аналитичка 'поступања' и партикуларности – појединачни покушаји у којима исувише често није развијен ни онај, да ли и једини преостали, методолошки захтјев Зденка Шкреба, а то је да ако се већ не може постићи заједнички метод у студију књижевности а може се инсистирати и тежити на развоју методичности у раду стручњака[13].

У таквом контексту запитаћемо се може ли бити науке о књижевности за дјецу и младе као дисциплине или поддисциплине, шта би био њен предмет и спецификум и могуће методолошке предности у односу на традиционалну науку о књижевности која, чини се, метастазира још увијек и само на универзитетским катедрама – тим парадигмама исцрпљивања парадигми. Озбиљење академског књижевног дискурса неповратно получује јаз између књижевног и научног, умјетничког и интерпретативног. У оваквој ситуацији нарочито значајним чини нам се управо посебни кор-

и природне науке)", *Облици и искази (огледи)*, Арт принт, Бања Лука, 2007, стр. 49-57).

[11] Примјећујемо, заправо, како се Велекови текстови с краја теорије књижевности а с почетка књижевних теорија помало ишчитавају као менаровска или борхесовска заоставштина те је и Велек, крајем вијека, од стране културолошки оријентисаног стручног подмлатка смјештен међу теоријске дисиденте.

[12] Довољно је прелистати садржаје и сажетке радова наших књижевних часописа данас и увјерити се да велика већина објављених радова припада једној од двије наведене групе.

[13] Zdenko Škreb, *Studij književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1976, str. 27.

пус књижевности за дјецу и младе који истовремено припада и књижевности за одрасле. Поред Сервантеса ту су и Дефо, Луис Керол, Ћопић и др. Овој групи текстова временом могу бити придружена али из ње и изузета поједина дјела, јер су чињенице које утичу на критерије систематизације и психолошко-развојне, когнитивне а тиме и можда прије свега социолошке и културолошке природе. Стављање акцента и функционализовање истраживања над оваквом врстом текстова чини се, макар у основи, потенцијално веома плодоносним у садашњем, постмодерном или постструктуралистичком књижевноисторијском тренутку којим је опкољена савремена филологија[14].

Сасвим у складу да традиционалним критеријима историјско-књижевне науке, оваква врста текстова како је већ испунила строге естетске и стилистичке захтјеве филологије и лингвистике, па ако хоћете и поетике и реторике, а потом је прошла култни и најзахтјевнији *тест времена* (што је заправо исто што и претходно у нешто стилизованој или фразираној варијанти) долазе на сам врх љествице књижевноисторијског вредновања. Намеће нам се за неизбјежно поређење Сервантеса и Шекспира на овом мјесту. С једне стране, Сервантесов *Дон Кихот* класик је опште књижевности за одрасле, јер између осталог, буди читаоце и интерпретаторе једнако дуго као и Шекспирови текстови, али, за разлику од Шекспира, Сервантес лако отвара пут до читалаца свих узрасних категорија. У томе се огледа специфични и сложени карактер књижевности коју готово равноправно ишчитавају и млади и одрасли, а маргинализовање критике која се бави аспектима књижевности за дјецу и младе, поновимо то још једном, указује се за велики пропуст и недосљедност проучавања књижевности гледано у цјелини. Коначно, истраживачки посматрано, најмање је важно како назвати поједини курс истраживања. Дисциплинарни домен је већ одавно постао више домен политике и идеологије књижевности или политике у књижевности него саме суштине књижевног науковања којем је чини се исувише често суштина више у науковању него у књижевном. Проблем је заправо у могућем пропуштању прилике да се са нешто измијењене перспективе отворе потенцијално плодни и неистражени простори сазнајног и интерпретативог карактера једног дијела хуманистичких изучавања

[14] Кажемо опкољена да не би рекли истиснута или затрпана. Треба се наиме запитати шта је данас филологија ако се традиционални модели интерпретације књижевног текста доимају недостатним и исцрпљеним!? Да ли смо на путу преобликовања или потискивања самог термина? Нису ли нови многоструки и разуђени истраживачки напори и називи тек елементи савремене филологије.

које још увијек, сасвим разумљиво, обухвата појам књижевности. И све то на начин који подразумијева да је сасвим неминовно писати књижевност и мислити фикцију, мислити тај прелаз између стварног и фиктивног, реалног и измаштаног, границу и разлику, ту Санчову, или Борхесову, или Менарову... *грешку у бројању*.[15]

Књижевност за дјецу и савремена наука о књижевности

Проблем подјеле на лаку и тешку, озбиљну и неозбиљну литературу, литературу писану за дјецу и литературу писану за одрасле (или коју пишу дјеца и млади, или коју читају и одрасли...) на првом је мјесту проблем успостављања књижевно-научних и књижевноисторијских критерија те му је као таквом потребно приступити и са књижевноисторијског аспекта. Традиција књижевности за дјецу којој припадају и српска књижевност и наука о књижевности а која је у књижевности за дјецу и младе видјела прије свега предмет дидактичног, поучног и забавног карактера дуго је запостављала њене естетичке, филозофске и културноисторијске (а данас би рекли и културолошке) потенцијале. Међутим, ако посматрамо неке од значајних радова модерне науке о књижевности текстови који улазе и у књижевност за дјецу и младе предмет су озбиљних и великих књижевних студија попут оних о морфологији бајке Владимира Пропа, једноставних облика Андреа Јолеса или појма карневализације Михаила Бахтина. И поред тога, колико нам је познато, типолошка и морфолошка својства посматраних књижевних појава и феномена нису доскоро синтетисана под окриљем науке о књижевности за дјецу и за младе.

Овакав вид условно издвојеног истраживања намеће се данас као, ако не неопходан, а онда макар потенцијално веома користан. Говоримо заправо о покушајима успостављања и описа специфичних типолошких и морфолошких функција[16] којима би била објашњена не само естетичка и стилистичка већ и онтолошка и културолошка структура књижевног дјела из корпуса књижевности за дјецу и младе. Није ту ријеч о некаквој новој методологији већ прије о нешто другачијем омеђивању предмета истраживања и ситуирању књижевности за дјецу и младе у оквирима савремених књижевнотеоријских једначина и методологије. Чини се већ на

[15] О томе свједочи још један прави аутор *Дон Кихота* (према Кафки) Санчо Панса када инсистира да исприча причу о пастиру који стадо од тристо коза превози преко ријеке, али због величине чамца мора да превози једну по једну. Санчо заправо преноси исти модел у своје приповиједање настојећи описати превожење сваке овце посебице. Дон Кихот негодује и прекида га, а Санчо га пита колико је оваца до сада превезено. Како Дон Кихот нема одговор, Санчо, у изворном смислу ријечи аутор-итативно, закључује причу: „Све то може бити – одговори Санчо – али знам да у мојој причи више ништа не треба рећи: да се она завршава тамо где, при прелажењу коза, почиње *грешка у бројању*.“ (Подвукао Д. Д.; М. Сервантес, *Оштроумни племић Дон Кихот од Манче*, превео Душко Вртунски, књига прва, глава 20, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998, 205).

[16] О проблематици појма облика и његових методолошким функционисања упутно је видјети огледе Младена Шукала у књизи *Облици и искази* (Арт принт, Бања Лука, 2007), нарочито есеј „Пролегомена читању облика“ (стр. 7-3) који можемо уопштено именовати и поетиком облика.

први поглед да су појмови упоредне књижевности за дјецу и младе и интердисциплинарних истраживања једини могући а тиме и неопходни да пруже цјеловит увид, систематичан приступ и, коначно, дисциплинарни ауторитет оваквим намјерама. Истовремено, искуства филологије и лингвистике, књижевних теорија почев од формализма преко семиологије и наратологије, с једне стране, а психоаналитичког и феноменолошког приступа с друге стране, па до културалних студија више су него примјењива. Друга је ствар очекиваних резултата и сложености да ли и разуђености овако замишљеног пројекта.

Перспективе о којима пишемо заправо и нису више перспективе јер су дале значајне резултате на страни и код нас. Тако у протекле двије деценије интензивно расте истраживачки интерес за књижевност за дјецу и младе.[17] Чини се да у томе предњачи Питер Хант [Peter Hunt] који се сматра за првог званичног универзитетског наставника књижевности за дјецу у Великој Британији. Хантови антологичарски радови у периоду од осамдесетих година прошлог вијека до данас обједињују и утврђују на широком англистичком али и компаратистичком ареалу основе онога што би смо ми без сувише двоумљена назвали наука о књижевности за дјецу и младе.[18] Поменимо овдје и једну од ауторки које су заступљене и у Хантовим антологијама, њемачку компаратисткињу Емер О'Саливен [Emer O'Sullivan], која инсистира на ширем компаративном приступу књижевности за дјецу и могућностима интердисциплинарног и интеркултуралног описа овог корпуса.

Традиција проучавања књижевности за дјецу на нашем простору далеко је од сиромашне,[19] а ако не спомињемо на овом мјесту поједине ауторе, рецимо тек да су од публикација новијег датума из савремене теоријско-методолошке перспективе занимљиви тематски бројеви часописа Детињство и Норма. Најбољи примјер су прва и друга свеска Детињства за 2012. годину посвећене есејима који разматрају „књижевност за децу у родној перспективи", док прве две свеске из 2013. године тематизују „представе о другима и другачијем у књижевности за децу". Све ово упућује на чињеницу да је наша наука о књижевности за дјецу на добром путу, ако је упоредимо са општим књижевнотеоријским тенденцијама, и да у

[17] У овом раду нећемо улазити у разлоге обновљеног интереса за књижевност за дјецу и младе. Довољно је за сада утврдити да он недвојбено постоји.

[18] Понајвише на овом мјесту мислимо на његове антологичарске и приређивачке радове у којима систематизује савремене проблеме и методе истраживања из области науке о књижевности за дјецу. Позната су нам два издања: *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*, ed. Peter Hunt, associate ed. Sheila Ray, Routledge, London, 1996. 919, и *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*, ed. Peter Hunt, sec. ed., vol I, Routledge, London, 2004. 631.

[19] Зорица Турјачанин је описала период „прихватања и недоумица" око књижевности за дјецу код нас до 1978. године (Z. Turjačanin, *Ključevi zlatnih vrata*, Glas, Banjaluka, 1978). Поред познатих студија и уџбеника Тихомира Петровића, Воје Марјановића и др., веома корисни су и краћи радови о нашој критици књижевности за дјецу: В. Марјановић, „Критика је недељива", Детињство, 2008, 29-34; Т. Петровић, „Критика књижевности за децу", Детињство, 2008, 22-29; Цвијетин Ристановић, „Савремени дјелатни критичари књижевности за дјецу", Детињство, 2008, 77-85; Радомир Животић, „Савремена критика књижевности за децу (Стално отворена питања)", Детињство, 2008, 85-89; и др.

појединим књижевнотеоријским областима показује више живости и инвентивности и од такозване озбиљне науке о књижевности.

***

Иако је Пол Азар још 30-их година прошлог вијека ударио темеље издвојеном посматрању књижевности за дјецу као специфичној умјетничкој и истраживачкој области, тај пут није довршен нити је бивао посебно идиличан. Пуни услови за оваква размишљања стекли су се доста касно, заправо на самом заласку савремених књижевних теорија, у доба проглашења крај теорије, смрти теорије, коначно, у доба које је Тери Иглтон назвао *послије теорије*. Највећа промјена у науци о књижевности за дјецу у протекле двије деценије јесте та да је дискурс о књижевности за дјецу показао не само интерпретативну него и теоријску зрелост, постајући на тај начин ако не и сасвим самосталан а оно у правом смислу ријечи управо самосвјестан.

Коначно, какве год предрасуде о књижевности за дјецу као истраживачкој области имали, већ на основу врло кратког описа савремене књижевно-критичке ситуације, тешко је оспорити да је књижевност за дјецу и младе једна од хуманистичких поддисциплина које се најбрже и најдинамичније развијају показујући потенцијал методолошких остварење у различитим перспективама. Управо попут Борхесове пост-модернистичке пост-фигуре о Пјеру Менару чије је 'превод' Сервантесовог текста далеко више од списатељске технике мистификовања ауторства, а заправо је интегрални дио тог Кихотовог витешког трагања за „писцем", „хроничарем" и „мудрацем" у којем се путовање наставља „крећући се онамо куда је коњ хтео и верујући да у томе и јесте суштина пустоловине"[20], дакле, не само као пародија већ и као парадигма. Књижевни критичар, пак, за разлику од Кихота и Санча, сам бира да ли ће путовати на коњу или на магарцу.

[20] М. Сервантес, *Op. cit.*, стр. 65.

Литература

Детињство – Часопис о књижевности за децу, год. 38, бр. 1 и бр. 2, Змајеве дечје игре, Нови Сад, 2012.

Детињство – Часопис о књижевности за децу, год. 39, бр. 1 и бр. 2, Змајеве дечје игре, Нови Сад, 2013.

Драгомировић, Драган, „Прве *Теорије књижевности* код Срба: Петар Пера Ђорђевић (1892) и Јово Љепава (1895)“, Радови, бр. 18, Филозофски факултет, Бања Лука, 2013.

Животић, Радомир, „Савремена критика књижевности за децу. (Стално отворена питања)“, Детињство, год. 34, бр. 1-2, 2008, 85-89.

Јашовић, Предраг, „Ка диференцијацији појма науке о књижевности за децу“, Детињство, год. 37, бр. 1, 2011, 53-61.

Јелић, Војислав, *Античка и српска реторика*, Чигоја штампа, Београд, 2001.

Марјановић, Воја, „Критика је недељива“, Детињство, год. 34, бр. 1-2, 2008, 29-34.

Милинковић, Миомир, „Рецепција књижевног дела за децу у науци“, Детињство, год. 35, бр. 1-2, 2009, 23-28.

Петровић, Тихомир, „Критика књижевности за децу“, Детињство, год. 34, бр. 1-2, 2008, 22-29.

Ристановић, Цвијетин, „Савремени дјелатни критичари књижевности за дјецу“, Детињство, год. 34, бр. 1-2, 2008, 77-85.

Сервантес, Мигел Де, *Оштроумни племић Дон Кихот од Манче*, превео Душко Вртунски, књига прва, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998.

Шаранчић-Чутура, Снежана, „О неким ограничењима методолошких полазишта у тумачењу књижевности за децу – критичка рецепција Ћопићевих дела“, Детињство, 2008, 93-100.

Шукало, Младен, *Облици и искази (огледи)*, Арт принт, Бања Лука, 2007.

*

Grubačić, Slobodan, „Naučnost nauke o književnosti“, *Aleksandrijski svetionik*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novi Sad, 2006.

Hunt, Peter (ed.), *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*, associate ed. Sheila Ray, Routledge, London, 1996. 919.

Hunt, Peter (ed.) *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*, sec. ed., vol I, Routledge, London, 2004. 631.

Lesnik-Oberstein, Karín (ed.), *Children's Literature. New Approaches*, Palgrave Macmillan, 2004. 235.

O'Sullivan, Emer, *Comparative Children's Literature*, Routledge, London and New York, trans. Anthea Bell, 2005. [*Kinderliterarische Komparatistik*, Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg, 2000, 549].

Solar, Milivoj, *Laka i teška književnost*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995.

Škreb, Zdenko, *Studij književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1976.

Turjačanin, Zorica, *Ključevi zlatnih vrata*, Glas, Banjaluka, 1978.

Ženet, Žerar, *Figure*, Vuk Karadžić, Beograd, 1985.

Dragan Dragomirović

EST-CE QUE PIERRE MENARD EST LE PREMIER ÉCRIVAIN DE LA LITTÉRATURE POUR LES ENFANTS ET LA JEUNESSE ? (UN CADRE THÉORIQUE ET MÉTHODOLOGIQUE SUR LA LITTÉRATURE POUR LES ENFANTS ET LA JEUNESSE)

Résumé: *Ce travail a l'intention de rappeler de l'incohérence de la critique académique dans le traitement du corpus littéraire et critique littéraire ce qu'on appelle la littérature pour les enfants et la jeunesse. Le besoin de cette analyse est beaucoup moins justifié par l'inachèvement théorique possible et par l'indistinction du statut et de la notion de littérature pour les enfants et la jeunesse actuellement, et beaucoup plus par une absence d'acceptation des expériences théoriques existantes, dans la critique littéraire ainsi que dans l'enseignement de littérature comme les activités académiques. Quand on prend l'exemple du roman « Don Quichotte » de Cervantes et les mystifications de Borges de ce texte, en fait, on parle de l'adéquation de certaines œuvres littéraires pour les enfants et les adultes et de quelques avantages de cette littérature. C'est juste un de nombreux arguments valides qui insistent sur le besoin de s'occuper plus intensivement (tout d'abord du point de vue méthodologique et interprétatif) du corpus de littérature pour les enfants et la jeunesse.*

Mots-clés: *la littérature pour les enfants et la jeunesse, la science de la littérature, l'ambivalence littéraire et scientifique du texte, la théorie, la méthodologie, Cervantes, Borges.*

УДК: 821.163.42.04
DOI: 10.7251/GMSSR1403083A
(Оригинални научни рад)

Мирјана Арежина
Филозофски факултет
Бањалука
mirjana.arezina@unibl.rs

ЛОВАЦ И ВИЛА МАВРА ВЕТРАНОВИЋА

Резиме: *Пастирском игром Ловац и вила, коју је написао у раној младости, Ветрановић је обиљежио значајну фазу развоја дубровачке ренесансне драме. Њом је поставио млађим писцима узор дјела са пасторалном тематиком. У раду се анализира ова Ветрановићева драма.*

Кључне ријечи: *Пастирска игра, Ветрановић, Ловац и вила, пасторални слој, петаркизам.*

Пасторала је битан дио драмског ставаралаштва Мавра Ветрановића. У том стваралаштву уочавају се двије различите фазе стварања: драме испуњене пастирско-митолошким свијетом и драме са религиозним темама. Обје фазе обиљежене су пасторалношћу[1] Што се тиче прве фазе, Ветрановић није имао правих претходника у дубровачкој књижевности. Злата Бојовић је примијетила да су Ветрановићеве драме биле много сложеније и озбиљније замишљене, те да једноставна еклога *Радмио и Љубмир* (настала прије 1501. године) није могла бити Ветрановићу образац. Претпоставља да је аутор већ имао прилике да види на позорници дјела сличне врсте и да је на основу њих обрађивао старе и нове приче, што би значило да је већ тада упознао савремено италијанско позориште.[2]

Претходнике Ветрановић није имао ни када је писао побожне драме и, уопште, био је једини дубровачки ренесансни писац који је писао ову врсту драме.

Пасторални слој у Ветрановићевим драмама веома је значајан и потврђује да се овај ренесансни писац уклапао у савремене токове књижевног збивања. Комбинација пасторалности,

[1] Књижевно стваралаштво дубровачког ренесансног пјесника Мавра Ветрановића (1482–1576) обимно је и разноврсно. Осим поезије (сто тридесет и двије пјесме), написао је осам драма (*Орфео*, *Историја од Дијане* (позната у двије верзије), *Ловац и вила*, *Приказање од порода Језусова*, *Ускрснутје Исукрстово*, *Приказање како братја продаше Јозефа*, *Сузана чиста* и *Посветилиште Абрамово* (пет верзија)) и недовршени еп *Пелегрин*.

[2] *Мавро Ветрановић, Поезија и драме*, Београд, Просвета, Књижевна баштина старог Дубровника II, 1994, стр. 48.

петраркистичког начина пјевања, те елементи из усмене поезије, показују сву сложеност његовог стварања и велико књижевно искуство. Спајање митолошких и пастирских елемената пружало је могућност Ветрановићу за многобројне алегорије у којима је изражавао различите ставове, највише патриотске. На пасторалну традицију пјесник се највише ослонио дочаравањем амбијента који је морао бити угодан његовим савременицима и са сигурношћу је рачунао на њихов позитиван учинак.

Иако се однос Ветрановића према пасторали може пратити готово у свим његовим драмама, он није био увијек исти и битно га је детаљније истражити и објаснити његову функцију, јер, иако присутна у већини Ветрановићевих драмских дјела, пасторалност се реализовала на различите начине и различитом снагом.

Двјема пастирским играма *Ловац и вила* и *Историја од Дијане*, које је написао у раној младости, Ветрановић је обиљежио значајну фазу развоја дубровачке ренесансне драме. Претпоставља се да је Мавро Ветрановић прије 1507. године (послије *Орфеа*) написао ове двије пастирске игре.[3]

О њима у историјама књижевности није много писано. А. Павић само је изнио њихов кратак садржај, закључио да им је непознат аутор, али да се по стилу мисли да је то М. Ветрановић.[4] Медини је пронашао у једној сличност с неким мјестима у *Пелегрину*, а другој са пјесмом *Робињице* М. Ветрановића. По његовом мишљењу, написао их је Ветрановић, што закључује, не на основу стила, већ на основу биљешке у којој је неко написао да су то Ветрановићеве игре.[5] П. Поповић их назива пасторалама, кратким и ништавним по предмету којима је писац непознат, али да се по неким знацима суди да је то Ветрановић.[6] Комбол сматра да су, без сумње, Ветрановићева два „пастирска драмска призора", да се у њима појављују виле и сатири, тако да се Ветрановић може сматрати зачетником пастирске драме.[7] Опширнији је био П. Колендић,[8] а у новије вријеме Фрањо Швелец,[9] Рафо Богишић,[10] З. Бојовић[11] и Слободан П. Новак.[12] По Колендићевом увјерењу, ове Ветрановићеве „алегоричне сцене" представљају прве покушаје дубровачке свјетовне драме. Богишић их назива „пастирско-митолошким сценама" и повезује их са Ветрановићевим пасторалним доприносом који се надовезује на еклогу и непосредно је пове-

[3] Хронолошки ред настанка Ветрановићевих драма историчари књижевности утврдили су према степену развијености радње, тако да се може претпоставити да је најстарија еклога била *Орфео*, а затим да су написане двије пастирске игре *Ловац и вила* и *Историја од Дијане*.

[4] A. Pavić, *Historija dubrovačke drame*, Zagreb, 1871, str. 56–57.

[5] M. Medini, *Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*, knj. I, Matica hrvatska, Zagreb, 1902, str. 308–309.

[6] П. Поповић, *Преглед српске књижевности*, Геца Кон, Београд, 1920, стр. 108.

[7] M. Kombol, *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1945, str. 111.

[8] П. Колендић, *Ветрановићеве бинске сцене*, Српски књижевни гласник, IX, Београд, 1923, стр. 24–32.

[9] F. Švelec, *Mavro Vetranović*, Radovi Instituta jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Zagreb, 1959, sv. IV–V, str. 175–214; VI–VII, 1960, str. 319–392.

[10] R. Bogišić, *Hrvatska pastorala*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1989, str. 48–52.

[11] З. Бојовић, *Наведено дјело,* стр. 50–54.

[12] S. Novak, *Od „Orfea"do „Suzane čiste"*, Forum, 1976, XV, 9, str. 492–507.
S. Novak *Hrvatske dramske robinje,* Dani hvarskog kazališta, Eseji i građa o hrvatskoj drami i teatru,

зан уз развој и рађање драме.[13] То што је на дубровачкој позорници приказивао митолошко-пастирска лица Ветрановић је, по Богишићевом мишљењу, радио нешто двоструко ново: уводио је у Дубровник драму свјетовног садржаја и започињао је сценски приказ фантастичног пастирско-митолошког свијета.[14] Злата Бојовић примијетила је да је у овим пастирским играма присутна нова фаза ауторова у раду на драми, да је радња помјерена према пасторалном садржају, с тим што је задржана веза с митолошким свијетом. Бојовићева је, без обзира на постојање Држићевог дијалога *Радмио и Љубмир*, нагласила да су Ветрановићеве пастирске игре биле велика и значајна новина за дубровачко позориште. Ту тврдњу образложила је аргументима да је у радњу укључен већи број ликова, да је измијешан ретроспективни и хронолошки ток догађаја, богатим дидаскалијама чвршће су повезани амбијент и збивање, на позорницу су изведене виле и дато им је средишње мјесто у драми, оставивши им велики простор за дјеловање и представљање.[15]

Тема Ветрановићеве пастирске игре *Ловац и вила*[16] *везана је за пастирско-вилински свијет с мотивом о дјевојци коју су отели и као робињу продавали на тргу. Ретроспективним начином приповиједања сазнаје се да је заспала уз извор, а ловац ју је грубо отео, везао јој руке и тако везану довео на трг у Дубровник. Не сумњајући у свој лијеп изглед, убијеђена је да ће је неко откупити у граду. Радња се дешава на тргу, а посматрају је кнез, властела и пук.*

Драму чини 720 двоструко римованих дванаестераца (нису сви сачувани у цјелини), а највећи дио драме заузима робињин монолог, из којег се сазнаје њена судбина. Колендић тужењу виле у преко триста стихова „просто ветрановићевским терминима" не замјера, јер се и у Италији у то вријеме у бинским еклогама волио елегичан тон.[17]

Пасторалну атмосферу Ветрановић је оживио на различите начине. Може се пратити у пет различитих описа, било да се набрајају ликови из пасторалног свијета, сам пасторални амбијент или мотиви карактеристични за пасторалне драме. У првом вила, тужећи због своје несрећне судбине, апострофира, између осталих, актере из пасторалног свијета, виле од горе, сатире, пастире (89–100). У другом, изнесен у вилином жалу за вре-

Čakavski sabor, Split, 1976, str. 294–309.

[13] Р. Богишић, *наведено дјело,* str. 48.

[14] R. Bogišić, *Pastoralni elementi u djelima Mavra Vetranovića*, Radovi zavoda za slavensku filologiju, 1968, 8, str. 6–7.

[15] З. Бојовић, *наведено дјело*, стр. 50.

[16] *Ловац и вила*, заједно са *Историјом од Дијане*, сачуван је у јед-ном препису с краја 18. вијека у библиотеци дубровачке Мале браће (под бр. 73 (52)). Објавио их је A. Djamić у тексту *Dva pastirska dramska prizora M. Vetranovića*, Građa za povijest književnosti hrvatske, 1968, 29, str. 191–229.

[17] П. Колендић, *наведено дјело*, стр. 91

меном док је још била слободна, описан је пасторални амбијент у којем је она уживала. Сачињен је од различитих елемената (равне планине, различито цвијеће, круница од цвијећа, ливаде и равнине, планине, кладенац) и великог броја мотива (брање цвијећа, прављење вијенца од цвијећа који ставља на главу, обилазак ливада уз пјесму, умивање образа, лица, чак, интересантан детаљ, руку до мишица, пуштање косе), опис је готово у потпуности развијен:

Нер зраком од зоре прије нер се расване,
исходит из горе у равне пољане
И брати цветице разлико у гоју,
гди рајске птичице жубере и поју,
Од цвитја круницу тер ти бих туј свила
на русу главицу пак бих ју ставила;
Ливаде и равнице а пак бих ја ошла
и у моје планине пројући јур пошла
Тер ти бих у вијенцу млађахна ја вила
у живом кладенцу мој образ умила,
и образ и лице, о младци љувени,
руке до мишице у води студени. (131–142)[18]

У овом дијелу опис пасторалног амбијента у функцији је истицања мотива карактеристичних за пасторалне драме. Трећи опис је најразвијенији, са мноштвом детаља (272–288): перивој у којем се налазе *лијепи цмиљ*, *дробна ружица*, *калопер*, *босиљ* и *крома љубица*. И зими је перивој украшен, а његову љепоту допуњава глас штурака који пјевају цијели дан, рајски глас славуја, различите птице. У шуми се свира и пјева, а коло играју виле и сатири. Неки се први пут помињу, попут *језеро гди извире из живца камена* (280). У свом тужењу вила наставља да допуњава опис пасторалног амбијента који је научена да гледа (295–310). Прво набраја различито дрвеће (храст, јеле, бор, јасен, јавор), а затим описује дејство мириса цвијећа (*Зач мирис исходи, гди цавти сваки цвијет/ да душа исходидери тја на он свијет* (303–304)), кладенац у којем је умивала лице и пјевала пјесме.

[18] Стихови се наводе према: A. Djamić, *Dva pastirska dramska prizora M. Vetranovića, Drugo prikazanje složeno po neznanu pisaocu, Govoru Lovac i* vila, Građa za povijest književnosti hrvatske, 1968, 29, str. 212–229.

За четврти је карактеристична слика слична опису природе без Еуридике, у *Орфеу*. На позив ловца да живи на селу, вила одговара да не би мијењала дубраву за *влашке оборе*, а ако би се то десило, жели да се природа потпуно промијени. Трансформисан *locus amoenus* изгледао би страшно са спаљеним лугом, зеленилом, травом, с језером *налипом тутако да би се створило* (424), у њему би се гнијездили огњени змајеви и котиле љуте змије. Вила један такав језив амбијент замишља без пастира, вила или сатира (419–432).

Дио пасторалне атмосфере доноси и посљедњи опис који је везан за вилину слободу. Уколико би је кнез пустио, она би уживала у *дубрави зеленој*, али га не би заборавила. Направиће зелени вијенац и, заједно са цвијећем, славујем, јастребом, орлом, соколом, јеленом и кошутом, послаће га кнезу (595–611).

Структура драме заснована је на двије контрастне ситуације, тј. двије контрастне слике. У првој је слобода супротстављена ропству, а у другој руралном супротстављено урбано.

Однос између слободе и ропства истакнут је у односу између виле и ловца, виле која жели да је слободна и ловца са жељом да је посједује. Тешко је одсуство слободе и вила се не двоуми, боља јој је смрт од ропства туђину. У овој алегоричној слици долазе до изражаја Ветрановићеви патриотски ставови. Очито је да се битност слободе не ограничава само на вилу, проширује се на цијелу Републику.

Ловац и вила Ветрановићево је дјело у којем највише долази до изражаја супротност између града и села. Антагонизам према животу на селу изражен је у вилином обраћању, док предности таквог живота износи ловац. На почетку ловац је искључив, жели да прода вилу, одређује цијену (двије хиљаде дуката), али касније његова одлучност попушта и он вилу позива у свој дом. Наводи јој предности таквог живота, описујући породичну идилу у којој ће она уживати, уз сву бригу и пажњу његове мајке и сестре. Вила је прво суздржана, па на пристојан начин објашњава како јој се не мијења *луг зелени* за *обор*, нити *дубрава* за *влашке оборе*. Међутим, очајна, почиње да описује катастрофалне посљедице уколико пристане на такав живот. У развијеном монологу она не штеди ријечи да објасни како не припада животу на селу. Ту неприпадност

објашњава и духовним и физичким неуклапањем: не може сачувати дјевичанство на селу, а не зна ни носити опанке. У посљедњем вилином обраћању долази до изражаја врхунац њеног неслагања са животом на селу: прије воли умријети *неголи рустику слуга се назвала* (622), те да нема већег јада, ни жалости *нег рустик да влада оваком љепости* (624). Више воли да буде слуга кнезу, него све благостање и пажњу коју јој обећава ловац.

Нарочито је интересантан један од вилиних начина да изрази ову супротност тако што је сваком термину приликом описа живота који приличи једној вили, пронашла супротан, карактеристичан за руралну лексику (*опанке – постоле*; *овце, козе – лук; пљевице, влашки обори – цвитје, трава, луги зелени, лијепа дубрава, вири студени; пландишта – лузи*). Чак су и придјеви који стоје уз именицу супротни *постав дебео – танак вео*, а супротност је изражена и глаголима *ткати кострети – бисер низати, вит вијенце и круне*.

Начин изражавања виле супротан је од ловчевог и говори о њиховој припадности различитим сталежима. За исту животињу нпр. они употребљавају различите термине, вила *коњиц*, а ловац *парип* или *коњ*. Вила ловца назива *хурјатин* (турцизам-грецизам) и *рустик* (романизам).

У посљедњем вилином обраћању понестаје њеног ранијег самопоуздања (да је толико лијепа да је неко мора откупити). Низом инвокација: *о небеска срдо*, *о звијезде свјетлуште*, *о лијепа дубраво*, *о славни мој граде*, обраћа се и кнезу (*мој кнезе гиздави*, *мој кнего честити*), подилазећи му и набрајајући све његове врлине (разуман је, милостив, праведан), моли да је он откупи (тад или да је пусти у гору, донијеће му дарове или да му служи).

Послије вилине чврсте одлучности ловац мијења своје мишљење, даје је кнезу бесплатно, али при томе стаје у своју одбрану. Показује да није примитиван и груб, те то својим поступком и доказује. Истиче позитивне особине свог друштвеног сталежа и његових представника. Брани достојанство и изглед сељанки које се и лијепо облаче. Носе *свионе каваде и скрлате фине,* кошуље *коларе*, непроцјењиве вриједности, чизме танке, свака је украшена бисерима. Тај опис илуструје сву раскошност женске одјеће која се носила у Ветрановићевом периоду.

Није сведено све на разговор између ловца и виле. Сценска драматичност постиже се непрестаним обраћањем виле кнезу и публици, дубровачким грађанима. Она се обраћа властели, називајући их *приславна*, *славна*, говори да *почтен глас* имају, њихова репутација позната је свуд у свијету. Одаје част трговцима и госпођама, називајући их *бисерне крунице*. Говори о благостању у Републици, о богатству, великим палатама, о трговини која је развијена. Тим апострофирањем Ветрановић истиче властито родољубље.

Из тог обраћања присутнима, вила, такође, много говори о себи, а у првом плану истиче се њена одлучност. Иако није у позицији да захтијева, она то чини, желећи да утиче на своју судбину. Богишић је управо уочио разлику између ове сцене и обичне еклоге. По његовом мишљењу, сличност са еклогом формалног је карактера (дијалог), а од типичне еклоге Ветрановићеву сцену удаљава чињеница да је на сцени вила која игра активну улогу у одређивању властите судбине.

Ветрановићева пастирска игра *Ловац и вила* проткана је петраркистичком фразеологијом. Тако вила тужи, попут раних дубровачких петраркиста, користећи сличне фразе (*с болјезни све туге*, *и уздах с тугами чемерно јадовит*, *горки труд и ови горки плач*, *љувена младост*, *туге велике*). Туга у петраркистичком маниру изражена је полисиндетоном (*мој плач и јаде, и жалос, и туге* (84), *вену и блиду и стину* (343)), поређењем (румено лице блиједи *јак цвитак љубице кад слана повриједи*), хиперболом (*мрамор се надвоје од јада дијељаше* (320)). У петраркистичком духу су и стихови који говоре да је свака вила сама много тужна:

Зач већа није туга ни жалос на свити
нер сами без друга грлицу видити (261–262)

Описани су и елементи љепоте који одговарају идеалном опису ренесансне љепотице: *злат прам* (143), *бил врат* (144), *румено лице* (121), *бијеле ручице* (220). Глас је, у складу са платонистичким доживљајем љепоте, божанског поријекла:

[19] R. Bogišić, *Hrvatska pastorala*, str. 51.

Ову слас Бог створи,

слађи је ови глас нег од виле у гори (681–682).

Такође је примјетан утицај народне књижевности, што потврђују деминутиви (*робињице*, *суначце*, *тужице*, *ручице*), затим инвокације у народном духу (*жарко суначце*, *мјесече још јасан*, *свијетла данице*, *дробна травица*).

Иако пастирска игра *Ловац и вила* има неразвијену драмску радњу, њен значај огледа се у чињеници да је обиљежила сам почетак развоја дубровачке драме. Уводећи већи број ликова и обрађујући сложенију радњу, Мавро Ветрановић је дјелом *Ловац и вила* поставио млађим писцима узор дјела са пасторалном тематиком, што ће они и искористити. Ослањаће се на ово дјело, уносити властите карактеристике и тиме оставити траг у формирању пасторале као жанра.

Литература

Bogišić, R. – *Pastoralni elementi u djelima Mavra Vetranovića*. Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 1968, 8, str. 5–29.

Bogišić, R. – *Mavro Vetranović kao pastoralni učitelj Marinu Držiću*. Zbornik za slavistiku, Matica srpska, Novi Sad, 19, 1980, str. 109–127.

Bogišić, R. – *Hrvatska pastorala*. Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1989, str. 7–169.

Бојовић, З. – *Мавро Ветрановић*, *Поезија и драме*. (предговор) Просвета, Београд, 1994, стр. 5–60.

Бојовић, З. – *Мавро Ветрановић и усмена књижевност*. Књижевност и језик, 1994, XLI, 3–4, стр. 81–88.

Бојовић, З. – *Ренесанса и барок*. Филолошки факултет у Београду, Народна књига, 2003, стр. 5–311.

Vetranović, M. – *Lovac i vila.* Objavio A. Djamić u tekstu *Dva pastirska dramska prizora M. Vetranovića*, Građa za povijest književnosti hrvatske, 1968, 29.

Vodnik, B. – *Povijest hrvatske književnosti*. Matica hrvatska, Zagreb, 1913.

Djamić, A. – *Dva pastirska dramska prizora M. Vetranovića*. Građa za povijest književnosti hrvatske, 1968, 29, str. 191–229.

Колендић, П. – *Ветрановићеве бинске сцене*. Српски књижевни гласник, IX, Београд, 1923, стр. 24–32.

Kombol, M. – *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*. Matica hrvatska, Zagreb, 1945.

Leksikon Marina Držića, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009.

Medini, M. – *Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*. Matica hrvatska, Zagreb, 1902.

Novak, S. – *O Mavru Vetranoviću*. Mogućnosti, 1973, XIX, 6, str. 683–692.

Novak, S. – *Od „Orfea"do „Suzane čiste"*, Forum, 1976, XV, 9, str. 492–507.

Novak, S. – *Hrvatske dramske robinje.* Dani hvarskog kazališta, Eseji i građa o hrvatskoj drami i teatru, Čakavski sabor, Split, 1976, str. 294–309.

Pavić, A. – *Historija dubrovačke drame*. Zagreb, 1871.

Павловић, Д. – *Старија југословенска књижевност*. Научна књига, Београд, 1971.

Пантић, М. – *Прилози за историју ренесансног позоришта у Дубровнику.* Зборник историје књижевности Одељења литературе и језика САНУ, 1962, књ. 3, стр. 203–209.

Поповић, П. – *Преглед српске књижевности*. Геца Кон, Београд, 1920.

Rešetar, M. – *Stari dubrovački teatar*. Narodna starina I, 1922.

Švelec, F. – *Mavro Vetranović*. Radovi Instituta jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Zagreb, 1959, sv. IV–V, str. 175–214; VI–VII, 1960, str. 319–392.

Mirjana Arezina

Hunter and fairy of Mavro Vetranović

Summary

Pastoral layer is an essential part of literary work of Mavro Vetranović. In Vetranović's dramatic work, one can notice two different creative stages, from a drama-filled pastoral-mythological world to a drama with religious themes. Both phases are characterised by pastorality.

Vetranović marked an important phase of development of Dubrovnik Renaissance drama with his two pastoral plays Hunter and fairy and History of Diana, which were written at an early age.

Although the pastoral play Hunter and fairy has an underdeveloped dramatic action, its importance lies in the fact that it marked the beginning of development of Dubrovnik drama. By introducing a larger number of characters and by processing a more complex plot, Vetranović set a model to younger writers of a pastoral theme-based work with his play Hunter and fairy, which is something that they will later be using. They will be relying on this work, introducing their own characteristics and thus leaving a trace in the formation of pastoral as a genre.

УДК: 821.161.1:327 Достојевски
DOI: 10.7251/GMSSR1403093K
(Оригинални научни рад)

Бранимир Куљанин
Филозофски факултет
Бањалука
razvigorac@mail.ru

ИСТОЧНО ПИТАЊЕ У ПИШЧЕВОМ ДНЕВНИКУ ДОСТОЈЕВСКОГ

Резиме: *У средишту старог спора словенофила и западњака били су православна вера и црква, руска народност и самодржавље. Западњаци су их одбацивали у име атеизма, европске просвећености и револуцуинарних идеја. Достојевски је у свом часопису убедљиво показивао да је морал основ друштва, да се оно не може изградити без вере, само на науци и разуму. Слобода човека и на њој заснована морална одговорност личности је темељ друштва, тврди Достојевски. Друштвени идеал је хришћанско друштво – преображење народа кроз покајање и праштање у духу православља. Оно је духовна светлост која зари срце и душу човека.*

Насупрот грађанском друштву заснованом на хришћанском моралу љубави и братства, људске савести, либерали и социјалисти иду у крајности индивидуализма и колективизма. Хришћански идеали су руски народ обдарили простодушношћу и ширином ума.

Хришћански дух је покренуо Русију и помогао балканским народима да се ослободе турског ропства, што нису освајачке намере. Будућност Европе и света припада Русији и Словенима, ако остану верни православљу, уверен је Достојевски.

Кључне речи: *Русија, Византија, Европа, православље, католичанство, протестантизам, саборност, слобода, једнакост, братство.*

У часопису *Пишчев дневник*[1], који је издавао седамдесетих година 19. века, у време Велике источне кризе и Берлинског конгреса, Достојевски је много писао о Источном питању, о рату на Балкану и односима Русије и Европе.

У Дневнику за 1873. Достојевски пише да Херцен није емигрирао из Русије, већ се у њој „родио као емигрант“[2], као и

[1] Фјодор Достојевски, *Пишчев дневник*, том I и II, Дела, књиге 17 и 18, Рад, Београд, 1983.

[2] Достојевски, Пишчев дневник I, стр. 132.

већина руског племства, које је током једног и по века покидало и последње везе са руским тлом и истином. Херцен словенофиле назива противницима западњака због њиховог православља: „У њиховој науци видели смо ново уље којим помазују цара, нов ланац којим се спутава мисао, ново потчињавање савести *ропској византијској цркви* (истакао Б.К.)“[3]. Не само московске словенофиле, западњаци су и петроградски двор оптуживали да пред европском просвећеношћу и револуционарним идејама бежи у народност и православље. Одвајајући се од народа већина интелигенције је изгубила и Бога. Тако је Бјелински проповедао Достојевском атеизам и атеистичко друштво. Достојевски пише да је то суштина, да је Бјелински дубоко схватао да сама наука и разум не могу изградити друштво у коме се може живети, јер су „морална начела темељ свега“[4]. Бјелински је као социјалиста знао да прво мора да оповргне хришћанство, да револуција мора почети са атеизмом. Прво је морао оповрћи веру из које су потекли морални темељи друштва, које је оспоравао. Он је одлучно побијао породицу, својину и моралну одговорност личности, а тиме и њену слободу, закључује Достојевски. За Достојевског је *кључно питање слободе личности* и односа социјализма према њој – да ли је он уништава или успоставља у историјски дотад невиђеном богатству, како је веровао Бјелински.

У хришћанству се најтеже било борити са узвишеном личности самог Христа. Мада је социјализам оспоравао Христово учење као лажно и неуко човекољубље, „преостао је пресветли лик богочовека, његова морална недостижност“[5]. Достојевски напомиње да је Ренан у књизи *Живот Исусов*, насупрот Бјелинском, признао да је Христос „недостижан идеал људске лепоте“[6]. Бјелински је био крајње удаљен од словенофилства, оцењује Достојевски. Чувени књижевни критичар се не слаже са словенофилима да је Петрова реформа „убила народност у Русији“[7] и тврди да је Петар „у плодну земљу руске душе бацио сјеме науке и образовања“[8]. У *Писму Гогољу* Бјелински тврди да су Русији потребни „права и закони који нису прилагођени учењу цркве, већ здравоме разуму и правичности“[9].

Земљи је потребан чврст морални темељ, пише Достојевски. Русија је просвећена хришћанским моралом. Социјалистичко

[3] Александар Херцен, *Прошлост и размишљања*, књига 2, Култура, Београд, 1951, стр. 174.

[4] Достојевски, *Пишчев дневник* I, стр. 134.

[5] Исто, стр. 134.

[6] Исто, стр. 134.

[7] V. G. Bjelinski, *Izabrani članci*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1950, стр. 223.

[8] Исто, стр. 222.

[9] В. Г. Бјелински, *Књижевно-критички чланци*, Култура, Београд, 1948, стр. 203.

учење о средини које оправдава злочин због тога што је друштво слабо уређено, супротно је хришћанству. Хришћанско учење признаје притисак средине и предвиђа милост за преступника, али ипак „налаже човеку као моралну дужност борбу против средине и поставља границу где се завршава средина, а где почиње дужност“[10]. Чинећи одговорним човека, хришћанство му признаје слободу. Поставља се питање – да ли хришћанска истина или истина средине? У називању злочина несрећом, а злочинца несрећником, Достојевски види чисто руску хришћанску идеју о братској вези и са преступницима, каква не постоји ни у једном другом европском народу. Средина зависи од народа, од његовог кајања. Кроз окајавање грехова народ настоји да буде бољи.

Руски народ у свом срцу носи Христа. Он је можда једина љубав руског народа. Више од свега другог руски народ се поноси именом „православног народа, ... народа који истинитије од свих других исповеда Христа“[11].

Са 19. фебруаром 1861. завршено је Петрово доба руске историје и она је ушла у потпуну неизвесност. Завршетак тог доба значи слободу, која је дата кметовима, али и питање како ће се сељаци понашати у слободи. Пијанство и крађе говоре да се све може завршити у рушењу друштвеног поретка, уместо у стварању грађанске свести и савести засноване на хришћанском моралу љубави и братства, дужности и личне одговорности. Достојевски се супротставља руским либералима, јер је њихово схватање слободе противно православном хришћанском духу руског народа. Могуће је да Русија преживљава најсудбоноснији тренутак у својој историји, предосећа Достојевски. Она се налази у најнемирнијем прелазном добу, у коме је помоћ свештенства потребнија него икада. Национални учитељи се стварају вековима, а одржавају традицијом и искуством. Није довољно створити добре учитеље и учене људе, научнике. Треба „*створити људе*“[12] (истакао Б. К.). Људи су оно што је најважније. Лично предузимљив човек са идејама настаје кроз цели историјски живот нације, кроз њен вековни мукотрпни рад.

Али, историјски живот Русије два последња века није био самосталан. Русија је, упркос настојању да пожури и стигне Европу, преузимала њено и само заостајала, мада западњаци тврде да

[10] Достојевски, *Пишчев дневник* I, стр. 141.

[11] Исто, стр. 165.

[12] Исто, стр. 197.

је узнапредовала. Они траже од Русије да само ропски подражава Запад, противећи се и помисли о руској самосталности. Западњаци тврде да је Петров преврат излечио Русију и да су Руси од „гомиле варвара постали Европљани“[13]. Самосвојност руског живота се не може стећи државним новцем, од ког половина потиче од продаје вотке, пијанства и упропаштавања народа. Русија свој положај велике силе ствара тако што у корену сече дрво живота земље. Народ, неискусан за нови живот у слободи, суочио се и са отуђеношћу интелигенције укорењеном кроз векове. Битна је личност, карактер, а како се она може стварати када држава свој положај и моћ гради на народној несрећи, уместо да су јој најважнији даровити и предузимљиви васпитачи – писци, свештеници и учитељи. Националну самосвест може развити, „подвиг хуманитарног стваралаштва“[14] одгонетања културног наслеђа и његовог претварања у друштвени живот, што је способна остварити само национална интелигенција.

Сву бескарактерност, сво порицање руске самосвојности у петроградском добу руске историје одражавају петроградске палате. У том добу је настао и тип лажова који се стиди свог руског лика у иностранству, настојећи да се представи као Европљанин. То је главни тип човека руског друштва, који се стварао двеста година. Моралност се стиче с муком, кроз сумње и недоумице. Двовековно одбацивање свог руског лица и одвикавање од самосталности карактера је раширило руску савест до судбоносне безграничности, од које се може свашта очекивати.

Достојевски се сећа да је као младић здушно прихватио социјалистичко учење о неморалности хришћанске вере и хришћанских основа друштва, породице и права на својину, као и идеју о „укидању нација у име општег братства људи“[15] и презиру према отаџбини, која је сматрана кочницом општег развоја. Цело то наоко великодушно учење показало се само као кошмарно зло, које је одбачено, „мрак и ужас који се човечанству спремао под видом његове обнове и васкрсења“[16]. Достојевски пише да је у роману *Зли дуси* покушао да прикаже бројне и разнолике побуде које и људе најчистијег срца и душе могу навести на злочин. Почетак руског зла и несреће он налази у вековном гушењу самосталне руске мисли и представи да „Рус може постати Европљанин само

[13] Исто, стр. 198.

[14] А. С. Панарин, *Российская интеллигенция в мировых войнах и революциях XX века*, Эдиториал УРСС, Москва, 1998, стр. 16.

[15] Достојевски, *Пишчев дневник* I, стр. 219.

[16] Исто, стр. 219.

под условом ако у себи не поштује Руса!“[17]. Достојевски скреће пажњу и упозорава да највећи руски учитељи из Европе – Мили, Дарвини и Штрауси „понекад веома необично гледају на *моралне обавезе* савременог човека“[18]. Главно питање стварања истинског хришћанског друштва – друштва правде, истине и слободе је питање личности, питање моралног дуга као дела свесне слободне одлуке човека. Највиши европски мислиоци одбацују Христа, а Руси су обавезни да подражавају Европу, мисле западњаци.

Напротив, потребан је повратак народном корену, познање руске душе и народног духа. Достојевски се сећа да је још као дете знао Јеванђеље и све најважније догађаје из Карамзинове *Руске историје*, која је пре свега „хришћанска држава“[19]. Истина је у народном духу, а његову срж чини православље.

Православље је *духовна светлост која прочишћава душу и срце*, развија он своју мисао у *Дневнику* три године касније (1876. године). У руском човеку из народа треба разликовати његову лепоту од варварства. Током своје историје руски народ је био исувише искушаван и мучен. Прâво је чудо како је уопште сачувао свој људски лик и његову лепоту. О руском народу треба судити по светињама за којима уздише. „Не, немојте судити о нашем народу по ономе шта он јесте, него по ономе шта би желео да постане. А идеали његови су снажни и свети, и управо они су га спасили кроз векове мука; они су срасли с душом његовом од искона и обдарили су га заувек простодушношћу и поштењем, искреношћу и широким, за све отвореним умом“[20]. Рус сâм највише пати због оног што је ниско у њему и верује да је то само привремено. Све велико у руској књижевности узето је од народа, а у Русији све почиње од Пушкина. Његово изненађујуће окретање народу је дело његовог генија.

Писци су од народа преузели „*срдачност, чистоту, благост, ширину ума и доброту срца*“[21] (истакао Б.К.). Руска књижевност је пре све интелигенције изразила дивљење према истини и лепоти народних идеала. Сва будућност Русије је *у питању схватања народа и односа према њему*. Сви, укључујући и словенофиле, воле руски народ онаквим каквим су га замислили, а не какав стварно јесте. То се можда највише односи на словенофиле. Главно је питање је ли бољи народ или интелигенција, ко за ким треба да

[17] Исто, стр. 220.

[18] Исто, стр. 220.

[19] Ф. И. Тютчев, Полное собрание сочинений и письма в шести томах, Том третий, Публицистические произведения, Издательский Центр Классика, Москва, 2003, стр. 144.

[20] Достојевски, *Пишчев дневник* I, стр. 243.

[21] Исто, стр. 247

иде. Интелигенција треба да од народа узме мисли и идеале, да му се врати након два века. Али, и народ треба да прими много тога што је она донела. Култура у највишем смислу су *морал* и *човечност*. Шта је руска народна култура, а шта је интелигенција донела народу из Европе, пита Достојевски. Наука и индустрија, којима се Европа с правом поноси пред Русијом, њега мање интересују. Зашто је Русија мало дала у науци и индустрији? Док су Европљани стварали науку, Руси су стварали царство, хиљаду година се бранили од сурових непријатеља, а тако одбранили и Европу од њихове најезде. Након хиљаду година Руси имају царство и политичко јединство, док је у Европи, у време када је напредовала наука, нарушено морално и политичко стање. Русија ће овладати науком, али шта ће бити са политичким јединством Европе, неизвесно је. Чиме су се културни људи морално, суштински уздигли изнад народа, какву су то европску културу донели у Русију? Јесу ли тако добри и културни да могу заборавити народну културу? Ако и доносе нешто из Европе, шта је то?

Народ је скоро у сваком погледу далеко изнад интелектуалаца, повратника из Европе. Народна истина је истина „*милосрђа и праштања*“[22]. Народна вера је спасила Русију. Да би схватили руски народ треба схватити православље. „А народ зна Христа, свога бога, можда боље од нас, иако није учио школе. Зна га јер је у току векова поднео много мука, и у својој невољи је увек, од почетка до дана данашњег, слушао о том богу – Христу свом од својих светитеља који су радили за народ и бранили земљу руску до краја живота, од оних истих светитеља које народ све до данас поштује, памти њихова имена и моли се крај њихових гробова“[23]. У том смислу су и најзаосталији слојеви руског народа много образованији него што се мисли.

Сва народна начела су потекла из православља: „словенска општина, такорекућ, растворивши се, примила је у себе начело општења духовног и постала као светска, историјска страна цркве“[24]. Док су у Европи идеје личности и народа супротности, руски живот је јединство ова два начела. Задатак руске историје је просветљење народног општинског начела општинским црквеним, очување и спасавање политичке независности тог начела „не само за Русију, већ за све словенско племе, стварањем чврсте државне форме“[25], која га не исцрпљује, али му и не противречи.

[22] Исто, стр. 269

[23] Исто, стр. 269

[24] Ю. Ф. Самарин, *Избранные произведения*, Москва, Московский философский фонд, РОССПЭН, 1996, стр. 443.

[25] Исто, стр. 443.

Да ли смо ради културе и васпитања морали ићи у Европу, пита Достојевски. Насупрот чиновницима и спахијама, који су преузели европске навике и спољашњост, а презрели и омрзнули свој народ и његову веру, у Русији је увек, још од Петрове реформе постојао слој људи који су искусили европску цивилизацију, али никада нису губили везу са руским народом. Временом су се из њих издвојили словенофили. Стални, непресушни утицај народних хришћанских начела на свест овог слоја људи је био снага која их је непрекидно повезивала са народом. Словенофили „потичу још од Петрове реформе, као протест против свега што је у њој било погрешно и ... искључиво“[26].

Руси су у Европи тражили културу и из ње доводили учитеље. У тој културној Европи ослобођење је извршено кроз буне и устанке, или на пролетерским основама, а у Русији је сељак ослобођен са земљом. У целој културној Европи радника, који нема ништа, ни најмање не поштују. Руски народ је у име хришћанских начела ослобођен са земљом, а не зато што је то научио од Европе.

Хришћанским духом Русије Достојевски објашњава и њену политику према балканским Словенима. Он пише да ће Берлин, у настојању да узме немачке поседе Аустрије, њој „дати право на Словене у Турској“[27]. Ако Русија добије Словене, постаће јача и од Берлина. Зато се Аустрија нада да ће њој припасти. Ако их добије, почеће одмах да их понемчује. У Европи и други, не само Аустрија, верују у немоћ Русије и њену жељу да што пре овлада Словенима. Када се Европа увери да Русија не жели ништа да осваја наступиће ново доба у политичком животу за њу, а и за Русију. Достојевски је уверен да ће до тога доћи. Европа се неизмерно боји Русије и зато је мрзи. Она нас никада није волела, ни сматрала својима – Европљанима, пише он.

Достојевски мисли да би за Русију највећа невоља била да је победила у Кримском рату. Руска победа и снага би ујединила против себе целу Европу. Она би одмах почела припремати нови рат, чији би циљ био уништење Русије и добили би подршку целог света. Тако би и 1863. година (Пољски устанак) довела до „општег крсташког похода на Русију“[28], не би се све завршило на јетким дипломатским нотама. Француску владу би подржале и револуционарне партије ради остваривања „’светог циља’ – истеривање

[26] Достојевски, *Пишчев дневник* I, стр. 272.

[27] Исто, стр. 276.

[28] Исто, стр. 277.

Русије из Европе“[29], и рат би прерастао у народни. Судбина је дала победу савезницима и тако сачувала Русију. Она је поднела пораз, али победу не би могла. Тако је судбина спасила Русију и почетком века, када је ослобађала Европу од ропства Наполеона I, тиме што јој је дала Пруску и Аустрију за савезнике. Да је Русија сама победила Наполеона, Европа би је, чим би се опоравила, напала. Пруска и Аустрија су себи приписале победе, а касније су тврдиле и да им је Русија само сметала.

Велики европски, Кримски рат је за „читав словенски свет – источне, западне и јужне Словене“[30] изузетно значајан. Словенски ослободилачки покрет, настао делом под утицајем идеја Француске револуције, је крајем 18. и почетком 19. века добио светски значај, али су велике европске државе – Аустрија, Енглеска и друге, према њему заузеле непријатељски став средином 19. века због племенске и верске блискости побуњених народа са Русијом и њеног јачања на Истоку. На Париском конгресу, отвореном фебруара 1856, „ослабљена и понижена Русија“[31] је прихватила губитак свог утицаја на Блиском истоку, непријатељи су тежили и да је искључе из одлучивања о судбини источних хришћана.

За Русију је неповољно и опасно побеђивати у Европи, пише Достојевски. Освајање Кавказа јој се још и може опростити. Први рат Русије са Турском за владе Николаја I и спор са Пољском су скоро довели до европског рата. Европа не може да се помири ни са скорим тековинама Русије у средњој Азији.

Достојевски је уверен да ће Русија ускоро бити најјача у Европи, зато што ће у њој нестати све велике државе због демократских тежњи пролетера и сиротиње. У Русији је, насупрот Европи, народ задовољан. На европском континенту ће остати „само један колос – Русија“[32]. Будућност Европе припада Русији, пише Достојевски и пита је ли она спремна за то.

Руси, чак и словенофили, имају две отаџбине, Русију и Европу. Они су постали свесни да је њихово највише позвање „*служење човечанству,* (истакао Б. К.) а не само Русији, не само словенству“[33]. То су увиђали словенофили и позивали Русе да буду свесни свог задатка, имајући у виду да је „човечност за Руса најважнија лична особина“[34]. Томе је управо супротно напуштање своје отаџбине и лутање по Европи ради служења општељудској идеји.

[29] Исто, стр. 278.

[30] Фјодор Успенски, Источно питање, у: *Историја византијског царства*, књига III, стр. 747-942, овде 835.

[31] Исто, стр. 853.

[32] Достојевски, *Пишчев дневник* I, стр. 278.

[33] Исто, стр. 299.

[34] Исто, стр. 299.

По завршетку француске, заправо европске револуције након Наполеона I, најбољи мислиоци су схватили да је „само обновљен деспотизам, ... , да су нови победници света (буржуји) можда још гори од ранијих деспота (племића) и да су ’слобода, једнакост и братство’ биле само звучне фразе“[35]. Победници су се присећали ових светих речи са подсмехом, а економисти су касније осудили утопијско значење ових идеја. И појавили су се људи који су тражили да се изврши одлучан друштвени препород човечанства, јер политичка смена управљача није ништа решила. Родиле су се нова нада и вера.

У вези са изгледима да дође до рата због Источног питања, Достојевски пише да Европљани у Русима виде само варваре и непријатеље, који се радују рушењу и највећих светиња. Чудно је да су Руси, туђи европској цивилизацији и њеном конзервативном духу, у Европи већином либерали. Достојевски сматра значајним питање зашто су Руси блиски европској левици, која не прихвата своју културу и цивилизацију.

Русији је, након петровског доба, које је окончано, потребан нови, оригиналнији сусрет са Европом, завршетак сукоба. Могуће је да ће то бити на Источном питању. Занимљиво је да се Руси, који се сматрају Европљанима, а називају се западњаци, први придружују левици, рушиоцима европске цивилизације. Достојевски мисли да се у тој чињеници испољила побуна руске душе, чак и најватренијих западњака, против европске културе, која јој је још од времена Петра била туђа и мрска у много чему. Мада је побуна била спонтана, руско осећање се никада није губило. Рус се противио Европи у име свог, вишег осећања, а не зато што је варварин склон рушењу.

Руска душа и дух су ношени „религијом пророчанства, задобијања правде будуће“[36]; још од раних словенофила јасно је да је „Русија првенствено земља очувања религиозне светиње“[37], да је њено светско позвање у остваривању Царства Божијег на земљи, преображају света. Руски народни живот је увек био напајан „духовном глађу и жудњом за божанском правдом на земљи, као и на небу“[38] . Телесна и духовна удобност, осредња материјална култура Запада му је увек била страна. Руска душа се не клања златном телету, руски дух жуди за светошћу; идеал руског православног

[35] Исто, стр. 303.

[36] Николај Берђајев, Душа Русије, у: *Феноменологија руске душе*, зборник радова о карактеру и менталитету Руса, Логос, Београд, 2008, стр. 5-22, овде 18.

[37] Исто, стр. 18.

[38] Исто, стр. 18.

народа је Света Русија, којој се можете само бескрајно дивити и волети је.

Наравно, нико сада није против Петровог дела, против отварања према Европи, ни за повратак древном московском царству. Али, руска душа се противила у име оног што је у њој било више и боље од виђеног у Европи. Управо су западњаци, борци за реформу истовремено оспоравали Европу. Тиме су показали да су борци за праву Русију и руски дух.

Бјелински је пристајањем уз социјалисте заправо био против европске цивилизације, а у руској књижевности се борио против словенофила, за супротно. Западњаци су мислили да је Русија Европа и да се и она може, као и Европа, оспоравати. Словенофили су позивали да се схвати да је Русија друкчије биће. Идеја свеопштег људског препорода, коју су западњаци желели да виде у Европи, у Русији постоји као божанска „*Христова истина, која ће се једном и остварити на земљи и која се нетакнута чува у православљу*“[39]. Та истина је суштина Русије, макар као заметак, као могућност.

За Русију Источно питање је судбинско. Неслога је резултат трајног несхватања природе и особености смисла и духа Русије, упркос двадесетгодишњим искуствима након Бјелинског и словенофила.

Руси који су прихватали европску цивилизацију, насупрот либералима – атеистима, су постајали крајњи европски конзервативци и десничари, од којих су многи и веру мењали, прелазили у католичанство. Управо ти Руси, прави Европљани, су постајали непријатељи Русије.

Источно питање је *вечито и нерешиво*, Русија је самостална и особена, сасвим различита од Европе.

Српска и црногорска војска иде у рат верујући у победу, у своје право. Достојевски очекује да ће Словени победити, ако се Европа не умеша у рат. Она ће посматрати борбу хришћана и султана, али само до поделе наследства. Питање је до које границе ће Европа дозволити Словенима да иду. Могуће је и да велики успеси уроде слабим плодовима. Србија се узда у своју војску, али је свесна да јој коначна судбина зависи од Русије. За Русију је важно да не угрози праведност и по цену својих интереса. Она не може изневе-

[39] Достојевски, *Пишчев дневник* I, стр. 310.

рити велику идеју коју је следила вековима. Та идеја је, уз остало, и јединство свих Словена. То је само пожртвовано служење човечанству, а не освајање и насиље. Током своје двовековне петроградске историје Русија је несебично служила интересима Европе.

Предпетровска Русија је знала да је она једини чувар истинског Христовог лика, који је у другим вероисповестима и народима избледео. То благо и истина је православље. Тадашњи Руси су сматрали да је поред њега свако друго просвећивање непотребно. Чак је сматрано да ближе повезивање са Европом може лоше утицати на православље и руски дух. Древна Русија се одлучила да се затвори и издвоји од Европе и човечанства, да би сачувала православље за себе.

Византија је свету дала најсавршенији верски закон, који је у Русији наишао на свеж, искрен и простодушан народ. Византизам је „једна посебна култура“[40], духовна и политичка, која у Русији јача са ослобођењем од Татара крајем 15. века. У Русији су били јаки „византијско православље,... родовно и безгранично самодржавље и, можда, ... сеоска земљишна општина“[41]. Византијске идеје и култура су сјединили Русију и створили снагу за отпор притиску „целе интернационалне Европе“[42].

Такав је био политички и духовни став према Европи пред Петров долазак. Петрова реформа је неизмерно проширила видике. Културни слој, након једног и по века одсуствовања, доноси Русији идеју помирења са европском цивилизацијом, са европским идеалима, различитим од руских. То је само почетак служења православља човечанству. Идеја московске Русије је тако дубље схваћена кроз Петрову реформу. Русија је постала свесна свог позвања у свету. Служење свету у ком у свим другим народима свако живи за себе је позвање Русије. Оно води *коначном јединству света*. Први корак нове руске политике после Петра је требало да буде *јединство свих словенских народа и земаља, под окриљем Русије*.

Словенско јединство није ради освајања, ни ради нестанка словенских посебности у руском мору. Оно је потребно да се словенски народи „препороде и поставе у одговарајући однос према Европи и човечанству“[43], да се након вековних патњи приберу и принесу ризници људског духа и цивилизације.

40 Константин Леонтјев, *Византизам и словенство*, Logos, Ortodos, Београд, 1996, стр. 9.

41 Исто, стр. 29.

42 Исто, стр. 30.

43 Достојевски, *Пишчев дневник* I, стр. 318.

Сви Руси желе да Словени васкрсну ради обнове слободе и духа тих народа, а не да би Русија помоћу њих ојачала, за шта је Европа сумњичи: „Само се по себи разуме да и Цариград, ради истог циља, пре или касније, треба да постане наш“[44].

Достојевски мисли да је дошло време да Цариград и Златни рог, „најважнија политичка тачка у свету“[45], постану руски, словенски и православни. Тестамент Петра Великог (о освајачким плановима) у који верују у Европи је кривотворен, а направили су га Пољаци. У Петрово време још нису биле сазреле околности за освајање Цариграда. И да је имао снаге да победи султана то би донело пропаст Русији.

Како су у Петрограду Руси, који још нису били свесни своје улоге у свету, пали под утицај суседних Немаца, тако и још више не би „у Цариграду, огромном и специфичном граду са остацима моћне и најстарије цивилизације, могли избећи утицај Грка, људи кудикамо префињенијих од грубих Немаца, људи који имају неупоредиво више заједничких додирних тачака са нама“[46].

Русија је за време Катарине Велике радила на оживотворењу „грчког пројекта“, у ком се радило о „потпуном протјеривању Турака из Европе и о обнови грчког царства“[47]. Цариград би, као трећа руска престоница уз Москву и Петроград, Русији омогућио „не само морално господство над источнохришћанским свијетом, већ би то био и одлучан корак према господству над Европом“[48], по Енгелсовој оцени. Политика Русије се за време Катарине, након што се она учврстила на Балтику и Црном мору и постала водећа европска сила, усмерава према Балканском полуострву.

Достојевски сматра да би Грци политички овладали Русијом и одвели је на неки нови азијски пут и издвајање, које она не би издржала. Развој руске националности би био заустављен. Улога Русије би се свела на обнову Цариграда. Цели југ Русије би освојили Грци, а северни можда пошао својим властитим путем. Могуће је и да би дошло до расцепа православља на обновљени цариградски и стари руски свет. Русија се од Петра упознала са Европом, образована је и јака и схватила је да ће *постати најјача*. Цариград може постати руски, али не као руска или престоница Словена. Словенство би се у њему исцрпло у борби са Грцима. Али, ни Грци сами немају снаге да наследе Цариград. Тако важно место на земљи им се не може дати.

[44] Исто, стр. 318.

[45] Исто, стр. 318. Цариград је то био до прокопавања Суецког канала 1867., када Египат са њим постаје средишња земља света.

[46] Исто, стр. 319.

[47] Historija diplomacije u redakciji V. P. Potemkina, Prva knjiga, Matica Hrvatska, Zagreb, 1951, стр. 253.

[48] Исто, стр. 253.

Достојевски пита у име ког моралног права и вишег циља Русија може тражити Цариград од Европе. Као предводник и бранилац православља, одговара. То је задатак који јој је предодређен још од Ивана Трећег, који је као руско знамење узео и „цариградског двоглавог орла изнад древног грба Русије“[49]. Овај задатак је био несумњив тек након Петра Великог, када је Русија ојачала и стварно постала једини заштитник православља и народâ који га исповедају. То је руско право на Цариград, које би признали сви Словени, па и Грци. Русија је заштитник и можда и предводник, али не и владар и господар Словена и Грка.

Временом би у овај савез могли ући и Словени који нису православни. Са Русијом би ојачали своју самосталност.

А у чему је посебна идеја православља и посебно право на јединство народâ, пита Достојевски. То неће бити само политичко јединство, ни лична корист која се појављује под маском званичног хришћанства. То ће бити „право узношење Христове истине која се чува на Истоку“[50]. То је вера у „*братство људи, у свеопште помирење народа, ... и ... у препород људи на правим Христовим начелима*“[51] (истакао Б. К.). Достојевски верује у светску улогу Русије као предводнице уједињеног православља.

Он не прихвата приговор да Русији неће допустити да поведе Словене и уђе у Цариград, јер верује у њену снагу, мада је тешко предвидети судбину Источног питања. Уједињавање Словена доводи многе до очајања.

Равнодушност и огорчење према побуњеним Словенима – Србима потиче одатле што су и Руси Словени. Не боји се Аустрија Србије, већ Русије и њене моћи. Енглеска и Аустрија помажу Турке.

Након победе над Француском 1871. у Немачкој је букнула мржња према Русима. Немачке новине тврде да Руси желе да освоје Словене и Исток, да би тако ојачани напали европску цивилизацију. Цела Европа, упркос свим достигнућима своје цивилизације, неће да види да муслиманске хорде убијају хришћане. Злочиначко пустошење је начин ратовања једне огромне империје. За то време Европа пребацује кривицу на жртве.

Све то она ради због Русије, бојећи се да ће овладати Истоком, Цариградом и Средоземним морем. Похлепни енглески тргов-

[49] Достојевски, *Пишчев дневник* I, стр. 320.

[50] Исто, стр. 320-321.

[51] Исто, стр. 321.

ци и творничари оптужују Русију за намеру да овлада Европом, љубоморно чувајући своје профите. Немци мрзе Русе зато што су Словени, које сматрају робовима. Сами их доста имају и боје се да се могу побунити.

Води ли само тренутна корист политику велике нације? Или је за њу најбоља политика политика праведности? „Учествовати у животу Васељенске цркве, у развоју велике хришћанске цивилизације ... по мери својих снага и својим особеним даровима, ето у чему је ... јединствена истинска мисија сваког народа“[52]. Са појавом Богочовека, Христа, само спољашњом силом уједињени народи постају истински јединствено човечанство. Питање о Русији је шта ће она учинити за хришћанство, а не само за себе. Да би била истински хришћанска држава Русија треба да изнад материјалног интереса уздигне веру отаца, светиње „благочестивог православног народа“[53]. Хришћани су спремни да уске националне интересе жртвују католичној, васељенској истини. Увек су на крају побеђивали истина и правда и зато је најкориснија политика за велику націју и државу политика самопожртвовања. Треба ли Русија напустити Словене ради Европе, која се боји њеног јачања?

У решавању Источног питања у Русији учествује народ, народна мисао. У Русији је Источно питање одувек било *народно* питање. У помоћи браћи Руси се осећају као једна целина, као хришћани. У великој словенској земљи Источно питање је било „питање љубави и потицало је од словенофила“[54]. Братска љубав према православним Словенима и хришћанима је за Русију путоказ за политичку будућност. Лето 1876. је епоха за руску свест. Народ није заборавио своју православну идеју током двовековног ропства, а ни у новије време у материјализму. Православље је за руски народ људски напредак и очовечење човека. Достојевски пише да је „словенска идеја, у свом вишем смислу, престала бити само словенофилска“[55], постала је народни покрет. Та виша идеја је потреба жртвовања најјачег словенског племена за своју браћу, за њихову слободу, чиме се полаже темељ „*свесловенског јединства у име Христове истине, на корист... целом човечанству*“[56] (истакао Б. К.). Жртвовање Русије за слободу и уједињење свих Словена може служити само заштити свих угњетених у свету, јер се већина словенских племена васпитала и развила кроз патњу. Највећа срећа

[52] Владимир Соловјов, Руска идеја, у: *Светлост са Истока,* стр. 99-125, овде 108.

[53] Исто, стр. 114.

[54] Достојевски, *Пишчев дневник* I, стр. 358.

[55] Исто, стр. 361.

[56] Исто, стр. 361.

у животу једне нације је *уједињујућа узвишена идеја*. На словенској и православној политичкој идеји Русија се ујединила.

За католичко-протестантски Запад, удружен са муслиманима, фотијевци, православни народи су „прави и једини непријатељи“[57]. Мада су политички интереси имали велики значај, Запад против православног Истока вековима води у бити верске ратове. Након моралног братоубиства самовољном изменом *Символа вере* у деветом веку, чиме је „одбацио основно учење о узајамној љубави на коме се једино држи сав живот Цркве“[58], и измишљања непогрешивости папе за његово оправдање, Запад покреће војске крсташа и води ратове за уништење Византије, а затим Русије, од којих је Кримски рат само један у низу.

Руски војници гину у Србији и то ће бити забележено у историји. Европу највише брине морално везивање Словена за Русију. Где је будућност словенских земаља, ако је на страни Европе само сила и сплетке, а на руској племенска блискост и истина.

Могуће је да Енглеска помогне Словене, тако да од њих заувек учини непријатеље Русије. То би урадили тако што би се коначно одрекли Турака и од хришћанских народа Балканског полуострва створили савез са средиштем у Цариграду. Ослобођени Словени би пришли Енглеској, а она би Русију обележила као непријатеља балканских хришћана. Тако би тај савез био противруски. То је лукаво и могуће, јер је део словенске интелигенције и вођâ неповерљив према циљевима Русије и зато непријатељски према њој. За саме словенске народе, за Србе Русија је још нада и будући ослободилац.

Руси треба да знају да их многи образовани Словени не воле, сматрајући их варварима. Уз то су све постојеће словенске посебности политички самољубиве и као нације неискусне. Међу њима би енглеска намера могла успети.

Када се духовно ујединe са Русијом, Словени ће схватити руску искреност и несебичност. То уједињавање је тек почело. На Словене ће утицати „неодољива привлачност *великог и моћног руског духа*“[59] (истакао Б. К.), који им је близак. Осетиће да се „неће моћи духовно развити у малим заједницама у свађама и зависти, већ у *свесловенској заједници*“[60] (истакао Б. К.). Привуће их вели-

[57] Алексеј Хомјаков, *Црква је једна*, Zepter book world, Београд, 1999, стр. 76.

[58] Исто, стр. 187.

[59] Достојевски, *Пишчев дневник* I, стр. 375.

[60] Исто, стр. 375.

чина и моћ руског духа. Изузетна основа уједињења Словена ће бити и припадност једној вери. Православље је руском народу светиња, у којој су сви идеали, сва истина и правда живота.

Московски владари се од женидбе Ивана Трећег 1472. константинопољском царевном Софијом Палеолог, братичином последњег византијског цара, јављају „наследницима византијских императора са свим интересима православног Истока“[61]. Царевна је пренела државна права византијског двора „у Москву, као у нови Цариград“[62]. Русија на себе преузима, уз уједињење свих руских земаља, и задатак „ослобођења Византије и заштите свих православних народа“[63]. А вера је и одржала словенске народе у јединству и животу током ропства дугог четири века. Због ње су патили и већ им зато мора бити драга.

Шта ће бити са Турцима на Балкану када се Турска империја политички уништи? Достојевски мисли да се неће морати исељавати у Азију. Слично је било у Русији пред крај татарске хорде, када је изненада ојачало Казанско Царство, толико да је претила опасност да руска земља припадне муслиманима. То царство је владало истоком ондашње Русије, повезало се са Астраханом, држало Волгу у својим рукама, а савезник му је био и кан Кримске хорде, пљачкаш и разбојник. Млади цар Иван Васиљевич је увидео да неодложно мора да „оконча ондашње источно питање и заузме Казањ“[64]. По заузимању Казања његово становништво није исељено. Положени су темељи православног храма и постављена је руска управа. Тако би било и у Турској кад би се појавила „корисна идеја да се овај калифат, најзад, политички ликвидира“[65]. Прво би се одслужило молебствије у Светој Софији, а из Москве би стигло звоно.

Подвојеност руског друштва на више слојеве и народ је попустила под утицајем сверуског словенског покрета насталог 1876. године. Уједињујуће осећање је срећа у животу нације.

У том покрету народ је испољио веће здравље од многих интелектуалаца. Он је сложно и једнодушно испољио снажно осећање, а интелигенција, напротив, безбројне недоумице, посебно она која презире народ са висине своје европске образованости.

Турци муче и убијају Словене – Бугаре и Србе, зато што су хришћани. Ако пређу у мухамеданство, прихватају их као своје. Рус

[61] Василий Ключевский, *Русская история*, Книга первая, Мисль, Москва, 1993, стр. 437.

[62] Исто, стр. 437.

[63] Бранимир Кољанин, *Источно питање у руској мисли* 1, Филозофски факултет, Бања Лука, 2008, стр. 47.

[64] Достојевски, *Пишчев дневник* I, стр. 378.

[65] Исто, стр. 389.

је сву своју земљу, заједницу, сву Русију назвао хришћанством, оно је за њега највише и зато помаже Словене. У Русији православље није само црква и обред, већ живо осећање, које је постало животна снага народа. У руском хришћанству је *човекољубље, Христов лик*, то је у њему најважније. Европа одавно с правом са страхом гледа на клерикализам и цркву, који ометају напредак и тако наносе штету и вери. Достојевски пита: „Да ли наше кротко и смирено православље личи на пун предрасуда, мрачњачки, заверенички, лукави и сурови европски клерикализам?“[66] Православље је блиско народу. Разлог за помоћ Словенима није њихова борба за слободу. Тада би је најдостојнији били „Црногорци, Херцеговци, код којих је највише испољена племенита тежња за слободом“[67], Србијанци нешто мање, а Бугари скоро никако. Човекољубљу нису потребни разлози и побуде. Помаже се просто зато што је човек несретан, мада вера која нас повезује неизмерно воли и цени слободу.

Руски либерали, Европљани су се противили подршци руског народа Словенима као Словенима, као браћи, тражећи неки разуман, просвећен однос. Достојевски увиђа да се то дешава због све јаче подвојености Русије, упрошћеног гледања виших слојева на народну Русију, насталу још у Петрово доба.

Либерали не знају да људи откако су се „појавили на Земљи у својству врсте Homo sapiens, владају не једном, већ са две врсте капитала: материјалним (економским) и духовним (симболичким)“[68], при чему се појам симболичког не односи просто на духовне вредности, већ на „*социјално мобилизовану духовност*, *која се појављује као инструмент људског социјалног повезивања*“[69]. Ствар је у томе што економски односи „*сами по себи не повезују људе*“[70], људско друштво би се без истинских веза, заједничких духовних вредности – предања, обичајâ, закона и морала, без хабитусâ – постојаних начела која порађају праксе и свест, претворило у зверињак у ком се народи и државе међусобно бесомучно уништавају.

Противници Черњајева говоре да је без користи за Русију проливена руска крв. О користи треба говорити „не стидећи се идеализма речи“[71], велика Русија мора да буде велика и духом. Интерес Русије није освајање словенских крајева, већ заштита и уједињење свих Словена. Русија се не може задовољити само материјалном користи. Руски словенски покрет је пун духа несе-

[66] Исто, стр. 389.

[67] Исто, стр. 390.

[68] Александр Панарин, „Либеральное“ разрушение общества, у: *Народ без элиты*, АЛГОРИТМ, Москва, 2006, стр. 189-209, овде 190.

[69] Исто, стр. 190.

[70] Исто, стр. 190.

[71] Достојевски, *Пишчев дневник* II, стр. 14.

бичног пожртвовања за праведну ствар. Руски народ је миран, али чистог срца и непоколебљив у тражењу правде и борби за њу.

Заслуга Черњајева је што је повео читав словенски покрет. Русија и треба да га води. Черњајев је то схватио и подигао заставу Русије. Он је предвидео да ће Срби сами, без помоћи Русије, бити војно побеђени. Али, главно није у брзом војном успеху већ у будућности Словена, коју треба да реши Русија по руској идеји.

Русија је у својој историји тежила не само друштвеном, материјалном, већ и духовном преображају. У тежњи за уживањем човечанство духовно пропада, човеку је потребан не култ већ смисао живота. Драма историје је тајна „рођења Бога у Човеку и Човека у Богу“[72], „божанска и људска природа сједињене су у Господу *нераздјељиво*, али и *несливено*“[73]. Господ Исус Христос је био једна личност са две природе – божанском и људском. Разликовање „природе“ (суштаства) и „ипостаси“ (личности) је темељ хришћанске антропологије. У средишту историје је „распеће, крст на ком је распет син Божји“[74] , који је страдао зато што је Бог зажелео слободу. Она је оно што је божанско у човеку. Тело, „храм Светога Духа“ (1 Кор. 6; 19) није извор пада у грех, напротив оно је средство остваривања стваралачких могућности човека, који је изгубио своје место господара у природи зато што није одолео духовном искушењу злоупотребе слободе кроз „кушање плода са дрвета познања добра и зла“, искушењу да проникне у тајну творевине. Човечанство у историји треба да, након пада у грех, кроз мноштво личних живота и окупљено у народе достигне поуздан пут спасења: „свијет је кроз Богооваплоћење добио нове, на њега благодатно изливене силе“[75], почело је доба „Цркве која је ушла у историју“[76]. То је почетак краја историје – другог Христовог доласка најављеног у Откривењу апостола Јована: енергија „новог неба и нове земље“ (Отк. 21; 1) је преображај света. Носилац историјског развоја је човечанство у целини, нису поједини „изабрани“, „историјски“ народи. Историја није предодређена – Спаситељев искупитељски подвиг указује пут спасења човечанства. У историји се боре добро и зло, који су у њој „непрепознатљиво измијешани“[77]. Кроз историјске догађаје сазревамо, учимо се да препознајемо добро и зло. Након пада у грех човек у себи носи лик Божији – стваралачко тражење добра и истине, али и изопаченост. Та двојност човека је

[72] Николај Берђајев, *Смисао историје*, Дерета, Београд, 2001, стр. 65.

[73] Василиј В. Зењковски, *Основи хришћанске филозофије*, ЦИД, Подгорица, 2006, стр. 295.

[74] Николај Берђајев, *Смисао историје*, стр. 66.

[75] Василиј В. Зењковски, *Основи хришћанске филозофије*, стр. 333.

[76] Исто, стр. 333.

[77] Исто, стр. 303.

његова одлика у прелазној епохи, добро и зло се боре у људској души. Да би човек преобразио себе и свет треба да за то има вољу, Бог му је даровао ум и слободу избора између добра и зла. Патње су настале из слободе човека, али у њој је и разрешење његове судбине. Кроз људску слободу, слободну тежњу човека настаје Царство Божије на земљи. Чинови слободе су дела самосталне личности; без слободе нема ни одговорности. Драма историје је у томе што је човеку, целом човечанству, потребно заједничко дело преображења – поклоњење једним истим вредностима.

Черњајев је самопрегорним пожртвовањем несебично и упорно служио том преображају света. Чинио је то и кад су га високи чиновници Србије због сплетки у одсудним тренуцима уочи главних битака остављали без требовања за војску, па и без граната. Они су жртвовали војску, па чак и отаџбину да би се решили Черњајева. Сплетка у Београду није престајала од доласка Черњајева у Србију. Подржавали су је Енглези, али и неки Руси. Главни разлог беса на Черњајева је сумња многих Срба да ће Русија освојити Србију. Након рата Руси ће отићи, али ће велика идеја остати. Остаће трагови великог руског духа у српским душама. Уверићe се да је руска помоћ била несебична.

Сплетке не треба да разједине Русе и Словене. Постоје две Србије – Србија виших слојева, жустра и неискусна, која жури да живи политичким животом, и „народна Србија која само Русе сматра за своје спасиоце и браћу, ... која воли Русе и верује им“[78].

Словенски покрет је показао ко су руски најбољи људи без којих не може постојати друштво. То су људи које цело друштво поштује слободно због њихових врлина. Ове врлине су истоветне са народним идеалима.

У Русији су бојари дуго били блиски народу, све док Петар Први није разврстао најбоље људе у четрнаест класа са немачким називима врлина. Тако су од бојара постали племићи. Они су владали Русијом и када су новац и својина већ овладали Европом. Каста најбољих људи у Русији је била пре свега носилац руске просвећености. При крају петроградског доба идеал ‘најбољих’ људи се знатно удаљио од народног схватања племенитости. Укидање кметства је све променило. Сталешка подела је ослабила, више није било ауторитета који би обезбеђивао признање и поштовање заједничког идеала. Све је постало неодређено.

[78] Достојевски, *Пишчев дневник* II, стр. 18.

Тврдња либерала да је просвећени човек нови није могла бити прихваћена, јер просвећеност не јамчи врлине. С друге стране, насупрот народном идеалу и мишљењу да је он непросвећен и себичан, појавило се ново зло – златна кеса, руски трговац. Богатећи се трговци су морално потпуно раскинули с народом. Молитва, бог је постао милион. У творницама нове господе народ је постао поробљен више него икада до тад. Новац је обезбеђивао углед обогаћеним исквареним сељацима. Њим су купована племићка звања. Уместо родољубља и грађанске дужности душама тих људи је овладала само добит. Богаташ је постао уверен да је он најбољи човек у земљи. Људи су и раније у Русији схватали моћ новца, али га нису сматрали највишим на свету.

Образовани људи су се бојали да ће народ пасти у ропство материјализма и богатства, горе од пређашњег, да ће му се и морално потчинити. Ипак, и поред свих слабости, народ није видео срећу у новцу.

Животност свог духа је показао у лето 1876. жртвујући се за идеале, и поред неимаштине. Руски добровољци су показали који су људи најбољи у Русији.

Главни циљ *Дневника* је да што дубље тумачи идеју руске *националне духовне самосталности* и њом осветли и словенски покрет у Русији, пише Достојевски. Суштину покрета не чини „уједињење свих Словена са руским народом и међу собом и политичка страна..., питање граница, провинција, мора и мореуза, Цариграда“[79], што је од највећег значаја за будућност Русије. Тиме се не исцрпљује сама суштина Источног питања, у смислу његовог решавања у руском народном духу.

Руски народ не помаже Бугаре и Србе зато што су Словени, већ зато што страдају од Турака, јер су хришћани. Само зато је настао руски народни покрет. *Идеја руског народа је садржана у садашњости и будућности православног хришћанства*. И староверци су помагали Србима, чиме су испољили наду у „*будуће уједињење свих хришћана источне вере* (истакао Б.К.)“[80].

Европа схвата суштину, мада Русији приписује само жељу за освајањем и покоравањем, оно што је њој самој својствено. Она се боји моралног престижа Русије и јачања њеног утицаја на Ис-

[79] Исто, стр. 30.

[80] Исто, стр. 30.

току. Ослобађајући Словене Русија за њих постаје средиште не само целог словенства, већ и *целог Истока*. И поред свих уступака које Русија чини да би је умирила, Европа схвата да је суштина у „*ширењу идеје*..., а не само у материјалним тековинама на Балканском полуострву“[81]. Зато би Европа хтела да преузме старатељство над Словенима и заувек их окрене против Русије, да Париски уговор траје што дуже.

Словенском покрету се супротстављају две струје. Једна је *јеврејска струја*, која плаши Русе привредном штетом и војном немоћи Русије према Европи, па и Турској. Несхватљива је беда тог схватања руске историје и нације у предстојећем решавању Источног питања. Берзански послови су тим људима изнад свега.

Друга је *европска струја*. Њу интересује корист и зато пита зашто Руси треба да воле Словене и ратују за њих. Европљани се брину за општељудско, док је национално – руско и словенско, као и верско – православно, не интересује. По среди је стари страх либерала и напредњака да је руска самосталност могућа. То су превазиђене идеје четрдесетих и тридесетих година, погледи европеизоване руске интелигенције од којих се не може замислити ништа противније здравом и самосталном развоју руског народа.

Сва руска подвајања су последица неспоразума, „*грешака... ума, а не срца*“[82] (истакао Б. К.), пише Достојевски у *Дневнику* почетком 1877. године. Грешке срца су теже и трајније.

„Достојевски је дао дијагнозу болести новог доба – болести *прометејске гордости* која води отпадништву од Бога, ка умртвљавању света, незаштићеног Богом, и у коначном резултату - ка смрти човека. Велики руски мислилац у православљу тражи и налази противотров богоборачкој гордости прометејског човека“[83].

У чланку *Три идеје* Достојевски пише да је у Европи немирно, да је у њој дошло време онога што је припремано од почетка цивилизације. Три идеје се постављају и коначно уобличују пред светом.

Док је папизам „најнижи разред западно-европске школе, где се још није ни почело са читањем Светог писма“[84], а протестантизам „школско ... поимање Христовог подвига на крсту“[85], православље је „једини истински наук који од храмске литургије

[81] Исто, стр. 31.

[82] Исто, стр. 35.

[83] Бранимир Куљанин, Идеологија глобализма и руска идеја, у: *Русија и балкан у савременом свијету*, (уредник Б. Куљанин), Српско-руски мост, Бања Лука, 2012, стр. 367-494, овде 487.

[84] Николај Фјодоров, *Туга за Копнстантинопољем*, Логос-Ант, Београд, 1997, стр. 5.

[85] Исто, стр. 5.

и Пасхе директно води ка ванхрамској литургији и Пасхи“[86]. У Константинополису, као свом духовном средишту, остварује се обједињавање људског рода. Борба Истока и Запада, за коју знамо још од Персијских ратова, је сукоб два начела – деспотизма и разједињености, идолоборства и идолопоклонства. Стари свет, који је све време трагао за средиштем, нашао га је у Византу – подједнако источном и западном граду.

Европа поставља *католичку* идеју. Достојевски не говори само о католичкој вери, већ о судбини нација које су настале под утицајем те вере током хиљаду година њене историје. Оваплоћење католичке идеје, наслеђене од Римљана, у римском духу, током векова била је Француска. „Та Француска која је чак сад, *скоро читава*, изгубила сваку религију (језуити и атеисти су ту све једно, једно исто), која је више пута затварала своје цркве и чак једном подврглa гласању самог Бога, та Француска која је из идеја 89. године развила особити француски социјализам, то јест, мир и уређење људског друштва већ без Христа и ван Христа, као што је католичанство хтело, али није успело да га организује с Христом – управо та Француска и својим револуционарима конвента и својим атеистима, и својим социјалистима и садашњим комунарима својим – још увек у највећој мери јесте и даље нација у потпуности католичка, сва прожета католичким духом и његовим словом, која изјављује устима својих најозлоглашенијих атеиста: Liberté, egalité, Fraternité – ou la mort, то јест управо онако како би изговорио папа ако би био принуђен да прогласи и формулише католичко liberté. egalité, fraternité – његовим духом, правим стилом и духом папе из средњег века. Сам садашњи социјализам француски – очигледно је ватрени и судбоносни протест против католичке идеје свих људи и нација које је та идеја измучила и угушила, а пошто-пото желе да живе без католичанства и без његових богова – сам тај протест, који је фактички почео од краја прошлог столећа (али у суштини знатно раније) није ниша друго него само највернији и непоколебљиви наставак католичке идеје, њен најпотпунији и коначни завршетак, судбоносан њен резултат, вековима стваран! Јер француски социјализам није ништа друго него *насилно уједињавање људи* (истакао Б. К.) – идеја која потиче још од старог Рима, а у потпуности се затим сачувала у католичанству. На тај начин идеја ослобађања

[86] Исто, стр. 5.

људског духа од католичанства обучена је овде у најтешње католичке униформе, позајмљене из суштине његовог духа, из његовог слова, из његовог материјализма, из деспотизма његовог, из морала његовог“[87].

Друга европска идеја је *протестантска*.

Протестантска слобода, борба личних мишљења у либералном протестантизму води у анархију и личну самовољу. Протестантизам је настао у борби против „*католичког империјализма*“[88]. Ту, протестантску слободу спутава нација, немачка идеја је идеја нације.

„С друге стране, устаје стари протестантизам, који протестује против Рима ево већ деветнаест векова, против Рима и његове идеје, старе паганске и обновљене католичке, против светске његове идеје да влада људима на целој земљи, и морално и материјално, против његове цивилизације – који протестује још од времена Арминија и Тевтобуршких шума. То је – Немац, који слепо верује да је само у њему обновљење човечанства, а не у католичкој цивилизацији. У току читаве своје историје он је само маштао, само жарко желео своје уједињење ради проглашења своје горде идеје – која је формулисана и уједињена још за време Лутерове јереси; а сада, с поразом Француске, водеће најглавније и најхришћанскије католичке нације пре пет година – Немац је уверен у своју победу потпуно и у то да нико осим њега не може да стане на чело света и његове обнове. Верује он у то поносно и непоколебљиво; верује да од германског духа и речи нема вишег у свету и да само Немачка може да је изговори“[89]. Немац је уверен да је Немачка предодређена да руководи светом. Сама Немачка, која је протестовала деветнаест векова још уопште није изговорила своју *нову реч*. Зато се може десити да Немачка, када победи свог непријатеља, и сама умре духовно, јер „*неће имати против чега да протестује*“[90]. Лутерова вера је искључиво оспоравање католичанства. Када оно нестане претвориће се у атеизам и тако и сама нестати. Немац презире и словенску идеју, али је католичку увек ценио као јаког противника. Међутим, у последње време на Словене гледа врло сумњичаво. Ту сумњичавост је појачао пораз Француске, а одржава је рат на Балкану. Положај Немачке је тежак утолико што пре ма које источне идеје треба да заврши свој подухват на Западу. Недотучена

[87] Достојевски, *Пишчев дневник* II, стр. 36-37.

[88] Сергеј Булгаков, *Православље*, Медитеран, Будва, 1991, стр. 51.

[89] Достојевски, *Пишчев дневник* II, стр. 37-38.

[90] Исто, стр. 38.

Француска узнемирава Немачку, која се може бацити на њу ускоро, јер је Исток заузет својим пословима и идејом. Без обзира на претерано поносан тон, Немачка је пуна страховања.

„А дотле, на Истоку, заиста је букнула и засијала још невиђеном и нечувеном светлошћу *трећа светска идеја – идеја словенска* (истакао Б.К.), идеја која се рађа – то можда долази трећа могућност решења судбине човечанства и Европе. Свима је сада јасно да ће с решењем источног питања у човечанство продрети нови елемент, нова стихија, ... која... мора утицати на судбину света изузетно јако и одлучно. Каква је то идеја која носи у себи уједињење Словена“[91], пита Достојевски, свестан да је она нешто ново, мада још недовољно одређена.

Ове три светске идеје су се среле у свом расплету. То је почетак краја раније историје европског човечанства. У решавању његове судбине снага Русије ће бити духовно јединство руског народа и његова тесна повезаност с монархом.

Главна особина свих великих народа је да сваки верује у своје позвање да спаси свет. Достојевски пише да је све велике народе, и старе и нове, „само та вера и уздизала до могућности да имају, у своје време, огроман светски утицај на судбину човечанства“[92]. Такав је био древни Рим, затим Рим у католичко време, потом Француска, која је током два века себе сматрала предводницом света, морално, а и политички. О светском вођству је увек маштала и Немачка, која је против светске католичке идеје и њеног ауторитета подигла заставу протестантизма, бесконачне слободе савести и трагања. Достојевски је уверен да само народ оснажен вером у светост својих идеала, снагу љубави и жељу да служи човечанству има право да живи највишим животом. Веру Русâ у позвање да предводе народе на путу ка општој хармонији напаја православно хришћанство.

Словенофили су веровали да ће Русија предводећи Словене испунити завет општељудског уједињења. Идеал словенофила је било уједињење у духу љубави, на основу личног примера који треба да покаже руски народ предводећи слободно свесловенско уједињење Европе. Руска национална идеја је идеја светског, *општечовечанског уједињења*.

[91] Исто, стр. 39.

[92] Исто, стр. 43.

Непријатељство Запада према Русији је мржња „једног оронулог свијета према новом коме припада будућност“[93], према просветитељском начелу тог новог света. Европа свој главни задатак види у ограничавању моћи и моралног угледа Русије да би онемогућила појаву „*новог православно-словенског свијета*“[94] .

Достојевски пита Русе – Европљане шта су они учинили за победу словенске идеје. Читав осамнаести век провели сте у бесциљном лутању по Европи, подсећа их он, презирући своје и не примећујући да су у њој народности раздвојене и да су јасно изражени *типови националних карактера* појединих народа, док су се трудили да створе општечовечански тип Европљанина. Поверовали су и да је европска цивилизација предодређена да уједињује човечанство као општа, са заносом прихватили Волтера и Русоа, а средином 19. века и француски социјализам, у време када су Европљани већ били почели да губе веру у себе. Тако су за свој највиши идеал прихватили врхунац себичности, привредног нереда, нељудскости, клеветања људске природе и уништавања слободе. Поверовали су да је „позитивна наука потпуно способна да одреди *моралне* границе“[95] између личности појединих људи и између нација. Толико су се одвојили од руске земље да нису знали колико се такво учење у бити разликује од душе руског народа. Не само да нису ценили, већ нису ни признавали да постоји руски национални карактер. Деспотски су веровали да ће народ прихватити све што му буде наређено, а и након ослобођења сељака односили су се према њима као спахије.

Шта је био резултат одрицања Руса од своје националне особености, па и од саме Русије, пита Достојевски. „Нису хтели Европљани да нас сматрају својима ни за шта“[96], напротив. Увиђали су снагу Русије, а Русе назвали непријатељима и будућим рушиоцима европске цивилизације.

Није спорно да је Европа Русима друга отаџбина. Руска идеја је уједињење свих нација Јафетовог племена и све до Сема и Хама, не само европско већ и свечовечанско уједињење.

Да би то постигли ми пре свега треба да *постанемо Руси*, пише Достојевски. Рус мора да цени свој народ да би га и Европљани почели ценити. Руси треба да се што јаче и самосталније развију у свом руском народном духу. Само када будемо слободни људи,

[93] Василиј Зењковски, *Руски мислиоци и Европа*, ЦИД, Подгорица, 1995, стр. 110.

[94] Исто, стр. 110.

[95] Достојевски, *Пишчев дневник* II, стр. 48.

[96] Исто, стр. 48.

а не „робови, слуге и ништавила европеизма, либерализма и социјализма“[97] Европа ће нас ценити. Своју реч и мисао ћемо наћи у руском народу и руском народном духу. Та друштвена реч и мисао је „жива потреба општег људског уједињења... с пуним поштовањем националних индивидуалности, ... очувања слободе“[98]. Та слобода је љубав зајамчена живим делом и потребом истинског братства.

Увиђајући неслогу међу балканским Словенима – Бугарима и Србима, Достојевски пише да се они неће моћи одржати и ујединити без Русије.

Пушкинове *песме западних Словена* су пророчанске. Оне су пророчанство о будућем братству и слози Словена. Пушкин је показао како Рус треба да гледа на свој народ, на Европу и браћу Словене. Његове песме Западних Словена су свесловенске народне песме изливене из словенског срца. Најлепше су *Песма о Црном Ђорђију* и *Песма о бици код Зенице славне*. Њих би требало показати образованим Србима да виде да Руси поштују српску слободу и радују јој се. Ти Срби који сумњају у Русију, па и сплетке праве против ње, сматрају се цивилизованим Европљанима, а и на свој народ гледају с висине.

Док руски добровољци гину у Србији, Европи не сметају ни најстрашнији злочини Турака над балканским хришћанима, јер су највећи интереси европске цивилизације тржишта и добити. Европа виче о руским освајањима, али њу плаши руска праведност. Насиље и користољубље воде европску политику. Зато је брину праведност и све већа снага Русије.

Она се током хиљаду година своје историје стварала као самостална и велика држава: „Национално питање у Русији је питање не о постојању, него о *достојном постојању*“[99]. Политичка питања су шира и сложенија област примене идеалних начела на основу којих треба да живи сваки човек. Политику треба да воде дуг и обавеза, а не себични национални интерес и самољубље. Морални дуг служења човечанству захтева од народâ да превладају своју себичност и природну ограниченост. Сваки поједини народ треба да зна да је „само дио васељенске цјелине“[100]. Идеал „свете Русије“[101] је идеал руског народа потпуно сагласан са моралним захтевом пожртвованог служења које искључује сваку себичност и самољубље.

[97] Исто, стр. 49.

[98] Исто, стр. 50.

[99] Владимир Соловјов, *Руско национално питање*, Издавачки центар Цетиње, CID, Podgorica, 1995, стр. 15.

[100] Исто, стр. 15.

[101] Исто, стр.16.

Достојевски није присталица „благостања које се постиже по цену неправде“[102]. Оно што је праведно за човека, треба да буде то и за цели народ. Очување моралног здравља народа је важније од привремене материјалне користи или штете. Избор између рата и мира у решавању Источног питања је избор између борбе за правду и слободу, човекољубља и помоћи злостављаној браћи, с једне, и бездушне себичности, с друге стране. Привремени пад производње и губитак тржиштâ нису важнији од борбе против неправде. Нација ће чак и материјално добити више ако сачува морално здравље. Док Европа тражи тренутну, Русији треба стална и суштинска корист. Зато је Русија и као политичко тело увек веровала у *вечну моралност*. Истинска корист је очување врлине, тежња ка добру и правди. То је најбоља политика за народ и у том је позвање Русије. У борби за правду, у жртвовању за угњетене и у Европи, од свих одбачена Русија служи истинским интересима светске цивилизације.

Једна, иста Христова правда треба да се признаје и у политици државе и у души сваког хришћанина. У супротном, неће се одржати моралност човека, а како ће тек живети цео народ? Исток ће сачувати Европу и свет од победе цивилизације на чијој застави пише „Après nous le déluge!“[103], уверен је Достојевски.

Друштвено питање се може поставити историјски и у свом највишем смислу морално. Само људи који имају *чисто срце* тако га постављају. Европски буржуј који је током више од хиљаду година феудализма ојачао, заузео је своје место силом и спрема се да га силом брани од народа у ком не види брата, већ га је, напротив, претворио у пролетера. Мада су и у Европи фуријеисти и кабеисти питање постављали морално, сада се вође пролетерâ спремају да проливањем крви дођу до праведног поретка. Они буржује сасвим искључују из братства, одбацују хришћанство желећи да човечанство уреде на научним основама. Полазећи од своје погрешне представе о човеку, противне његовој природи коју чине својина, породица и слобода, пролетерске вође ће своје замишљено друштво стварати насиљем. Морално деловање им је страно. Једини могући прилаз друштвеном питању је *морални, хришћански*, пише Достојевски. То је једини излаз и решење.

Руско решење питања су просвећивање, наука и љубав, делатна љубав. Важно је желети истину, бити искрен и простоду-

[102] Достојевски, *Пишчев дневник* II, стр. 70.

[103] „После нас потоп.“

шан. Никаква правила друштвеног поретка се не могу одржати без људи. За ново друштво потребан је нови човек, хришћанин.

„Племенито осећање, урођено и прекаљено у ватри живота, доброта је огњиште благородне душе, истинска срећа човекова: ако је човек добар, ето ти начела“ (*Злочин и казна*)“[104]. Човека не треба тражити у мисли и вољи, у осећању и машти је тајна његова. У машти се осећање буди и разбуктава у живи плам душе. Наше „време слабих људи“ (Штефан Цвајг) је и време људи слабе воље, али првенствено људи без истински великих, племенитих осећања и стваралачке маште надахнуте љубављу и лепотом. Мисао и нечовечна воља су исувише пута завели свет на странпутицу. Највише што Достојевски жели човеку је „да сачува детињу простодушност и невиност душе, ведрину духа и чистоћу срца“[105] . Најважнији су природа, срце, племените особине. Платон је истакао значај мисли, Аристотел увиђањем улоге воље вратио достојанство личности, али је тек Достојевски открићем дијалектике – двојности и преплетености, супротности и борбе осећањâ открио истински родно тло човека. Он је „поразбијао иконе осећања“ (Цвајг), показао да чак ни љубав није елементарна, недељива, да и њу раздиру најдубље супротности, али је ипак за највишег судију позвао срце, а не ум. У детињој простодушности видео је изгубљени рај и тражио будућност човека: „деца су лик Христов“ (*Злочин и казна*). Снови исткани из најплеменитијих осећања чистог срца чине нас људима. Достојевског није интересовала истина, груба и ружна, већ праведност; „људска душа тражи нежност“, пише он. Божанско у човеку је осећање несебичне љубави, Христос је морални идеал човека. Истинска љубав је делотворна, у муци стварања се кали дух и карактер човека. Само истински племенито осећање ће се оваплотити у делу. Волим, дакле постојим, то је кредо великог руског писца и мислиоца. Слободна личност се потврђује у самосталности воље. Човек и нагонски „тражи да се поштује његово људско достојанство“[106] (*Записи из мртвог дома*). Једнакост људи је само у духовној слободи, слободи савести. Достојевски је „веровао да се љубављу може препородити и душа злочинца“[107], покајање и праштање су највише људске особине. „Способност човека да се ненасилно, љубављу супротстави злу у себи и у другом је главна: ‘Главно је – воли другог као себе’ (*Сан смешног човека*)“[108]. У

[104] Бранимир Куљанин, Чисто срце, у: *Личност,* зборник радова, уредили Епископ Будимљански Јоаникије (Мићовић) и други, Одсјек за философију Философског факултета у Никшићу, Богословија Св. Петра Цетињског на Цетињу, Никшић, Цетиње, 2001, стр. 60-64, овде 61.

[105] Исто, стр. 61.

[106] Исто, стр. 63.

[107] Исто, стр. 63.

[108] Исто, стр. 63.

осећању је душа и дух човека, непосредни доживљај смисла света: „Ако буде љубави у нашим срцима, ако буде браће, биће и братства“[109], пише Достојевски уверен да ни ново, праведније друштво не може настати друкчије. Важно је да се оно оствари слободно, снагом личног примера, а не насиљем. Својим животом и примером треба показати људима како да живе. Највеће надахнуће Достојевски је налазио у Светом Писму: „‘Прецизан рељеф света и човека и карактера људских, и све је названо и указано за вечна времена’ (*Браћа Карамазови*)“[110] и у простодушном православном народу руском, који је љубио бескрајно. У преданој борби за духовну племенитост Достојевски је видео смисао живота и срећу човека.

У марту 1876. он даље развија своју мисао зашто Цариград мора постати руски. Древни град то мора постати не само зато што је познатā лука и средиште света, већ и зато што је већ одавно сазрела потреба да Русија изађе на мора и океане.

Постоји и други разлог. На свој начин, турско ропство је помогло јачању православне цркве на Балкану, слично татарском у Русији. Напаћено становништво Истока је видело „у Христу и вери у њега своју једину наду, а у цркви – једини и последњи знак свог националног бића и самосвојности“[111]. Русија, која је управо била збацила татарски јарам, након пада Цариграда постала је једино место окупљања за цео хришћански Исток. Она је прихватила заставу Истока, обавезу да брани православље и народе који га исповедају. Ту обавезу према источном свету је прихватио сав руски народ. Од тада он свог владара зове „*цар православни*“[112] (истакао Б. К.).

Византијско-руска идеја православног хришћанског цара није цезаропапизам. Из тражења светости историјског бића, оваплоћења царства Божијег на земљи, настала је руска политичка идеологија Трећег Рима. Руски дух у име више, духовне истине одбацује земаљска добра, богатство и власт. Страшни суд је за Русе „суд личног живота сваког хришћанина“[113], свет треба да се преобрази да би постао царство Божије. У Русији теократија није схваћена као првенство духовне власти над световном, како је било на Западу, већ као „*прихватање светог позвања од стране власти*“[114]. Црква даје освештење државној власти јер се Божија про-

[109] Исто, стр. 63.

[110] Исто, стр. 64.

[111] Достојевски, *Пишчев дневник* II, стр. 89.

[112] Исто, стр. 89.

[113] Бранимир Куљанин, *Источно питање у руској мисли 2*, Филозофски факултет, Бања Лука, 2008, стр. 77.

[114] Исто, стр. 78.

мисао у историји остварује у њој, задаци власти су црквени. Ова идеологија је настала у Византији, предата је Јужним Словенима, а у Русији јача са падом Константинополиса, који су византијски мислиоци доживљавали као други Рим. Код њих се родила „идеја да цео хришћански свет треба да има једног цара“[115]. Цара светим чине савез и сарадња царства и Цркве. После пада Византије Русија себе види као „јединог чувара Христове истине“[116].

Тиме је руски народ преузео обавезу да ослободи све православне хришћане од муслиманског насиља и западњачке јереси. Од времена Петра Великог почео је да извршава свој завет.

Али, од 18. века европско просветитељство је утицало да образовани сталеж источних народа постане равнодушан према православљу, одричући да оно садржи клице препорода Русије и целог Истока за нови, виши начин живота. Руски образовани сталеж је престао да у православљу види будућност и животну снагу Русије. Прихватио је нова западна учења и нови морал.

Уз то, народи Истока су се уплашили да из турског не падну у руско ропство.

У руском народу су се одржале највише вредности хришћанства, као ни у једном другом. Дух руског народа и Русије не даје основа за те бојазни.

Уз националне тежње и идеје појавио се и сукоб националног и црквеног начела, грчко-бугарски национални сукоб под изговором црквеног.

Уколико би Русија Европи препустила Исток, на Балкану, а и шире би се кроз црквене спорове отворила националне расправе и супарништва између Словена и Грка, па и међу самим Словенима. Источно питање је питање живота или смрти за Русију. За руски народ оно је питање ослобођења свих православних хришћана и будућег уједињења Цркве. Источно питање није за Русију само питање велике луке и изласка на море, чак ни само питање уједињења и препорода Словена. Задатак Русије у решавању Источног питања је много тежи. Ово питање је сва будућност Русије. Она је потребна због целог хришћанства и судбине православља у свету. У православљу су сви задаци Русије и што је најважније „*једини... продор на историјску ширину*“[117] (истакао Б. К.), уверава

[115] Vasilij V. Zenjkovski, *Istorija ruske filozofije*, ЈП Службени лист Београд - CID Podgorica, 2002, стр. 36.

[116] Исто, стр. 37.

[117] Достојевски, *Пишчев дневник II*, стр. 96.

Достојевски. У њему су и неизбежни сукоб Русије с Европом, али и уједињење са њом, до кога ће неумитно доћи.

Наука је скоро открила стару истину, познату јеврејској и хришћанској вери, о заједничком пореклу и сродству свих народа. Родовски облик живота, који се задржао код Словена, је првобитан и највиши јер „у свом идеалном, ... пројективном смислу јесте савез који се одржава *унутрашњом силом (осећањем), не користећи спољашњу принуду и насиље* (истакао Б. К.) - ... савез чија ... је форма дата у Тројици“[118]. Сличност у индоевропским језицима је највећа у речима које изражавају сродство (мајка, брат, сестра). На повратак заборављеном сродству, од принуде – личне или правне, позива хришћанство. Константинополис је у лику Тројице, чији је израз храм Софије – Премудрости Божије, створио „идеју сабирања човечанства“[119]. Услове мира и јединства света је поставио „наш заједнички учитељ Константинопољ на васељенским саборима“[120]. Први корак на том путу је уједињење Словена.

Словенско питање би можда већ давно било решено да јеврејска мисао није толико јака у свету. Лорд Биконсфилд је несумњиво са јеврејског становишта водио енглеску политику. Јевреје је кроз четрдесет векова одржавала и обнављала њихова стара идеја и вера да су они један једини изабрани народ који ће покорити све друге народе и завладати светом. То је суштина јеврејске идеје, која има верски смисао. Јевреји верују да ће их месија поново окупити у Јерусалиму и натерати све народе да им се покоре. Већина Јевреја цени само једно занимање. То је трговина златом, да не би били везани за туђу земљу када се појави месија.

Јеврејима се мора дати све што траже човечност, осећање правде и хришћанско учење, мада их је у руским крајевима вековима држала бездушност. У Русији нико други није учинио толико зла као Јевреји. Јеврејски дух „одише бездушношћу према сваком ко није Јеврејин“[121].

Јеврејство је победило у Европи. Материјализам и схватање слободе као личне сигурности засноване на новцу стеченом свим средствима људи су одувек ценили, али су тек у 19. веку они отворено уздигнути на раван начела. Главна идеја буржоазије и морално начело већине трудољубивих људи, не убица или лопова, постала је *саможивост*. Одувек је било и бездушности према сла-

[118] Николај Фјодоров, *Сенке заборављених предака*, Логос, Zepter book world, Београд, 1999, стр. 13.

[119] Исто, стр. 16.

[120] Исто, стр. 19.

[121] Достојевски, *Пишчев дневник* II, стр. 108.

бима, небратства и искориштавања сиротиње, које је хришћанство осуђивало, али су они постали врлина и наука. Јевреји су господари берзи и капитала целе међународне политике, настаје право јеврејско царство. Приближава се потпуна победа јеврејских идеја. Пред слепом тежњом за *личном* материјалном сигурношћу, у којој се види мудрост и слобода, повлаче се човекољубива осећања, жеђ за истином, хришћанска и национална осећања европских народа. Тиме се замењује хришћанска идеја о спасењу кроз братско уједињење људи.

Јевреји су коначно победили у Европи када су њихова начела прихваћена као морална начела. Виши слој Јевреја све више господари светом дајући му свој дух и облик. По целом свету се уместо 'неуспелог' хришћанства шири јеврејство и јеврејска идеја.

Јеврејски глобализам је током историје добијао разне облике, јеврејско питање је данас, као и у време Достојевског, једно од судбоносних. Јевреји, расељени по свету, су „самом судбином опредељени да буду 'глобалисти'"[122]. Почетком 20. века Јевреји су очекивали коначно решење свог питања од комунистичке интернационале, која ће отклонити не само националне границе већ и нације и створити светску комунистичку заједницу. Данас то очекују од САД, поверовавши да оне отеловљују „класични идеал 'отвореног друштва'"[123] и у њихову способност да управљају светом. У том пројекту се све више испољава империјски садржај – амерички глобални протекторат, у чијем остваривању јеврејски новац, стечен великим делом на нечастан - спекулативни начин, треба да одигра једну од кључних улога. Жртва те политике су националне државе са целокупним њиховим духовним наслеђем и друштвеним богатством. Опијеност силом и влашћу је потпуно овладала савременом јеврејском елитом, насупрот снажној тираноборачкој струји која је од римских времена одликовала јеврејски карактер и свету подарила хришћанство. Данашњи новопагани први после фашиста испољавају презир према слабим и незаштићеним, немилосрдно их гурајући у сваку беду. Разлика је у том што је расизам вођен антролошким мерилима уступио место економском, тржишном расизму 'успешних'. У савременом јеврејству велико наслеђе свештенства и пророштва потиснуо је зеленаш, спекулант који се бездушно односи према људима не марећи за морал.

[122] Александр С. Панарин, *Искушение глобализмом*, Русский Национальный Фонд, Москва, 2000, стр. 62.

[123] Исто, стр. 62.

Достојевски предвиђа да за руског сељака, тек ослобођеног и наивног, подложног разним искушењима, може наступити време „теже не само од феудалне епохе већ и од татарског ропства“[124], ако ослаби сеоска задруга која га је до тада чувала да не допадне у руке Јеврејима.

Он је за изједначење права Јевреја, јер је то хришћански, мада они и отворено испољавају „неограничену и охолу мржњу према Русима“[125]. С друге стране, Рус не зна за верску мржњу према Јеврејима. Достојевски не сумња да ће Руси примити Јевреје за истинску браћу, али није сигуран да су и они спремни за велико дело братског уједињења са људима далеким по роду и вери.

У априлу 1877. када је читан царски проглас Руси су се крстили и један другом „*честитали* рат“[126]. Сви говоре да се народ подигао за свету ствар, за правду. Спремност да се погине за светињу је моралнија од целог буржоаског катихизиса, пише Достојевски. Духовно уједињење народа ради племенитог циља је истински напредак. Рат за тржишта и богатства је болест и пропаст. Европа не може да схвати да је Русија почела рат ради ослобођења поробљених народа. Поносна, просвећена и снажна Европа не може да прихвати да ће Русија спасити можда и њу саму. Европа се боји да ће Русија ојачати остваривањем идеје словенског уједињења. Мада Русију оптужују за освајачке намере, Достојевски не сумња да ће рат за слободу балканских Словена и хришћана оплеменити руски народ.

Он је уверен да је европска цивилизација дала мало човечности Русији. Европско, петровско доба руске историје је европеизовало схватање вишег образованог слоја руског друштва, али је народ сачувао своја стара осећања части и савести.

Основним питањем руске будућности Достојевски сматра питање власништва над земљом. По њему, земљопоседништво, било аристократско или демократско, одређује карактер целе нације, цели друштвени и државни поредак. Зато се пита да ли је коначно решено питање општине у Русији.

Ниједна установа старог друштва није тако упорно прогоњена од стране ‘напредних идеологија’, како комунизма тако и либерализма, „као руска општина“[127], у којој су видели „и кочницу економског развоја, и гасиоца иницијативе, и тамницу за личност“[128], упркос или управо зато што је она била више него еко-

[124] Достојевски, *Пишчев дневник* II, стр. 111.

[125] Исто, стр. 111.

[126] Исто, стр. 118..

[127] Александр С. Панарин, *Православная цивилизация в глобальном мире*, http://www.patriotica.ru/religion/panarin_prav.html

[128] Исто.

номска – „социокултурна и духовна категорија заснована на духу и моралу даровања“[129]. Православно осећање људског братства људе упућује на спонтано заједништво: „Руси, чак и непознати људи се радосно сусрећу као браћа по мајци“[130]. Православна општина је у заметку светска заједница која одбацује све класне, племенске и друге разлике обједињавајући људе са свом њиховом личном непоновљивошћу.

Носилац идеје уједињења света двадесет векова била је Италија, под окриљем Рима, а затим папе. Та општа идеја је надахњивала сву науку и уметност. Уместо општег духовног јединства, старе велике идеје, гроф Кавур је ујединио Италију на приземним буржоаским основама као другоразредну краљевину. Ништа велико није створио ни кнез Метерних, мада је сматран за дипломату утицајног у целој Европи. Напротив, он се на полицијски начин супротстављао свим значајним идејама свог времена.

Питање Истока је „светско питање, кључно *поглавље* у сутрашњем одлучивању о судбини човечанства... Јасно, нису у питању само европски Исток, Словени, Руси, Турци, или... специјално Бугари, већ исто тако и Европски Запад, оно се не односи само на мора и мореузе, прилазе и пролазе, то је нешто много дубље, значајније, скривеније, насушније, битније, преће од осталог“[131]. Са Источним питањем се „истовремено покреће и *сва остала* светска питања“[132]. Зато Европа у Француској покреће такође светско по значају и размерама питање католичанства. Покреће га зато што је католичанство током деветнаест векова обједињавало стара схватања живота против друштвених и моралних промена у западноевропском свету, а посебно против револуције започете у Француској 1789. године. Француска би била католичка земља и када нико у њој не би веровао у папу и Бога. И француски социјализам ће бити организован на католичким основама.

Аустрија је можда и већи болесник него Турска. И она се распада. У њој су Мађари, Словени и Немци и јеврејско царство. Русији је озбиљнији противник Енглеска, увек „вешта у згртању жара туђим рукама“[133]. Свако олакшање положаја словенских народа она види као слабљење свог утицаја.

Енглеска је главни кривац за Источни рат и Париски уговор, чији су резултати потпуно супротни ономе што су хтели

[129] Бранимир Кољанин, Идеологија глобализма и руска идеја, стр. 481.

[130] Исто, стр. 481.

[131] Достојевски, *Пишчев дневник* II, стр. 146.

[132] Исто, стр. 146.

[133] Николай Данлевский, *Горе победителям, политические статы*, АЛИР, ГУП, „Облиздат“, Калуга, 1998, стр. 125.

непријатељи Русије. Они су тражили преиспитивање утицаја руско-турског рата 1878. на Париски уговор, али не и пруско-немачких ратова, који су дубоко изменили стање успостављено Бечким конгресом. Постоји „*вечна двојност мера и односа*“[134] (истакао Б.К.) европских држава према Русији, с једне, и другим земљама, с друге стране. Прикључење Босне и Херцеговине Аустрији је ојачало и онако јако словенство у њој и води крају те неприродне државе. Након рушења турске неправде остао је још тај „завршни подвиг“[135] рушења Аустрије. Енглеска, која влада скоро свим мореузима света (Гибралтаром, Сингапуром и другим) Русији оспорава право „јединог излаза из свог затвореног мора“[136] ради интересâ пљачкашке трговачке компаније која пролива људску крв као воду и трује читаву Кину. Турска је само подметнутô лице, истински непријатељ је Европа. Непомирљиви непријатељ Русије је Енглеска, која поји крвожедну звер, „пут к Босфору и Дарданелима иде кроз Делхи и Калкуту“[137].

Треће светско питање на помолу је немачко. Оно је повезано са судбином целе Европе. Задатак Немачке је вечито протестантство, не Лутерово. Немачка протестује против Рима, идеје и римског наслеђа, против народâ који су га чинили. То је отпор римској идеји општег уједињења, није верски протест.

Ову идеју стару две хиљаде година Рим је покушао прво да оствари стварањем *светског царства*. Тај покушај је пропао у сукобу са хришћанством, али је идеја остала. Европска цивилизација живи за њу и на њој је изграђена. Идеју светског Римског царства је заменио идеал општег уједињења у Христу. Али, он се раздвојио на источни идеал истинског - духовног уједињења људи и њему супротан западни римокатолички, папски идеал. У римокатоличком свету хришћанство је спојено са староримским наслеђем. Римски папа је објавио да *хришћанство не може имати духовни карактер пре него што Рим као држава овлада целом земљом*, пре него што се створи ново римско царство којим ће он владати. *Источни идеал је прво духовно, а потом државно и друштвено уједињење*. На основу духовног јединства треба да поникне друштвено и државно јединство света.

У настојању да овлада светом Рим је напустио најважнији део хришћанске науке. Одбачено је прво хришћанство, а затим и

[134] Исто, стр. 137.
[135] Исто, стр. 169.
[136] Исто, стр. 174.
[137] Исто, стр. 179.

папа. Инквизиција се сурово, нехришћански обрачунавала са непокорним, спаљивала стотине људи „*ad maiorem gloriam Dei*“[138] рачунајући да ће мôћи римске цркве потчинити плашљиви и послушан свет. Христа, барем језуити, сматрају непотребним, јер је, наводно, све предао папи, то је „најбитнија црта римског католичанства“[139]. Основна тежња Рима је да угуши духовну слободу и људе учини робовима у име хлеба земаљског. Али „човек не живи једино од хлеба“[140], њиме се не купује послушност. Човек није само немоћни, порочни бунтовник, он тежи врлини. Спокојство му, упркос свим слабостима, није важније од слободе савести, „слободног избора у познавању добра и зла“[141]. Од појаве Христа, имајући његов узор пред собом, уместо „по строгом древном закону, човек је сада морао слободним срцем да одлучује сам шта је добро, а шта зло“[142]. Човек је *Син*, створен по лику Оца, није слуга Божији. У његовом срцу је слободна љубав и вера, није ропско одушевљење невољника пред чудотворним моћима. Католичка ауторитарност тежи да човечанство, након древног израиљског закона, поново поведе као стадо узимајући му у име земаљског Царство небеско. Ауторитарно, лажно јединство је преки, краћи и лакши, али несигуран пут ка општем јединству људског рода. Римски идеал је будуће земаљско царство - власт, земаљска добра и поробљавање, са римским папом као царем. Атеизам и обмана су тајна и идеја водиља не само римског, католичког, већ и масонског покрета, који се међусобно мрзе јер „треба да буде једно стадо и један пастир“[143].

Последњи облик римске идеје о општем јединству била је Француска револуција. Буржоазија је 1789. преузела политичку власт. Друштвени мислиоци који су тражили једнакост и права за све захтевали су њихово остварење и на најбезобзирнији начин, а не средствима хришћанске цивилизације.

Немачка се борила против оба Рима, и старог и новог, папиног, али свој идеал никада није одредила, мада се више него други борила са хришћанским Римом за врховну власт. Немачки народ је прогласио слободу истраживања, али није рекао своју, нову реч.

Немачка се кроз политичко уједињење припремала за даљу борбу са западноевропским светом, који се покушао преобразити кроз Француску револуцију, а затим на друштвеним начелима четвртог, радничког сталежа. Радничка интернационала, настала у

[138] *Ad maiorem gloriam Dei* (лат.) – за већу славу Божију (девиза исусовачког реда). Фјодор Достојевски, Велики инквизитор, *у: Браћа Карамазови* , I том, Дела, књига 15, Рад, Београд, 1983, стр. 270-290, овде 273.

[139] Исто, стр. 275.

[140] Исто, стр. 277.

[141] Исто, стр. 279.

[142] Исто, стр. 280.

[143] Исто, стр. 287.

Западној Европи, се спремала да сруши буржоаски поредак. Овом новом облику католичке идеје Немачка се супротставила победничким ратом и преостало јој је још да и духовно победи противника. Ипак, неизвесно је не само духовно, већ и политичко јединство Немачке. Она је навикнута на политичку подељеност, а уз то као континентална земља налази се између Француске и Русије. Зато је Бизмарк мрзео католицизам и све што је долазило из Рима, од папе. Покушавао је да успостави савез са Италијом да заједно са њом уништи папине идеје, римска начела католичке вере. Бизмарк је проницљиво предосетио опасност да се на римској идеји окупи западноевропски свет против Немачке. Након што је Француска побеђена непријатељ Немачке је постао папа.

На Западу се сударају римска идеја отвореног простора јединствене цивилизације и „немачка националистичка идеја“[144] мноштва затворених суверенитета, повезаних са „два архаична комплекса: провинцијализма и ауторитарности“[145]. Папском католичком је супротстављен ауторитет националне државе.

Папе се не одричу земаљске власти, звања господара земље. Када су му одузимали Рим и остављали само Ватикан, Пије IX је објавио да је папа непогрешив и да се хришћанство не може одржати без земаљске власти. Тиме је католичанству објавио да му је циљ *светско царство, којем је папа господар*.

Либерали су оцењивали папу као безначајну личност. Али, папина и верска идеја су потпуно различите. У Француској је папина идеја и даље моћна, иако у њој више скоро нико не верује у Бога.

Бизмарк мрзи социјализам, као и папину власт, зато што и он подрива *націју*, која је главна идеја немачког уједињења. Папа се може повезати са социјализмом, новом снагом у Западној Европи, ако га европске владе не признају. У тежњи за влашћу папа би пешке и бос изашао пред сиромашне и понудио им Христа, говорећи да верује у социјалистички мравињак. Папина војска – црна легија је једина која не поштује никаква грађанска правила и законе, непосредно против цивилизације. Интересује је само власт језуита.

Словенофилство, које Достојевски у основи прихвата, је тежња за „*ослобођењем и уједињењем свих Словена под... вођством Русије*“[146] (истакао Б. К.), које не мора бити првенствено политич-

[144] Александр С. Панарин, *Россия в цивилизационном процессе (между атлантизмом и евразийством),* Россиская Академия наук, Институт философии, Москва, 1995, стр. 80

[145] Исто, стр. 81

[146] Достојевски, *Пишчев дневник* II, стр. 175.

ко. Насупрот овом преовлађујућем мишљењу, за друге оно је израз заосталости Русије, а по трећима је, уз уједињење Словена, и духовни савез који ће понудити европској цивилизацији и целом свету своју нову идеју. У словенском, а првенствено духу великог руског народа налази се та нова светска идеја. То је, заправо, стара, давнашња вера.

Руско-турски рат почет у пролеће 1877. је велики рат за дело великог подвига. Овим ратом Русија је почела да остварује свој пророчански сан о словенском савезу који ће Европи дати нову, највишу идеју и мисао. Али, *сукоб с Европом ће бити и духовни*, а не само војни, као са Турском. Словенофили су волели све велико у Европи више него руски западњаци, мада увиђају да њена лепота тамни. Достојевски верује да ће „будућа мирна победа великог хришћанског духа који се сачувао на Истоку“[147] осветлити пространство Европе, мада она дуго неће моћи схватити руску идеју. Европа ће питати где су руска цивилизација, привреда, наука и уметност.

Три неоспорна руска генија су Ломоносов, Пушкин и делом Гогољ. Пушкин је недовољно схваћен и протумачен. Две Пушкинове мисли садрже заметак целог будућег позвања и циља Русије. Прва је „*идеја свечовечанске* Русије“[148], њене саосећајности и сродства са свим временима и народима света. Ту идеју је Пушкин и остварио својим делима. Само руски дух је свечовечански, способан да схвати и уједини сву разноликост народâ света. Друга Пушкинова мисао је *вера и нада у снагу народа*. Од Пушкина почиње заокрет према народу, напуштеном још од Петрове реформе. Пушкин је најблиставији доказ самосталности руског духа и његовог будућег светског значаја.

И у *Ани Карењиној* је изнето особено, руско гледиште, руска идеја. У њој Толстој говори о људској кривици и злочину. Како то питање решавају у Европи, пита Достојевски. Од два начина, једно решење је сурово, нељудско. То је слепо поштовање утврђеног закона којим су добро и зло одређени и измерени, мада је јасно да коначног суда о њима нема. Друго, супротно решење тврди да злочин не постоји ако је друштво болесно, ако зло већ постоји, и да стари поредак треба срушити не бирајући средства, а затим почети градити нови на научним начелима. То друго решење је будући

[147] Исто, стр. 178.

[148] Исто, стр. 180.

мравињак, а да би се он остварио спремни су свет залити крвљу. То су два решења људске кривице и злочина која је понудио западноевропски свет.

Толстојев поглед на људску кривицу и злочин показује да победа четвртог сталежа, искорењивање сиромаштва и било каква организација рада неће спасити човечанство од болести, па и кривице и злочина. Зло се крије у човечанству дубље него што мисле социјалисти, који хоће да излече друштво. *Никакво друштвено уређење не може искоренити зло. Људска душа ће увек остати иста, из ње потичу болест и грех*. Закони људског духа су још исувише непознати. Коначних лекара и судија нема, постоји само „Онај који говори: 'Мени је дата освета и ја ћу је извршити'"[149]. Само њему је позната „*сва* тајна овог света и коначна судбина човекова"[150]. Човек још ништа не може решавати непогрешиво. И сам судија људски мора знати да је и сам грешник, да и он мора да се покори пред човеку непознатим законом још нерешиве тајне и да је „*једини излаз – милосрђе и љубав*"[151]. *Покајање и праштање су пут очишћења*, преображаја злочинаца у браћу. То је руска мисао о злочину и кривици коју је изразио Толстој у *Ани Карењиној*.

Када има такву књижевност Русија може и да створи своју науку и дâ привредна и друштвена решења. У руске способности се не може сумњати, али се поставља питање зашто Европа одриче Русији духовну самосталност.

Руски народ у вери налази највиши смисао свог живота. Достојевски је зато незадовољан Толстојевим одвајањем од свеопште руске борбе за балканске Словене и хришћане. Христова објава, цели људски закон је у томе да треба волети другог као себе. Насупрот вери, разум је открио борбу за опстанак.

Руски народ воли светост. *Четји Минеји*, животи светаца су познати целој Русији. Има нечега покајничког и очишћујућег за руски народ у причама о свецима и светим местима. Само тиме се може објаснити руски покрет за ослобођење Словена и источних хришћана који већ вековима пате под влашћу Турака. Руски народ зна и да су најсветија места Јерусалим и Света Гора под влашћу муслимана. Муке источних хришћана за Христову веру су потресле руски народ и он је са жаром и покајнички узео учешће у светом делу борбе за њу.

[149] Исто, стр. 182.

[150] Исто, стр. 182.

[151] Исто, стр. 183.

Источно питање, уједно и словенско, нису измислили словенофили. Оно је настало с Московским царством, при уједињењу великоруског племена у једну државу. Источно питање је исконска идеја Московског царства коју је Петар Велики напуштајући Москву пренео у Петроград и високо је ценио. Ту идеју су сви Петрови наследници прихватали као циљ и задатак Русије. Зато она не сме бити изневерена.

Мисао о Трећем Риму – о Русији и Москви као последњем отеловљењу хришћанског царства, након пада Византије („Грчког царства"), је постављена у Посланици Филофеја Псковског великом кнезу Василију Трећем 1523-24. године. У то време руска црква и држава су, након ослобођења од Татара, тражиле своје место у свету. Црква је тражила аутокефалност у вези са успостављањем положаја руске државе као царства и царског звања руског владара. Двоглави бели орао у руском грбу је говорио да је оно било „окренуто и на Исток и на Запад"[152], мирном уједињавању народâ и земаља. Руски владар има „у православном свету улогу цара који је једини сачувао политичку независност"[153]. Замисао Трећег Рима није ограничена на судбину светских престоница (translatio urbis) – Рима, Константинополиса и Москве, већ је мисао о сељењу хришћанског царства (translatio imperii) из Рима у Византију и Русију. Рим, Ромејско царство је „неразрушиво... хришћанско царство"[154], које су током историје биле разне државе. Пад Првог Рима, по Филофеју, није пренос престонице у Константинополис у четвртом ни варварско разарање Рима у петом веку, већ отпадање Латинâ од праве вере у време Карла Великог и папе Формозе у 9. и 10. веку, повезано с „почетком стварања будуће Свете Римске империје, као подела Црквa"[155]. Пад Другог Рима су Фирентински сабор 1439. и пад Византије 1453. године. Доба Трећег Рима је „последње царство" из књиге пророка Данила. Германска Света Римска империја није истинско Ромејско царство, Руско царство је Трећи Рим: „Два Рима су пала, трећи стоји, а четвртога неће бити"[156] – неће, јер ће Русија остварити Божије царство, царство *правде* на земљи. То је кључна мисао Филофејеве посланице. Други саставни део замисли translatio imperii је тврдња да се судбине Византије и политички пропалих православних царстава балканских Словена стичу у Трећем Риму. Писци 17. века позвање Русије виде у окупљању свих ових народа у Руском царству. За-

[152] Бранимир Кољанин, *Источно питање у руској мисли* 1, стр. 84.

[153] Н. В. Синицына, *Третий Рим – Истоки и эволуция русской средневековой концепции*, Индрик, Москва, 1998, стр. 324.

[154] Исто, стр. 326.

[155] Исто, стр. 326.

[156] Исто, стр. 327.

мисао Трећег Рима је настала у време намерâ западних владара да створе општу хришћанску монархију. Међутим, Русија је себе сматрала наследником истинског хришћанства из првих осам векова саборног живота и јединства Цркве када су „папе били православни“[157] и зато јединим достојном извршења тог великог задатка. Руска идеја је верност васељенском какво је било до поделе цркве. Мада је хришћанска култура Русије била стара само пет векова, наслеђе је дало одговор на питања савремености и поставило духовну вертикалу која је повезивала древну хришћанску прошлост са пророштвом о будућности царства и моралне припреме за есхатолошки крај. Сви хришћани, а посебно цар су дужни да кроз покајање и подвижништво духовно и морално теже хришћанском начину живота на путу спасења од зла и греха. Најкасније 1580-их се јавља мисао о „Светој Русији“ као допунска и завршна одредба Трећег Рима.

Народи живе од великог осећања и велике мисли која их уједињује, пише Достојевски. Зато је Русија с правом заратила с Турском, тврди он побијајући мишљење руских Европљана који су се противили рату, мада и либерали пишу о ватиканској клерикалној светској завери против Русије. Део те завере су и Пољаци који под изговором братства Словена покушавају да у словенском свету заузму место Русије. Пољаци Старе Пољске уверавају да нису клерикалци, паписти и Римљани. Нудили су помирење док су стварене пољске легије и Пољска аристократија долазила у Константинополис с огромним новцем. Мада је свестан пољског лукавства Достојевски их зове да дођу, али и уверава да више никада неће бити Старе Пољске. Нова Пољска може очекивати исту судбину као и сви други словенски народи када се ослободе и васкрсну у Европи. Лукавство пољских клерикалаца, који су рачунали на Русе чистог срца, није успело.

Постављају се многа питања како ће бити уређено Балканско полуострво када се ослободи. Хоће ли бити створена федерација или посебне мале државе, какви ће бити међусобни односи балканских Словена и Словена према Грцима и Румунима? Постављају се та, а и друга питања.

Достојевски мисли да ће ти мали народи себи измолити покровитељство европских сила као заштиту од властољубља

[157] Исто, стр. 328.

Русије. Он је уверен да „неће имати Русија и никад још није имала такве мрзитеље, завидљивце, клеветнике и чак отворене непријатеље, као што су сва ова словенска племена, само кад их Русија ослободи и Европа се сложи и призна да су слободна“[158]. То неће бити зато што су Словени ниског, незахвалног карактера, већ зато што друкчије не може бити. Уместо захвалности Русији Словени ће после ослобођења започети свој нови живот тиме што ће измолити од Европе јамство своје слободе ради заштите од Русије, мада ће и она бити у савезу европских сила. Уверићe себе да их је Европа спасила од поробљавања у руском свесловенском царству. Дуго неће моћи признати да се Русија борила за највишу свету, духовну идеју човечанства. Доказиваће да су се сами ослободили, без Русије, или уз помоћ Европе, која би то учинила да није било Русије. Чак ће и о Турцима говорити с већим поштовањем него о Русији. Додвораваће се европским државама и клеветати Русију један век по ослобођењу или више, дрхтећи за своју слободу. Али, биће и оних који ће знати шта је увек за њих била Русија. Схватиће величину светиње и идеје за коју се Русија бори. Ти људи ће бити у почетку незнатна мањина изложена подсмеху, па и политичком прогону. Ослобођени Словени ће рећи да су они образовани народи способни за европску културу, док је Русија варварска земља и непријатељ европске цивилизације. Код њих ће се појавити устави и парламенти, а Европа ће подржавати власт либерала. Достојевски пише да Русија треба да буде спремна за то да ће се ослобођени Словени окренути Европи и прихватити европске политичке и друштвене установе. Тако ће они морати *проћи дуг пут европеизма пре него што потврде свој светски значај као Словени*. Једни другима ће завидети и бити у сталним свађама. Али, у озбиљној невољи обратиће се Русији за помоћ. Иако ће се улагивати Европи и клеветати Русију, увек ће у невољи осетити да „*Европа јесте природни непријатељ њиховог јединства*“[159]. Схватиће да постоје зато што постоји велико источно средиште Русија, да би без ње брзо изгубили своју националност у Европи. Русија ће дуго морати да их мири, уразумљује и да их брани. Русија је свесна да је она средиште словенског јединства и творац слободе словенских народа. За њу се жртвује већ више од једног века, пише Достојевски, и пита какву корист она има од тога. Он очекује да ће поштовањем њихове слободе Русија себи најзад привући Словене, мада ће јој

[158] Достојевски, *Пишчев дневник* II, стр. 238.

[159] Исто, стр. 240.

се они у почетку обраћати само у невољи. Сви они ће се вратити у своје родно гнездо. На том путу Русија ће морати да се бори и са издајом словенства, са окретањем још незрелих словенских народа европском друштвеном и политичком уређењу.

„*После решења словенског питања,* Русији... предстоји *коначно решење источног питања*“[160] (истакао Б. К.). Садашњи Словени још дуго неће схватити шта је Источно питање, чак ни шта је словенско уједињење у љубави, братству и слози. Русија о томе треба да их учи својим животом, како би љубављу, а не насиљем створила велики братски савез и њиме обасјала свет. Ако народи не буду живели за највишу идеју служења човечанству, већ само за свој интерес, пропашће. Такав највиши циљ је служење Русије *моралном*, не само политичком уједињењу Словена. Тек тада ће словенство рећи своју нову реч човечанству.

С приближавањем краја рата у Русији се расправљало под којим условима треба склопити мир. У очекивању да услови мира одговарају ратним напорима Русије Достојевски се радује ставу да она треба да самостално, и не питајући Европу, па чак и не слушајући је ако то буде могуће, сама склопи мир с Турском.

Европа, која може да се умеша у склапање мира, је непознаница. Став Николаја Данилевског о Цариграду из *Русије и Европе* Достојевски сматра за врло лоше решење за Русију, мада његову књигу оцењује као изузетно добру. То своје мишљење Данилевски је изнео и у низу чланака у листу *Руски свет* током руско-турског рата.

Данилевски пита коме треба да припадне Цариград? Његово турско име Стамбол је „срамни жиг“[161], који треба да нестане. Он по историјском праву припада Грцима, али његово словенско име треба да одреди његову будућност. Овладавањем Константинополисом и мореузима Русија би своју црноморску границу сажела у једну тачку и од копнене постала и поморска држава. Због непоседовања поморске силе изгубила је Аљаску и Кримски рат. И, коначно, руски Константинополис би омогућио Русији „огроман утицај на све земље Истока“[162]. Са обновом Источне римске империје Русија би започела нову „свесловенску еру светске историје“[163]. Ослобођени Константинополис, преображен у Цариград, треба да буде престоница словенског савеза, а не Русије, јер

[160] Исто, стр. 241.

[161] Николај Данилевски, Русија и Европа, Службени лист СРЈ, Досије, Београд, 1994, стр. 290.

[162] Исто, стр. 300.

[163] Исто, стр. 300.

је Москва њено средиште. Само словенско-грчка федерација може обновити Византију: „*Свесловенска федерација на челу с Русијом, с престоницом у Цариграду*“[164], то је решење Источног питања, сматра Данилевски. Она би била политичка основа за развој словенске културе, политичко јединство је претпоставка за културно. Док Пољску карактерише однарођавање, Чеси су у борби с Немцима сачували живу тежњу ка очувању словенске народности. Западни начин живота –католицизам, аристократизам, либерализам и индивидуализам постају наказни на словенском тлу. Одбијајући мисао да Цариград може постати „слободан град“ Данилевски тврди да он мора постати заједнички град свих источних народа, да сви треба да управљају њим на једнаким основама, укључујући ту и Русе.

Достојевски овај став сматра бесмисленим, имајући у виду несразмеру у снази Русије и осталих Словена појединачно и свих заједно, и закључује: „Цариград мора да буде *наш, ми* Руси ћемо га освојити од Турака и остаће наш заувек... Русија ће поседовати само Цариград и нужну околину, као и Босфор и мореузе“[165]. Федерације балканских Словена неће бити још читав век. Достојевски је за ово решење управо зато што опстанак Словена зависи од Русије, од њене снаге. Заузимање Цариграда је потребно Русији зато што она има, осим словенског, да реши и највеће и коначно - Источно питање, а оно се може решити само у Цариграду. Решење Данилевског је опасно јер федеративна владавина Цариградом од стране разних малих народа може чак и да угаси Источно питање, које је тесно повезано са судбином и позвањем Русије. Достојевски је уверен да Источно питање може да реши само Русија. Завист Грка према малим словенским народима зато што и они поседују тако величанствену тачку Европе и читаве Земље изазваће свађе међу њима и раздор у читавом словенском и источном свету. Спас је да Русија сама влада Цариградом. Достојевски је уверен да наступа доба владавине Русије Цариградом, ново доба у њеном развоју: “Цариград је центар источног света и његова глава јесте Русија. Русији је управо потребно и чак *корисно* сад, за извесно време, да макар мало заборави Петроград и борави на Истоку, у очекивању промена њене судбине и судбине читаве Европе“[166].

Грци не би могли да завиде Русији на поседовању Цариграда као малим словенским народима зато што је она тако очигледна велика снага и господарица судбинâ Истока. Она ће с Цариградом

[164] Исто, стр. 302.

[165] Достојевски, *Пишчев дневник* II, стр. 244.

[166] Исто, стр. 245.

„стајати на стражи слободе свих Словена и *свих источних* народности, не делећи их од Словена“[167]. Вековна муслиманска владавина је угушила живот ових народа. Код њих услед наглог преласка из ропства у слободу може настати страшан неред. Њихови здрави међусобни односи су само сан далеке будућности. Зато Русија треба и може да буде уједињавајућа снага. Руски Цариград ће знатно олакшати овај задатак Русији, која ће стајати на стражи слободе читавог Истока и његовог будућег друштвеног поретка. Достојевски коначно одређује светско позвање Русије: “И најзад, она, и само она је способна да дигне на Истоку заставу нове идеје и да објасни читавом источном свету своју нову мисију. Јер, шта је то Источно питање? Источно питање јесте у својој суштини *решење судбине православља*. Судбина православља везана је за мисију Русије. Па каква је то судбина православља? Римско католичанство које је већ одавно *продало Христа за земаљску владавину,* које је натерало човечанство да се окрене од њега и постало на тај начин најглавнији узрок материјализма и атеизма у Европи, то католичанство је природно родило у Европи и социјализам. Јер социјализам има за задатак решавање судбине човечанства више не по Христу, већ ван Бога и ван Христа, и морао је да се зачне у Европи природно, као замена палог хришћанског начела у њој, колико се то начело изопачује и губи у самој католичкој цркви. Христов лик сачувао се у светлости своје чистоте у православљу. Са Истока ће одјекнути нова реч свету у сусрет социјализму који долази, реч која ће можда поново спасити европско човечанство. То је мисија Истока, у овоме се за Русију састоји источно питање... Али за такву мисију Русији је потребан Цариград, пошто је он центар источног света. Русија је већ свесна, с народом и царем својим на челу, да је само она носилац Христове идеје, да реч православља прелази у њој у велико дело, да је већ почело то дело са садашњим ратом, а пред њом су још векови напора самопожртвовања, ширења братства међу народима и ватреног материнског служења њима, као драгој деци“[168].

Достојевски упућује приговор Данилевском да се својим залагањем да Цариград привремено остане турски скоро сложио и са политичким мишљењем лорда Биконсфилда да је постојање Турске неопходно и да та земља не може бити уништена. Мишљење Данилевског да Турска треба да остане у главном граду православља

[167] Исто, стр. 245.

[168] Исто, стр. 246.

Достојевски објашњава његовом неверицом да је Русија способна да у том рату постигне коначан успех због противљења Европе. Прилика за заузимање Цариграда је јединствена због стања у ком се Европа налази, тврди Достојевски.

Он је давао велики значај свом говору о Пушкину одржаном 8. јуна 1880. на отварању споменика песнику у Москви. У једином, августовском *Дневнику* за ту годину Достојевски пише да је Пушкин први открио главну болест руског интелектуалног друштва, које се одвојило од народа. Пушкин је описао најболнију страну руског друштва после Петрових реформи, открио је тип човека који не верује у родну земљу. Али, он је указао и на пут обнове у ликовима руске лепоте у Татјани у *Евгенију Оњегину*, летописцу у *Борису Годунову*, ликовима у *Капетановој кћери* и другим, који су у потпуности узети из народног духа. Узор Пушкину нису били Европа, европске идеје и образовање. Достојевски пише да ће свако ко се упозна са Пушкиновим делом морати доћи до закључка да је вера у народни дух спас за Русију.

У поетици Пушкина живи саборно начело. У руској култури границе световне и духовне области „*сједињавају* различите појаве националног живота у суштинском јединству одређеног *типа* културе“[169]. Ради се о *православном коду* руске националне културе *у целини.* Како Пушкин, тако је и саборност све у руској култури. Сам Пушкин је писао да Русима особени национални карактер даје грчка вероисповест, различита од свих других. Ново читање руске класике – Пушкина, Достојевског и других великих писаца је пут ка обнови руске православне културе.

Насилно расцрковљење руског националног живота је чин усмерен против православља са погубним последицама. Корени руског језика и писма, па чак и мишљења су *црквено-словенски*. Код Словена су се вера и књига, примање хришћанства и стицање писмености десили истовремено. Они сведоче о вези између Византије и Русије. Обновом истинског језика Пушкина обнавља се и веза његовог стваралаштва са православном писменом традицијом и саборним начелом у њој.

Са „православним кодом“ могу поново бити осмишљена и многа његова најбоља, зрела дела. Приповест *Капетанова кћи* показује да иза разних типова вредносних усмерења ликова и суш-

[169] Иван Андреевич Есаулов, Соборное начало в поетике Пушкина, у: *Категория соборности в русской литературе*, http://russian-literature.com/sites/default/files/pdf/kategorija-sobornosti-v-russkoj-literature_0.pdf

тински различитих културних традиција стоји један, православни склоп етичких вредности, хришћански однос према ближњему, непосредно супротан трговачком прагматичном рачуну. Искрено радостан сусрет је посебно одликовао људе старог века. Они су, поступајући по својој православној хрушћанској савести, *благодат Божију*, извор саборног јединства, видели у „делатној подршци“[170] најслабијем, оном коме је најпотребнија. То понашање не намеће правни оквир Закона. Није то слугерањско улагивање силним и успешним, већ хришћанска помоћ сиромашним којима је потребна. Тако ниче ново благодатно сједињење људи у Христу. Притом је оно стварно, а не нормативно. Такав тип понашања је својствен руској православној култури. Саборно сједињење људи се не може објаснити „законским“, већ много сложенијим аксиолошким склопом. *Љубав према ближњем* је општи православни слој и фон све класичне руске књижевности, која је преузела хришћанску тежњу староруске писмености ка оцрковљењу човека. Слаби и грешни траже *милости*, а не *правосуђа.* И Пугачов, који је потресао државу, се труди да се понаша хришћански. Хришћанском схватању људске природе својствена је „*нада* и *вера* у сваког човека“[171], у могућност покајања и оног који живи ван закона. И супротстављене војске су само површинска страна, оне се боре унутар суштински једног, саборног типа јединства. И Јекатерина Друга и Пугачов су усмерени на милост и благодат Божију, а не на правосуђе и закон. Надмоћ савести над законом и покајања над судом је сама суштина православне етике.

Проблем *благословљења* је средишњи. Самољубивој посветовљеној свести оно није потребно. И он је једно од испољавања саборног начела. Притом је хришћански благослов близак стихији народног живота, свакидашњег понашања, које је укорењено како у историји, у народном искуству и мудрости, тако и у хришћанској етици. Покорност Божијој вољи тражи родитељски благослов.

И молитва из чистог срца за спас грешне душе важнија је од земаљске судбине. Хришћанска моралност је мера људских поступака. Епитимија[172], молитва и покајање су дејства која карактеришу област стицања благодати, они учвршћују и челиче веру. Појам части, као и хришћанска савест улази у област благодати, али не као законско „задовољење“, већ као неодвојив од те савести.

[170] Исто, стр. 60.

[171] Исто, стр. 61.

[172] Епитимиа (грчки) – казна којом више црквене власти кажњавају неко свештено лице за учињену кривицу (Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980, стр. 292).

Способност саосећања са целим светом је карактеристична за Пушкина, али и више од тога, он је једини у светској уметности био способан да се и преобраћа у геније других народа, што нису могли ни Шекспир, Сервантес и Шилер. То је главна карактеристика Пушкина, сматра Достојевски.

Ова Пушкинова способност је пророчанска за Русију, она је чисто руска национална одлика, својствена целом руском народу. Пушкин ју је као велики уметник најсавршеније изразио. Руски народ саосећа са целим светом и склон је општем помирењу. Та чињеница је можда највећа нада која осветљава пут Русији. Руска стремљења ка Европи су била не само законита и разумна *у својој основи*, већ и општенародна, у пуном складу са тежњама народног духа. И сиромашна Русија је способна понудити свету своју нову идеју. У науци и привреди је није ни потребно поредити са Европом. Руска душа је можда најпогоднија да прихвати идеју свечовечанског уједињења, братске љубави, духа који опрашта непријатељство, види разлике, поштује их и разрешава противречности. Та црта је искључиво *морална*. Руски народ је духовно и морално богат. Русији није потребно да привредно и грађански достигне Запад да би му понудила своје духовно богатство. Морално богатство духа не зависи од привредне снаге. Изузев највишег слоја, сва Русија је као један човек, духовно јединственија него и један други народ у Европи. Зато се не може рећи ни да је сиромашна.

Насупрот Русији, у богатој Европи су поткопане грађанске основе свих нација. Богатства неће спасити Европу од пада. Али, управо се тај оболели грађански поредак нуди руском народу као идеал. Достојевски тврди да се дух љубави и јединства може имати и при сиромаштву, чак и таквом какво је било у временима Батијеве најезде и смутње, када се Русија спасила и опстала само захваљујући свеуједињујућем народном духу. Европски грађански поредак Русија не треба преузимати чак ни у случају да је привредно богатство услов за љубав према другим народима, јер ће он пасти и у Европи. Русија треба да развије свој национални лик, а не да подражава Европу.

Историја руског народа није бесмислена. Народ не треба терати да заборави своју прошлост. Дух те прошлости је правосла-

ван. Достојевски тражи од западњака да признају „самосталност и самосвојност руског духа, законитост његовог постојања и његова човекољубива, свеуједињујућа стремљења“[173].

Пушкин се појавио у време настајања руске самосвести, каже Достојевски у свом говору о песнику. Та самосвест је настала у руском друштву век након Петрових реформи. Пушкин је пророчанство и путоказ Русији. Смирење човек може да нађе само у народној вери и правди, а оне кажу човеку да смири своју гордост. Решење човек треба да тражи у себи самом, у свом духовном и моралном прочишћењу. Оно није нигде ван човека. Слобода и срећа човека су у владању собом.

Гогољ, у истом духу, 1845. у свом завештању пише да ће му онај коме је истински био драг споменик подићи „у себи самоме, својом непоколебљивом чврстином у животним пословима“[174], својим животним дугом хришћанина и писца сматрао је да доприноси духовном јачању људи.

Злобан и горд човек нигде није сретан. Срећа је у највишем складу духа. Она се не може заснивати на несрећи другог, па макар он био и најнезнатније људско биће. Пушкин верује у руски карактер. Он није поучавао руски народ, већ се напајао његовим духом. Без Пушкина се не би тако одлучно испољила вера у руски дух и позвање Русије у Европи. Снага духа руског народа је управо његово стремљење ка коначном циљу свесветског уједињења. Постати прави Рус значи постати брат свих људи на свету, *свечовек*. Зато су руско словенофилство и западњаштво само један историјски неспоразум, сматра Достојевски. Судбина Русије је светско уједињење, које неће бити постигнуто „*мачем*, него снагом *братства*“[175]. Та идеја и мој сан, каже Достојевски, је постојала у односу руског народа и руској државној политици према Европи, којој је два века служила и више него себи. Бити прави Рус значи „настојати помирити европске противречности..., пружити уточиште европској души у нашој руској души, ... примити у њу с братском љубављу сву нашу браћу“[176], а на крају можда изговорити последњу реч „братске слоге свих племена Христовог јеванђељског закона!“[177]. Мада сиромашна Русија је благословена Христом: зар се и сам Спаситељ није родио у јаслама, пита Достојевски.

[173] Исто, стр. 284.

[174] Николај Гогољ, *Преписка с пријатељима*, Пролог, Врњачка Бања, 2004, стр. 13.

[175] Достојевски, *Пишчев дневник* II, стр. 297.

[176] Исто, стр. 298.

[177] Исто, стр. 298.

У расправи коју је после објављивања говора о Пушкину водио са Градовским Достојевски се оштро супротставља тврдњи да руски народ нема своју и да треба да преузме европску просвећеност. Посебно га је огорчила тврдња да руских извора просвећености нема. Он пита Градовског шта под просвећеношћу подразумева – да ли науке, корисна знања и занате или духовну просвећеност Запада? Сагласан је да Русија науке и занате може узети само из западноевропских извора и да Европи за њих дугује захвалност. „Међутим, ја под просвећеношћу подразумевам... *духовну светлост која обасјава душу*, просвећује срце, управља умом и изводи га на животни пут“[178]. А ту просвећеност Русија не мора узимати од Западне Европе, јер има довољно руских извора. Руски народ је одавно просвећен јер је прихватио Христа и његово учење. Оно што треба да зна народ је научио „у храмовима, где је вековима слушао молитве и химне, ... вредније од проповеди“[179]. Певао их је у шуми, спасавајући се од непријатеља. А тада је и имао само Христа. Народ зна напамет молитву *Господе, Владико живота мојега* у којој је сва суштина хришћанства. Зна и житија светих, слуша их с ганућем. Али, хришћанство је научио пре свега у својој историји, у вековима патњи, када му је напуштеном и потлаченом од свих Христос спасио душу од очајања. Са Христом народ је примио и *истинску* просвећеност. Овако просвећеном народу западна наука може бити само помоћ, она у Русији неће помрачити Христа, како се десило на Западу. Ни на Западу Христ „није потамнео од науке, како тврде либерали, него још пре но што су се оне појавиле, када је сама западна црква нагрдила Христов лик, *преобразивши се од цркве у римску државу и оваплотивши је у виду папства*“[180]. На Западу више нема хришћанства ни цркве, мада има хришћана. „*Католичанство одиста више није хришћанство* и прелази у идолопоклонство, а протестантизам... прелази у атеизам и колебљиву, текућу, непостојану (а не вековечну) моралну поуку“[181].

Достојевски тврди да је хришћанство најживотнија основа просвећености руског народа и да то треба да остане заувек, мада су му потребне и науке. Иако у народу има греха и злочина, који су последица вековне патње, насиља и прогона, он их никада неће прогласити за правду. А најважније је то у шта народ верује, у чему види правду. Идеал народа је Христ, и он је у свим судбоносним

[178] Исто, стр. 300.
[179] Исто, стр. 301.
[180] Исто, стр. 301-302.
[181] Исто, стр. 302.

тренуцима сваку општенародну ствар решавао *на хришћански начин*. Достојевски пита просвећене руске европејце, либерале шта је њихов узор, који праведници уместо Христа. А у народу има „савршених карактера незамисливе лепоте и снаге, ... праведника и страдалника за правду“[182]. Тако се народ у пролеће 1877. духовно обрадовао и рату за Христову веру, коју су муслимани погазили. Прихватио га је као могућност очишћења од греха, гинуо за светињу. Тај полет духа руског народа либерали не признају.

Достојевски пита зашто су руски и европски либерали тако често непријатељи свог народа, зашто увек гуше народну снагу. На Западу свако живи за себе, то су формуле владара европских земаља и народâ, а то Русији не треба. Људи који живе од сељачког рада односе се надмено према свом, руском народу и земљи. Тек су Пушкин, Хомјаков, Самарин, Аксакови почели да говоре о истинском духу народа.

Константин Аксаков у свом писму цару Николају Првом пише да је мудрост власти у томе да „схвати народни дух који треба да буде постојанӣ водич влади“[183]. Док су образовани Руси под потпуним утицајем Западне Европе, народ је давао предност хришћанском начину живота над западним политичко-правним устројством друштва. Мада је у Западној Европи видео само зло, насиље и лажне вере, Аксаков је био „против словенског издвајања и националне ограничености“[184]. Словенофили су веровали у „православље, самодржавље и народност“[185], нису желели да Русија политички иде путем Западне Европе.

Без личног морала и моралног узора не може постојати ни идеал друштвеног уређења. *Друштвени напредак је искључиво резултат моралног прегнућа и успона човека појединца*, пише Достојевски: „Морална идеја увек је претходила постанку нација, јер ју је она стварала“[186]. Та идеја је увек произилазила из уверења да је човек вечан, узвишен, да није само обична, бесловесна животиња. Уверења су прерастала у веру, исповедање нове идеје. Из вере се стварала нова националност. Код Јевреја је настала тек после Мојсијевог закона, мада се зачела у време Аврамово. После Курана су се појавиле муслиманске националности. Да би сачували нову духовну драгоценост народи почињу да траже формулу заједничког, грађанског живота, и тако је понудили целом свету.

[182] Исто, стр. 3.

[183] Алексеев, П. В., *Философы России XIX-XX столетий*, Книга и бизнес, Москва, 1995, стр. 16.

[184] Грицанов, А. А., *Новейший философский словарь*, Минск,1999, стр. 14.

[185] Николај Лоски, *Историја руске филозофије*, ЦИД Подгорица, ИЦ Цетиње, 1995, стр. 68.

[186] Достојевски, *Пишчев дневник* II, стр. 318.

Са слабљењем духовног идеала увек почиње да пада и националност и њен грађански поредак. Грађански облици живота народа увек су настајали из карактера његове вере: „грађански идеали (су) увек... непосредно... повезани са духовним идеалима“[187], свагда проистичу из њих. Друштвени идеали настају само зато да остваре моралне тежње једног народа. Основ живота народа су морална стремљења људи у духу народне вере. Тај морални напор да се живи у складу са вером и јесте њено исповедање. Без тог напора не могу се појавити грађански идеали. *Лично морално уздизање* је основ свега. Управо оно одржава живот националности. С друге стране, друштвени идеал нације, формула грађанског живота је и створена зато да омогући морални живот и напредак човека. Грађанске установе нестају када престане потреба да се чува морални живот у духу вере која је и створила читав друштвени поредак. Колебање морално-верске идеје је увек рађало потребу да се опстане, макар и без духовног циља. Спасавање пуког опстанка је најслабија и последња од идеја које уједињују људе. Она је почетак краја. Где има браће има и братства, установе га неће створити. Установе неће створити слободу, једнакост и братство. Ако покушате да их створите уз помоћ установа, тим трима речима мораћете додати и „четврту: ’ou la mort’, ’fraternité ou la mort’“[188]. Кроз убијање, кроз смрт браће нећете доћи до братства, поручује Достојевски руским западњацима. То је покушала француска буржоазија. Спас није у установама, у спољашњем. Главна мисао руског европеизма је просто преношење руском народу туђих европских установа и поретка, који је и у Европи склон паду. Оспорава га четврти сталеж. Европа, која је руским либералима узор за Русију, је на рубу пропасти. Европски мравињак изграђен без Христа и цркве која се одавно претворила у државу, са моралом без ичега вечног и општег, је потпуно трошан. Четврти сталеж ће га срушити, јер не прихвата старе идеале и постојеће законе. Сав грађански поредак – парламентаризам и грађанске теорије, богатства, банке и науке ће нестати. Остаће само Јевреји, који ће и ту прилику искористити за себе. Могуће је да ће ускоро вековима стварани неприродни грађански поредак довести до коначног обрачуна у Европи, предвиђа Достојевски. Све европске грађанске установе су стваране с циљем да мањина држи већину у ропству, а тако не може бити вечито. Достојевски очекује да ће се европски

[187] Исто, стр. 318.

[188] Исто, стр. 322.

политички рат зауставити на границама Русије, јер се она дубоко разликује од Европе. Европски буржоаски поредак није природнô људско друштво. Достојевски се нада да ће се Русија, без те Европе, вратити својим хришћанским идеалима личног моралног живота и напретка човека.

На Западу постоји само лично начело самоодржања, супротстављања човека свему другом, из чега се није могло родити братство. Човек се треба препородити да би постао истинска личност: „добровољно, потпуно свесно и без икакве принуде учињено самопожртвовање самога себе у корист свих људи, то је, по мом мишљењу, знак највећег развитка личности, њене највеће снаге, највеће власти над собом, њене најузвишеније слободе воље“[189].

Русија може да има своје друштвене идеале, боље и либералније од европских, сматра Достојевски. Стара црква, настала одмах после Христа, постала је од малобројних људи који су тражили *образац друштвеног живота заснован на личном моралном усавршавању човека*. Тако су се појавиле хришћанске општине и од њих нова националност – васељенска братска заједница. Она је настајала под земљом, у немилости, а на земљи се стварало огромно Римско царство, које је било идеал старог света. Римски мравињак је поткопала црква. Сукобиле су се две супротне идеје, „човекобог је срео богочовека, Аполон Белведерски – Христа“[190]. Склопљена је нагодба – „Царство је прихватило хришћанство, а Црква – римско право и државу“[191]. Незнатна мањина је наставила да живи у хришћанским општинама, повукавши се у пустињу, појавили су се манастири. То су до данас остали само покушаји. Други, већи део Цркве се касније поделио на два дела, источни и западни. У западном делу држава је победила Цркву. Црква је уништена, постала је држава. *Папство је само наставак старог Римског царства у новом облику*. У источном делу хришћанског света муслимани су уништили државу. Остао је само Христ. Руска држава, која је поново прихватила Христа, је прошла кроз дуга и тешка страдања од непријатеља, од Татара и нередâ, кметства, Европе и европеизма. Страда и данас и још није пронашла образац друштвеног живота у духу љубави и моралног усавршавања личности. Руски народ полаже све своје наде у Христа. Он је себи дао име „крестјањина, ... хришћанина“[192]. То је идеја његове

[189] Фјодор Достојевски, *Зимске белешке о летњим утисцима*, Дела, књига 6, Рад, Београд, 1983, стр. 5-72, овде 49.

[190] Достојевски, *Пишчев дневник* II, стр. 322.

[191] Исто, стр. 322.

[192] Исто, стр. 322

будућности, није само реч. Руски европејци су последња два века правили неред у Русији. Она треба да се развија на својим властитим хришћанским народним основама.

У јануарском Дневнику за 1881. Достојевски пита шта је за Русију Азија.

Погрешно је мишљење да је Русија само у Европи, пише он. Руско друштво се још недовољно интересује за Сибир и руску Азију у целини. Рус није само Европљанин већ и Азијат, можда и више него Европљанин. Можда је управо у Азији будућност Русије? Руси се већ два века боје да их Европљани не прогласе за Азијате. Погрешно мишљење Русâ да су само Европљани плаћено је губитком духовне самосталности и неуспешном европском политиком Русије. Петрове реформе су биле спасоносне али неумерене. Уместо да се 1812. измири са Наполеоном након победе, са њим подели Европу и коначно реши Источно питање, што су малобројни проницљиви људи предлагали и захтевали, Русија је ослободила народе који су се потом сви сложно окренули против ње и ојачала германске државе. Својим служењем Европи заслужила је само мржњу.

Значајно је да нас је у последњем десетлећу „сваки корак, који смо чинили на путу *европеизма*, све више приближавао нашој народној свести“[193]; Руси, чак и они наклоњени Европи, су постајали свесни цивилизационе особености своје земље, не само различите већ и супротне европској. Али, упркос томе, не само од Енглеза, Француза и Немаца, већ и од племенски и верски блиских народа слушали смо много о „необразованости руског народа и о том да је Русија земља где је ‘*варварство наоружано свим средствима цивилизације*’“[194].

Узрок те мржње је неспремност Европљана да Русе прихвате као равноправне припаднике и ствараоце европске цивилизације, сматра Достојевски. Руска идеја им је даља него Турци и Семити. Европа не верује руским европејцима да Русија само подражава Запад, да нема своју идеју. Ту је она сагласна са словенофилима, које не познаје. Европа, као и словенофили, верује да Русија има своју идеју, различиту од европске. Она не верује у руску цивилизацију и боји је се. Европљани ће бити у праву све док ми Руси не постанемо духовно самостални. Они не само да нас презиру, већ и

[193] Константин Леонтьев, Грамотность и народность, у: *Поздная осень России*, АГРАФ, Москва, 2000, стр. 157-196, овде 166

[194] Исто, стр. 157

сматрају да смо „као људи, као раса, нижи од њих“[195]. Азијатску Русију треба сасвим обновити и преобразити.

Достојевски се у последњим годинама свог живота јавља као претеча евроазијске идеје, настале након слома Руске империје и несрећâ Првог светског рата. У тумачењу историје евроазијство је „увек истицало огроман значај духовних претпоставки културе“[196], које су покретачка снага сваког развоја. Дух је стално у покрету, зато духовна страна евроазијске културе није „проста ‘даност’ – она је у исто то време вечна заданост, задатак и циљ“[197]. Достојевски није сумњао у то да ће византијско-словенски свет и православље у отвореном сусрету са источним народима и њиховим духом потврдити своју истину и светски значај.

Закључак

Русија, у име више, Христове истине и правде, треба да помогне ослобођење словенских и православних народа, уједини их и настави дело Византије – дело мирног уједињавања света. Да би постала истинско – духовно и политичко средиште она сама треба да створи друштво које као образац може понудити целом свету. То је трновити пут остваривања Христовог завета љубави и братства свих народа, целог људског рода.

Литература

Алексеев, Николай, *Русский народ и государство*, АГРАф, Москва, 1998

Алексеев, , *Философы России 19-20 столетий*, Книга и бизнес, Москва, 1995

Берђајев, Николај, Душа Русије, у. *Феноменологија руске душе*, *зборник радова о карактеру и менталитету* Руса, Логос, Београд, 2008, стр. 5-22

Берђајев, Николај, *Смисао историје*, Дерета, Београд, 2001

Бјелински, В. Г., *Књижевно-критички чланци*, Култура, Београд, 1948

[195] Достојевски, *Пишчев дневник* II, стр. 335

[196] Николай Алексеев, *Русский народ и государство*, АГРАФ, Москва, 1998, стр. 142

[196] Исто, стр. 143

Bjelinski, V. G., *Izabrani članci*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1950

Булгаков, Сергеј, *Православље*, Медитеран, Будва, 1991

Вујаклија, Милан, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980

Гогољ, Николај, *Преписка с пријатељима*, Пролог, Врњачка Бања, 2004

Грицанов, А.А., *Новейший философский словарь*, Минск,1999

Данилевский, Николай*, Горе победителям, политические статы*, АЛИР, ГУП, „Облиздат“, Калуга, 1998

Данилевски, Николај, *Русија и Европа*, Службени лист СРЈ, Досије, Београд

Достојевски, Велики инквизитор*, у: Браћа Карамазови*, I том, Дела, књига 15, Рад, Београд, 1983, стр. 270-290

Достојевски, Фјодор, *Зимске белешке о летњим утисцима*, Дела, књига 6, Рад, Београд, 1983

Достојевски, Фјодор, *Пишчев дневник*, том I и II, Дела, књиге 17 и 18, Рад, Београд, 1983.

Есаулов, И.А., *Категория соборности в русской литературе*

Zenjkovski, Vasilij V., *Istorija ruske filozofije*, ЈП Службени лист Београд - CID Podgorica, 2002

Зењковски, Василиј В., *Основи хришћанске филозофије*, ЦИД, Подгорица, 2006

Зењковски, Василиј, *Руски мислиоци и Европа*, ЦИД, Подгорица, 1995

Ключевский, Василий, *Русская история*, Книга первая, Мисль, Москва, 1993

Куљанин, Бранимир, *Источно питање у руској мисли* 1 и 2, Филозофски факултет, Бања Лука, 2008

Куљанин, Бранимир, Идеологија глобализма и руска идеја, у: *Русија и балкан у савременом свијету*, (уредник Бранимир Куљанин), Српско-руски мост, Бања Лука, 2012, стр. 367-494

Куљанин, Бранимир, Чисто срце, у: *Личност,* зборник радова, уредили Епископ Будимљански Јоаникије (Мићовић) и други, Одсјек за

философију Философског факултета у Никшићу, Богословија Св. Петра Цетињског на Цетињу, Никшић, Цетиње, 2001, стр. 60-64

Леонтјев, Константин, *Византизам и словенство*, Logos, Ortodos, Београд, 1996

Леонтев, Грамотность и народность, у: *Поздная осень России*, АГРАФ, Москва, 2000, стр. 157-196

Лоски, Николај, *Историја руске филозофије*, ЦИД Подгорица, ИЦ Цетиње, 1995

Панарин, А. С., *Искушение глобализмом*, Русский Национальный Фонд, Москва, 2000

Панарин, А. С., „Либеральное“ разрушение общества, у: *Народ без элиты*, АЛГОРИТМ, Москва, 2006, стр. 189-209

Панарин, А.С., *Православная цивилизация в глобальном мире*,

Панарин, А.С., *Россия в цивилизационном процессе (между атлантизмом и евразийством)*, Россиская Академия наук, Институт философии, Москва, 1995

Панарин, А.С., *Российская интеллигенция в мировых войнах и революциях XX века*, Эдиториал УРСС, Москва, 1998

Potemkin, V.P. (redaktor), *Historija diplomacije*, Prva knjiga, Matica Hrvatska, Zagreb, 1951

Самарин, Ю. Ф., *Избранные произведения*, Москва, Московский философский фонд, РОССПЭН, 1996, стр. 443

Синицына, Н.В., *Третий Рим – Истоки и эволуция русской средневековой концепции*, Индрик, Москва, 1998

Соловјов, Владимир, Руска идеја, у: *Светлост са Истока,* стр. 99-125

Соловјов, Владимир, *Руско национално питање*, Издавачки центар Цетиње, CID, Podgorica, 1995

Тютчев, Ф. И., *Полное собрание сочинений и письма в шести томах, Том третий, Публицистические произведения*, Издательский Центр Классика, Москва, 2003

Успенски, Фјодор, Источно питање, у: *Историја византијског царства*, књига III, стр. 747-942, овде 835

Фјодоров, Николај, *Сенке заборављених предака*, Логос, Zepter book world, Београд, 1999

Фјодоров, Николај, *Туга за Копнстантинопољем*, Логос-Ант, Београд, 1997

Херцен, Александар, *Прошлост и размишљања*, књига 2, Култура, Београд, 1951

Хомјаков, Алексеј, *Црква је једна*, Zepter book world, Београд, 1999

Branimir Kuljanin

LA QUESTION D'ORIENT DANS LE JOURNAL D'UN ÉCRIVAIN DE DOSTOÏEVSKI

Résumé: *Au milieu de la querelle de Slavophiles et d'occidentaux se situaient l'orthodoxie et l'Église, la nationalité et la souveraineté russes. Les occidentaux les ont refusés au nom de l'athéisme, de la culture européenne et des idées révolutionnaires. Dans sa revue, Dostoïevski mettait l'accent sur le moral comme base sociale ; il disait que la société ne peut pas être fondée sans croyance, seulement sur la science et la raison. La liberté de la société et sa responsabilité morale est au fondement de la société, soutient Dostoïevski. L'idéal social est la société chrétienne- la transfiguration du peuple par la contrition et la rémission des péchés dans la tradition orthodoxe. Elle est la lumière spirituelle qui éclaircit le cœur et l'âme de l'homme.*

Contrairement à la société civile fondée sur la morale chrétienne d'amour, de fraternité et de conscience humaine, les libéraux et les socialistes viennent aux extrémités d'individualisme et de collectivisme. Les idéaux chrétiens ont enrichi le peuple russe par la naïveté et la grandeur de l'âme.

L'esprit chrétien a poussé la Russie et aidé les peuples balkaniques de se débarrasser de l'esclavage turc et ce n'étaient pas les intentions conquérantes. Le futur de l'Europe et du monde appartient à la Russie et aux Slaves à la condition qu'ils soient fidèles à l'orthodoxie, soutient Dostoïevski.

Mots-clés : la Russie, l'Empire byzantin, l'Europe, l'orthodoxie, le catholicisme, l'œcuménisme, la liberté, l'égalité, la fraternité.

УДК: 821.163.41.04
DOI: 10.7251/GMSSR1403151D
(Оригинални научни рад)

Данијел Дојчиновић
Филолошки факултет
Бањалука
danijel.dojcinovic@unibl.rs

НОВОИСТОРИСТИЧКИ ПРИСТУП СРЕДЊОВЈЕКОВНОМ ТЕКСТУ

Резиме: *У раду се говори о новом историзму као врло погодном приступу у изучавању текстова средњовјековне књижевности. Иако поникао на изучавању књижевности ренесансе, нови историзам у својим поставкама подсјећа на битне сегменте који не смију бити занемарени уколико се жели схватити старији текст. У раду се као илустрација наводи примјер списâ о Стефану Дечанском из корпуса српске књижевности средњега вијека.*

Кључне ријечи: *нови историзам, средњи вијек, Клифорд Герц, Мишел Фуко, густи опис текста, Стефан Дечански.*

Како читати старе српске текстове

Средњи вијек се обично посматра као монолитан период обиљежен монизмом који се првенствено тицао човјекове онтологије и телеологије – шта човјек јесте, како и зашто јесте, а с тим у вези и онога што ће бити, какво му је назначење (циљ). Цјелокупан материјални живот био је овим условљен. Човјек јесте Божја творевина, подложна смрти, која се од њега одвојила и пала у гријех, чије посљедице трпи. Као такав, човјек има назначење да се врати у раскинуту заједницу са Богом, а која ће се остварити у есхатону (посљедњем, вјечном времену). Есхатолошка перспектива јесте она из које је средњовјековни човјек проматрао свијет. Она често искривљује уобичајено чулно искуство, па и истине за које би се рекло да су чињенице. Понајбоље се то види из фрескописа у којем, на примјер, не постоји централна перспектива, нити

реалистички приказ ликова, и то не због невјештости мајстора, већ управо због усклађивања погледа у односу на есхатон. Деконструише се чулна, материјална стварност, јер фреска није њен исјечак, него предукус вјечности (у којој се нарушавају у материјалном свијету обавезујући закони физике). Без ове основен поставке, немогуће је разумјети читав низ односа унутар онога што називамо PaxOrthodoxa.

Претпоставке есхатолошког виђења свијета утичу на обликовање специфичне естетике: лијепо је оно што је корисно, а корисно је само оно што служи вјечном животу.[1] Отуда наглашена продукција текстова богословског садржаја, а и они примарно небогословски сачињени су под великим утицајем православног учења. На нивоу 'литераризације', уколико се за примјер узме жанр житија, постаје јасна употреба општих мјеста. Појединци о којима дјела говоре личе једни на друге, јер представници истине (која је једна), и тако постају обрасци које је потребно опонашати. Профил жељеног човјека се унифицира према учењу и предању Цркве, које обузима цјелокупан живот појединца, а има двије основне осе: онтолошку (човјек јесте у заједници са богом) и етичку (човјек јесте у заједници са људима, у Цркви). Двострука профилисаност човјека, у којој онтолошка односи превагу у према етичкој, ствара специфичну књижевност, која у исто вријеме обликује друштво у којој настаје (јер је дидактична). Она је далеко од модерног схватања књижевности, јер почива на сасвим другим захтјевима. Ларпурлартизам јој је стран, јер се тражи „духовна наслада", а не она естетска: „Колико средњовековни писац не подражава, толико и не измишља, те у делу остаје трајно забележен однос према личности, а не њен стварни опис."[2]

Од старог текста се не треба очекивати ни реалистичност, ни историчност, нити естетичност. Средњовјековни текст почива на идеолошкој претпоставци и искуству које су модерном човјеку страни,[3] а без којих га није могуће правилно разумјети.

[1] Видјети радове Виктора Бичкова: *Византијска естетика*: *теоријски проблеми*. Просвета, Београд, 1991; *Естетика Отаца Цркве*, Службени гласник, Београд, 2010; *Кратка историја византијске естетике*. Службени гласник, Београд, 2012.

[2] Ђ. Трифуновић, *Портрет у српској средњовековној књижевности*, Багдала, Крушевац, 1971, 10.

[3] Становиште аутора овог рада је да просвјетитељство неповратно мијења парадигму мишљења, те је разумијевање претпросвјетитељског свијета знатно отежано, јер не почива на идеалима, очекивањима и схватањима савременог, постпросвјетитељског човјека. Грешка је управо у покушају да се постпросвјетитељско виђење примијени на претпросвјетитељско, што ствара забуну и води погрешним путем.

[4] Значајан прилог дао је Зденко Лешић у зборницима *Нова читања*: *постструктуралистичка читанка* (Buybook, Сарајево, 2003) и *Нови историцизам и културни материјализам* (Народна књига, Београд, 2003), као и у истоименом одјељку у оквиру зборника текстова *Суврема тумачења књижевности* (Sarajevopublishing, Сарајево, 2006). Синтетички приказ, мада поприлично штур, дат је и у приручнику *Књижевне теорије XX вијека* (Службени гласник, Београд, 2009), а као одредница је веома кратко прокоментарисан у *Речнику књижевних терми-*

на Тање Поповић. С времена на вријеме објављиван је понеки чланак, а међу детаљније захвате спада докторска дисертација Милице Спремић *Теоријски аспекти новоисторијских тумачења Шекспирових великих трагедија* (*Хамлет*, *Отело*, *Краљ Лир*, *Магбет*), одбрањена на Филолошком факултету у Београду 2009. године. Поред наведеног, посебну пажњу заслужује тематски број часописа *Домети* посвећен управо новом историзму (*Домети* – часопис за културу, пролеће–лето–јесен–зима 2002, год. 29, четвороброј 108–111, градска библиотека „Карло Бијелицки“, Сомбор, 2003). Веома информативан предговор Владиславе Фелбабов употпуњен је преводом текстова Стивена Гринблата, Х. Арама Визера, Џ. И. Хауарда и др., што ово издање чини врло практичним уводом у овај приступ књижевности.

[5] Mark Sinclair, Nietzsche and the Problem of History. In: *Richmond Journal of Philosophy* 8 (Winter 2004). Доступно на: http://www.richmond-philosophy.net/rjp/back_issues/rjp8_sinclair.pdf Такођевидјети: F. Niče, *O koristi i štetnosti istorije za život*, Grafos, Beograd, 1990.

[6] Catherine Gallagher, “Marxism and the New Historicism”. In: *The New Historicism* (ed. H. Aram Veeser), Routledge, 1989, 37–48; Видјети и: M. Đurčinov, „Umetnost i društvo: mogućnosti i perspektive marksističke kritike“, U: M. Durčinov i dr., *Moderna tumačenja književnosti*, Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna

Шта нуди нови историзам: основне поставке

На српском говорном подручју о новом историзму није писано/превођено много.[4] Основне поставке могле би се свести на појачано интересовање за историју као оквир у којем се појављује неки текст, са свим посљедицама које из тога произлазе. Одбацује се старо увјерење да је историја објективна слика прошлости, против чега је устајао још Ниче,[5] јер се до ње не може допријети непосредно. Прошлост, историја пролази кроз филтер текстова (у ширем смислу). Постоје само приче о прошлости, а оне су одређене низом околности: културом, званичном идеологијом, схватањима самог аутора и сл. Историја је текстуална, а све зависи од интерпретације.

Као темељи новоисторијског учења обично се узимају нека марксистичка схватања, антропологија Клифорда Герца и Фукоово учење о моћи:

≡ **Марксистичко** уплитање осјећа се у инсистирању новоисториста на повезаности књижевности и друштва. Књижевно дјело није естетска категорија која стиче универзалност и слободу уодносу на моменат у којем је настала. Али за разлику од марксиста, који су размишљали о умјетности као надоградњи економских односа (друштво → књижевно дјело), новоистористи уче да веза друштва и књижевности није једносмјерна, него двосмјерна: друштво утиче на постанак књижевног дјела, али дјело даље утиче на друштво (друштво ↔ књижевно дјело).[6]

≡ **Клифорд Герц** је на новоисториште, између осталог, утицао увођењем технике „густог описа“, која подразумијева контекстуализован приступ људског понашања у коме се не пропуштају ни најситније појединости. Управо оне указују на специфичне навике, обичаје, схватања и сл. који су нужни за разумијевање дате културе.[7]

≡ **Мишел Фуко** својом анализом улоге моћи у историји понудио је новоистористима теоријско оправдање за бављење оним што је иза текста, а има утицаја на аутора. Нарочито су битна два појма која уводи: „археологија знања“ (како би се успоставило све-

обухватно разумијевање, тексту треба приступити користећи се историјском позадином, али и другим текстовима – и књижевним, и некњижевним) и „паноптицизам“ (став који је у вези са марксизмом и концептом „великог брата“, а који подразумијева идеју да аутори понекад цензуришу своје идеје како би дјело било друштвено прихватљиво).[8]

Критичким сагледавањем овдје поменутих учења, обогаћеним идејама самих заступника новог историзма, уобличени су основни постулати овог приступа, а које Арам Визнер своди на:

≡ Сваки изражајни акт уграђен је у мрежу материјалних односа;

≡ Сваки чин разоткривања, критике и супротстављања употребљава инструменте које осуђује и ризикује да се користи праксом о којој говори;

≡ Књижевни и некњижевни текстови циркулишу нераскидиво;

≡ Ниједан дискурс, био он продукт имагинације или архивске природе, не даје непромјењиве истине, нити изражава непромјењиву људску природу;

≡ Критички метод и језик адекватан да опише културу под капитализмом учествују у економији коју описују.[9]

Примјер Стефана Дечанског: дисидент или мученик

Иако су се новоистористи првенствено бавили ренесансном књижевношћу, понудили су образац који је веома погодан за бављење средњовјековним текстовима. Као примјер послужиће два дјела старе српске књижевности: *Житије Стефана Дечанског* Даниловог Настављача[10] и *Житије Стефана Дечанског* Григорија Цамблака.[11] Обојица говоре о истој личности, али су им приступи другачији, јер наступају из поприлично различитих идеолошких поза. Због ограниченог простора, као илустрација поменуће се само један детаљ: осљепљење Стефана Дечанског.

Данилов настављач живи и дјела у вријеме цара Душана (1331–1355), који на власт долази под веома незгодним околно-

sredstva, Sarajevo, 1988, 279–312.

[7] Видјети: K. Gerc, *Tumačenje kultura* 1–2, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.

[8] Frank Lentricchia, “Foucault’s Legacy – A New Historicism? ”. In: *The New Historicism* (ed. H. Aram Veeser), Routledge, 1989, 231–242; Видјети и: М. Фуко, *Археологија знања*, Плато, Београд, 1998; Id., *Znanje i moć*, Globus, Zagreb, 1994.

[9] H. A. Veezer, “Introduction”. In: *The New Historicism* (ed. H. Aram Veeser), Routledge, 1989, xi.

[10] *Данилови настављачи – Данилов Ученик, други настављачи Даниловог зборника* (прир. Гордон Мак Данијел), Просвета – СКЗ, Београд, 1989, 27–65.

[11] *Григорије Цамблак – Књижевни рад у Србији* (прир. Дамњан Петровић), Просвета, СКЗ, Београд, 1989, 49–82.

стима. Његов отац, Стефан Дечански (1321–1331), војним ударом збачен је са власти и заточен у Звечан, гдје је и умро (убијен или не).[12] Али и легитимност владавине самог Стефана Дечанског била је упитна будући да је по Дежевском споразуму (1282) Милутина (1282–1331) на пријестолу требало да наслиједе синови брата му Драгутина, што није испоштовано. У тако неуређеним односима цар Душан је интенционално утицао на уобличавање *Даниловог зборника*:[13] „Састављање зборника иницирали [су] други разлози, првенствено Душанова потреба или жеља за стварањем неке врсте историје династије и цркве, која би подржавала његове политичке циљеве, али и реакција црквених великодостојника на именовање Јоаникија за архиепископа.“[14]

Када је у питању чин осљепљења, Данилов настављач га помиње у само једној реченици: „Када је овај благочестиви краљ Урош ослепио свога сина вазљубљеног Стефана због такве његове кривице, коју указасмо напред у писаном житију овога хритољубивога [...].“[15] Позива се на *Житије краља Милутина*, такође забиљежено у *Даниловом зборнику*,[16] а у коме се каже како је Стефан Дечански по наговору властеле устао на оца Милутина. Милутин је сина позвао на покајање. Иако се покајао, Стефана је задесила праведна казна – ослијепљен је и послан у изгнанство. Овдје ваља призвати у помоћ каузално схватање средњовјековног човјека и инсистирање на праведности које је различито од оног данашњег. Па и однос оца и сина, у овом случају Милутина и Стефана, не може никако бити правилно схваћен са становишта модерног човјека. Томе у прилог иде и закључна реченица из овог одјељка која каже: „Види, љубимче, шта ти чини непослушност.“[17] Управо се овдје непосредно уочава интерференција књижевности и друштва: према схватањима друштва у којем је дјело настало, Дечански је морао бити кажњен (иако се покајао), јер је то праведно. Његов примјер дјелује на исто то друштво као опомена о нужности послушности вишима од себе.[18] Политичка страна приче о Дечанском тиче се сукоба са сином Душаном. Отуда Данилов настављач, који пише под Душановим патронатом, настоји да унизи личност Стефана Дечанског, а узвиси лик краља Милутина, кога је Душан веома цијенио и на кога се угледао. Дечански је тако приказан као дисидент убачен између великог Милутина и новоустоличеног Душана, који у дједу види великог узора.

[12] Иако о томе неће бити ријечи, и смрт Стефана Дечанског приказује се из два дијаметрално супротна угла. Данилов настављач успут говори да нико не зна кад ће га Бог позвати к себи, па се тако деси да и заточени краљ убрзо умре. С друге стране, Григорије Цамблак без околишања оптужује немилосрдног Душана за очево погубљење. Са промјеном политичких околности, мијења се и тумачење неких историјских догађаја.

[13] *Данилов зборник* или *Животи краљева и архиепископа српских* представља збирку животописа српских средњовјековних владара и архиепископа која је јединствена у словенском свијету, па и у Европи, будући да на једном мјесту окупља увезана житија владара – светитеља и тако представља историју светородне лозе. Стефан Душан стоји на крају низа, чиме се указује да је легитимни насљедник предака – светитеља.

[14] Гордон Мак Данијел, „Увод“. У: *Данилови настављачи – ДанилоУченик, други настављачи Даниловог зборника* (прир. Гордон Мак Данијел), Просвета – СКЗ, Београд, 1989, 22.

[15] *Данилови настављачи* [...], 27–28.

[16] *Данило Други*: *Животи краљева и архиепископа српских – Службе* (прир. Гордон Мак Данијел и Дамњан Петровић), Просвета, Београд, 2008, 133–188.

С друге стране, Бугарин **Григорије Цамблак**, игуман манастира Дечани, своју дјелатност у Србији интензивира почетком 15. вијека, у вријеме управе деспота Стефана Лазаревића (1389–1427). Поред тако драстичне политичке промјене (прекид лозе Немањића, слабљење идеје о царству, надирање Турака итд.), на Цамблаково писање утицао је много битнији детаљ: у међувремену је у народу развијен култ Стефана Дечанског као светитеља – мученика, и сходно томе ваљало га је укључити у богослужбени циклус Цркве. Спис из *Даниловог зборника* никако није одговарао новостеченој светитељској репутацији Дечанског.

Цамблак показује да литераризовање и те како у ширем смислу зависи од боје заставе на градској тврђави. Без политичких захтјева какви су наметнути Даниловом настављачу, гледајући на Дечанског као на светитеља, а бивајући и сам монах – поборник исихазма, уопште не изненађује сиже који нуди: Милутин је оправдан, Дечански је оправдан, а за зло је крива жена – краљица Симонида. Не треба заборавити чињеницу да је краљ Милутин у то вријеме већ био канонизован, те да је и на том нивоу требало изгладити односе између двојице светитеља, који су уједно отац и син. Сљедствено средњовјековном виђењу жене као извору сваког зла (јер је Ева наговорила Адама да куша плод), Симонида се јавила као логичан одабир:

„Надвлада женска превара достојна жаљења и приче за сузе, победи се царева премудрост женским сплеткама, поклони се очинска мудрост женској слабости, угаси се родитељска топлота женском бестидношћу! Праведни би ухваћен неправедно, незлобиви љутом замком, милостиви немилостиво, и, о ружног дела, би лишен очију!“[19]

Ка густом опису текста

Само зарад одговора на питање зашто је осљепљење Дечанског приказано као дјело Симониде (иако то Цамблак није могао знати), неопходно је увести бављење примарно некњижевним сегментима. А одговор постоји. Терминологијом новог историзма, потребно је позабавити се својеврсном археологијом – изучити

[17] Исто, 155.

[18] Цијела средњовјековна концепција хијерархије заснована је на списима Псеудо Дионисија Ареопагита, у којима се каже да је земаљско устројство слика небеског устројства, те да се свако без поговора мора потчинити вишем чину (како и анђеоски редови чине, јер нису сви једнако блиски Богу).

[19] *Григорије Цамблак* [...], 51.

средњовјековну теорију државе, хијерархије, антропологију, политичку ситуацију и сл.

Паноптицистички сегмент је евидентан у оба дјела: у првом – јер се морало уклапати у концепцију *Даниловог зборника*, а у другом – јер се морало повиновати хагиографским захтјевима. Однос моћи, спрега власти и књижевности, такође је уочљива. Није занемарљив податак да је деспот Стефан Лазаревић био велики мецена, а и сам писац, те је био непосредно упућен и укључен у књижевно стваралаштво свог доба. Такође, у обзир се мора узети и однос текста према другим текстовима. На примјер, у случају Григорија Цамблака неизбјежно је констатовати његов мизогинизам, који је изражен и у другим дјелима. Ако не може избјећи да похвали неку жену, Цамблак је назива „мужем“, јер „разумом се суди што је крепко и мужаствено, а не обликом природе“.[20]

Средњовјековни текст вапије за читавим спектром знања̂ да би био схваћен. Отуда толики паратекстуални елементи у савременим издањима: уводи, коментари, биљешке и сл. Новоистористички став о јединству нелитерарних и литерарних текстова такође се показује као ваљан, што је најбоље показала монографија *Владарска идеологија Немањића* Смиље Душанић Марјановић.[21] У поднаслову стоји „Дипломатичка студија“, али у суштини представља рашчитавање сегмената који су општи изданци средњовјековних схватања, тако да је од огромне испомоћи у разумијевању осталих књижевних жанрова у којима се јављају идентични обрасци, али и културе уопште.

Извори

1. Мак Данијел, Г. (прир.) (1989). *Данилови настављачи – Данилов Ученик, други настављачи Даниловог зборника*. Београд: Просвета – СКЗ.

2. Петровић, Д. (прир.) (1989). *Григорије Цамблак – Књижевни рад у Србији*. Београд: Просвета – СКЗ.

[20] Исто, 121.

[21] С. Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића – Дипломатичка студија*, СКЗ – САС СПЦ – CLIO, Београд, 1997.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bužinjska, A., Markovski, M. P. (2009). *Književne teorije XX veka*. Beograd: Službeni glasnik.

2. Veeser, H. A. (ed.) (1989). *The New Historicism*. London: Routledge.

3. Гринблат, С. (2003). Ка поетици културе. *Домети*, 108–111, 43–58.

4. Lešić, Z., Kapidić Osmanagić, H., Katnić Bakaršić, M., Kulenović, T. (2006). *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.

5. Трифуновић, Ђ. (1971). *Портрет у српској средњовековној књижевности*. Крушевац. Багдала.

6. Фелбабов, В. (2003). Нови историзам. *Домети*, 108–111, 7–42.

Danijel Dojčinović

L'APPROCHE DU POINT DE VUE DU NOUVEL HISTORICISME DE TEXTE MÉDIÉVALE

Résumé: *Ce travail traite le nouvel historicisme comme une méthode de recherche sur les textes médiévaux. Bien qu'il soit issu de la recherche de littérature de la Renaissance, le nouvel historicisme évoque les segments importants qui ne devraient pas être négligés si nous voudrions comprendre le texte plus ancien. Dans cette étude, on utilise pour l'illustration l'exemple des écrits de Stefan Dečanski du corpus de la littérature serbe au Moyen Âge.*

Mots- clés: *le nouvel historicisme, le Moyen Âge, Clifford Geertz, Michel Foucault, la description épaisse d'un texte narratif, Stefan Dečanski*

УДК: 323.1:342.2(497.6)
DOI: 10.7251/GMSSR1403159N
(Оригинални научни рад)

Слободан Наградић
Републички завод за заштиту
културно-историјског и природног насљеђа
s.nagradic@kipn.vladars.net

НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У УСТАВИМА У БиХ

***Резиме**: Постдејтонска Босна и Херцеговина је несумњиво мултиетничка или вишенационална политичка заједница. Осим три конститутивна народа или нације, у њој живе и припадници 17 националних мањина. Они, у правно-политичком смислу ријечи, нису конститутивни елемент босанскохерцеговачке државности, него се квалификују и сврставају у ентитет, односно статистичко-пописну рубрику номиновану са остали. Због тога нису уставна категорија. Наравно, дејтонског Устава БиХ, који, због особеног начина доношења, има специфичну етиологију, структуру, димензије и семантику, али не и устави ентитета (Републике Српске и Федерације БиХ), те Дистрикта Брчко БиХ и неких кантона у Федерацији БиХ. У раду се показује да, с обзиром на идентификовану и дескриписану генезу Устава БиХ, а затим и на дефицијентност уставног капацитета и потенцијалитета националних мањина у том највишем правном акту једним мировним уговором успостављене државе, те упркос факту о потоњој легализацији етничких мањинских заједница у БиХ, по којој се мањине националне детерминације не могу поистовијетити са категоријом „остали“, у таквом политичком стању и габаритима извиру и неки правн-политички, друштвени-економски и други проблеми, од нетолеранице и дискриминације, до неповољног социјалног статуса итд., са којима се у збиљском живоу суочавају припадници тих друштвених група и „правних лица“, посебно неких, нпр. Рома, а што су власти у тако уређеној држави и вишеструко подијељеном друштву почеле да идентификују и рјешавају тек у посљедњих неколико година.*

***Кључне ријечи**: Устав Босне и Херцеговине, устави ентитета, кантона и Брчко Дистрикта БиХ, легитимиет, легалитет, држава, власт, (подјела) надлежности, националне мањине, људска права, дискриминација, равноправност, „остали“, попис становништва, друштвени положај.*

1. У **Уставу Босне и Херцеговине**, који је, као што се зна, а и ми смо о томе понешто аргументовали у неколиким претходним текстовима[1], тек један додатак, само један мали дио, документ, истина посебан међу бројним „папирима“ који збирно, заједно чине и јесу политички договор и правни уговор о прекиду рата и успостављању и „изградњи“ мира, дакле **anex** - још прецизније дефинисано: **Anex 4** (на) Општ(и)(ем) оквирн(и)(ом) споразум(у) о миру у БиХ, који је „парафиран“ у Дејтону, држава Охајо, САД (21. новембар 1995.), а **потписан у Паризу**, 14. децембра исте те, 1995. г., поготово у његовом нормативном дијелу, који је једини облигаторан, тј. обавезан да се проводи, **мањине етничког, односно националног исходишта, детерминације и провенијенције се, експлицитно, помињу само једном**[2], али и то посредно, у члану II, став 4, у којем се забрањује дискриминација, укључујући и ону према лицима која имају „повезаност са националном мањином“[3]. Односно, уколико занемаримо навођење, тачније: набрајање међународних правних докумената – који су по свом садржају, нарави, циљевима и консеквенцијама, углавном инструменти за заштиту људских права, првенствено појединаца, али и специфичних (по нечему) друштвених група и колективитета - у појединим анексима на Устав[4], а он је, такође, легализован на начин и у форми анекса, у којима се директно нормира и заштита појединаца који припадају националним или етничким мањинама, о чему ће још бити ријечи, то је једино изричито помињање националних мањина у Уставу БиХ. Међутим, питање о националним мањинама, тачније: њих саме, ипак је могуће детектовати и идентификовати – бар нама се тако чини - испод једне имплицитне, наоко дифузне, неутралне и, уколико није contradictio in adiecto, немогуће, неодређене одредбе, тј. оне су супсумиране, подведене под одредницу – **„остали“[5], која се налази у посљедњем ставу Преамбуле**, у „поруци“ са значењем да су носиоци суверенитета у тек успостављеној, дејтонској Босни и Херцеговини, Бошњаци, Хрвати и Срби (у заједници са осталима). Осим националних мањина, под категоријом „остали“ подведени су и налазе се, као што је детаљно и аргументовано експлицирано у другом поглављу ове елаборације, и други ентитети, субјекти, садржаји и сл. То су, прије свега, **грађани постдејтонске БиХ који се национално не изјашњавају, који не припадају нити једном конститутив-**

[1] Слободан Наградић, *Ламент над Дејтоном*, у: *(У)топоси полиса мог*, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, Општински одбор Градишка, Градишка, 2004, стр. 216-230; *„23 тезе о историјском утемељењу Републике Српске из социолошко-политиколошке перспектие“*, у: Република Српска – *Петнаест година постојања и развоја*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, 2007; *Јанусова лица имплементације Дејтонског мировног споразума*, у: *Дејтонски мировни споразум као правни и политички основ развоја Републике Српске*, АНУРС, Монографје, књига XXVI, Одјељење друштвених наука, књига 28, Бања Лука, 2012, стр. 129-162; *Република Српска – одгонетнута Сфинга српске судбине у Босни и Херцеговини*, „Политеиа“, бр. 4, Бања Лука, 2012, стр. 11-22 и др.

[2] Упореди: Нећо Милићевић, *Људска права и основне слободе националних мањина у правном систему БиХ*, ревија „Људска права“, бр. 2, год.1, Сарајево, 2000, стр. 21.

[3] У цјелини, тај став гласи: „Уживање права и слобода, предвиђених у овом члану или у међународним споразумима наведеним у Анексу I овог Устава, осигурано је свим лицима у Босни и Херцеговини без диксриминације по било којем основу као што су пол, раса, боја, језик, вјера, политичко и друго мишљење, национално и социјално поријекло, повезаност са националном мањином,

ном народу, нити националној мањини, које та врста и садржај опредјељења и припадности не занима, али и оним, малобројним грађанима, који су се, из неких, за њих оправданих, разлога приликом пописа становништва изјаснили као, нпр. Југословени, Ескими, Босанци, Кинези, Индијанци, Аустријанци, Власи, Бугари и сл., којима касније, у вријеме доношења, тачније самим Законом о правима припадника националних мањина (о којем ће се у овој тези још писати), није признат статус националне мањине. Сви они (треба да) имају **иста права** и обавезе, свима (би) им (је) уставом и појединим законима (трабало да је) зајамчена равноправност, али је сасвим друго питање да ли те и такве норме вриједе и како се имплементишу у реалном животу. Разумије се, одговор на питање има ли или нема те, прокламоване, равноправности пред законом и у животу, битно индицира стварни друштвени положај људи, у нашем случају, припадника националних мањина, па и њих као колективитета, друштвених група. Због тога што у БиХ данас, а и шире, изван ње, међу онима који мнију, мисле и суде, доносе одлуке о феномену националних мањина, посебно о неколиким импликацијама њиховог уставног статуса на реални живот припадника тих социјалних група, нема јединственог одговора на то питање, и **постоји хеуристичка потреба** да се оно актуелизује, изнова промисли и на њега одговори полазећи од ововремених стајних тачака и парадигми, прије свега оних научне провенијенције, тј. социолошког садржаја и значења.

Другим ријечима, под категоријом „остали“ у Уставу БиХ, треба подразумијевати и тражити све оно што нас занима кад су у питању националне мањине у БиХ. Сасвим друго питање је да ли ће се то што се о националним мањинама у БиХ покушава тражити у Уставу БиХ, у њему и наћи, односно да ли ће то бити довољно, јасно, адекватно суштини, феноменологији и егзистенцији националних мањина као таквих, изван босанскохерцеговачког контекста, апстрахујући њихов ововремени, конкретни положај и третман у њеним уставно-правним и политичким габаритима, важењу и херменеутици. Јер – да не би било никакве дилеме, из којих би се касније изводиле криве конклузије и консеквенције – у том највишем правном акту земље/државе Босне и Херцеговине, о националним мањинама нема нити једног јединог сло-

рођење или други статус.“ Тај став је готово идентичан члану 14 Европске конвенције о људским правима и основним слободама, односно чланом 1 Протокола 12 уз Конвенцију, у којима се нормира забрана дискриминације и налаже државама-чланицама обавеза да ју спријече и санкционишу њено кршење.

[4] БиХ је у свој устав, на начин и у околностима у којима је донесен, укључила више међународних правних докумената, као што су, нпр. Међународна конвенција о уклањању свих облика расне дискриминације (1965.), Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1966.) и опциони протоколи, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (1966.), који спадају у тзв. универзалне документе који имају неку везу и са националним или етничким мањинама, али и поједине регионалне, европске акте о људским правима, осим Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, као што су већ помињана Оквирна аконвензија о заштити националних мањина и Европска повеља о регионалним језицима и језицима мањина.

[5] Формулација „остали“ налази се у преамбули Устава БиХ у којој се као конститутивни народи, носиоци уставности и организације/изградње постдејтонске б-х државности, односно (из)вршиоци власти, а то није могуће ако се у њој не учествује, наводе Бошњаци, Хрвати и Срби, тј. народи на-

ва, односно њиховог директног помињања под тим именом, изузев при навођењу **Оквирне конвенције о заштити националних мањина[6],** која је у цјелости, и нормативно и дескриптивно, посвећена управо феномену националних мањина, те других међународних правних докумената, било универзалних, а то су сви они које су усвојиле и инаугурисале Уједињене нације[7], или неке друге свјетске организације или институције, нпр. Међународна организација рада (ILO) итд., било регионалних, тј. оних иза којих стоје, односно које су донијели нпр. Савјет Европе, Европски парламент, Европска комисија, Организација за европску безбједност и сарадњу (ОЕБС), а раније КЕБС, Средњеевропска иницијатива и сл., од којих су неки инкорпорисани у правни систем Босне и Херцеговине па се, као и све остале међународно-правне конвенције, декларације, повеље, уговори и сл. из **Анекса I** на Устав БиХ, **примјењују у Босни и Херцеговини,** на цијелој њеној територији, а једна од њих, Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, се примјењује непосредно и има **предност у примјену над домаћим законима[8], тј. морају се примијенити без обзира да ли је и како је нека „материја“ регулисана у домаћем законодавству. Како се та примјена практички или технички одвија, односно проводи нека конвенција, те који међународни инструмент о заштити људских права је уставног, а који законског нивоа и снаге, је питање више за експерте правне струке него социологе. Међутим, то што се у Уставу БиХ директно и номинално не помињу националне мањине[9], односно што се таксативно и формално не нормира обавеза њихове заштите[10], тачније заштита основних људских права припадника националних мањина у БиХ - изван контекста наведених међународних правних инструмената за заштиту људских права, или забране дискриминације** по критеријуму појединачних људских детерминација и/или припадности, укључујући и националну, односно етничку – још не значи да оне, националне мањине, не постоје. Другачије казано, иако се **националне мањине de iure, под тим именом, не помињу и не признају** као неки самостални, засебни правно-политички, конститутивни субјекти, беочузи, оне су свакако de facto извјесне, збиљске, постојеће. Њих **социологија**, као фундаментална наука о друштву, као и друге науке сличног „проседеа“ и ракурса посматрања, послије озбиљне анализе

ведени абеседним редом почетног слова у имену, који ју (БиХ), заједно са осталима и грађанима БиХ, установљују, конституишу/чине, граде и владају у њој/њоме.

[6] Оквирна конвенција за заштиту националних мањина (Савјета Европе) експлицитно се помиње у Анексу I Устава Босне и Херцеговине који, иначе, представља „Додатне споразуме о људским правима који ће се примјењивати у Босни и Херцеговини“. Оквирну конвенцију за заштиту националних мањина, о којој ће у овом напису често бити ријечи, усвојио је Комитет министара Савјета Европе 10. априла 1994. г., а она је ступила на снагу тек 1. фебруара 1998. године, након што ју је претходно ратификовало 12 држава-чланица Савјета Европе. Босна и Херцеговина је ову конвенцију прихватила самим актом потписивања Дејтонског мировног споразума и Анекса I, у коме стоји, међу другим међународним документима из области људских права, и Оквирна конвенција за заштиту националних мањина. Дакле, формално гледано, чак и прије него што је она ступила на снагу, тј. 1. фебруара 1998. г.

[7] Осим већ поменутих међународних конвенција и других докумената, у Уставу БиХ се, као оне које се примјењују у БиХ, наводе и сљедеће: Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида (1948.), Женевске конвенције I-IV о заштити жртава рата (1949.) и Допунски протоколи I-II (1977.), те 3. Конвенција која се односи на статус избјеглица (1951.) и Протокол (1966.), Конвенција о држављанству удатих жена (1957.), Конвенција о смањењу броја лица

постојећих, како транспарентних, тако и оних апокрифних, друштвених процеса и односа, напросто детектује и констатује њихову егзистентност и испоручује даљњој „обради“. А све оно што се „открије“, идентификује и, колико-толико, прецизно опише, без обзира да ли је то учињено методама и инструментима ове или оне науке или, пак, другог вида спознаје и/или рефлексије, правна свијест, знање и вјештина, кад-тад санкционишу, признају му „право грађанства“, легализују га и смјесте у мозаик, на мапу састављену од рељефа социјалних чињеница и појава, ентитета, процеса, односа и збивања и сл., чије постојање се онда правно нормира и спрам њега се односи као и према сваком другом предмету свог дјел(овањ)а. Због тога ниједан орган власти, ниједна државна институција или тијело у постдејтонској двоентитетској и тронародној држави **не може игнорисати збиљност националних мањина на својој територији**, у свом правном простору и сфери, нити бити амнестирано од бриге за њих, од постулирања и заштите њихових права, афирмације њиховог идентитета, промовисања њихових специфичности, од афирмације забране дискриминације (с обзиром да се свугдје, у свим документима, изричито наглашава да је дискриминација забрањена по основи „... полне, расне, националне и друге припадности...“, јасно је да се заједнице, па тако и мањинске, конституисане полазећи од националне детерминације као најбитнијег конституишућег, конструкционог елемента, носивог стуба и „цемента“, такође помињу – истина на један реверзибилан, заобилазни начин и криптоизражајним средствима), од очувања културне, духовне, религијске, традицијске, обичајне и др. (само)свијести, од обезбјеђивања школовања на матерњем језику или бар извођењу дијела наставе на језику њихових предака, па све до номинације и обиљежавања назива насеља, установа, улица итд., језиком и писмом које оне најбоље разумију или, пак, траже. А све наведено, упркос извјесним отпорима, тешкоћама, аљкавости, бесплодности и другим инсуфицијенцијама, држава у пост-дејтонској БиХ је, ипак, пенетрирана у то поље, у сферу важења и значења тих процеса, односа и конкретног чињења преко бројних њених фактора, субјеката, институција и механизама. То је довољан **доказ фактичког признања националних мањина**, јер да се оне не признају - без обзира што се „изријеком“, директно не помињу у највишем правном акту као што је Устав, при чему је

без држављанства (1961.), Конвенција о уклањању свих облика дискриминације у односу на жене (1979.), Конвенција против мучења и других сурових, нехуманих или понижавајућих поступака или кажњавања (1987.), Европска конвенција о спречавању мучења, нехуманог или понижавајућег третмана или кажњавања (1987.), Конвенција о правима дјетета (1992.) и Међународна конвенција о заштити права свих радника-миграната и чланова њихових породица (1990.) Бројеви наведени у заградама су године доношења или усвајања наведених докумената у надлежним тијелима УН.

8 О овоме се експлицитно говори у члану 2 Устава БиХ у којем се но(р)ми(ни)ра да се, нпр. већина инструмената и механизама заштите људских права санкционисаних у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода „директно примјењује у Босни и Херцеговини“, те да одредбе тих докумената имају „приоритет над свим осталим законима“ који се доносе и који важе у БиХ, затим у већ помињаном Анексу I на Устав БиХ, те Анексу VI на исти правни акт.

9 Тај факт није никакав преседан. Јер, националне мањине се, нпр. директно не помињу ни у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода, с образложењем тзв. Венецијанске комисије да се заштита људских права у њој гарантује свима, па нема потребе да се било ко издваја. Да то, временом није било достатно и ефи-

јако важно да се акцептује чињеница о околностима у и под којима је наста(ја)о актуелни Устав БиХ, укључујући и хабитус, профил, стручне капацитете и политичке намјере његових иностраних (америчких) аутора и покровитеља – не би се постулирала и нормирала њихова заштита, доносили закони и други правни прописи, те програми и мјере с циљем њихове промоције, развоја, елимининације дискриминације спрам њих итд.

Међутим, без обзира што је у Преамбули Устава БиХ назначено да је он инспирисан **највишим моралним, политичким и правним вриједностима**, као што су, нпр. слобода, људско достојанство, једнакост, правда, толеранција, помирење итд., које се изводе из начела садржаних у Универзалној декларацији у људским правима УН и другим међународно-правним инструментима о људским правима и грађанским слободама, без обзира што је већ у другом члану нормирано да ће „БиХ и њени ентитети обезбиједити највиши ниво међуанродно признатих људских права и основних слобода“[11], упркос томе што промовише забрану дискриминације ма којег исходишта и провенијенције она била и на/по било којој основи и критеријуму се заснивала и проводила, ње, **дискриминације у постдејтонској БиХ има. Штавише, неке од њих генерише, инаугурише и легализује и сам Устав**.[12] То се посебно односи на националне мањине и **уставно ограничавање могућности коришћења неких политичких права њихових припадника у БиХ данас**. У првом реду **пасивног бирачког права**. Јер, „остали“, по слову дејтонског Устава, а у овој елаборацији већ смо подастријели довољно аргумената уз тврдњу да категорију „остали“ и реалност, збиљу која се налази (ис)под ње(ом), заправо носе и (о)држе(авају) националне мањине и они преостали грађани без националног идентитета, **немају могућност „аплицирати“ на изборну листу кандидата за чланове Предсједништва БиХ и делегате у Дом народа Парламентарне скупштине БиХ.** Наиме, Уставом је прописано да за те позиције могу „конкурисати“ искључиво лица која припадају једном од три конститутивна народа у БиХ. Сви остали, ма ко они били и ма како се идентификовали, немају приступ, искључени су, односно уставно су спријечени да буду бирани на те политичке позиције, тј. **дискриминисани** су. Упркос, дакле, уставној забрани дискриминације, упркос

касно, посебно у неким државама, показује факт о доношењу посебних докумената: *Оквирне конвенције за заштиту националних мањина* и *Европске повеље о регионалним и језицима мањина*, које су, као и раније наведена Конвенција о укидању свих облика расне дскриминације, писане искључиво с циљем заштите права нацционалних мањина.

[10] Упореди: “Међу тринаест таксативно наведених људских права и основних слобода у члану II тачка 3. Устава Босне и Херцеговине нема посебног гарантовања неких специфичних права националних мањина.“, Миле Дмичић, *Националне мањине у уставном и правном систему Босне и Херцеговине*, „Градишки зборник“, бр. 7, Градишка, 2005, стр. 10.

[11] Устав БиХ, цит. издање.

[12] Упореди: „Тако је Устав остао противрјечан, забрањујући чланом II 4 дискриминацију по било ком основу, да би је нормирао члановима IV и V, којима одузима пасивно бирачко право појединим категоријама грађана, укључујући Остале. Ово није једина противрјечност Устава. Он је у супротности и с појединим међународним актима о људским правима и слободама, попут Европске конвенције о људским правима и основнимслободама и Међународним пактом о грађанским и политичким правима, који су, на основу члана II, односно Анекса I Устава, саставни дио Уства Босне и Херцеговине.“, Горан Марковић, *Босанскохерцего-*

позивању на и инкорпорисању најважнијих међународних инструмената о људским правима у Устав БиХ, као што су, примјера ради, Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, са протоколима[13], па Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Међународна конвенција о елиминисању свих облика расне дискриминације, у којима је врло прецизно дефинисана дискриминација и наведени поједини њени појавни облици, мотиви, основе и критеријуми због којих се она јавља, те темељи на и због којих је она могућа и, истовремено, принципи и образложења због којих се забрањује, **дискриминација према припадницима националних мањина** и, шире, **према свима који су Уставом БиХ категорисани и „рубриковани“ као „остали“**, a-pro-pos њихових пасивних бирачких права, односно могућих претензија на поједине политичке позиције у органима власти постдејтонске БиХ, засноване на њеном уставу, је збиљска и дјелатна. **Припадници националних мањина и „остали“ у БиХ, по нормама актуелних уставних одредби, никада не могу постати, тј. бити изабрани за чланове Предсједништва или делегате у Дом народа ПСБиХ.** Уставна противрјечност, тачније: недосљедност, манифестује се и у факту да припадници националних мањина и, ако не звучи рогобатно, преостали „остали“, тј. грађани без икаквог националног идентификовања и припадности, могу бирати чланове Предсједништва БиХ који, као кандидати, припадају конститутивним народима, могу бити бирани као посланици са лйста политичких странака, групе грађана или као независни кандидати и у Представнички дом Парламентарне скупштине БиХ, али они сами не могу формално бити ни кандидати за чланове Предсједништва, јер постојећа уставна норма је изричита и облигаторна и сваки конкретни позитивни закон, а посебно изборно законодавство мора да је акцептује и извршава. Међутим, једноставно формулисано, ваља акцептовати чињеницу, без идеолошке манипулације њоме, и у даљим елаборацијама полазити од ње, а она говори да **дискриминација припадника националних мањина и „осталих“ у Уставу БиХ није апсолутна**, свеобухватна, универзална, односно кршење људских права грађана који припадају тим категоријама и социјалним групама се не проводи у пуном капацитету, него се односи тек на један сегмент, а то је пасивно бирачко право. То, дакако, није никаква апологија те

вачки федерализам, Службени гласник, University press, Издања Magistrat, Београд-Сарајево, 2012, стр. 357-358.

[13] У том погледу најважнији је Протокол бр. 12, који је искључиво посвећен општој забрани дискриминације, којег су б-х власти потписале кад и саму Конвенцију, 24. априла 2002, а ратификовале 29. 7. 2002. Има потребе и смисла овдје навести чињеницу да је, примјера ради, *Европска повеља о регионалним језицима и језицима мањина*, коју је усвојио Савјет Европе 1992., у Парламентарној скупштини БиХ потписана септембра 2005, а да још (јесен 2012.) није ратификована, иако је и она, попут свих других међународних инструмената о људским правима инкорпорисана у Устав БиХ, као Анекс IV, и постала дио правног система постдејтонске БиХ 1995. године. Наравно, остаје без рационалног

чињенице, него напросто само подсјећање на њу и покушај њеног дефинисања и разумијевања.

Важно, премда реторички једноставно, питање јесте: због чега актуелни Устав постдејтонске БиХ садржи такве одредбе и тако, тј. дискриминаторски, неравноправно, а у вези са приступом појединим политичким правима, првенствено пасивном бирачком праву на неке важне позиције у систему и хијерархији власти у БиХ, и сл., третира категорију „остали“, коју, како смо напријед доказали, већински садржински попуњавају националне мањине? Ваљаних теоријских, прије свега социолошких, одговора готово и нема или их је занемариво мало. У правн(ичк)ој литератури, посебно оној која се бави уставним правом и анализом заштите људских права у БиХ у њеном постдејтонском историјском периоду, одговора на таква питања има, али се они мање-више своде на констатације да је то посљедица **неадекватне политичке воље**, дакле субјективног, па и крајње произвољног, волунтаристичког односа надлежних политичких тијела и уставотворца дејтонског устава БиХ, готово зловоље уставно фаворизованих конститутивних народа, односно њихових легитимних политичких представника. Разумије се, истина или истине о том проблему и посљедицама његове рецепције и имплементације у реалном животу далеко су комплексније и запретаније, скривеније у најдубљим слојевима, меандрима и процесима повијесне и политичке егзистенције, садржајима и значењима социјалног ткива и бића босанскохерцеговачког друштва током неколико вијекова уназад и данас, првих деценија 21. вијека. Не ради се, односно приликом „склапања“ Устава БиХ у Дејтону и каснијег потписивања у Паризу, није се радило о томе да је неко „лежећи потрбушке“ измишљао и одређивао дискриминаторну позицију националних мањина и других „осталих“ у БиХ. Аутори Устава БиХ, и преамбуле и нормативног дијела, несумњиво су добро познавали етничку мапу и стање преддејтонске БиХ, распоред и снагу народносних група, утицај на историјске процесе и догађаје, те друге садржаје политичких односа етнички детерминисаних фактора и субјеката, као и опасности које пријете босанскохерцеговачком друштву и држави уколико би се таква социјална структура игнорисала и дискриминисала у уставном уређењу и на њему заснованом по-

литичком систему. Они су имали пред очима факт и сазнање шта су националне мањине и ко су оне у БиХ, те каква је њихова реална и актуелна снага и потенцијални утицај на политичке односе у тек успостављеној држави, у којој је очување крхког мира био императив. Из социолошко-политиколошког одређења националне мањине, па и цијеле уставне категорије „остали“, а имајући на уму и акцептујући стварно стање, бројност[14], организованост, традицију и још неке инсигније и капацитете ововремених националних мањина у БиХ, произлази и њихова уставна, законска и политичка позиција. Према томе, није актуелни Устав БиХ учинио постојеће националне мањине и „остале“ неравноправним, маргиналним, неутицајним, дискриминисаним; такав статус оне немају само од тренутка његове инаугурације, него више деценија уназад, а најмање од тренутка од када се у европском политичко-правном дискурсу и пракси постулира промоција и заштита права мањинских етничких заједница, али је он, тј. статус дискриминисаног ентитета, њиме формално-правно потврђен.[15] Јер, Босна и Херцеговина је „одувијек посматрана као земља три народа, док су остали били занемаривани.“[16], што значи да су остали, inclusive националне мањине, заиста били политички и социјално ирелевантни, да нису имали своје организације, институције и ефикасне механизме утицаја на друштвене токове, а осим јеврејске мањине, ни развијену интелигенцију, ни значајнији број тзв. великих људи чији би значај и утицај превазилазили б-х габарите, изузев неколиких појединаца, и то у другим сферама (наука, умјетност, бизнис, трговина, медицина и сл.), али не и у политици, па нису ни могли остваривати већу улогу и уплив на социјалне процесе и политичке односе, а камоли се изборити за уставно-правну једнакост и конститутивност и неки битнији утицај на потоње социјалне процесе и политичке односе, које статус, биће и **(сп)особност конститутивности потенцијално садржи и носи, али и не гарантује увијек и по себи**. То им је објективно, и по другим критеријумима, било заиста тешко, неизводиво, јер мањине и јесу мањине по томе што су им умањени капацитети, отежана социјална промоција, успорена друштвена покретљивост, односно оспорена и оштећена права, а у највећем дијелу преддејтонске босанскохерцеговачке историје је, „осим чињенице о припадности истом друштву и држави, било мало тога што је могло хомогенизовати Остале.“[17]

одговора питање како да се имплементишу норме документа који није ратификован.

[14] „Љубитељи“ идеологије о људским правима и њиховој имплементацији у свим условима без обзира на било које и какве социјалне и политичке специфичности и сл., би приговорили на наше истицање факта о бројности неке националне мањине или, пак свих њих заједно и утицаја те чињенице на конкретне политичке односе, па и можебитне уставне и законске формулације појединих њихових одредби, у смислу да бројност неке групе не би требало да има утицај на принципе и мјере заштите људских права и слобода припадника тих мањина или њих као колективитета, што је у основи тачно, али је сасвим друго питање политичке опортуности и сврсисходности малим и неутицајним групама и чиниоцима придавати већи значај него што га реално имају у политичком координатном систему. У том смислу сигурни смо да би и уставни положај, законске норме и политички утицај националних мањина у постдејтонској БиХ био знатно бољи и већи да су веће и националне мањине, да их је, нпр. 15% у укупном броју становништва БиХ, а не тек око 1%. То су реални социополитички параметри, и то не може да не уђе у корпус елемената који конституишу дефиницију националне мањине. Наравно, овим не умањујемо значај других својстава и атрибута националних мањина, како у појмовном

Другим ријечима, конститутивност народа у БиХ, тј. на нивоу БиХ, како је то гласило у изворном Дејтонском мировном споразуму, разумијевало се и примјењивало у пракси до спорне Одлуке Уставног суда БиХ о конститутивности сва три народа на цијелој територији БиХ из 2000. године, јесте „својеврсна квинтесенца уставног уређења БиХ.“[18] С друге стране, националне мањине, чије постојање, како смо показали, није (било) спорно нити политички оспоравано, **нису биле дио преговарачког процеса, тј. актери разговора о миру, па ни мировних рјешења** из, најмање два разлога: први, оне нису биле ни стране у сукобу и зато су „остављене по страни“[19] и, други, због тога што „националне мањине у БиХ нису она уставноправна специфичност“[20] да би требале и могле наћи мјесто у уставу државе у којој је све базирано на балансу односа између три конститутивна народа.[21]

Тих својстава и политичких капацитета националних мањина, како смо истакли, били су свјесни, акцептовали их и аплицирали у тексту и нормама Устава БиХ и творци Дејтонског мировног споразума, које, иначе, није потребно персонално идентификовати - довољно је што се зна да су то били овлашћени[22] мировни преговарачи ратујућих страна у БиХ, затим представници сусједних држава: Хрватске и СР Југославије, уз медијацију[23] држава-чланица тзв. Контакт-групе (њих 5), у којој су кључну улогу имале САД, њена политичка, дипломатска, војна и правн(ичк)а елита и експерти, који су одлучујуће допринијели, како самом садржају и облику, тако и начину доношења Устава нове, дејтонске босанскохерцеговачке државе. Уставотворци су дакле знали да **конституционалност у Босни и Херцеговини мора бити циљно-инструментално (ус)постављена**. Другим ријечима, уставотворство, а заправо октроисање – због тога што је он на тај начин настао, легализован и постао важећи - устава држави у којој се води(о) крвави грађански рат скоро четири године, од самог почетка је полазило од својеврсне **causa finalis**, тј. намјере и циља да се мировним уговором прекине рат, успостави какав-такав мир, а конституционалним аранжманима обезбиједи политичка стабилност и трајн(ија)а пацификација социјалних процеса и односа у држави која се правно тек обликовала, са поретком, институцијама и властима чији је легитимитет био и остао врло споран и некредибилан. Једноставније

смислу, тј. разумијевању њихове дефиниције, тако и у политичкој сфери.

[15] Упореди: Горан Марковић, цитирано дјело, стр. 356.

[16] Op. cit., стр. 357. Дакако, и формулацију, заправо оцјену, „одувијек“, треба проблематизовати, јер се то одувијек не односи, због тога што не може, будући да не одговара историјским чињеницама, на период старији од једног вијека. Наиме, прије почетка 20. вијека није реално говорити о три народа у БиХ, под претпоставком да данашње Бошњаке признамо за неку етничку посебност уназад једног вијека и више. Прије тога сувисло је говорити једино о двије религије, а три посебне конфесије, незанемарујући и четврту, јеврејску вјероисповијест.

[17] Ibidem. Прихватајући начелно и цјелину Марковићеве оцјене из поменутог цитата, не можемо се сложити с оним њеним дијелом у којем он говори о „држави Босни и Херцеговини“, јер тај географски појам никад није био држава, у модерном смислу ријечи, до успостављања дејтонске БиХ. Истине ради, у средњем вијеку постојала је самостална држава Босна, повремено и самостални политички ентитет Херцеговина, али никад Босна и Херцеговина, као што смо показали у другом поглављу.

[18] Милан Благојевић, *Како неправо постаје право*, „Политеиа“, бр. 3, Бања Лука, 2012, стр. 153.

[19] Љиљана Мијовић, *Издвојено*

речено, итекако се **водило рачуна о циљу који се уставом желио постићи, а свакако и о средствима и механизмима којим се тај циљ могао достићи и етаблисати. Циљ о којем је ријеч је мир, а једно од легитимних средстава за његово постизање су и конституционални аранжмани, тј. одговарајуће уставне одредбе.** Због тога Устав БиХ и уставна рјешења на којима (треба да) се базира друштвено уређење и политички систем државе која се њиме, тј. уставом, успоставља и легитимизује, у први план стављају и **отворено, свјесно фаворизују конститутивне народе**, а не националне мањине, које су, исто као и конститутивни народи, постојале – додуше под другим именом: категоријом народност и синтагмом етничке заједнице - и за чије се постојање, димензије и капацитете неоспорно знало. Према томе, **конститутивни народи нису изум, „откриће“ Дејтонског мировног споразума, ни његовог анекса IV, тј. Устава БиХ, као уосталом ни националне мањине, они су de facto ако не и de iure, постојали и у предратној БиХ, мада се тада чешће употребљавао појам равноправност,** него државотвор(бе)ност, како би се категорија конститутивност могла макар приближно превести на српски језик, али се увијек и у свему полазило од стања, (само)разумијеваног као чињеница да Босну и Херцеговину чине, односно да се она састоји од три народа, чак и прије него што је социјални агрегат, народносна група, муслиманске конфесионалности, чији припадници се нису изјашњавали ни као Срби ни као Хрвати, а понеки се нису никако ни декларисали, 70-их година 20. вијека била призната и добила статус и име нове нације: Муслимани[24].

Разумије се, из чињенице да су и у предратној БиХ постојале националне мањине, односно социјалне групе, заједнице људи окупљене, обликоване и одржаване по критеријумима, разлозима, принципима и механизмима који конституишу и творе народне и националне ентитете, без обзира што су имали другачију номинацију, не може се извести унилинеаран, неселективан закључак о неповољном друштвеном статусу, посебно не о дискриминаторном правно-политичком положају свих националних мањина „ћутуре“ и/или неке мањине понаособ, односно њихових припадника, иако се у предратном, тзв. социјалистичком периоду, ма чија индивидуалност ријетко истицала, па тако и појединачна

мишљење..., цит. издање, стр. 153. Упореди и њено *Уводно излагање* ..., op. cit., стр. 16.

[20] М. Благовјевић, цит. дјело, стр. 153.

[21] На свој начин то потврђује и Г. Марковић кад каже: „У вријеме када је заустављање рата било приоритет, а обнова босанско-херцеговачке државности идеал и/или циљ који је тешко достићи, никоме није било важно какав ће бити уставноправни положај Осталих.“, op. cit., стр. 357.

[22] У име Срба из БиХ, као ратујуће стране, поред њихових легитимних и легалних представника, у преговорима у Дејтону о окончању рата и успостављању мира учествовали су и представници СР Југославије, на челу са предсједником Републике Србије, Слободаном Милошевићем, чији глас је, у крајњој инстанцији, вриједио више него гласови свих чланова делегације српске стране из БиХ заједно, како је то било претходно договорено и скупштинским одлукама верификовано.

[23] Љ. Мијовић каже „под надзором међународне заједнице“. Види: Љиљана Мијовић, *Уводно излагање на „округлом столу“ под насловом Пресуда Европског суда за људска права у предмету Сејдић-Финци*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, 2010, стр. 16.

[24] То се најбоље види из политичке пароле која се обликовала и етаблисала на(кон) формирањ(у)а и прво(м)г засиједањ(у)а ЗАВНОБиХ-а у Мркоњић-Граду

припадност народностима, односно етничким групама. Напротив. Већина мањина и њихових припадника, како смо већ показали у другом поглављу при дескрипцији идентитета и особености националних мањина признатих законом у БиХ, није била, бар не отворено, „голим оком“ видљиво, дискриминисана, маргинализована, поготово кад је ријеч о конзумацији њихових права у сфери образовања, информисања, културе, традиције и сл.[25] него су тражени, често и измишљани, механизми и канали њихове социјалне промоције и утицаја на политичке односе и живот у друштву у којем национално идентификовање, јавно декларисање и промовисање истог нису били на великој цијени. Шта-више, потискивани су на маргине пажње и често били, више идеолошки него политички, (дис)квалификовани као реликти мрачне прошлости. Политички посматрано, власт се трудила, нарочито послије усвајања Устава СФРЈ 1963. године, а екстремно нападно након легализације и етаблисања посљедњег устава СФРЈ из 1974, да оновремене народности и етничке групе не буду обесправљене[26], како у сфери заступљености у институцијама и органима власти, тако и на економском плану, нарочито приликом запошљавања у етаблисаном јавном сектору[27], култури и другим областима живота, тј. да припадници тих мањина не буду дискриминисани. Прије би се могло рећи да је било не само више појединачних примјера тзв. позитивне дискриминације и фаворизовања припадника националних мањина, него је на дјелу била константна и нескривена тенденција афирмација мањина. Друго је питање какав и колики је био стварни социјални капитал, тј. друштвена моћ мањинских заједница да у датом политичком систему, у друштвеном контексту и условима у којима није било допуштено њихово - као уосталом ни конститутивних народа[28] – организовање у политичке странке или, пак, неке друге организације политичког проседеа и сврхе. Националне мањине се за нешто више од онога што су друштвено уређење и политички систем допуштали нису могле изборити, нити су то, изузев Албанаца на Косову и Метохији, отворено показивале.

На овом мјесту наше елаборације има потребе и смисла, шире и дубље аргументације ради, евоцирати факт да је **сваки устав**, ма које државе и/или политичке заједнице, осим што је највиши правни акт, истовремено и **политички документ**, и то, формално,

25. новембра 1943. г., која је гласила: Босна није ни српска ни хрватска ни муслиманска, него и српска и хрватска и муслиманска. Све је то настало у вријеме кад о Муслиманима као нацији није било ни говора, кад су они разумијевани искључиво као религијска заједница, са малим почетним словом „м“ у називу, али се већ тад знало да су они нешто посебно, одјелито и од Срба и од Хрвата.

[25] За аргументацију формулисане оцјене, која је заправо била чињеница, може се навести постојање и активно учествовање у јавном животу оновремене државе неколиких културно-умјетничких друштава, фолклорних група, драмских секција, те одржавање смотри стваралаштва, радиоемисије, па и школа или макар појединих одјељења која су похађала дјеца припадника националних мањина итд.

[26] Због тога се престало са употребом термина мањина, а појам народност постао је уставна категорија, носилац суверенитета заједно са народима, радничком класом, радним људима и грађанима. Додуше, појам етничка заједница није битније мијењао садржај и значење, ни друштвени положај.

[27] Као што смо фрагментарно напријед назначили, припадници неких данашњих националних мањина (нпр. Јевреји, Украјинци, Чеси, и др.),у том времену и условима налазили су се на важним друштвеним, политичким, привредним, здравственим, културним,

такође највиши и, поред тога, често и најзначајнији, чак и кад се тако не назива.[29] Политички акти нису само пуке прокламације, односно „мртва слова на папиру“, као што се често вјерује у јавности несклоној за критичко мишљење, него и својеврсни **катализатори и регулатори самог политичког живота**, нешто што артикулише, усмјерава, инспирише и стимулише, али и лимитира политичке процесе, односе, збивања и остале садржаје и појаве из сфере политичког као **особено људског и друштвеног**. Осим правним актима, различитог квалитета, снаге, значаја и домета, од устава, конвенција, повеља, декларација, уговора, резолуција итд., те статута, закона, правилника, одлука, закључака, инструкција, пословника, рјешења, амандмана и других из тог низа, политички односи се регулишу, дају им се одређени садржаји, динамика и форма и бројним политичким документима као што су програми (нпр. политичких странака, организација и сл.), манифести, декларације, оријентације, платформе, циљеви, споразуми и др. Формално-логички, а у овом случају и суштински, закључак је јасан, зато што су и премисе које му претходе неупитне: пошто је устав и политички документ, а таквим актима се регулише и обликује политика, нормално је онда да и устав служи артикулацији политичког живота. Из те чињенице и њене интерпретације треба онда разумијевати мотивацију и опредјељење писаца и уставотвораца актуелног Устава БиХ да сву пажњу концентришу на и посвете конститутивним народима, а не и националним мањинама или пак (пре)осталим из категорије/рубрике „остали“. Такав однос према конститутивним народима, али и националним мањинама, као и правно-политичко третирање, те друштвено вредновање и позиционисање истих, има не само **реалну и доказиву историјску позадину и покриће**, него и конкретно-политичку сврсисходност и циљ. Наиме, у **Босни и Херцеговини носиоци суверенитета и политичког субјективитета су народи** - који су због чињенице да су они творили државу, конкретно: БиХ, да је она од њих, као елемената, била састављена, конструисана, и добили **атрибут и статус конститутивни – и једино они могу бити, и јесу били, субјекти рата и, консеквентно, субјекти мира.** Ако је циљ Дејтонског мировног споразума, и Устава БиХ као његовог најважнијег дијела или анекса, био мир, а јесте, онда је разумљиво што су главне преговарачке стране у процесу окончања рата и успостављања мира

умјетничким и сл. позицијама, као руководиоци, директори, инжењери, доктори, сликари, музичари, мајстори итд. и били врло угледни грађани.

[28] Аргументација за ову тврдњу налази се у факту да су нове, тзв. комунистичке власти у БиХ убрзо након Другог свјетског рата забраниле рад и националним културним друштвима, као што су била Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, Хрватско културно друштво „Напредак“ и муслиманско друштво „Препород“. Иста су обновљена тек 1990. године, у освит политичког плурализма као предуслова демократије. Међутим, културна, умјетничка и слична друштва и организације народности, односно етничких група, тј. данашњих националних мањина, углавном нису доживјела такву судбину, него је оснивање нових удружења тог типа и провенијенције чак и форсирано, посебно након што су и народности постале уставна категорија.

[29] На примјер, највиши правно-политички акт Велике Британије по форми уопште не личи и не назива се уставом, иако има ту функцију. Има још таквих држава у свијету.

били управо конститутивни народи, наравно персонализовани у њиховим легитимним представницима. Несагласност, а касније и супротстављеност политичких воља конститутивних народа и јесте била узрок етничког сукоба и грађанског рата потом у БиХ. Једино су, дакле, конститутивни народи[30] имали тај капацитет и квалитет да отпочну и одржавају међусобни рат и воде преговоре за (ус) постављање и имплементацију таквог државног уређења, политичког система и облика власти који ће задовољити њихове легитимне националне интересе и права. **„Остали“ и националне мањине у БиХ нису имале ни потенцијал ни ресурсе, али ни стварне политичке разлоге и потребе за непристајање на нову, самопроглашену државу насталу на темељима предратне Босне и Херцеговине као федералне јединице, тј. републике унутар СФР Југославије, јер им није пријетила опасност миноризације, политичке десубјективизације, односно асимилације**. Прије би се могло рећи – напротив. Припадници и представници „осталих“ у епохи разбијања претходне међународно признате и независне државе, СФР Југославије и настанка нових самосталних држава на њеним рушевинама били су чак фаворизовани, јер су се сукобљене стране, а то су били конститутивни народи, нарочито најбројнији народ, који се највише идентификовао са босанском државности и њеном наговијештеном сувереношћу и независношћу, због чега ју је присвајао за себе и ту формулу другима наметао по свом „шниту“, а мимикријски преферисао мултиетничност, просто отимале и бориле за њихову наклоност и подршку, поготово њихових истакнутих личности, а оне саме добијале политичке и друге позиције и бенефиције и без бирачке подршке и легитимитета.

Све претходно наведено спада у и чини **корпус аргумената** због којих су се ратни и миротворни фактори/субјекти у току и на самом исходу, а што је видљиво по резултатима мировних преговора којима је окончан грађански рат и „закључен“ мир у Дејтону, као и раније, током готово цијелог рата у БиХ, **фокусирали на и фаворизовали конститутивне народе, а не националне мањине и остале**. Осим до сада подастријетих аргумената уз тезу да је то било нужно, оправдано и рационално са становишта прагматизма и концилијантности, те имајући на уму историјско-политичку позадину и контекст социо-политичких процеса и односа који

[30] У вези са тим сматрамо да није тачна оцјена садржана у Пресуди Европског суда за људска права у предмету Сејдић-Финци против Босне и Херцеговине, тачка 45, у којој се каже „Природа тог сукоба је била таква да је било неопходно пристати на ‘конститутивне народе’ (тј. Бошњаке, Хрвате и Србе) како би се осигурао мир.“ Цит. према: *Пресуда Европског суда за људска права у предмету Сејдић-Финци*, наведено издање, стр. 129.

су кулминирали ратом којег је требало зауставити и окончати, чак и по цијену уставно-правне дискриминације једног дијела социјалне структуре, неких група грађана, појединих националних колективитета и припадника разних конгломерата „осталих“, за доказивање смисла и сврхе таквог односа преговарачко-посредничких страна и уставотвораца б-х конституционалности могуће је на видјело дана изнијети још неке аргументе, увиде и оцјене. Дакле, држећи се језуитског начела finis sanctificat media (циљ оправдава/посвећује средства), пацификатори грађанско-етничког сукоба у БиХ и истовремено уставотворци нове, дејтонске БиХ, у свему, тј. у конструкцији готово свих уставних рјешења држали су се принципа из којих ће се извести норме и пракса „тростране деликатне равнотеже“[31], односно на основу којих ће се створити институције „с циљем успоставе равнотеже између три конститутивна народа.“[32] Другим ријечима, резултат мировног преговарања у Дејтону су политички споразуми и уставни аранжмани чији производ су институционална тијела „која су се скоро искључиво базирала на систему контрола и балансирања између три зараћене етничке скупине.“[33] Без обзира што то начело није до краја и у свим уставним одредбама консеквентно постулирано и имплементисано, пошто је **постдејтонска БиХ, упркос свему, вишеструко асиметрично уређена**: нпр. три конститутивна народа, али два државотворна ентитета, односно правно-политичке и административно-територијалне јединице, ипак нам се чини примјереном и тачном оцјена по којој је „Дејтонски споразум ... са апотекарском прецизношћу дозирао тачне етничке пропорције тог рецепта за мир.“[34] Дакако, оцјена садржана у цитираном фрагменту полази од тзв. **телеологичног тумачења** правно-политичких докумената, али то јој не умањује легитимност и релевантност. Напротив, она је повијесно-историјски, социјално-културно-политички и индивидуално-идентитетски, личносно-психолошки доказива, тачна, одржива и функционална, ако не универзално, по мјери и потреби свих људи који живе у постдејтонској држави, онда макар са становишта парцијалитета, тј. из видокруга, интереса, друштвеног положаја, перспективе и других вриједности и инсигнија конститутивних народа. За све друге, међу којима је највише „осталих“, поменута етничка пропорција је прије извор и инструмент оправдања за неколике правне неусаглашености б-х легислативе

[31] Издвојено мишљење судије Европског суда за људска права Ђованија Бонела, цитирано према: *Пресуда Европског суда за људска права у предмету Сејдић-Финци*, наведено издање, стр.154.

[32] Љ. Мијовић, *Уводно излагање*, цит. издање, стр. 16

[33] *Издвојено мишљење судије Бонела*, стр. 152. Истине ради, мишљење већине чланова поменутог Европског суда, крунисано пресудом у конкретном предмету, било је потпуно другачије од његовог.

[34] Издвојено мишљење судије Бонела, оп. цит., стр. 153. На жалост, у литератури претежу аутори супротне провенијенције, нарочито они критичари Дејтонског споразума који и не знају гдје је БиХ.

са нормама и садржајима из Европске конвенције о људским правима и основним слободама, него основа и гаранција стабилности и мира.

Наведена аргументација и интерпретација неколиких, по нашем мишљењу темељних, чињеница a-pro-pos Дејтонског мировног споразума и Устава БиХ као његовог носивог стуба и најважнијег исхода, макар у димензији која се односи на конститутивне народе и националне мањине, баца довољно свјетла на проблем дискриминације и правно-политичке неравноправности „осталих“ - састављених, што је надамо се већ егземпларно доказано у досадашњој елаборацији, углавном од припадника националних мањина – која је посредно, via negationis, тј. у смислу шта припадницима националних мањина није допуштено, на шта немају права итд., нормирана у неким уставним одредбама и консеквентно имплементисана у више конкретних аката и пројеката у б-х легислативи, односно пружа сувисла и нијансирана објашњења мотива, разлога и оправдања таквог уставног позиционирања и третирања националних мањина и припадника групације „осталих“ које их је учинило дискриминисаним и, због тога, неравноправним. **Такав њихов уставни положај**, који је са становишта релевантних међународних норми и инструмената за заштиту људских права чији је потписник и БиХ, што подразумијева њену обавезу да их примјењује у свом правном систему и пракси, политичким односима и другим садржајима и димензијама јавног живота заједнице, **неадекватан, у понечему и дискриминисан (видјели смо: у пасивном бирачком праву за неке државне функције), рефлектује се и на квалитет и потенцијал њиховог политичког субјективитета, чинећи га нестабилним, немоћним и неефикасним, те практично непримјењивим и некорисним, а све то** (може да) **се учитава и у колективни самодоживљај, самоперцепцију обесправљености и друштвене искључености** (припадника) националних мањина. Због комплексности, мултидимензионалности и полисемичности импликација стања, фактора и мнијења које је претходило конституционалним рјешењима, она и јесу таква каква јесу, односно етаблирана, софистицирана, ексклузивна, „жилава“, отпорна на промјене и с ризичним социјалним исходима[35] потенцијалних активности с циљем промјена Устава

[35] На то упозорава већи број аутора који се баве тзв. уставно-правном материјом, односно анализом досадашњих покушаја ревизије Устава БиХ и неким судским пресудама и одлукама поводом њега. О томе шире у издвојеним и овдје већ цитираним мишљењима судија Европског суда за људска права из Пресуде у предмету Сејдић-Финци, Љ. Мијовић и Ђ. Бонела, затим у текстовима М. Благојевића, Снежане Савић (више радова, а посебно *Конститутивност народа у Босни и Херцеговини*, Бања Лука, 2000), Звонка Миљка, па судије Уставног суда БиХ, Ханса Данелиуса, и његовом издвојеном мишљењу у предмету Уставног суда БиХ, број U 5/98 од 30. 06. и 01. 07. 2000. г. итд.

БиХ, дефицијентног у/по нормама и алатима за заштиту људских права припадника националних мањина. Другим ријечима и једноставније казано, **уставна дискриминација припадника националних мањина у постдејтонској БиХ има колико неупитну и тешку, толико и немушту историјско-политичку позадину и контекст, њихов је израз и посљедица** и без тих параметара и кондиционала не може се ваљано, непристрасно разумјети и интерпретирати.

Иако описано друштвено стање, унутар којег су нешто детаљније промишљене тек поједине његове појаве и чиниоци, али и они су редуковани на само неке сегменте и импликације, као што су уставно-правни систем, аспекти политичких односа и др., у историјским размјерама и смислу ријечи нема дуг вијек трајања – ради се о кратком временском периоду, од свега петнаестак и нешто више година, то је ипак довољно за колико-толико ваљан социолошки увид и спознају процеса и односа који се тичу и тангирају националне мањине у постдејтонској БиХ. Спознаја до које се пропитивањем тог феномена дошло говори о **битној међузависности друштвеног положаја националних мањина и њиховог уставно-правног третирања и обима, садржаја и проводивости права која су им дата, прописана и гарантована највишим правним (и политичким) актом као што је устав**. При томе, наше је становиште да друштвени положај националних мањина, и као колективитета и оних појединаца који се индивидуално декларишу као њихови припадници, нарочито у политичкој сфери и подручју егзистенције, више зависи од тога како је тај положај уставно-правно дефинисан и фиксиран него обратно. Наравно, постоји и vice-versa однос и утицај: ако је јак, стабилан и неспоран друштвени положај националних мањина, што, макар и рудиментарно, подразумијева, значи постојање бар неких њихових институција, те њихову организованост: политичку, културну, финансијску и сваку другу, затим утицај значајних појединаца припадника националних мањина у свијету бизниса, умјетности, здравства, спорта, медија комуникације, политике, дипломатије и сл., то се кад-тад одрази и на уставно одређење и статус националних мањина. Ту је посриједи један дијалектички, а не метафизички саоднос и међуутицај о којем се не може задобити никаква сувисла

спознаја уколико му се, као предмету истраживања, приступа софистички, по максими: шта је старије – кокошка или јаје.[36]

Речених **уставних дефицита vis-a-vis гарантовања и заштите људских права припадницима националних мањина** свјесна је већина актера и субјеката друштвених процеса и односа, посебно они који су на јавној политичкој сцени. Доказ за то су неколики **покушаји промјена, ревизије Устава БиХ**, иницирани из сфере политике, чешће од стране међународних чиниоца, медијатора, судова[37] и др., него домаћих субјеката, у којима се трагало и за рјешењима уставно-правног положаја и третирања националних мањина и осталих. Сви ти покушаји, изузев једног[38] остајали су „мртво слово на папиру", не због несагласности политичких воља фактора и субјеката политичког живота у БиХ, углавном припадника/представника конститутивних народа, у вези са (будућим) статусом националних мањина – мада за све прихватљиви обрасци и рјешења положаја националних мањина и осталих нису усаглашени и били прихваћени – него из, за њих, неколиких суштаственијих разлога и оправдања. Међутим, и тај факт, тј. неуспјели покушаји отклањања уставне дискриминације, довољно индицира, ако не и доказује, комплексност социо-политичке збиље, њену испремреженост различитим интересима и другим inputима, у којој егзистирају националне мањине у БиХ, односно у којој (треба да) се прокламује, легализује и етаблизује њихова уставна равноправност и недискриминација. Углавном су се политички, у мањем обиму и стручни, напори с тим циљем фокусирали на тражење рјешења за отклањање дискриминације припадника националних мањина a-pro-pos пасивног бирачког права, првенствено превазилажењем уставне препреке за „аплицирање" на позиције члана Предсједништва БиХ, односно делегата у Дом народа Парламентарне скупштине БиХ.

И док је могуће, како би се то рекло ововременим политичким дискурсом, „изнаћи" какав-такав апликативан модус потенцијалне заступљености, тачније: уставне могућности да и припадници националних мањина и осталих „конкуришу", тј. постану кандидати за функцију члана Предсједништва БиХ, јер је то лакше – како због постојеће формулације у Уставу БиХ, која нормира право и гарантује једино конститутивним народима да њихови припадни-

[36] На свој, помало конфузан начин, о томе говори и проф. Дмичић: „Стање људских права и основних слобода, као и укупан друштвени положај и појединца и колективитета увијек је посљедица њиховог правног и фактичког третмана." Цит. дјело, стр. 15. И Горан Марковић се изјаснио о томе, тврдећи да уставноправни и политички положај осталих зависи од њиховог социолошког одређења, цит. дјело, стр. 356.

[37] Један такав, екстерни импулс за промјену Устава БиХ произлази из и долази као облигаторна консеквенција пресуде, одлуке Европског суда за људска права из Стразбура у овдје често помињаном и цитираном предмету Сејдић-Финци из 2009. године, а сличних пресуда истог тог суда, са реперкусијама на измјене постојећих уставних одредби може ускоро још бити, зато што има нових апликација и захтјева спрам њега с циљем заштите људских права ове или оне групације грађана итд.

[38] Једина успјела промјена Устава БиХ у њеној постдејтонској историји била је 2009. године и односила се на амандман који је уставно дефинисао позицију Брчко Дистрикта као локалне самоуправе sui generis и, истовремено, дијела територије БиХ, под њеним суверенитетом, а не само као кондоминијума Републике Српске и Федерације БиХ, као што је било до тада.

ци могу бити изабрани у трочлано Предсједништво БиХ и којој, уз то, нису потребни компликовани амандмани и анекси па да се проблеми те врсте и етиологије, значења и значаја, ријеше, односно отклоне уставна баријера и дискриминација[39], које су спречавале конституционалност националним мањинама, тако и због доминирајућег актуелног јавног мнијења и очекивања релевантних социо-политичких чиниоца и субјеката да се претпостављена уставна могућност кандидовања и припадника неконституитивних народа и грађана других детерминација ипак неће озбиљити и припадници националних мањина и осталих неће de facto постати чланови Предсједништва БиХ, или бар не још задуго – дотле је питање рјешавања уставне препреке о учествовању националних мањина и „осталих“ у Дому народа ПСБиХ заиста компликованије, вишезначније и мултиконсеквентније. Такође, у промишљању, а затим и покушају рјешавања тог садржаја и димензије уставног „закидања“ људских права и дискриминације националних мањина и „осталих“ у постдејтонској БиХ, у дијелу који се односи на њихова пасивна бирачка права, прије свега у немогућности аплицирања за Дом народа Парламентарне скупштине БиХ, најбоље се **уочава и зрцали разлика, категоријална дистингвираност или непостојање апсолутне појмовне подударности националних мањина и „осталих“**, што смо ми већ детектовали, али о томе још нисмо детаљније писали у овој елаборацији. Јер, док се све мање оспорава право припадницима националних мањина - а видјели смо да, у социолошком смислу ријечи, нема битне разлике између појмова и збиљских садржаја које они супсумирају, нације и националне мањине, односно народа и етничке мањине – да буду, на неки од уобичајених начина и модуса, репрезентоване у органима власти који се зову и имају статус и/или капацитет дома народа, односно најчешће горњег дома у дводомним парламентарним системима, у конкретном примјеру: Дома народа Парламентарне скупштине БиХ, дотле је тражење и очекивање да такво представљање има и недиференцирана, хетерогена, агрегатна групација „осталих“ с ону страну не само рационалног, формално-логички исправног, уставно-правно легитимног становишта, него и политичко-прагматичких, утилитарних резона и потреба. Такође, није тешко наћи аргументе и бранити потребу скидања дискриминације над „осталим“ да се и они могу канди-

[39] Проблем би се, између неколиких опција, могао „ријешити“ и тако што би се једнократним „потезом пера“ испред имена кандидата за ту функцију брисала, сада уставом обавезна, ознака његове етничке припадности, односно умјесто садашње одредбе у којој се каже да се у Предсједништво БиХ бирају један Србин и Републике Српске, један Бошњак и један Хрват и Федерације БиХ, једноставно казало да се у Предсједништво БиХ бирају један члан из РС и два из ФБиХ, а не би се нормирала облигаторност њихове националне припадности, чиме би и припадници националних мањина, односно „осталих“ стекли право и могућност учествовања у изборима за ту функцију. Разумије се, коначну одлуку о томе или неком алтернативном рјешењу могу донијети једино надлежни уставотворни орган, наравно, кад се стекну, испуне потребни и довољни услови за, а што није брига и одговорност било које научне рефлексије, па ни ове социолошке анализе, односно из ње, тј. њеног садржаја не би требало изводити закључак о преферисању било које опције или могућности елиминисања уставне дифицијентности vis-a-vis пасивног бирачког права припадника националних мањина.

довати за позицију члана Предсједништва БиХ, али **тражити од уставотворца да нормира право и пронађе механизме и процедуре по којој би и припадници групе „осталих“ могли аплицирати у Дом народа, није сувисло**, **оправдано и нормално**. Због тога што је, у најмању руку, упитно, политички и морално спорно да неко буде заступљен у тијелу чију легитимациону основу, разлоге и критеријуме формирања оспорава, сматра ирелевантним, не признаје их, што значи да је вишеструко проблематично да социјална група која не признаје значај националне детерминације и опредјељења, па и не конзумира право на такво декларисање, нити респектује потребу других група да се с њоме идентификују, изјашњавају о свом националном бићу, поријеклу и актуелном статусу итд., и тражи да буде заступљена и учествује у раду политичког тијела, односно органа државне власти који је не само добио име по критеријуму националне детерминације, тј. дом народа, него је и састављен од припадника народа као социјалне групе и правно-политичке категорије, односно одлучује искључиво о питањима од значаја за политичка права и статус (конститутивних) народа или нација. **Зашто би било ко, па и припадници правно-политичке категорије „остали“**, а рекли смо да је она, бар лексички посматрано и вредновано, као nomen, ознака, раритет, ексклузивитет Устава БиХ, **био репрезентован у дому народа или тијелу сличног назива и овлашћења, уколико не признаје, игнорише саму срчику и raison d’ être таквог субјект(ивитет)а,** у конкретном примјеру: тијела и органа власти? Ако неко, из ма којег разлога, не жели да се национално изјасни, у значењу припадности овом или оном народу или националној мањини, на што има право које му нико не може оспорити или одузети, нити га законом натјерати да се мора национално декларисати, онда мора бити свјестан консеквенција по којима су му унапријед многа врата затворена, па је свако куцање на њих непримјерено, јер иза њих нема резервисаних мјеста за појединце без националне десигнације, тј. уколико су (се) они сврстан(л)и и ако се (само)разумијевају као „остали“[40]. Ако некоме или нечему, због тога што је такав какав је, по основи његове суштине, његове сврхе и егзистенцијалне diffe-rentie specifice међу другим бићима, субјектима и чиниоцима, не припада неко мјесто, право, тј. уколико им оно није нормирано и загарантовано/заштићено, ако им није фиксиран и етаблисан

[40] У том смислу, „осталима“ у постдејтонској БиХ не може помоћи ни, иначе либерална, беневолентна, „преоквирна“ и широко постављена Оквирна конвенција за заштиту националних мањина Савјета Европе, јер већина „осталих“ у БиХ се не може подвести ни под један легализовани национални ентитет, иако у тој хетерогеној групацији има и појединаца који рубрику „национална припадност“ на пописиној листи 1991. нису оставили непопуњеном.

неки статус и из њих изведена позиција, па и одређени бенефити, и ако свега тога de facto нема, односно ако то није имплементисано у политичкој сфери, односима и пракси, онда им никаква права и привилегије нису унапријед осујећене; ту нема било какве дискриминације, нико није индивидуално дискриминисан. Дакле, закључно формулисано: **припадници социјалног агрегата нес(п)ретно „рубрикованог“ у уставној категорији „остали“ у постдејтонској БиХ због чињенице да не партиципирају у Дому народа ПСБиХ нису дискриминисани, нису им прекршена људска права**. И по томе се они, „остали“, правно-политички квалитативно разликују од припадника националних мањина, што је, и социолошки посматрано, релевантно. То јасно треба двојити од, евентуалне, дискриминације њих као људи, грађана БиХ, у некој другој сфери и другим поводом, што је тема коју тек треба актуелизовати и испитати.

Ако правно-политиколошка анализа, једна или више њих, свеједно, подастру довољно нијансираног материјала и „дестилују“ конкретне чињенице на основи којих и социологија може констатовати да постојеће уставне одредбе дискриминишу припаднике националних мањина у БиХ, тако што их онемогућују у конзумацији пасивног бирачког права, због чега им је онда ускраћен „приступ“,чланство у Дому народа ПС БиХ[41], односно да су у ововременом б-х друштву припадници неких социјалних група дискриминисани, онда се поставља не само **питање легалности и оправданости тог стања у којем се налазе назначене друштвене групе**, него и питање о потребама, могућностима и импликацијама његовог, евентуалног, превазилажења, као и метода, поступака и исхода социјалних операција, „инжињеринга“, који би обезбиједили права и њихово коришћење, имплементацију у политичком систему и животу, односно елиминисао детектовану дискриминацију реченог социјалног сегмента и правно-политичког субјекта. Другачије казано, има смисла анализовати питање како се постојећа правно-политичка дискриминација припадника националних мањина у димензији која се односи на пасивно бирачко право, односно немогућност њиховог избора у тијела и органе власти као што је дом народа, може уклонити и тиме реституисати, имплементисати и заштитити њихова људска права. **Правно-по-**

[41] У овој елаборацији остављамо по страни одговор на питање да ли се делегати у Дом народа ПС БиХ бирају или именују. У недостатку озбиљнијег политиколошког одговора на ту дилему, рећи ћемо тек да Љ. Мијовић с правом прави разлику иумеђу „избора“ и „одабира“, тврдећи да то није само лингвистичко питање, те да се у конкретном случају избора делегата за Дом народа ПСБиХ ради о „одабиру“. Упореди: Љ. Мијовић, *Издвојено мишљење*, op. cit., стр. 143-144.

литички и политиколошки посматрано, чини се да се тај налаз и императив могу задовољити тиме што би се **дискриминација отклонила стварањем уставно-институционалних претпоставки за избор и учествовање припадника националних мањина у раду и одлучивању у Дому народа. Социологија,** пак, потребује **суштинскији увид и одговор на дубинско питање, односно проблематизовање и оспоравање става да се питање дискриминације и кршења људских права припадницима националних мањина рјешава самим стварањем формалних претпоставки за избор у Дом народа,** што је несумњиво један редукционистички приступ, јер свеколико **богатство људских права и равноправности своди само на један садржај и димензију, а то је конзумација пасивног бирачког права.**

Али, отварање и реализовање такве могућности, тј. потенцијална ревизија Устава БиХ у том погледу и смијеру, отвара неколике нове изазове и апорије. Прва и најважнија је садржана у дилеми: **ако би се и припадници националних мањина бирали у Дом народа, да ли би и даље имало смисла да се тај орган власти зове дом народа**? Јер, чином уласка и припадника националних мањина у њега, он постаје дом, кућа, орган у којем учествују и представници/припадници једног дручајег социјалног и правно-политичког ентитета; није, дакле, више ексклузивно тијело и орган власти само конститутивних народа. Такође, ако би у Дом народа ПСБиХ били изабрани припадници националних мањина, онда се поставља питање смисла конститутивности народа у БиХ, а управо је **та државотвор(бе)ност, равноправност народа и баланс унутар тростране „пирамиде“, између та три народа con-ditio sine qua non опстанка БиХ.** Под претпоставком да се, евентуално, озбиљи таква уставна ревизија, тј. да и националне мањине уђу у Дом народа ПСБиХ, односно њихови припадници, по неким принципима и критеријумима, буду изабрани у њега, онда би то тијело, тачније, орган власти, било сувисло и сврсисходно назвати уникатним именом: **Дом конститутивних народа и националних мањина[42], али у том случају остаје отворено питање како би се таква операција и њоме успостављено стање одразили на социјалну и политичку стабилност босанскохерцеговачког друштва, на односе између конститутивних**

[42] Слично становиште заступа и М. Благојевић кад каже: „Ако и представници националних мањина постану чланови овог дома, то ће (ради досљедности) захтијевати да се и њима омогући улагање вета, усљед чега ће се морати промијенити и назив овог дома савезног парламента из Дома народа у Дом народа и националних мањина.“, op. cit., стр. 158.

народа, који би у таквој, потенцијалној констелацији, били државотворно детронизовани, постали би правно-политички деконститутивни, десупстанцијализовани, а сама пак конститутивност обесмишљена и ништавна. Наша је хипотеза да босанскохерцеговачка јавност, у мјери у којој такво шта постоји, с обзиром на вишестрани и полисемни расцјеп и подијељеност б-х друштва, тј. политички, културни, духовни, религијски и др. чиниоци још нису спремни суочити се са тим и носити се, живјети са посљедицама тог, новог стања.

2. **Устав Републике Српске** је a-pro-pos националних мањина, у односу на Устав БиХ, знатно директнији, експлицитнији и недвосмислено упућује да се на њему засновано уређење, а посебно примјена Устава у конкретној правној пракси и политичком систему, мора фундирати на „обезбјеђивању националних равноправности“, па пошто се експлицитно не каже којих народа, легитимно је ову одредбу протумачити тако да се она односи на све заједнице које су национално одређене и конституисане, а то онда подразумијева и националне мањине. Уосталом, то се и прописује у наставку ове норме кад се истиче да уставни поредак у Републици Српској „штити права етничких група и других мањина“.[43] Из наведене формулације јасно је да Устав РС „етничке групе“ дефинише и тумачи као „мањине“, наравно: као националне мањине.

Разумије се, том одредбом, више начелног карактера, снаге и домета, не исцрпљује се тангирање феномена националних мањина у Уставу Републике Српске, али ни њиховог идентитета, права и заштите тих права. Оне се, што експлицитно, што имплицитно, посредно и инструментално, помињу и у другим уставним одредбама, у оним члановима, ставовима и алинејама које регулишу, сублимишу и санкционишу нека друга питања и „материју“. Примјера ради, у члану 7. Устава РС у којем се говори о службеној употреби језика – у првој, изворној верзији Устава РС из 1992. г. стајало је само српског, језика наравно, док се амандманом LXXI појам језика у службеној употреби проширује и мијења, тако да се сада као језици у службеној употреби у РС именују: „језик српског народа, језик бошњачког народа и језик хрватског народа.“[44] - и писма (ћириличног, али и латиничног), али се ту прописује да су у подручјима настањеним другим језичким, а то eo ipso значи и

[43] Устав Републике Српске, члан 5, наведено према: *Устави: Босне и Херцеговине, Федерације Босне и Хереговине, Републике Српске, Кантона Федерације БиХ*, Федерално министарство правде, Сарајево, 1999., на српском језику стр. 178. Иста формулација остала је и у седмом издању Устава РС у којем су уграђени сви амандмани на тај акт усвојени до 2005. године. Види: *Устав Републике Српске*, седмо издање, „Графомарк“ Лакташи, 2007, стр. 15.

[44] *Устав Републике Српске*, седмо издање, „Графомарк“, Лакташи, 2007, стр. 15.

другим етничким групама, у службеној употреби њихови језици и писма, а да се све то (треба да) регулише законом или законима, истина, не каже се којим закон(и)ом(а). Другим ријечима, ентитет[45], наравно државотворне срчике и „проседеа“, потенцијала и феноменологије, што и какав Република Српска јесте, а не неког другог квалитета, као што смо већ показали, морала је и јесте законима уредила и гарантовала права припадника националних мањина, односно етничких група - како се у раној фази српске уставности, правне лексике и семантике, те државотворности, писало у Уставу РС и говорило у јавном правно-политичком дискурсу[46] - у области употребе матерњег језика и писма.[47]

Због тога су амандмани на Устав Републике Српске[48], који су, имајући напријед наведене факте на уму, били нужни – са становишта идеологије и имплементације људских права, посебно људских права припадника мањинских колективитета, група и опција - и који су били облигаторно формулисани, усвојени и имплементисати након доношења, колоквијално казано, одлуке/пресуде Уставног суда Босне и Херцеговине о конститутивности свих народа у БиХ на цијелој њеној територији, без обзира на ентитетску детерминацију, били још експлицитнији и „издашнији“ у заштити права националних мањина – прво као колективитета, а затим и индивидуалних права, дакле права припадника мањинских заједница - јер, како се могу разумјети поменуте одлуке/пресуде Уставног суда БиХ, након њих су створене правне и политичке претпоставке да, осим припадника конститутивних народа (Срба, Хрвата и Бошњака), у ентитетским парламентима морају бити политички представљени и сви они који се уставно-правно и de facto „скривају“ испод/иза категорије „остали“, а ту се, као што смо показали, углавном налазе припадници националних мањина. Због тога се, у локалним самоуправама, тј. општинама, у оба бх ентитета, почев од 2008. године налазе припадници националних мањина, а ускоро ће и у ентитетским органима и тијелима законодавне власти бити реално очекивати и представнике Украјинаца, Рома, Словенаца, Шиптара, Јевреја и других националних мањина које живе у БиХ. Дакако, по одређеним критеријумима, које су дефинисали и санкционисали закони и други прописи из ове области, као што су, нпр. већ постојећи закони о националним мањинама у ентитетима

[45] Подсјећамо: у вријеме писања и усвајања првог Устава РС, још пред почетак грађанског рата у БиХ, 1992. год. и касније, у вријеме доношења амандмана на њега, у званичној политичкој, а још мање правној терминологији и комуникацији, тј. пракси, није, односно одвећ ријетко је био у употреби израз ентитет – тада се за њега готово није ни знало, изузев у кругу филозофски образованих и посвећених аутор(итет)а - него се Република Српска самоименовала, самоидентификовала и доживљавала као држава у пуном капацитету и обиму значења те ријечи, дакле као држава са неокрњеним и ничим условљеним и ограниченим суверенитетом. Такав третман очекивала је и од других оновремених актера политике .

[46] За претпоставити је да су иза такве терминологије стајали аутор(итет)и који су научно и политички стасали и образовали се у ancien règime-у, док се још користила преддејтонска, „неевропска“ лексика: народност и етничке заједнице.

[47] *Устав Републике Српске*, члан 7, Ibidem.

[48] Ријеч је о 27 амандмана на Устав Републике Српске, који су, у априлу 2002. године, донесени по основи облигације произашле из пресуде Уставног суда БиХ о конститутивности народа у БиХ и на „подстицај“ високог представника међународне заједнице у БиХ, конкретно Волфганга Петрича.

и на нивоу заједничких институција БиХ, или, пак, закони из сфере образовања, културе, медија комуникације, издавачке дјелатности итд., али се у вези са тим питањем, као што је то уобичајено у земљама са развијеном демократском традицијом и ријешеним, бар на нивоу закона, статусом националних мањина, највише очекује од изборног закона, који уопштене уставне формулације треба да „преведе“ на терен конкретне имплементације с циљем остварења нормативно гарантованих права националних мањина.

Дакако, уставном и законском положају националних мањина у Републици Српској још ћемо се враћати, не само компарације ради са нормама и стањем у Федерацији БиХ, него и сваки пут кад неки наш увид или тезу будемо аргументисали легислативом у том бх ентитету.

3. У **Федерацији БиХ** нормативно уређење положаја националних мањина треба тражити како у Уставу Федерације БиХ, тако и у уставима кантона или жупанија. То што унутар тог б-х ентитета има толико (10) административно-територијалних јединица са уставом као највишим правним актом, јесте свакако свјетски раритет, па можда – аксиолошки мјерено и казано - и луксуз, али то питање морамо оставити по страни, да га промишљају и рјешавају сами уставотворци и законодавци, а нас овдје интересује, прије свега, да идентификујемо и видимо како се у Уставу Федерације БиХ, као државотворном ентитету Бошњака и Хрвата, третирају националне мањине. На први поглед, кад се погледа само број чланова, алинеја и редова у којима се помиње формулација „националне мањине“, неискусном „оку“ може се учинити да је у Уставу Републике Српске дато више простора правима и заштити националних мањина, да су одредбе које то нормирају садржајније итд. Из тога би, ако би се праволинијски закључивало, слиједило да у том ентитету националне мањине брже и лакше остварују своја права и да им је укупни друштвени положај повољнији. Да ли је то заиста тако, показаће се у другом дијелу овог поглавља кад се буде говорило о стварном, ововременом стању и положају националних мањина у постдејтонској БиХ, у широкој лепези егзистенцијалних сфера, а не само на уставно-нормативном нивоу и важењу.

У неку руку, **Устав Федерације БиХ понавља одредбу о „осталима“** из Устава БиХ. Наиме, у члану 1 Устава Федерације

БиХ се каже: „Бошњаци и Хрвати као конститутивни народи, заједно са осталима ...“[49]. Јасно је да се у Федерацији БиХ, баш као и у Републици Српској, под категоријом „остали“ не налази нико други до припадници националних мањина и они који не желе да се национално опредијеле и изјасне, а напријед смо навели неколико за те индивидуе легитимних и довољних разлога за такву опцију. Тачније, да би се избјегло њихово идентификовање, набрајање и нормирање њихових мањинских права, а још више обавеза која би након тога услиједиле у имплементацији истих, сви који не припадају Бошњацима или Хрватима „дефинисани“ су као „остали“. Додуше, у истом члану се помиње још једна, такође нес(п)ретно формулисана категорија, што је разлика у односу на Устав Републике Српске у којем се речена синтагма експлицитно не наводи, и тиче се оних који чине конститутивност Федерације Босне и Херцеговине, а то су „грађани Републике Босне и Херцеговине“[50]. Формулацију о грађанима БиХ, односно Федерације БиХ и, потенцијално, Републике Српске, у назначеном контексту, као нес(п)ретну одредили смо тако због тога што она са тим садржајем и у том облику имплицира, најмање, двије ствари: или су „грађани Босне и Херцеговине“ и оба њена ентитета нека **национално недефинисана, неидентификована аморфна маса**, која стоји изван, по страни, не припадајући ни Србима, ни Бошњацима ни Хрватима, односно било којој од многобројних националних мањина – ако таквих и има у БиХ, они су, са становишта реалног, историјског и политичког живота и односа, занемарива величина; наравно не и са становишта „саге“ о људским правима, због чега се спрам њих понекад поступа(ло) у духу императива садржаних у начелу које происходи из народне изреке, парафразирамо је: не убија се во ради киле меса - или, пак, Бошњаци, Хрвати, Срби и припадници националних мањина нису грађани, тј. да су они без тог, грађанског, идентитета. Али, то је тема за елаборацију неким другим поводом и за друге потребе.

Осим у поменутом члану, националне мањине у Уставу Федерације БиХ се третирају још и у члану 6, у којем се говори о службеним језицима у Федерацији БиХ, односно кад се нормира да се „остали језици“, а то су, поред српског језика, нормално, језици националних мањина које живе у том ентитету, могу користити

[49] Упореди: *Устав Федерације Босне и Херцеговине*, цит. издање, на бошњачком језику, стр. 61.

[50] Исто. Упореди и преамбулу, посљедњу алинеју, на Устав Босне и Херцеговине, као и члан 1 Устава Републике Српске, верзија након усвајања уставних амандмана.

као „средства комуникације и наставе“, али одвећ селективно и под условима које није лако остварити, тако да је употреба језика националних мањина у Федерацији БиХ доста дискриминишућа[51], у супротности са одредбама Оквирне конвенције за заштиту националних мањина Савјета Европе на коју се Устав Федерације БиХ реферише и коју инкорпорише у властити правни систем. Осим поменутог европског правног инструмента за заштиту људских права мањинских колективитета, Устав Федерације БиХ, за разлику од Устава Босне и Херцеговине и Републике Српске, има додатак који носи наслов *Инструменти за заштиту људских права који имају правну снагу уставних одредаба* у којем се наводи и директно позива, те чини облигаторним њихове норме, које имају правну снагу уставних одредби, на још шест (6) других конвенција, повеља и докумената[52], што би требало да сугерише већу бригу иодговорност за права националних мањина у њој. Такође, националних мањина се тиче, иако се оне као такве ту не помињу, и уставна норма по којој у Федерацији БиХ на одређеним функцијама (не каже се прецизно којим) не могу бити, односно те функције не могу обављати припадници „осталих“. У том контексту категорија „остали“ се односила и на Србе – до имплементације тзв. Петричевих уставних амандмана 2002. г.[53] - а не само на „класичне“, старе и нове националне мањине. Исти критеријум је примијењен и приликом разматрања и одлучивања о виталним националним интересима и њиховој заштити. У ФБиХ право на тај механизам заштите изворно, тј. на основи Вашингтонског споразума којим је инаугурисана Федерација БиХ или, како се првобитно, а и данас колоквијално зове: Муслиманско-хрватска федерација, имају само Бошњаци и Хрвати, а након Одлуке Уставног суда БиХ о конститутивности сва три народа на територији цијеле БиХ, и Срби, и он се остварује по уставом прописаној процедури.[54] По нашем мишљењу, ове одредбе су противсловне норми садржаној у члану IV, Ц. 8 (2) по којој ће „Укупну националну структуру судске полиције одражават (...) националну структуру становништва Федерације, а за сваку од локалних јединица одражават ће националну структуру становништва у том кантону или општини.“[55] У вези са претходним, поставља се питање шта да се ради – да парафразирамо руског писца и социјалисту Чернишевског, којег је затим плагирао Лењин, стављајући то питање у наслов једног свог рада/памфлета – уколи-

[51] Да би се језици националних мањина у ФБиХ прогласили за службене и могли користити „као средства комуникације и наставе“ неопходно је да се за такве одреде „већином гласова сваког дома Парламента Федерације, укључујући већину гласова бошњачких делегата и већину гласова хрватских делегата у Дому народа.“ /члан 6/, Устав Федерације БиХ, нав. издање, стр. 62.

[52] Ријеч је о сљедећим инструментима: *Универзална декларација УН о људским правима*, из 1948.; *Европска социјална повеља*, из 1961. и *Протокол I* у додатку; *Декларација УН о укидању свих облика нетолеранције и диксриминације засноване на вјери или увјерењу*, из 1981.; *Документ састанка у Копенхагену Конференције о људској димензији КЕБС-а*, из 1990.; *Препоруке Парламентарне скупштине Савјета Европе о правима мањина*, из 1990. и *Декларација УН о правима лица која припадају националним или етничким, вјерским или језичким мањинама*, из 1990. године. Упореди и: Н. Милићевић, op. cit., стр. 22.

[53] Федерација БиХ је тад усвојила 28 амандмана на свој устав, који су и данас у фази провођења.

[54] Упореди: члан IV, А. 18, такође члан IV, Б. 6, стр. 70. и 72.

[55] Исто, стр. 75.

ко у неком кантону или општини има, тј. живи респектабилан број нпр. Срба, односно припадника неке националне мањине у БиХ, које треба укључити/запослити у судску полицију, кад претходне, овдје цитиране, уставне норме то не постављају императивно, тј. кад власти Федерације БиХ нису обавезне обезбиједити пуну заштиту људских, националних и мањинских права и равноправности.

Већ из ових неколико лапидарно наведених и овлаш анализованих одредби Устава Федерације БиХ, јасно је колико је дуг и мукотрпан пут у имплементацији људских права припадника националних мањина и самих националних мањина као колективитета, заједница. Кад је такав третман мањина у нормативној сфери, у уставним одређењима и облигацијама, које увијек „љествицу“, норму о потреби заштите људских права постављају више него што се то може једнократно, тек једним „скоком“, из првог покушаја, достићи, онда није тешко замислити како то изгледа у „живом животу“, у свакодневном суочавању са изазовима чемерне историјске, правне, политичке, културне, образовне, духовне, информативне и другим просторима егзистенције коју настањују припадници националних мањина.

Због тога се овдје, из овог сумарног осврта и не изоставља анализа ситуисаности те материје – како то еуфемистички воле рећи правници – у уставе кантона, а то је у Федерацији БиХ ниво власти на којем се налази и са којег се управља највећим бројем конкретних животних садржаја од значаја за све људе без обзира на националну или другу детерминацију. Такође, макар у једној натукници експлицираће се третман националних мањина и у највишем правном акту Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, без обзира што је ријеч о статуту, а не уставу, баш због тога што је посриједи заједница локалне самоуправе sui generis, што то није, ни по садржају ни по форми, општинска власт попут свих других локалних самоуправа. Додуше, и општине ће бити актуелизоване кад се буде говорило о локалним изборима и учешћу припадника националних мањина у скупштинама заједница мјесне самопураве, али то је већ тема о њиховом фактичком политичком положају.

Промјене уставâ Републике Српске и Федерације БиХ, до којих је дошло након пресуде Уставног суда БиХ о конститутив-

ности сва три народа на цијелој територији БиХ 2000. поводом апелација Уставном суду БиХ и оптужби да устави ентитета нису усклађени са Уставом БиХ, тј. да конститутивни народи у БиХ нису равноправни и државотворни на свим њеним дијеловима[56], односно као посљедица императива њихове имплементације, а која се, под притиском међународне заједнице и високог представника у БиХ, највећим дијелом проводила 2002. године, донијеле су неколико важних преинака, а може се рећи и поправљање, правног статуса, како конститутивних народа, тако и националних мањина и „осталих“ у њиховој, ентитетској конституционалности[57]. На уставе оба ентитета: Републике Српске и Федерације БиХ поднесено је, у вези са тим питањима, више амандмана. Међутим, упркос бројним амандманима на речене уставе, у њима опет **није легализована категорија националних мањина. Оне су и даље подвођене под категорију „остали“, упркос факту што су у међувремену босанскохерцеговачке власти потписале и ратификовале и Оквирну конвенцију за заштиту националних мањина Савјета Европе, а БиХ постала чланица те, најстарије европске политичке асоцијације**. Истине ради, „остали“ су добили знатно више простора у нормативним дијеловима ентитетских устава[58], што ће за посљедицу имати и повећан број оних који су као стварни припадници националних мањина добили одговарајуће друштвене и политичке позиције, чиме је, макар и дјелимично, смањена дискриминација према њима. Бар de iure.

Неки од тад усвојених амандмана на Устав Републике Српске имали су, не само vis-a-vis положаја националних мањина и „осталих“, него и правног статуса и укупног социо-политичког третирања конститутивних народа, затим уставног уређења и политичког система, посебно структуре власти и овлашћења појединих органа у њој, озбиљне посљедице, заправо представљали су његову суштинску ревизију, путем допуне. Битна новина у Уставу Републике Српске била је увођење **Вијећа народа, које је било нека врста пандана Дому народа Парламентарне скупштине Федерације Босне и Херцеговине**, који је инаугурисан Вашингтонским споразумом о установљењу Бошњачко-хрватске федерације, односно Федерације БиХ, али није (био) исто што и он. Док је Дом народа у уставном систему Федерације БиХ скупштински дом, њен

[56] Ријеч је била о томе да су по тадашњим нормама ентитетских устава Бошњаци и Хрвати били конститутивни само у Федерацији БиХ, а Срби у Републици Српској, док су, пак, Срби у Федерацији БиХ, односно Бошњаци и Хрвати у Републици Српској били, и de iure и de facto, третирани као мањински народ. Такав третман народâ у ентитетима био је санкционисан њиховим тадашњим уставима, који и више година након рата, тј. од доношења Дејтонског мировног споразума, нису били усклађени са одредбама Устава БиХ, због чега је тадашњи члан Предсједништва БиХ и бошњачки лидер Алија Изетбеговић, поднио апелацију Уставном суду БиХ. Наша хипотеза је да је исход пресуде, односно садржај донесених дјелимичних одлука Уставног суда БиХ (5:4 у корист њеног „диспозитива“) посљедица, између осталог, и чињенице да су Суд чинили деветорица (9) судија, од којих су тројица били странци, који су гласали исто као и судије, припадници бошњачког народа. Формално-правно посматрано и вредновано, чињеница да је Уставни суд у наведеном предмету пресудио и конкретне одлуке донио тијесном већином гласова нема посебног значења и посљедица, али има у фактичко-политичкој сфери , од саме имплементације тих одлука, до свакодневног живота. Уз то, те су одлуке Уставног суда инаугурисале праксу озбиљних преседана који су се негативно одразили на садржај и карактеристике

структурални дио, нека врста горњег дома, санкционисан Уставом Федерације, дотле Вијеће народа Републике Српске није дио Народне скупштине, није њен дом, него својеврсни **corpus separatum**, **посебно репрезентативно-законодавно тијело конститутивних народа** - осим Срба, сада, након имплементације уставних амандмана, и Бошњака и Хрвата - и „осталих“ у Републици Српској. У Вијећу народа све три конститутивна народа имају своје клубове од по осам (8) делегата/посланика, а „остали“ имају клуб од четири (4) делегата. Досадашње десетогодишње искуство постојања и дјеловања Вијећа народа Републике Српске показује да су у Клубу „осталих“ као делегати углавном били декларисани припадници законом признатих националних мањина, али и они који су се изјашњавали као Југословени, дакле као „остали“, будући да групација Југословени није призната као национална мањина ни у закону БиХ ни у закону Републике Српске, односно Федерације БиХ. Наравно, без обзира што је поменутим уставним амандманима редефинисан и побољшан правни положај свих националних колективитета и субјеката у ентитетима, тј. и конститутивних народа и оних који се налазе под категоријом „остали“[59], они ипак нису потпуно консеквентни, односно не производе досљедна рјешења и на њима базирана стања и односе. Вијеће народа у Републици Српској, као и Дом народа у Федерацији БиХ имају, између осталог, надлежност **заштите виталног националног интереса конститутивних народа**, који је, такође, као институт уведен и легализован реформама ентитетских устава 2002. године, што клубови конститутивних народа и раде. Међутим, ни **актуелизовани уставни амандмани нису „препознали“ и санкционисали виталне националне интересе националних мањина,** можда и због тога што их под тим именом и не идентификују, а ипак се о виталним националним интересима, додуше конститутивних народа, изјашњавају, одлучују и клубови „осталих“, што је, најблаже речено, неуобичајено, противсловно рјешење. Истине ради, **у Вијећу народа РС, односно Дому народа ФБиХ, и нормативно и фактички, расправља се и доносе одлуке о свему што се тиче права припадника националних мањина** и „осталих“, уз равноправно учешће клубова „осталих“, тј. о темама и на начин како је то дефинисано самим амандманима и појединим законима, нпр. законима о заштити права припадника националних мањина, законима

коегзистенције народа и националних мањина у постдејтонској БиХ, на процес јачања повјерења и помирења међу некадашњим ратујућим странама.

[57] „Суштински квалитет тих уставних промјена јесте у томе што су, слиједећи принцип равноправности, Бошњаци, Срби и Хрвати постали конститутивни народи у оба ентитета, те што је, у складу са тим принципом, квалитетно уставноправно побољшан положај ‘осталих’, под којим појмом треба прије свега подразумијевати припаднике националних мањина.“, Миле Дмичић, op. cit., стр 11.

[58] М. Дмичић експлицитно наводи да се „остали“ помињу у „десет амандмана на Устав Федерације Босне и Херцеговине и у осам амандмана на Устав Републике Српске.“, ibid.

[59] Упркос томе што и сами извршене промјене устава ентитета оцјењујемо као напредак и побољшање статуса конститутивних народа и „осталих“, ипак нам се чини непримјереним и неаргументованим њихово глорификовање као довољних за аутоматско успостављање новог стања у животу.

[60] Штавише, уставни амандмани су показали и додатну беневолентност према припадницима „осталих“ кад је посриједи заштита виталних националних интереса конститутивних народа Њихови припадници могу бити не само чланови судских вијећа, него и њихови предсједавајући.

о образовању, јавним радио и телевизијским сервисима итд., али би било претјерано рећи да Вијеће и Дом народа, као ентитетске институције, у потпуности представљају, промовишу и штите права и интересе националних мањина и „осталих“, те задовољавају њихове потребе и аспирације за учествовањем у јавним пословима.

У семантичком пољу сличном Вијећу и Дому народа, као ентитетским институцијама, и са готово истим консеквенцијама налазе се, прво, тијела која су формирана при уставним судовима ентитета и зову се вијећа за заштиту виталних националних интереса, и, друго, сам институт, механизам заштите тих интереса. Иако поменута судска вијећа не расправљају о виталним националним интересима националних мањина – а „остали“ и не могу имати своје виталне националне интересе, јер како знати ко се све налази испод, који идентитет покрива одредница „остали“, тим прије што се унутар ње потенцијално могу налазити и они појединци који се одричу ма каквог националног изјашњавања и идентификовања – у њима се ипак налазе и одлучују о меритуму проблема и припадници социјалног агрегата, групе и уставне, правно-политичке категорије „остали“[60]. Националне мањине у БиХ, односно „остали“, од актуелизованих амандмана којим су промијењени ентитетски устави, профитирали су и кад је посриједи њихово учешће у органима власти. Наиме, у формулацијама легализованим реченим измјенама устава ентитета, више нема директне дискриминације у смислу априорног онемогућавања приступа припадника националних мањина и „осталих“ неколиким битним функцијама у институцијама и органима власти. Шта-више, отворена је уставна могућност да се припадници националних мањина и „осталих“ нађу и на функцијама предсједника ентитетских влада, министара у њима, предсједника уставних, врховних и осталих судова, на позицијама тужиоца, правобраниоца, те на бројним функцијама у кантоналним и јединицима локалних самоуправа.[61] Другим ријечима, **отклоњена је уставна дискриминација за учествовање у вршењу власти припадника националних мањина и „осталих“**, без обзира што је и даље остало ограничење у томе да се партиципација у институцијама власти одређује пропорционално укупном броју припадника мањинских заједница или „осталих“.[62] Да ли ће до тога доћи и отворене могућности бити

[61] Поменута, дјелимично изнуђена уставна могућност, има и један асиметрични лимит. Наиме, актуелизовани амандмани регулишу и питање начина промјене ентитетских устава. И док је за промјену Устава Федерације БиХ довољно да се о њој већински изјасне клубови конститутивних народа у Дому народа Парламентарне скупштине, укључујући и већину у њој самој, ФБиХ, дотле се Устав РС не може промијенити без сагласности већине у Народној скупштини РС, што је било и до сада, али и без већине чланова свих клубова у Вијећу народа, што значи да се Устав РС не може измијенити уколико на то не пристане и већина легитимних представника националних мањина и „осталих“. Из тога слиједи да националне мањине и „остали“ у РС имају већа, уставом гарантована права.

[62] И то је асиметрично у ентитетским уставима: федерални устав прописује да се пропорционалност утврђује на основи пописа из 1991. г., а Устав РС нормира „посљедњи попис становништва“.

реализоване, не зависи само од уставних одредби, него и од политичке воље грађана, како оних који се декларишу као припадници конститутивних народа, тако и оних који припадају националним мањинама или немају никакав национални идентитет.

4. У **Федерацији БиХ има десет (10) кантона** или, хрватским језиком казано, жупанија, али се у њиховим уставима, као највишим правним актима тог нивоа власти у том б-х ентитету, националне мањине нигдје и ниједном експлицитно не помињу. Бар не прије усвајања Закона о заштити права припадника националних мањина на нивоу институција БиХ[63]. Додуше, као и на примјеру Преамбуле Устава БиХ, националне мањине у уставима кантона се не помињу директно, него трагове њихове фактичке егзистенције и правног постојања треба тражити и детектоватии само под формулацијом „остали". У том смислу, изузев устава једног кантона/жупаније у којем нема ни таквог, заобилазног наговјештаја помена нацioалних мањина, у уставима свих других кантона се иде трагом одредбе из Преамбуле Устава БиХ у којем се наводи ко су носиоци сувереносати БиХ, па се тако у реченим највишим правним актима кантона/жупанија с тим атрибутима наводе Бошњаци и Хрвати, заједно са осталима. Као што смо навели у претходној елаборацији, под категоријом „остали" у назначеним (кон)текстовима се, најмање до доношења одлуке Уставног суда БиХ о конститутивности народа на цијелој териотрији БиХ, мислило и на Србе, који у Федерацији БиХ, па самим тим и у свим њеним кантонима/жупанијама, постају конститутивни тек од 2000. године. Другим ријечима, националне мањине у кантоналним или жупанијским уставима у ФБиХ се тек индиректно помињу, под категоријом „остали", чиме се признаје да у тим политичко-територијалним јединицама не живе само Бошњаци и Хрвати него и грађани који имају (и припадају) другачи(јим) национални(м) идентитет(има). Додуше, неки кантони су у међувремену, чак и више пута, мијењали своје уставе, допуњујући их одговарајућим амандманима с циљем њиховог усклађивања било са пресудама уставних судова у БиХ, било са нормама у међувремену ратификованих међународних конвенција, повеља, уговора и сл., па се тако, макар и реверзибилно и скромно, нашло мјеста и за националне мањине, односно „остале". Тако је, примјера ради, у Уставу

[63] Поменути закон је, додуше, нормирао обавезу свим нивоима власти у БиХ (ентитети, кантони/-жупаније, дистрикт, градови и општине) да ускладе своје законодавство које регулише питања националних мањина у складу са њим, али то се није облигаторно односило и на уставе оних инстанција власти које их имају, мада их није ни спречавало да их ревидирају.

Кантона Сарајево[64], у другом циклусу измјена и допуна тог устава, амандману II, у члану 4, послије става 4а, додат нови став 4б, који се односи на чињеницу да унутар Кантона Сарајево постоји и Град Сарајево у чијем Градском вијећу треба да, поред Бошњака и Хрвата, и „групи Осталих ће појединачно бити гарантиран минимум од 20% мјеста у Градском вијећу, без обзира на изборне резултате“[65]. Само то и ништа више о националним мањинама, а појам „остали“ и овдје се односи и на Србе, који тад нису били равноправан народ у Кантону и Граду Сарајево. Једино се у Уставу Тузланског кантона у два члана помиње категорија „остали“; уз поменуту фразу преузету из Преамбуле Устава БиХ, ту је и норма која прописује обавезу да у саставу кантоналне извршне власти буду и припадници групације „остали“ у складу са процентуалном заступљеношћу у укупној структути становника Кантона.

Детектована и дескрипована ситуација vis-a-vis третмана националних мањина у уставима кантона/жупанија у Федерацији БиХ тешко се може вредновати позитивном оцјеном. Устави речених нивоа власти у првих неколико година постдејтонске историје БиХ не само да не афирмишу и гарантују људска права националним мањинама, него их и не промовишу, не помињу их и формалноправно их третирају на исти начин као и све оне који припадају категорији „остали“. То је, у најмању руку, чудно, посебно имајући на памети факт да су сви ти највиши правни акти, за разлику од Устава БиХ, а на својеврстан начин и Устава Федерације БиХ, који су октроисани, наметнути од аутор(итет)а са стране, донесени у току рата, без демократског легитимитета и процедуре, усвајани од стране домаћих актера, легитимно изабраних посланика, у процедури која подразумијева засиједања уставотворних скупштина и мирнодопске околности, кад на уставотворце нико није вршио никакав притисак, а уз то већ били усвојени устави БиХ и ентитета, и отпочела њихова имплементација. Исто тако, са становишта легалитета и политичког прагматизма, није оправдана, иако и необјашњива, чињеница о скромном обиму промјена кантоналних устава у периоду након одлука Уставног суда о конститутивности народа у БиХ и доношења Закона о заштити права националних мањина 2003. године.

[64] То је једини кантон у чијем називу се прво користи ријеч „кантон“ па тек онда ознака простора на који се односи, док сви други на првом мјести имају присвојни придјев, нпр. тузлански, унско-сански итд., па тек онда појам кантон, односно жупанија.

[65] *Устави: Босне и Херцеговине, Федерације БиХ, Републике Српске и кантона у ФБиХ*, цитирано издање, стр. 630.

5. Брчко Дистрикт Босне и Херцеговине иницијално је успостављен **5. марта 1999.** године одлуком **Арбитражног трибунала за спор о међуентитетској линији разграничења у области Брчког**[66]**,** а почео са **радом 8. марта 2000.** године доношењем одговарајућих одлука и инструкција високог представника међународне заједнице у БиХ[67]. Његов правни статус, а потом и политичка специфичност, су, у најмању руку, контроверзни, односно о природи и капацитетима тог статуса и његове специфичности нема сагласности у правној и политиколошкој литератури. За теоретичаре једне провенијенције **Брчко дистрикт је заједница, јединица локалне самоуправе**, додуше посебна у односу на све друге, „нормалне“ јединице локалне самоуправе или општине, док мислиоци других оријентација фаворизују теорију по којој је **брчански дистрикт заправо ентитет, који то није de iure, али јесте de facto, са овлашћењима** и правно-политичким капацитетом сличног обима и моћи као што га имају Република Српска и Федерација БиХ, који су уставне категорије, носиви конституенси дејтонске Босне и Херцеговине. Али, као и о већини других тема и проблема постдејтонске БиХ, и о овдје актуелизованој нема сагласности.

Ипак, онтологија и феноменологија Брчко Дистрикта БиХ су, у контексту ове елаборације, тј. потребе аргументисања нашег увида и интерпретације суштине позиционирања и третирања националних мањина у највишим правним актима појединих нивоа власти у БиХ, мање важне и теме су за себе, које могу причекати и неку другу прилику за промишљање и обраду. У **Статуту Брчко Дистрикта БиХ**, који је наметнут вољом високог представника међународне заједнице у БиХ[68], а он је највиши и коначни ауторитет у тумачењу и имплементацији цивилног дијела Дејтонског мировног споразума, дакле снагом ауторитета који свој легитимитет црпи и гради из тзв. европских вриједности, а једна од њих су и људска права, посебно заштита мањинских права и идентитета, **националне мањине се нигдје директно не помињу**. И у том правном акту, највишем у Дистрикту, баш као и у Уставу БиХ или уставима кантона, националне мањине ваља детектовати и дедуковати из категорије „остали“, и то тек у његовој измијењеној верзији – након усвајања б-х Закона о заштити права припадника нацио-

[66] У литератури постоје неслагања у вези са називом овог акта и документа. Негдје се он дефинише и као „коначна одлука“, а негдје „арбитражна одлука“. Ми смо се опредијелили за поменути јер се он најчешће користи.

[67] Шире о Брчко Дистрикту БиХ, од настанка, правног утемељења, устава, до структуре, функционисања итд. видјети у: Милан Благојевић, *Правна природа и положај Брчко дистрикта у Босни и Херцеговини,* Народна библиотека, Добој, 2002, и Милан Благојевић, *Правна природа Брчко дистрикта деценију послије (Упоредни приказ*), Службени гласник Републике Српске и Универзитет за пословни инжињеринг и менаџмент, Бања Лука, 2011., те Снежана Савић, *Република Српска послије Дејтона, Питања и проблеми правне природе*, Правни факултет, Бања Лука, 1999. итд.

[68] У то вријеме високи представник међународне заједнице у БиХ, трећи по реду, био је аустријски дипломата Волфганг Петрич.

налних мањина. „Остали“ се у том, редизајнираном дистриктском статуту помињу само једном, у члану 23. у којем се нормира састав Скупштине Брчко Дистрикта. Истине ради, Статут је беневолентан спрам националних мањина. Он прописује да се **у Скупштину Дистрикта морају изабрати најмање два посланика који припадају групацији осталих**, који, дакле, нису припадници конститутивних народа. За извршну власт се не прописује обавеза инкорпорисања у њу припадника националних мањина, али се и не забрањује. Разумије се, у ситуацијама у којима се заступљеност националних мањина супституише представницима „осталих“, могуће су злоупотребе у смислу да се умјесто припадника националних мањина на одређене позиције, под „фирмом“ „остали“ изаберу они чији национални идентитет није законом признат или га уопште нема, попут, нпр. Босанаца, Југословена, Херцеговаца, Посаваца и сл., од чега није (био) имун ни Брчко Дистрикт БиХ у краткој историји свог постојања. Резимирајућа оцјена о положају националних мањина у највишем правном акту Брчко Дистрикта БиХ не може да гласи другачије него да је он **више имплицитан**, да не кажемо мимикријски, **него експлицитан**; из њега се не може извести закључак да су националне мањине, и као колективитети и као припадници појединачно, боље правно позиционисане и заштићене него што устави БиХ и ентитета санкционишу права мањина.

Коришћена литература

1. Благојевић Милан, *Правна природа и положај Брчко дистрикта у Босни и Херцеговини,* Народна библиотека, Добој, 2002.

2. Благојевић Милан, *Правна природа Брчко дистрикта деценију послије (Упоредни приказ*), Службени гласник Републике Српске и Универзитет за пословни инжињеринг и менаџмент, Бања Лука, 2011.

3. Благојевић Милан, *Како неправо постаје право*, „Политеиа“, бр. 3, Бања Лука, 2012.

4. Дмичић Миле, *Националне мањине у уставном и правном систему Босне и Херцеговине*, „Градишки зборник“, бр. 7, Градишка, 2005.

5. *Држава, политика и друштво у Босни и Херцеговини. Анализа постдејтонског политичког система*, приредили: Саша Гаврић и Дамир Бановић, Сарајево, 2011.

6. *Издвојено мишљење судије Бонела у пресуди у предмету Сејдић и Финци против Босне и Херцеговине* у: *Пресуда Европског суда за људска права у предмету Сејдић-Финци*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Монографије, Књига XII, Одјељење друштвених наука, Књига 23, Бања Лука, 2010.

7. Касаповић Мирјана, *Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна држава*, „Политичка култура“, Загреб, 2005.

8. Кузмановић Рајко, *Двадесет година уставноправне изградње и функционисања Републике Српске*, у: *Република Српска: Двадесет година развоја – достигнућа, изазови и перспкетиве*, Академија наука и умјетности Републике Српске, научни скупови, Књига, XXIII, Одјељење друштвених наука, Књига 27, Бања Лука, 2012.

9. *Људска права у Босни и херцеговини послије Дејтона: од теорије до праксе*, Центар за људска права Универзтета у Сарајеву, Сарајево, без године издања (вјероватно око 2000. године – Н. С.).

10. Марковић Горан, *Босанскохерцеговачки федерализам*, Службени гласник, University press, Издања Magistrat, Београд-Сарајево, 2012.

11. Матић Миодраг, *Националне мањине – права припадника мањина и заштита територијалног интегритета држава*, Јавно предузеће Службени гласник СРЈ, Београд, 1998.

12. Мијовић Љиљана, *Уводно излагање на „округлом столу“ под насловом Пресуда Европског суда за људска права у предмету Сејдић-Финци*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Моногрфаије, Књига XII, Одјељење друштвених наука, Књига 23, Бања Лука, 2010.

13. Мијовић Љиљана, *Издвојено мишљење судије Мијовић којем се придружио судија Hajiyev у предмету Сејдић и Финци против Босне и Херцеговине,* у: *Пресуда Европског суда за људска права у предмету Сејдић-Финци*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Монографије, Књига XII, Одјељење друштвених наука, Књига 23, Бања Лука, 2010.

14. Милићевић Нђо, *Људска права и основне слободе националних мањина у правном систему БиХ*, ревија „Људска права“, бр. 2, год.1, Сарајево, 2000.

15. *Мјесто и улога „осталих“ у Уставу БиХ у будућим уставним рјешењима за Босну и Херцеговину*, Институт за друштвена истраживања Факултета политичких наука у Сарајеву, Сарајево, 2010.

16. Наградић Слободан, *Ламент над Дејтоном*, у: *(У)топоси полиса мог*, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, Општински одбор Градишка, Градишка, 2004., стр. 216-230.

17. Наградић Слободан, *„23 тезе о историјском утемељењу Републике Српске из социолошко-политиколошке перспектие“*, у: Република Српска – *Петнаест годна постојања и развоја*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, 2007.

18. Наградић Слободан, *Јанусова лица имплементације Дејтонског мировног споразума*, у: *Дејтонски мировни споразум као правни и политички основ развоја Републике Српске*, АНУРС, Монографје, књига XXVI, Одјељење друштвених наука, књига 28, Бања Лука, 2012., стр. 129-162.

19. Наградић Слободан, *Националне мањине и Роми у Босни и Херцеговини*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2008.

20. Савић Снежана, *Република Српска послије Дејтона, Питања и проблеми правне природе*, Правни факултет, Бања Лука, 1999.

21. Савић Снежана, *Конститутивност народа у Босни и Херцеговини*, Бања Лука, 2000.

22. *Пресуда Европског суда за људска права у предмету Сејдић-Финци,* Академија наука и умјетности Републике Српске, Моногрфаије, Књига XII, Одјељење друштвених наука, Књига 23, Бања Лука, 2010.

23. *Устави: Босне и Херцеговине, Федерације Босне и Хереговине, Републике*

Српске, Кантона у Федерацији БиХ, Федерално министарство правде, Са

рајево, 1999.

24. *Устав Републике Српске*, седмо издање, „Графомарк“, Лакташи, 2007.

25. Шарчевић Един, *Дејтонски устав: Карактеристике и карактеристични проблеми*, Konrad Adenauer Stiftung, Представништво у Босни и Херцеговини, Сарајево, 2009.

Slobodan Nagradić

LES MINORITÉS NATIONALES DANS LES CONSTITUTIONS DE BOSNIE-HERZÉGOVINE

Résumé: *La Bosnie-Herzégovine après Dayton est sans doute la commune politique multiethnique ou multinationale. Sauf trois peuples ou nations constitutifs, elle est habitée par les membres des 17 minorités nationales. Ces peuples ou nations, dans le sens politique et juridique du terme, ne sont pas l'élément constitutif de la citoyenneté bosnienne, mais ce qualifient et font partie de l'entité, c'est-à-dire de la rubrique statistique de votation, qualifiée de « autres ». C'est à cause de cela qu'ils ne sont pas la catégorie constitutionnelle selon la constitution de Dayton de Bosnie-Herzégovine qui à cause de particularité de création a une étymologie, une structure, des dimensions et une sémantique spécifiques, ce qui n'est pas le cas en ce qui concerne les constitutions des entités (La République serbe et la Fédération de Bosnie-Herzégovine) ni du District de Brčko ni des certains cantons dans la Fédération de Bosnie-Herzégovine. Dans cet étude, on montre qui, concernant la genèse identifiée et décrite de la constitution de Bosnie-Herzégovine et ensuite concernant la déficience de la capacité constitutionnelle et du potentiel de la minorité nationale dans cet acte juridique suprême d'un pays édifié à la base d'un contrat de paix, et malgré la légalisation de la minorité ethnique en Bosnie, selon laquelle les minorités de détermination nationale ne peuvent pas être égaliser avec la catégorie « autres », dans la situation politique pareille, surgissent certains problèmes politico-juridiques, économiques, sociales et autres. Ces problèmes peuvent prendre la forme depuis d'intolérance et de discrimination jusqu'au mauvais statut social, etc. avec lesquels, dans la vie réelle se confrontent les membres de ces groups sociaux et « les personnes juridiques », notamment certaines tels que Gitans. Et ces problèmes ne commencent à être identifiés et résolues que dans quelques dernières années par les pouvoirs dans une structure de société multiplement partagée.*

Mots-clés: *la constitution de Bosnie-Herzégovine, les constitutions des entités, des cantons et du District Brčko, la légitimité, la légalité, l'état, le pouvoir, le partage des compétences, les minorités nationales, les droits de l'homme, la discrimination, l'égalité, « autres », le recensement de la population, le statut social.*

УДК: 327.7/8:930.85(497)
DOI: 10.7251/GMSSR1403197V
(Прегледни рад)

Жељко Вујадиновић
Филозофски факултет
Бањалука
zvujadinovic@yahoo.com

ОНТОЛОГИЈА БАЛКАНА

Резиме: *У раду се расправља о „суштини“ Балкана, његовој географији, историји, демографији, лингвистичком и религиозном мозаику, савременој геополитици. Пажња је усмјерена и на стигматизацију Балкана, на његову трансформацију од изворишта европске цивилизације до „унутрашње другости“ Европе.*

Кључне ријечи: *Балкан, Балканско полуострво, географија Балкана, историја Балкана, демографија Балкана, религије Балкана, геополитика Балкана, балканизам и балканизми, стигматизација Балкана, Југоисточна Европа.*

Сагледавање „моћне онтологије“ Балкана претпоставља сложено разматрање његове, такође комплексне, географије, историје, демографије, језичких и вјерских прилика, у њиховом више него богатом и динамичном историјском развоју. Те процесе битно су обликовали изукрштани и често супротстављени интереси великих сила. Балкан је подручје развоја „сектаријанског“ типа национализма, подручје гдје су се поједине нације конституисале на вјерској нетолеранцији. Послије балканских ратова (1912–1913) и Првог свјетског рата (1914–1918), на Балкан је изразитије била усмјерена стигма Европе, посебно њеног западног и централног дијела, који су у најновије вријеме у томе углавном постали сљедбеници Сједињених Америчких Држава. Та стигма је, поред осталог, поткрепљивана неприхватљивим тезама о цивилизацијској и културној инфериорности балканских народа, у првом реду оних православних, са изузетком Грка. Балкански простор је у

„балканистичком дискурсу“ трансформисан од извориштa европске цивилизације у „унутрашњу другост“ Европе. У процесу прекомпозиције глобалних међународних односа послије хладног рата, на Балкану је створена нова геополитичка ситуација. У складу са расположивим простором, у овоме прилогу ти комплексни процеси представљени су у основним цртама.

Географија. Географски, Балканско полуострво захвата југоисток Европе, између Јадранског, Јонског, Средоземног, Егејског, Мраморног и Црног мора. Уобичајено, сматра се да његову сјеверну границу, која у цјелини није ни геолошка ни етничка, чине ријеке Соча, Сава и Дунав (од Београда до ушћа). У тим границама површина полуострва износи око 520.000 km^2, а са јадранским, јонским и егејским острвима и сјеверном Добруџом (у саставу Румуније) – око 567.000 km^2. Савом и Дунавом повезано је са средњом и источном Европом, а егејским острвима и мореузима Босфором и Дарданелима – са Малом Азијом. На полуострву је пет планинских система: динарски, пиндски, родопски, балкански и карпатски. Планине не прелазе висину од 3000 м – највиши врх је Мусала на планини Рили у Бугарској (2925 м). Ријеке припадају сливовима околних мора (Јадранско, Црно, Егејско, Мраморно, Јонско) уливајући се директно у њих или као притоке Саве и Дунава. Од језера издвајају се: Скадарско (зависно од водостаја – површине од 370 до преко 500 км^2), Охридско, Преспанско, Дојранско, Островско, Тахинско и Бешичко. Географске и орографске карактеристике, као и атмосферска циркулација, условиле су разноврсност климатских области Балканског полуострва: континенталне, умјерено континенталне, суптропске, црноморске и алпске.

Становништво. Преко Балканског полуострва, повезнице Европе и Азије, током историје кретали су се разни народи. Отуда његово етничко шаренило. Планински карактер и подијељеност на мање области, омогућили су, опет, да се одрже и мање етничке групе. Балкан претежно насељавају индоевропски народи. Повремена надирања и државне организације туркијских (Хуни, Авари, Турци) и угро-финских народа (Мађари) нису оставили значајнији траг у етнолингвистичкој структури Балканског полуострва. Изузетак представља утицај турског језика, првенствено у лексици (поред турцизама, обухвата арабизме и иранизме) балкан-

ских језика. У одређењу народа и етничких група Балкана постоје велике несугласице, више у ангажованој публицистици него у озбиљној науци. Један од главних разлога за то је стварање „синтетичких нација“ у модерно вријеме, којима се конструисањем тзв. миленијумских вертикала настоји обезбиједити природна суштина. С друге стране, те нове нације углавном су у позитивноправним актима појединих држава дефинисани као конститутивни народи или националне мањине. У том смислу може се рећи да на Балкану живе јужнословенски народи (Срби, Црногорци, Бошњаци (У Црној Гори – и Муслимани, као посебна национална група), Хрвати, Словенци, Македонци, Бугари); јужнословенске етничке или етнографске групе (Горанци, Буњевци, Шокци, Торлаци, Шопи, Крашовани, Јањевци, Торбеши, Помаци, Банатски Бугари или Палћени, Југословени); западнословенски народ (Словаци); Русини (говоре западнословенским језиком, због чега се углавном сматрају посебним у односу на украјинске Русине који се сврставају или као посебан народ или као дио Украјинаца за које се у извјесној мјери још задржао назив Малоруси); романски народи и етничке или етнографске групе: Румуни, Цинцари, Власи, Мегленски Власи, Ћићи; остали индоевропски народи или групе: Грци, Албанци, Роми, Египћани, Ашкалије; Турци (припадају тзв. туркијској или турској групи народа која је дио шире алтајске заједнице); угро-фински народи (Мађари).

На Балкану доминирају словенски језици, који су огранак индоевропске групе језика. Из дуготрајних узајамних контаката између словенских и несловенских језика, као и под утицајем појединих балканских језика, развиле су се карактеристичне језичке иновације заједничке свим или неким балканским језицима (балканизми). Посебно су присутни у говорима призренско-тимочког дијалекта, а неке њихове појединости проширили су се и на највеће привредне, урбане и културне центре новоштокавских говора екавског типа.

Историја. У прошлости је Балканско полуострво називано различитим именима: Хем у античко вријеме, а затим: Илирско, Грчко, Римско, Византијско полуострво, Европска Турска, па и Илирско Тропоље. У стручној литератури њемачки географ Јохан Цојне 1809. први је употребио назив *Балканско полуострво*

по Старој планини (антички *Haemus*), коју су Турци звали *Балкан* (са значењем: „планински вијенац“). Цојне је вјеровао да је Стара планина главни планински масив полуострва, као што су Апенини на Апенинском и Пиринеји на Пиринејском полуострву. Кад је та нетачност уочена, назив се већ широко употребљавао.

Прво познато становништво Балканског полуострва били су Грци на југу, Трачани на истоку, које су приближно Морава и Вардар дијелили од Илира подијељених на многобројна племена. Грци су први формирали своје државе и покушали путем оснивања колонија (градова), претежно на морским обалама, да потчине неке балканске области. У IV вијеку прије н. е. под Филипом II и Александром Македонским проширили су власт до Дунава. У IV и III вијеку прије н. е. келтска племена са запада су важним стратешким правцима продрла у долину Неретве, а моравско-вардарском долином – у Македонију, Тракију и Грчку. Ти походи у балканској историји нису оставили много трагова. Од III до I вијека прије н. е. Римљани су завладали цијелим Полуострвом, политички га ујединили под својом влашћу и знатним дијелом романизовали старосједилачко становништво. Константиновим преношењем престонице из Рима у Византт (330) Балканско полуострво постало је средишњи дио римске империје.

Прилике на Балкану промијењене су Великом сеобом народа. Преко Дунава и Саве на полуострво су прво продрли Визиготи (375), а за њима Остроготи, Хуни, Авари и друга племена. Словени и Бугари су се у VI–VII вијеку трајно населили и, потискујући Византију са сјеверног дијела Полуострва, формирали своје државе (Бугарска, Рашка, Дукља, касније Босна). Иако је византијска држава потискивана, високи домети њене цивилизације и културе одлучујуће ће обликовати политичке, вјерске и културне прилике Балкана до турских освајања. Осим Византије, на балканске прилике тада су утицале Франачка, Угарска и Млетачка република. Почетком XII вијека, Угарска је започела борбу за Далмацију са Млетачком републиком, из које је послије три вијека изашла поражена.

Коначни расцјеп на источно и западно хришћанство (1054) битно је утицао на касније вјерско-политичке сукобе и националну диференцијацију јужнословенског свијета. Крсташки ратови

(1096–1270), „западно“ заузимање Цариграда (1204) и слабљење Византије, омогућили су уздизање словенских држава. Дукља се уздигла на ранг краљевине још 1077, Рашка (Србија) 1217. Босна 1377, док је научно спорно стицање краљевског наслова хрватског владара Томислава 925. године. Ранг царстава остварили су Бугарска у X и Србија у XIV вијеку, са тежњом да буду универзалне монархије. Централни правац српског напредовања у доба Немањића простирао се од горњег тока Ибра, преко Косова и Метохије и долине Вардара према Солуну, и даље – према Цариграду. Бугари су безуспјешно покушали да их у томе спријече. Стефан Дечански поразио их је код Велбужда (1330).

Слабљење Византије и средњовјековних балканских држава, јачање обласних господара и њихови међусобни сукоби, подударало се са напредовањем Турака Османлија. Преко Дарданела, а даље разним правцима, Османлије су од средине XIV до средине XVI вијека овладале највећим дијелом Балкана. Срушили су бугарску, византијску, српску, босанску, зетску, а 1526. и угарску средњовјековну државу. Хабзбуршки владар наслиједио је угарску круну Св. Стефана (Иштвана). Турска је инкорпорирала заузети балкански простор у свој сложени политички, социјални, вјерски и цивилизацијски систем. До краја XVII вијека хришћанске државе нису озбиљније покушавале да потисну османску Турску са Балканског полуострва. Хабзбуршка монархија господарила је његовим западним областима, успостављајући према Турској систем „војне границе“ (1530–1881). Јадранска обала била је у посједу Млетачке републике (1420–1797), изузев Дубровачке републике, која се самостално развијала уз прихватање врховне власти суверена друге државе (млетачке, 1205–1358; угарске, 1358–1526; османске, од 1458).

Поразом Турака у посљедњем њиховом покушају да заузму Беч (1683) отворено је „несазнатљиво“ Источно питање. Од тада до завршетка балканских ратова 1912–1913. трајала је и борба за ослобођење Балкана. У Бечком рату (1683–1699) аустријска војска освојила је Београд (1688), продрла до Ниша и Скопља, да би у турској противофанзиви већину тих области изгубила. Миром у Сремским Карловцима (1699) османско-хабзбуршка граница помјерена је на ријеку Саву, да би већ у сљедећем рату (1716–

1718) Аустрија загосподарила сјеверном Србијом и Посавином од Бијељине до Уне, што јој је потврђено миром у Пожаревцу (1718). Наредним аустро-турским мировним уговором у Београду (1739) Сава и Дунав поново су постале њихова линија разграничења, која није промијењена ни у посљедњем аустро-турском рату (1788–1791). Уговором у Кампоформију (1797) Аустрија је наслиједила Далмацију од декретом укинуте Млетачке републике. Наполеонова Француска је 1809. на простору Корушке, Крањске, Горице, Трста, Истре, Хрватске, Војне крајине, Далмације (обухватајући и простор некадашње Дубровачке републике, такође декретом укинуте 1808) успоставила *Илирске провинције,* у којима је увела доста револуционарних новина у духу социјалног и културног прогреса. Одлукама Бечког конгреса (1815) ове области припале су Аустрији.

Почетком XVIII вијека Русија је постала активан чинилац балканских збивања. Тиме су балкански народи изашли из уског круга аустро/млетачко-турских сукоба и интереса и ушли у шири простор европске политике. До средине XIX вијека, уз Хабзбуршко царство најистакнутији учесник у Источном питању, Русија је водила честе ратове против Турске (1711, 1736–1739, 1767–1774, 1787–1792, 1806–1812, 1828–1829, 1877–1878) који су се увијек одражавали и на балканске прилике. Русија је у XIX вијеку директно подржавала ослободилачке покрете Срба, Грка и Бугара. Покровитељ православног становништва у Турском царству била је 1774–1856. године. Кримски рат (1853–1856) био је прекретница – западне католичке државе као турски савезници поразиле су Русију и интензивније се почеле ангажовати у балканске прилике. Како је рјешење Источног питања претпостављало потискивање Турске са Балкана, саставни његов елемент били су договори о подјели Балкана на интересне сфере и израстање балканских народа у субјекте историје. Године 1782. руска царица Катарина II и аустријски цар Јосиф II споразумјели су се да би западни дио Балкана са највећим дијелом српских земаља требало да припадне Аустрији, док је Русија у источном дијелу намјеравала да обнови Византију под управом руског принца („грчки пројекат“ Катарине II). Аустро-руски преговори крајем XVIII вијека о интересним сферама на Балкану претходили су каснијим, са различитим актерима.

Током Велике источне кризе (1875–1878), Рајхштатским споразумом (1876) и Будимпештанским конвенцијама (1877) Русија је пристала на аустроугарску окупацију Босне и Херцеговине, уз услов остваривања преовлађујућег утицаја на истоку Балкана. Убрзо су западне земље осујетиле руски план рјешења балканског питања предвиђен Санстефанским уговором (март 1878). Одлукама Берлинског конгреса (јун–јул 1878) Аустроугарска је у склопу пангерманског плана „продора на исток“ снажно закорачила на Балкан. Тада потиснута, Русија се активно у балканска питања укључује тек с почетком балканских ратова (1912–1913).

На унутрашњем плану, у процесу тзв. „атлантских револуција“, поједини балкански народи покренули су националноослободилачке револуције и створили националне државе. Исходиште борбе за независност Балкана је Српска револуција (1804–1830) на коју се настављала Грчка револуција (1821–1830). Развијањем раније стечене аутономије, у Црној Гори, око Митрополије цетињске, стварао се још један српски државотворни центар. Визију *Славеносерпске државе* изложио је митрополит Петар I почетком XIX вијека. У позадини *Нечертанија* (1844), плана стварања јужнословенске државе око Србије, поред осталог, налазио се британски интерес за потискивање руског утицаја са Балкана. Пољска емиграција је у уједињеној јужнословенској држави видјела савезника у ослобађању Пољске од аустријске и руске власти. Аустроугарска окупација (1878) и анексија (1908) Босне и Херцеговине представљале су историјски пораз српског националног покрета. Интереси великих сила укрштали су се са процесом стварања националних држава на Балкану у XIX вијеку: Грчке, Србије, Црне Горе, Бугарске, 1912. Албаније, да би након Другог балканског рата Турској преостала Источна Тракија са Цариградом. Пораз у рату против Турске (1919–1922) на крају је онемогућио реализацију грчке *Мегали идеје* из 1844 (за коју је упориште тражено и у далекој историји) о обједињавању свих „грчких земаља“ у једну државу. Једна од посљедица овог грчко-турског рата било је и масовно премјештање муслиманског становништва са Балканског полуострва у Малу Азију, док се око милион Грка расељавало у супротном правцу. Знатно је измијењен етнички и вјерски састав тог дијела Полуострва.

Послије Првог свјетског рата (1914–1918) балканска карта поново је прекројена. Бугарска је изгубила излаз на Егејско море у корист Грчке, те мања подручја у корист знатно увећане Румуније и новостворене Краљевине СХС (од 1929 – Краљевине Југославије). У Другом свјетском рату силе Осовине окупирале су Албанију, Грчку и распарчале Југославију, у којима су се развијали герилски покрети. Преговори Черчила и Стаљина у Москви октобра 1944. о интересним сферама оставили су извјесног трага на каснију геополитику Балкана. Послије рата, са мањим територијалним корекцијама, у Југославији, Албанији, Бугарској и Румунији успостављен је социјалистички систем, док је послије грађанског рата Грчка остала на путу капиталистичког развоја. Хладноратовска подјела манифестовала се и у балканској геополитици: Грчка и Турска од 1952. године чланице су НАТО савеза, док су Варшавском пакту припадале Бугарска и Албанија (до 1968). У вези са рушењем Берлинског зида (1989), урушавањем социјализма, распадом Варшавског пакта (1991) промијењени су системи власти и организација друштва у Албанији, Румунији, Бугарској, Југославији (која је разбијена на посебне државе међународном војном интервенцијом и низом сукоба у јединственом грађанском рату 1991–1999). У тим земљама одржани су први вишестраначки избори послије Другог свјетског рата. Према правним мишљењима тзв. Бадентерове комисије (1991–1993), СФРЈ је престала да постоји, док су границе њених федералних јединица проглашене за државне. Савезна Република Југославија, основана 1992, прерасла је уз међународно посредовање 2003. године у Државну Заједницу Србија и Црна Гора. Престала је да постоји 2006. године, када је послије одржаног референдума Црна Гора прогласила независност. Тренутно, 2014. на Балканском полуострву налазе се државе: Грчка, Бугарска, Албанија, Србија, Македонија, Босна и Херцеговина (Дејтонским споразумом 1995. године подијељена на Републику Српску и Федерацију БиХ, док је међународном арбитражом 1999. успостављен дистрикт Брчко као кондоминијум), Црна Гора, Хрватска (највећим дијелом). Источна Тракија налази се у саставу Турске, Сјеверна Добруџа у Румунији, док традиционална литература у балкански простор убраја и јужни дио Словеније и тршћанску област у Италији. Међународно војна и цивилна управа (од 1995) са широким овлашћењима и реално

непостојећом одговорношћу de facto је Босну и Херцеговину свела на ниво протектората. Међународна војна и цивилна управа установљена је и на Косово и Метохију (1999) послије 78-дневног НАТО бомбардовања Савезне Републике Југославије. Албанске власти једнострано су 2008. године прогласиле независност Косова и Метохије од Србије под именом Република Косово (без стварне надлежности у њеном сјеверном дијелу које већински насељава српско становништво). До 2014. године балканске чланице Европске уније (основане 1992) су Грчка, Словенија, Бугарска, Румунија и Хрватска, а уз Албанију су и чланице НАТО.

Религија и вјерски односи. На балканска збивања одлучујуће су утицали вјерски односи. За разлику од већине европских друштава у којима се нација формирала преко стандардизације језика, на балканском простору религија је представљала основ националног идентитета. Палеобалканско становништво дијелом је христијанизовано прије словенског насељавања. Епископска сједишта постојала су у више балканских градова. Рано хришћанство на Балкану, као и другдје, нашло се на удару власти античког Рима, када су страдали многи борци за вјеру. У IV вијеку, у тежњи за интеграцијом разнородне државе, хришћанство је уздигнуто на ниво равнопправне (313) а затим и државне (380) религије. На Другом васељенском сабору (381) установљен је статус епископа константинопољског као епископа Новог Рима, по части одмах иза епископа римског под чијом се јурисдикцијом тада налазио већи дио Балканског полуострва, јер је и провинција Илирикум припадала западном дијелу Царства. Дијелом је таква црквена организација разрушена током сеобе народа. Готи, а затим Авари и Словени, разорили су многа црквена сједишта и храмове. Христијанизација Јужних Словена била је дуг и сложен процес, у којем је велику улогу имала мисија „словенских просвјетитеља“, браће Ћирила и Методија. У другој половини IX вијека прихваћена је христијанизација Бугара и Срба, и поред које су се рецидиви ранијих паганских вјеровања одржали до најновијег времена. На простору Грчке, на којем се хришћанство сусрело са политеизмом, грчком филозофијом и науком, епископије су успостављене још у античком времену.

У црквено-јуридичком погледу на Балкану су се преплитале јурисдикције Константинопоља (Цариграда) и Рима. Јурисдикција

и црквено-административни односи прилагођавани су државним организацијама и њиховим промјенама. Цариградски „васељенски“ патријарх, први међу једнакима у православном свијету, данас има јурисдикцију над епархијама у Турској, Светом Гором, острвима Додеканез и Крит и грчком дијаспором. У самој Грчкој, успостављањем монархије (1830) проглашена је црквена независност 1833. године, коју је Цариград признао 1850. уз услов да предсједник синода буде „архиепископ атински и цијеле Грчке“. Из претходне јурисдикције Цариградске патријаршије издвојила се 870. године архиепископија у Бугарској, коју је кнез Симеон (893–927, цар од 913) крајем своје владавине уздигао на ранг патријаршије. Укинуо ју је, као и царство, византијски цар Јован Цимискије 971. и њене епархије припојио Цариградској патријаршији, а 1018. у вези са сломом Самуилове државе, цар Василије II Бугароубица потчинио је ове просторе у црквеном погледу Охридској архиепископији, чијег је поглавара цар постављао. Крајем XII и почетком XIII вијека обновљена је бугарска црква у рангу архиепископије, којој је никејски патријарх Герман II (1222–1240) признао патријаршијски ранг са сједиштем у Трнову. Трновску патријаршију султан Бајазит 1393. године потчинио је Цариградској патријаршији. Султанским ферманом 1870. васпостављена је Бугарска егзархија (на хиљадугодишњицу оснивања архиепископије), коју је Цариградска патријаршија признала тек 1945. године. На ранг патријаршије уздигнута је 1953, што је Цариград прихватио 1961. године. Православна црква у Албанији осамостаљивала се издвајањем из Цариградске патријаршије. Аутокефалија јој је призната томосом из 1937. године. Тридесет година касније законом је забрањено јавно исповиједање вјере, уништена црквена хијерархија, која је обновљена 1991. године. Црквена организација на простору данашње Румуније постојала је још у IV вијеку. Касније се она налазила под јурисдикцијом Охридске архиепископије и Трновске патријаршије. Влашка митрополија установљена 1359, била је у канонској зависности од Цариградске патријаршије до почетка 18. вијека, а касније су Влашка и Молдавија признавале руску црквену јурисдикцију. Након уједињења Влашке и Молдавије (1859) помјесна црква прогласила се 1865. аутокефалном, што је Цариградска патријаршија признала 1885. године. Одлуком Светог синода 1925. уздигнута је на ранг патријаршије. Једина је

православна црква која употребљава романски језик у литургији. Српска православна црква уздигнута је на ранг архиепископије 1219, а на ранг патријаршије – у вези са проглашењем Српског царства – 1346. године. Турске османске власти укинуле су је у трећој деценији XVI вијека, припојивши њене области Охридској архиепископији. Обновљена је у рангу патријаршије 1557, а опет укинута 1776, када је простор њене јурисдикције у Турском царству (са изузетком митрополије црногорско-приморске) потпао под Цариградску патријаршију. Већина епископа били су Грци – фанариоти. Митрополија карловачка, са сједиштем у Сремским Карловцима, уздигнута је 1848. на ранг патријаршије, док је митрополија београдска 1879. добила аутокефалност. Уједињење покрајинских цркава у обновљену Пећку патријаршију услиједило је 1920, послије стварања Краљевине СХС. Тај чин томосом је признала Цариградска патријаршија. Из састава СПЦ издвојила се 1967. године „Македонска православна црква“, која је до данас остала канонски непризната. Себе сматра насљедницом древне Охридске архиепископије, која је у рангу патријаршије била основана у другој половини X вијека. Са падом Самуиловог царства почетком XI вијека сведена је на ранг архиепископије, коју су турске османске власти укинуле 1767. и простор њене јурисдикције припојиле Цариградској патријаршији. Одредбама султанског фермана 1870. дио њених епархија нашао се под управом Бугарске егзархије. Послије балканских и Првог свјетског рата и укидања Бугарске егзархије у Вардарској Македонији, епархије некадашње Охридске архиепископије присаједињене су уједињеној Српској православној цркви у Краљевини СХС. Према тзв. Нишком споразуму из 2002. године установљена је Православна охридска архиепископија као аутономна црква под јурисдикцијом СПЦ. Она је једина канонски призната православна црквена организација у Македонији, којој – с друге стране – македонске државне власти нису дозволиле регистрацију.

Балканско полуострво, са Иберским и Апенинским, било је подручје трајнијег историјског сусрета хришћанства и ислама у Европи. Исламско присуство на Сицилији (IX–XI вијек) и у Шпанији (VIII–XV вијек) окончала је хришћанска реконквиста, која није избрисала тамошњу импресивну исламску културну и

цивилизацијску заоставштину. На Балкану је, с друге стране, ислам „остао жив“ и послије повлачења Османског царства, државе са чијим освајањима је пренијет на европско копно. Балканско полуострво тако је јединствен примјер хришћанско-исламске коегзистенције у Европи, ако се изузму поједине европске државе, некадашње колонијалне силе, у којима су створене заједнице исламских имиграната (у првом реду Француска и Велика Британија). Балкански ислам превасходно је сунитски, ханефитске правне школе, који није искључивао дјеловање појединих дервишких редова (тариката). Уз одређене политичке, социјалне, економске, образовне, демографске и друге претпоставке, ненасилно и рјеђе директно насилно исламизација се одвијала током читавог периода турске владавине на Балкану. Најинтензивнија је била у XV и XVI вијеку у вези са ширењем и стабилизацијом османске власти, а просторно – на територији данашње Босне и Херцеговине, областима насељеним албанским становништвом, дијеловима Македоније и Бугарске. У Румунији исламизација није оставила значајнијег трага, док су се са простора данашње Мађарске и Славоније муслимани углавном повукли са османском влашћу крајем XVII вијека. У модерно вријеме, балкански муслимани су: 1. домаће исламизирано становништво, далеко најбројније (Албанци, Бошњаци, Помаци, Торбеши, Горанци, па и Муслимани); 2. етнички Турци, који су послије османског повлачења остали на Балкану, углавном у градовима и мањим насељима Македоније, Косова и Метохије, Тракије и Добруџе. Бројчано су занемарљиве етничке групе које су у одређеним периодима османске управе насељаване на Балкану (Черкези, Татари).

Муслимани Албаније признавали су духовни суверенитет истанбулског шејх-ул-ислама до 1923, када су се на сабору у Тирани осамосталили. Предводи их велики муфтија. У Другом свјетском рату, током њемачке управе (1943–1944) оформљено је ново управно тијело, Улема меџлис. Поред сунитског ислама, међу Албанцима је раширен бекташијски дервишки ред. Послије забране дервишких редова у Турској (1925) Тирана је постала свјетски бекташијски центар. Религија је у Албанији званично укинута 1967, да би са политичким промјенама послије 1990. наступила обнова вјерског живота.

С обзиром на географски положај, већ с почетком турских освајања значајно је промијењена етничка структура становништва Бугарске. У источне крајеве масовно се насељавало турско и татарско становништво. Исламизирани Бугари који су задржали језик и многе раније обичаје, познати су под именом Помаци. У односу на турско градско становништво и земљопоседнике, Помаци, претежно сељаци и пастири, доживљавани су као „другоразредни муслимани“, а касније – у независној Бугарској – као „другоразредни Бугари“. Послије Кримског рата (1854–1856) османске власти населиле су у Бугарску око 80.000 Черкеза и око 100.000 Татара. Између 1876. и 1885. године у Турску су се масовно исељавали Черкези, Турци, Татари и Помаци, а тај процес настављен је смањеним интезитетом и послије Другог свјетског рата. Од 1984. одвијала се кампања бугаризације и атеизације Турака и Помака. До најновијег времена вјерски односи у Бугарској оптерећени су тешким насљеђем прошлости. На челу исламске заједнице у Бугарској налази се велики муфтија са сједиштем у Софији.

Сплет грчко-турских односа, претежно затегнутих, одлучно је утицао на положај муслиманске заједнице у Грчкој. Послије грчко-турског рата (1919–1923) из Турске су у Грчку депортовани скоро сви Грци (изузев оних из Истанбула), а у супротном правцу кренуло је око пола милиона Турака. Значајнија муслиманска групација, углавном етнички Турци, остала је у Западној Тракији, уз загарантована вјерска права. Врховни вјерски ауторитет је главни муфтија у Комотинију.

На простору бивше Југославије турска власт најдуже се одржала у оним областима у којима је најприје успостављена (Македонија, Косово и Метохија, Рашка област или Санџак). Управо је у тим областима и у Босни и Херцеговини исламизација била најинтензивнија. До средине XVII вијека доминантни социјално-економски мотиви чинили су тај процес у знатној мјери спонтаним, да би се са продубљивањем кризе Османског царства он одвијао у клими израженијег притиска, напетости и неизвјесности. Повлачење Царства према истоку пратило је исељавање муслиманског становништва. Осим извјесног броја етничких Турака, остало несловенско муслиманско становништво скоро се у потпуности

иселило са простора бивше Југославије. У Србији је указом кнеза Михаила Обреновића 1868. призната слобода исповиједања ислама. Одлуком Берлинског конгреса 1878. Црна Гора је обавезана на очување вјерских и имовинских права муслиманског становништва. Та одредба је првенац у заштити људских права у међународноправној дипломатској пракси. У Босни и Херцеговини послије 1878. аустроугарске власти контролисале су вјерско организовање муслимана и управљање њиховим вакуфима. На челу заједнице били су реис-ул-улема и четворочлана меџлис-улема. Муслимански поданици су 1909, послије дуже борбе, изборили вјерску и вакуфско-меарифску самосталност. У Краљевини СХС паралелно су постојале двије исламске вјерске заједнице: 1. за Србију (са Косовом и Македонијом) и Црну Гору, на челу са муфтијом са сједиштем у Београду; 2. за Босну и Херцеговину, Хрватску, Славонију, Далмацију и Словенију на челу са реис-ул-улемом са сједиштем у Сарајеву. Јединство је установљено 1930, када је донесен Устав Исламске вјерске заједнице (ИВЗ). Предводио ју је реис-ул-улема са сједиштем у Београду. У Другом свјетском рату муфтија јерусалимски ел-Хусеини заговарао је свјетску муслиманску државу са аутономном Босном у њеном оквиру. Панисламизам је почињао у Босни током српског устанка 1875–1876, а његови рецидиви манифестовали су се на истом простору и послије Другог свјетског рата, а посебно у процесу разбијања југословенске државе. У социјалистичкој Југославији раздвојене су црква и држава. Од 1947. до 1990. донијета су четири устава ИВЗ, која се од 1969. назива Исламска заједница (ИЗ). Тада је њен највиши орган управе био Врховни сабор, чији је извршни орган било Врховно исламско старешинство у СФРЈ са сједиштем у Сарајеву. Врховни вјерски поглавар био је реис-ул-улема. Уставом ИЗ 1990. Врховно старешинство преименовано је у Ријасет, мандат реис-ул-улеме ограничен је на осам година, а уведена је функција главног имама.

Године 2014. „исламска заједница“ на челу са реис-ул-улемом или муфтијом остала је најчешћи облик организовања балканских муслимана. Исламска заједница Босне и Херцеговине, на челу са реис-ул-улемом, обухвата и муслимане Хрватске, Словеније и Санџака, које предводе муфтије. Исламску заједницу Србије предводи муфтија, исламске заједнице Црне Горе и Македоније

реис-ул-улема, а исламске заједнице Румуније, Бугарске, Косова и Албаније главни муфтија. Ове заједнице формиране су након повлачења Османлија са балканског простора. Признавале су Истанбулски мешихат до укидања калифата (хилафета) 1924, изузев заједнице у Албанији која се отцијепила 1923. године.

Римокатолицизам доминира у Хрватској и Словенији (ако се и она или њен дио убраја у балканске земље). У извјесној, већој или мањој мјери присутан је и у земљама са већинским православним или муслиманским живљем. Христијанизовани из Рима, Хрвати су доспјели у зону западне културе. На три „сплитска сабора“ (925, 927–928, 1060) потиснуто је и забрањено богослужење на народном, словенском језику, као и рукоположење кандидата који не знају латински језик. У каснијем мисионарском и прозелитском раду Римске курије, највишег органа Свете столице, важну улогу имала је Конгрегација за пропаганду вјере, основана 1622, која је 1967. преименована у Конгрегацију за евангелизацију народа. Почетком XXI вијека Католичка црква на Балкану организована је кроз мрежу метрополија, надбискупија, бискупија и жупа. Након признања новостворених држава насталих разбијањем СФРЈ, Света столица је као сталне установе Католичке цркве декретима утемељила Хрватску бискупску конференцију (1993) и Бискупску конференцију БиХ (1994). Врховни примат Католичке цркве признају и унијати (грркокатолици), организационо углавном везани за Крижевачку бискупију, основану још 1777. године.

Протестантизам се није значајније утемељио на балканском простору. Јеврејска насеља на Балканском полуострву постојала су још у старом и средњем вијеку. Знатно су се увећала у XV и XVI вијеку, када су турске власти прихватиле јеврејске избјеглице које су бјежале од прогона инквизиције у Шпанији и Португалији. Јевреји су се истицали као трговци, допринијевши успону османске економије. У Другом свјетском рату били су изложени тешком погрому и скоро потпуном физичком уништењу, посебно у Независној Ддржави Хрватској. Послије рата рад јеврејске заједнице у Југославији координисао је Савез јеврејских општина, који се ангажовао и на одласку Јевреја у Израел. Доста Јевреја емигрирало је у Израел и током ратних дешавања 90-их година XX вијека.

Према процјенама, почетком XXI вијека на Балкану је живјело око 50 милиона становника. Већина је припадала православљу; око 30% исламу, а нешто преко 10% католичанству. Мање од 5% односи се на Јевреје (јудаисте), протестанте, атеисте, припаднике разних праваца и секти на основама хришћанства, јеврејства и оријенталних култова.

Савремена геополитика. Подјела Царства на Западно и Источно крајем IV вијека (395) окосница је каснијих спекулација о сусрету и сукобу западне и источне цивилизације на њиховом граничном простору током ријеке Дрине. Знатно касније, супротстављени интереси великих сила и самих балканских народа онемогућили су реализацију идеја балканског споразумијевања у духу начела *Балкан балканским народима*. У различитим геополитичким околностима и под спонзорством одређених великих сила, склапани су споразуми Србије са Црном Гором (1866), Грчком (1867) и Румунијом (1868), између Србије, Црне Горе, Бугарске и Грчке (1912–1913), Југославије, Румуније, Грчке и Турске (1934), Југославије, Грчке и Турске (1954). Послије балканских ратова, а посебно атентата у Сарајеву 1914, тог „првобитног гријеха Балкана“, нарочито је дио западне геополитичке мисли на Балкан почео гледати као на жариште ширих сукоба. Дио те идеологије је и став да балкански народи (са изузетком Грка) нису способни да самостално изграђују вриједности цивилног друштва и да је неопходно да их окупља шира државна или геополитичка организација. Израстање Турске у водећу силу исламског свијета праћено је и настојањима да се обнови мисија некадашњег Османског царства (неоосманизам). Још су жива и размишљања о обнови хабзбуршке средње Европе. Аустроугарска монархија из времена када су је савременици оцјењивали као историјски анахронизам (почетак XX вијека), сто година касније сагледава се чак и као предшасник Европске уније (ЕУ). Тако би Балкан у неком будућем времену опет могао постати простор сусрета исламског „зеленог појаса“ и католичке средње Европе.

Стигматизација Балкана (*балканизам*, *балканизација*) како послије 1914. тако и крајем XX вијека, транспонована је углавном на Србе. Проистиче из ставова западних геополитичара да су Србија и Срби важни савезници Русије у Европи и као такви

сметња реализацији геополитичких пројеката појединих западних земаља. Не само због негативног призвука, у новије вријеме термин Балкан чешће се замјењује новом геополитичком одредницом: *Југоисточна Европа.* Нема јасно дефинисане границе, али се уобичајено сматра да су оне нешто шире од балканских. *Пакт за стабилност Југоисточне Европе,* основан међународним залагањем 1999, обухвата поред балканских земаља (изузев Грчке) и Словенију, Мађарску, Молдавију, Румунију и Турску у потпуним њиховим границама. Пакт је 2008. прерастао у Савјет за регионалну сарадњу.

Геополитичког карактера је и одредница *Западни Балкан,* под којом се углавном подразумијевају балканске земље које нису чланице Европске Уније (ЕУ). У том смислу, Западни Балкан обухвата Албанију и земље бивше Југославије, изузев Словеније. *Западни* Балкан посматра се као „јединствена регија“ и тако представља дио глобализацијских стремљења ЕУ и њених настојања да се прошири на исток. На иницијативу Француске и Велике Британије, у Загребу је 2000. одржан први самит ЕУ са „земљама Западног Балкана“. То је био први такав самит изван ЕУ. Пријем Хрватске у ЕУ није одагнао раније страхове о стварању „нове Југославије“. Хрватски предсједник Фрањо Туђман иницирао је доношење уставних одредби којима се забрањује и покретање поступка за приступ евентуалним таквим асоцијацијама. Самит из 2000. у дијелу јавности и политичког естаблишмента доживљен је као гурање Хрватске у западнобалканску заједницу држава, односно „рестаурацију Југославије“.

Балканско полуострво, историјско раскршће и распеће, зона производње ”вишка историје” и укрштања цивилизација и аспирација, почетком трећег миленијума и даље је расцјепкано ”буре барута” које преживљава бурну историјску и геополитичку транзицију, сањајући о сарадњи балканских народа и изградњи демократских и стабилних друштава.

ЛИТЕРАТУРА (избор)

Књига о Балкану I–II, Београд 1936, 1937;

ВладимирЋоровић, *Борба за независност Балкана,* Београд 1937;

Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Zagreb 1975;

Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918,* 1–2, Београд 1989;

Антонина Желязкова, *Разпространение на исляма в западнобалканските земи под османска власт XV-XVIII век*, София 1990;

Ђоко Слијепчевић, *Историја СПЦ* 1–3, Београд 1991;

Trajan Stojanović, *Balkanska civilizacija*, Beograd 1995;

Trajan Stojanović, *Balkanski svetovi: prva i poslednja Evropa,* Beograd 1997;

Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану (зборник радова), Београд 1998;

Marija Todorova, *Imaginarni Balkan,* Beograd 1999;

Раде Давидовић, *Регионална географија Европе,* Нови Сад 1999;

Јован Цвијић, *Сабрана дела,* Београд 2000;

Xavier Bougarel, Nathalie Clayer (ed.), *Le nouvel islam balkanique. Les musulmans, acteurs du post-communisme 1990–2000*, Paris 2001;

Стеван К. Павловић, *Историја Балкана 1804–1945,* Београд 2004;

Дарко Танасковић, *Неоосманизам – Повратак Турске на Балкан*, Београд 2011.

Желько Вуядинович

ОНТОЛОГИЯ БАЛКАНОВ

РЕЗЮМЕ

„Мощная онтология“ Балкан включает в себя их географию, историю, демографию, обстоятельства в связи с языками и религиями в их более чем сложном, богатом и динамическом историческом развитии. Эти процессы существенно сформировались скрещенными и часто противопоставлеными интересами великих держав. Балканы являются местом развития „сектантского“ типа национализма, территорией, где некоторые нации сформировались на религионзной нетерпимости. После Балканских войн (1912–1913) и Первой мировой войны (1914–1918), стигма Европы на Балканы стала более подчеркнутой, особенно ее западной и центральной частях, которые в настоящее время в этом, в основном, стали последователями Соединенных Штатов Америки. Эта стигма, между прочим, подкреплялась неприемлемыми тезисами о цивилизационной и культурной неполноценостях баканских народов, в первую очередь – православных, за исключением греков. Территория Балкан в „балканистическом дискурсе“ переобразована из источника европейской цивилизации в „внутреннюю непохожесть“ Европы. В процессе рекомпозиции глобальных международных отношений после холодной войны, на Балканах создана новая геополитическая ситуация. Балканский полуостров, историческое распутье и распятье, зона производства „избытка истории“ и пересечения цивилизаций и стремлений, и в начале третьего тысячелетия, по-прежнему – разрозненная «пороховоя бочка», которая отживает турбулентный исторический и геополитический переходы, мечтая о сотрудничестве балканских народов и учережении демократических и стабильных обществ.

В этом тексте, эти сложные процессы представлены в общих чертах.

Ключевые слова: *Балканы, Балканский полуосторв, география Балкан, история Балкан, демография Балкан, религии Балкан, геополитика Балкан, балканизм и балканизмы, стигматизация Балкан, Юго - Восточная Европа.*

ГРАЂА ИЗ КУЛТУРНЕ ПРОШЛОСТИ

Младен Шукало

ПОЗОРИШНА КРИТИКА БРАНКА ЗАГОРЦА

Позоришна критика у Бањој Луци има идентичан пут као и настанак самог позоришта. Како је основано без иоле значајнијих предуслова (традиције) који би му, у зачетку, обезбјеђивали нормалан живот, свакако да је била присутна извјесна бојазан за његову будућност. Зато није нимало чудно што су први позоришни критичари стигли у Бању Луку из већих центара, заједно са свеукупним особљем новог театра, јер је требало начинити огроман скок – створити језгро публике из масе становништва која није била навикнута на ову врсту умјетности – а писаном рјечју се ту могло и морало много постићи.

Интересовања за позориште до 1930. године минимална су, јер од спорадичних гостовања и пригодних „забава“ што их приређују разноразна аматерска друштва није се могло очекивати ништа више од тренутачне атрактивности, а камоли заинтригираност људи од пера да се посвете овом облику људског казивања.

Први позоришни критичар у Бањој Луци, Божидар Весић, који је истовремено обављао и дужности уредника *Службеног листа Врбаске бановине* (послије *Врбаске новине)* и касније часописа *Књижевна Крајина,* као и дужност драматурга Народног позоришта Врбаске бановине (1930-1933), стигао је из Београда – са дужом књижевном и преводилачком каријером. Литерата по природи (позоришну умјетност је и познавао кроз књижевни аспект), Весић је практично установио облик приказивања представа: књижевнолитерарни предложак суштина је сценске умјетности, док су сви остали елементи (заправо највише глума, јер су режија, сценографија, музика, занемарени у највећем дијелу текстова скоро као непостојећи) само у функцији “оживљавања”, преношења, тумачења оног што је написано, оног што је пишчево – и такав облик критике ће дуго опстојати у бањалучким приликама. Такве околности нису могле да створе разноврсност тумачења извјесних позоришних догађаја и све разноликости међу појединцима, позо-

ришним критичарима или боље речено приказивачима, настајале су као разлика у тумачењу књижевног предлошка, а тиме и глумачке игре која је искључиво посматрана импресионистички.

Тај, да га назовемо „весићевски“ облик/метод позоришне критике исти је каквог ће неколико година касније примјењивати у својим текстовима и Бранко Загорац[1].

Шта је Загорца привукло позоришној умјетности и да даје, у релативно кратком временском раздобљу, своју ријеч о њој – тешко је закључити, поготово што осим неколицине приказа представа ништа не свједочи о његовом афинитету према сценском казивању. Да ли је он ускочио у тренутачну празнину, јер је Весић прије тога напустио Бању Луку, а званични, и с најдужом традицијом, лист у Бањој Луци остао без рецензента? Или су се прикази појавили као извјестан револт због врло честог неангажованог тумачења позоришних дјела, а тиме и глумачке умјетности? Услови који су довели до појаве његових текстова можда у суштини нису ни битни, поготово што је Загорац објавио тек тринаест приказа у *Врбаским новинама* (девет на почетку сезоне 1933/34. године[2] и четири на крају сезоне 1934/35[3]), као и један текст у којем су обједињена три приказа премијера у часопису *Развитак* (из сезоне 1935/36. године)[4].

Као што је напријед речено, позоришна критика Бранка Загорца не доноси никакве методолошке новине у приступу представи. И за њега је суштина позоришне умјетности, позоришне представе, садржана у литерарној основи, која ће својим карактером одређивати опредјељење према себи. Загорца, у свеукупности сценско-умјетничког казивања и приказивања, не занима ништа што није у потпуној функцији тумачења писане ријечи, ништа што живи својом аутохтоношћу као облик изражавања и када не одудара или чак да и искаче из цјеловитости представе као својеврсног, особеног нивоа знакова и значења. Он не прихвата литературу као покретач позоришне умјетности, као контуру на којој се треба градити нови и другачији умјетнички исказ. А када посматра, углавном, паушално оцјењује, без обзира да ли је његов властити став позитиван или негативан. Другим ријечима, он нити хоће нити жели да се издигне изнад позиције гледаоца да би онда тежио особеном тумачењу виђеног, односно да би трагао за новим смисленим вреднотама.

[1] Бранко Загорац (Кадина Вода, Стричићи, 1897 – Јасеновац, 1941) прошао је кратак и мукотрпан животни пут. Као сиромашни ђак сарајевске Трговачке академије, у жељи да својим несретним сународницима помогне, прикључује се младобосанском покрету. Посљедица је – суђење са Гаврилом Принципом и друговима због атентата на престолонасљедника Франца Фердинанда. Три године робије током Првог свјетског рата проводи дјелимично у зеничкој казниници, а већим дијелом у Терезијенштату, гдје је скончао и Гаврило Принцип. Послије рата, наставља школовање у Загребу и Прагу. Од анархистичких идеја нове видове револуционарне борбе тражи у марксистичкој идеологији. По завршетку школовања, највећи дио живота проводи у Бањој Луци, гдје је, због комунистичке дјелатности, стално на удару власти и полиције. Прогоне га у разна забита мјеста, али његов немирни дух се нигдје не смирује. Почетак Другог свјетског рата затиче га у Фочи, гдје након априлског слома Краљевине Југославије активно учествује у припремању и организовању устанка. Усташе га хапсе и спроводе у логор Јасеновац, гдје ће трагично завршити у познатим усташким божићним баханалијама 1941. године. Објавио је неколико десетина приповиједака, које је касније скупио Ризо Рамић и објавио под заједничким насловом *Село на Крајини* (Свјетлост, Сарајево, 1958).

Међутим, оно што скреће пажњу на Загорчеве позоришне приказе, у духу са претходним опаскама, није тумачење драмске књижевности (литературе), већ став према њој, који је необичан и у раскораку са карактером листа у којем су објављивани *(Врбаске новине* службени су гласник којег издаје Краљевска банска управа Врбаске бановине), а тај став је никао из марксистичког идеолошког опредјељења. Међутим, колико је јасан у изношењу одређеног става, толико је у констелацији самих ставова врло често западао у дијаметралне супротности. Прије свега, његово познавање књижевности и књижевних токова (да се и не говори о позоришним), како домаће тако и стране, заиста је минимално[5], јер осим појединих руских/совјетских писаца[6] или одређеног круга (веома уског) домаћих стваралаца – сви остали литерарни видици су му непознаница и измичу му чак дотле да износи неколицину материјалних грешака. Није толико чудно што слабо познаје безначајне талијанске комедиографе који за себе нису осигурали мјесто ни у властитој националној књижевној историји[7], већ је чудније да не познаје довољно Јарослава Хашека[8] чије је име и дјело већ увелико жњело славу и ван чешких граница, а баш у вријеме када Загорац борави у Прагу као студент.

Напротив, када су у питању Мирослав Крлежа, Бранислав Нушић, Јосип Косор, па и Петар Петровић Пецијa, његово познавање не завршава се само на њиховом стваралаштву, већ износи и одјеке тог истог стваралаштва у другим срединама. Такав несразмјеран однос познавања и непознавања, донекле је и посљедица његовог става о функцији не само књижевности већ и уопште умјетности[9], а сматрао је да све оно што је неангажовано (с марксистичких позиција) нема и задовољавајуће умјетничке вриједности, па је и неважно да би се човјек тиме шире упознавао. (То у ствари не може да оправдава многа његова непознавања која се не могу искључиво сврставати у категорије ангажовано/неангажовано.)

Као већ зрео марксиста, Загорац Крлежину драму „Господа Глембајеви“ посматра као дјело које приказује „сав онај живот/једне средине при пропадању“, а за Леона каже да је „тачна слика неурастеника и интелигента загађеног насљедством свијета који пропада“. Пишући о комедији Бранислава Нушића „УЈЕЖ“, тврди

[2] „Патриота. Написао Алфред Најман“, *Врбаске новине*, 5. септембар 1933, година IV, број 198, стр. 4; „Пожар страсти од Јосипа Косора“, *ВН*, 23. септембар 1933, IV, 214, 3; „Узоран муж од Ц. Хопвуда“, *ВН*, 26. септембар 1933, IV, 216, 4; „»Квадратура круга« од Валентина Катајева“,*ВН*, 29. септембар 1933, IV, 219, 3; „»Он и његова сестра« од Б. Бухбиндера“, *ВН*, 6. октобар 1933, IV, 225, 3; „»Добри војник Швејк« од К. Хашека“, *ВН*, 13. октобар 1933, IV, 231, 3; „»Мала Бираги« од Фороаролиа“, *ВН*, 10. октобар 1933, IV, 228, 3; „»Балтазар« од Леополда Маршана“, *ВН*, 20. октобар 1933, IV, 237, 3; „»Мрак« од Пецијe Петровића“, *ВН*, 24. октобар 1933, IV, 240, 3.

[3] „»Големанов« од Стефана Костова“, *ВН*, 5. април 1935, VI, 673, стр. 2; „David Koperfild“, *ВН*, 17. април 1935, VI, 683, 2, „Mala Floramye. Opereta u tri čina od Ive Tijardovića“, *ВН*, 3. мај 1935, VI, 695, 3; „Tuđe dete od Švarkina“, *ВН*, 12. мај 1935, VI, 703, 2.

[4] „Позоришни преглед“ [приказ три представе: „Господа Глембајеви“ М. Крлеже, „УЈЕЖ“ Б. Нушића и „Путем цвећа“ В. Катајева; стр. 409-412], *Развитак*, мјесечни социјално-литерарни часопис, Бања Лука, година II, књига 1, бр. 11-12/1935.

[5] О томе Ризо Рамић, аутор за сада јединог текста о Бранку Загорцу, пише: „Невелико му је литерарно знање, творачко искуство стицао је тегобно и споро, нашу и свјетску модерну књижевност једва да је летимично познавао,

да је главна „сврха, изгледа, била нашем старом комедиографу да публику насмије“ и да Нушић све површно посматра и обликује:

„Покрет жене за њезина основна права он [Нушић, нап. М. Ш.] идентификује с радом и мишљењем београдских беспосличара и каћиперки. Њихова испразна трућања и оговарања, сматра Нушић као главне узроке срозавању породице. Узроци су дубљи, условљени социјалним поремећењем, а учешће жене у јавном животу проузроковала је социјална потреба. Она мора да ради и привређује, ако хоће да одржи живот.

Не обзирући се на то, што Нушић износи те више, бадаваџиске кругове на сцену, он ствар уопштава и гледалац добива дојам да Нушић подвргава потсмијеху сваки женски покрет у борби за основна права жене. Он кроз призму сатире и то слабе сатире предочава нам сваки женски покрет као бесмислицу и бадаваџисање, од чега само породица пати. Рушење патријархалне форме породице има своје дубље разлоге.“

Инсистирајући на ангажованости и потпуној идејној опредијељености драмског дјела, Бранко Загорац ће лакше прихватити драматуршке или друге формално-техничке слабости дјела, какав је случај и са Пецијином драмом „Мрак“[10], него што ће солидно дјело са умјетничког становишта, али без јасно изнесеног става (који није ништа друго до револуционарност или мијењање друштвених односа и поретка) оставити са икаквим коментаторским квалификовањем или вредновањем. Такав однос проистиче донекле и из његове животне биографије: као активан учесник младобосанског покрета, револуционарне токове неће напустити ни послије Првог свјетског рата, с тим што ће метод борбе измијенити – од анархизма стиже до марксизма, па је логично да и умјетничко дјело подређује оваквом духу. Посебно се истиче Загорчев сентименталан однос према дјелима која третирају проблеме сељаштва, што је такође извјестан остатак његовог револуционарног ангажмана.[11]

Слободно се може рећи да је Загорац имао благонаклон однос према домаћем стваралаштву за разлику од става према „увезеном“. Мијењајући угао посматрања, он углавном истиче да су ова друга дјела, чак и онда када су приближних квалитета с првима,

учио се и инспирисао, колико су му прилике дозвољавале, на дјелима српскохрватских и руских реалиста, а поглавито на приповједачком дјелу Петра Кочића.“ (Предговор у књизи Б. Загорац, *Село на Крајини*, стр. 7).

[6] Пишући о Катајеву, Загорац чак износи податке о мотивацијској сличности његове комедије »Путем цвијећа« са новелом „Полип“ Глаткова. Исто тако износи до у детаље Катајевљеву биографију.

[7] Поводећи се за позоришним плакатом, име Arnalda Fraccarolia (1884-1956), аутора комедије „Мала Бираги“, пише – *Фороароли*.

[8] Као и са Фракаролијем, исти је случај и саХашеком (1883-1923): иницијал личног имена пише *К.*слијеђећи позоришне плакате.

[9] Загорац је повремено писао и о ликовној умјетности. Чак је водио и полемику са сликарем Александром Бојком.

[10] „Иако су монолози дуги и развучени, сувише књишки и на више је места с патосом изражен бол на уста примитивног личког сељака, опет ти монолози делују дирљиво и иначе развученој драми дају неку складност и гледају се и слушају с интересовањем.“

[11] Младобосански покрет, чији је активан припадник био и Загорац, у свим својим програмима стављао је проблеме сељаштва на прво мјесто. Отуда, као и због његовог поријекла, проистиче његов став према литератури о сељаштву.

увијек са „лаганим сижеом“ („Балтазар“ од Леополда Маршана), „без сижеа“ („Он и његова сестра“ од Б. Бухбиндера) или чак да у њима „не доминира права уметничка реч“ („Узоран муж“од Ц. Хопвуда).

Запажено мјесто заузимају два приказа комедија Валентина Катајева –„Квадратура круга“ и „Путем цвијећа“, у којим долази до израза и његово познавање прилика у младој совјетској земљи. У тим комедијама Загорац проналази као доминантне тенденције педагошку усмјереност Катајевљеву, па из тог разлога подвлачи неоснованост напада на писца у властитој земљи приликом појаве дјела. Он ту дијалектички поставља односе књижевног дјела и реалне стварности, истичући да су драмски сукоби, како су назначени, и неминовни и реални:

„Поред свих мера и обарања вредности, које је са собом донела револуција, осећај човека остао је непромењен.“

Или нешто мало даље:

„...на неприродностима [се] не ствара ни један позитиван елеменат новога друштва.“

На тај начин ту се веома јасно кристалише и његово резоновање о току изградње друштва послије освајања власти радничке класе, односно када се токови револуције и даље буду продужавали, али у новим условима.

Колико у опредјељењима и резоновањима Бранка Загорца доминира реалистичност, сматрајући је неопходном у умјетничком дјелу (чак се може говорити да се кроз тај реализам доста преплићу и елементи натурализма), најбоље се примјећује у поимању глумца, односно глумчеве игре. Из свих његових позоришних приказа тешко је извући било какво тумачење глуме јер је подређује литерарној основи, односно третира је као пишчеву ријеч која је на сцени добила само свој материјализовани облик. По свему што говори о глумачкој игри, наводи на помисао да јој Загорац не придаје

значај као икаквом облику креативног чина, а камоли да је подиже у ранг иоле приближан умјетничком изразу. Њему је битно колико је или колико није поједини актер приказао лик по пишчевом осмишљењу, али не и то шта је и колико је у извјесној креацији садржано елемената игре који се могу сматрати искључиво индивидуално-глумачким. Чак и када су у питању поједине глумачке личности, он нема истовјетан став према њиховим квалитативним вриједностима (не подвлачећи да ли је одређене игре у појединим улогама оцјењивао позитивно или негативно), час их сматрајући изузетним, а час немоћним да реализују одређено дјело, што доводи и до недоумица око глумаца који претјерано карикирају игру и истовремено остављају „чудну импресију“ (Хашеков „Добри војник Швејк“), или око оних чија је игра без темпа и извјештачена, а ипак оставља „лепу импресију“ („Пожар страсти“ Јосипа Косора).

Бранко Загорац је сувише кратко био везан за позориште и сценску умјетност (не истичемо овим временски период његове посредне везаности за бањалучке позоришне прилике који је, вјероватно, дужи него што предочују прикази представа) да би могао проникнути праву суштину овог облика умјетничког казивања. Зато за њега режија може да буде само добра или лоша (ако је уопште спомиње), с тим да мјестимично наводи да је ритам извођења представе у раскораку са драмском радњом. Немајући довољно нерва да би могао сценску умјетност разјашњавати као специфичност у којој човјек тражи другачије облике исказа, као посебност у сплету свију умјетности, њему су промицала и веома значајна редитељска остварења, која се, срећом, дају наслутити из његових ријечи. Рецимо само да оно, по чему је Јержи Гротовски шездесетих година овог вијека ушао у историју позоришне умјетности, тридесетих година Бранку Загорцу дјелује као сасвим неважан сценски детаљ:

„Има духовитих момената, па и сам начин мешања публике и позорнице код гледалаца побуђује интересовање.“ („Он и његова сестра“ Б. Бухбиндера)

Смијешно би било очекивати да би се у Загорчевим позоришним приказима могла пронаћи било каква семиолошка тумачења

театра, али се морамо запитати шта је то уопште што може бити оно што „побуђује интересовање“? Шта је уопште била позоришна умјетност прије педесет година, прије сто година? Одговор се неће, или ће се врло тешко моћи добити, али, морамо поновити, – срећа да је и ова наведена реченица остала забиљежена, јер се из основа мијења став према свеукупној позоришној продукцији ондашњег времена, јер мијењамо судове и губимо сигурност при тумачењима која су иоле категорична или искључива, а све зато што не знамо да ли је и у осталим представама било сличних захвата који до нас неће нити могу допријети.

Чињеница је да је Загорац писао позоришне приказе без икаквих предрасуда, било према позоришту као институцији било према појединим личностима, и да је објективност његова приступа заиста на завидној разини. Писао је о позоришту тако што је истицао његову моћ коју може да има над гледалиштем, писао је о њему желећи да то ипак буде храм умјетности, а не кућа за забаву:

„Можда ће неко мислити: позориште је било пуно, као ни на једном комаду ове сезоне, публика се смијала и аплаудирала – и успјех је ту. Умјетнички ниво малограђанске публике проблематичан је, она више пута тражи од позоришта да се у њему насмије и разоноди. Позоришна управа требала би да држи умјетнички ниво позоришта на достојној висини, па макар било и материјалне штете.“ („Позоришни преглед“ – поводом Нушићевог „Ујежа“)

1980.

КРИТИКЕ

Приређивачка напомена

Осим дјеломичног освјетљавања личности и стваралаштва Бранка Загорца, приређивач је сматрао да се ови текстови требају дати и сада на начин како су први пут угледали свјетло дана, јер се тиме даје и језичка слика једног доба. Врбаске новине*, као званично гласило Краљевске банске управе Врбаске бановине, од првог дана су се опредијелиле за екавицу, што у потпуности нису могли да прате штампари, лектори, уредници; осим правописног аспекта уз низ штампарских и других грешака и различитих аномалија, ови текстови упућују и на друге језичке финесе које би можда могле изазвати интересовање лингвиста. Другачије речено, било би нужно да приређивање оваквих и сличних текстова прати обавезна научна текстолошка апаратура, што превазилази основну представљачку намјеру: због опредјељења ка чисто културолошком представљању једног времена, једне врсте позоришне критике и једног стваралачког лика, научно приређивање текстова се препушта другима, уз напомену да се све битне празнине у разумијевању и Загорчевих текстова и других театролошких елемената могу наћи у књизи* Народно позориште Босанске крајине 1930-1980, *П. Лазаревића, Ј. Лешића и М. Шукала.*

Приређивач је утврдио још раније да Врбаске новине *нису нигдје у потпуности сачуване и да би се празнине нужно морале попуњавати у библиотекама и архивима више градова (данас и више држава!). Технолошки напредак и дигитализација периодичних публикација требало би да омогући премоштавање оваквих празнина. То су покушало и са* Врбаским новинама*, али уз непопуњене празнине, има доста и нечитких дијелова дигитализованих страница. Приређивач је морао поједине дијелове Загорчевих критика да реконструише по смислу, с тим што је неколицина ријечи остала непрочитана. Сви Загорчеви текстови су потписани иницијалима, најчешће иницајилама* ***Б. З.****, један текст*

иницијалом ***З.****, а први текст је потписан са* ***–ко****. Три текста су штампана латиницом, а остали ћирилицом, док је текст у* Развитку *дат ијекавски: неке језичке финесе у осталим критикама упућују да их је Загорац изворно писао ијекавски.*

М. Ш.

Патриота. Написао Алфред Најман

У част конгреса шумара Народно позориште Врбаске бановине давало је ”Патриоту” од Алфреда Најмана. Сам комад је мајсторски израђен, са згодним и узбудљивим сценама од почетка до краја. Живот на царском руском двору онога времена, писац је вешто изнео на сцену, тако, да се гледалац може да пренесе у дворски живот, интриге и трагедију, коју је условљавала државна потреба. Комад је имао доста тешких и компликованих момената за глумце, гдје је требало доста труда и способности да се изведу. Овај је комад био у исти мах и први наступ новога ансамбла на нашој позорници. Одмах можемо констатовати, да су нас новоизабрани чланови задовољили.

Улогу цара Павла креирао је г. Александар Цветковић. Полуделог императора и аутократу, оданог пороцима и алкохолу, човека, који својим неурачунљивим наступима, кочи ток државне политике и својеситне каприсе меће изнад свега, г. Цветковић је уметнички приказао. Уживео се у улогу. Борбу човека, кога с једне стране изједа луђачки страх од завера, а с друге стране алкохол, пороци и уверење да је он самодржац свемоћан и неприкосновен, г. Цветковић је успешно изнео пред публику. Улогу је од почетка до краја водио једним одређеним и смишљеним темпом. Грофа Палена, хладног и промишљеног дипломату, који држи у рукама сведржавничке нити царевине одиграо је г. Васо Косић. Његова је улога била и најтежа. Нужност и потреба државе налажу грофу Палену, да посегне и за злочинима. Г. Косић је успео да одржи ту улогу на достојној висини. Одмереност и сатанску хладноћу, коју мора да има гроф Пален, при извођењу својих послова, местимич-

но је реметила нека осећајна интонација, која не пристаје човеку, који промишљено извршује злочиначка дела. Али то је било једва приметно; он је улогу водио с успехом до краја и показао нам да је глумац неоспорних квалитета.

Улогу царевића Александра, дао је Миодраг Аврамовић. Констатујемо да је успео да прикаже младог и неискусног царевића, који је играчка у рукама вештих државника. Потребна наивност царевића, симпатично је приказана.

Гђица Мица Шекулин, у улози дворске даме Остерманове, добро је наступила. Њена је појава симпатична. Само се мора приметити, да она готово у свакој улози задржава свој стил непромењен и гледалац, који је више пута имао прилике да је гледа на позорници унапред осети и зна њену гестикулацију и начин приказивања. То може да се претвори у стереотипност, па би било штета за једну уметницу која има дара и способности. Разне улоге захтевају и разне начине изражајне технике, а то би гђица Шекулин са мало више обазривости могла да савлада.

И остале су улоге добро изведене. Наглашујемо, да је улогу Стјепана гренадира г. Витомир Качаник извео беспрекорно. Ропска покорност и готовост мужика да извршује све налоге свога господара, није се могла боље приказати. Савршен мир при извршењу најгрознијих стварио цртавао се на лицу г. Качаника. Мир и приподношењу царева кнута, мир и у моменту кад треба цара да удави, па и савршен мир кад себи и своме господару има да куршумом просвира лобању. Ту се очито види, како и у малој улози може глумац да да успелу ствар.

Режија г. Косића је без приговора. Посета је била одлична и публика је потпуно задовољна са игром нашег новог ансамбла.

Весели нас да ће идућа позоришна сезона пружити нам још много уметничког уживања.

-ко

Пожар страсти од Јосипа Косора

Први пут у нашем позоришту, приказана је у четвртак 21 о. м. ова Косорова драма. Њена литерарна вредност документована је позитивним оценама наших познатих књижевних критичара, а изведба на нашим и страним позорницама доживела је успех.

Писац је добро и зло у човеку дао у облику двојице славонских сељака. Један добри и племенити Иларија, широке душе, коју му је дала плодна и пространа Славонија, са добротом и типичним поносом нашег сељака. То је оно добро у нашем човеку, а његова зла, његова друга негативна страна оличена је у сатански похлепном и дрском Гуши. У њему до кулминације расте освета и себичност. Та два елемента боре се у нашем човеку до истребљења. Писац је то окарактерисао речима нашег примитивног човека, на уста славонског сељака Иларија, кад он тихо у дијалогу, више сам са собом, него са својим суседима, узвикује: „Ђаво се заратио с Богом...“ кад је осетио да је зло бесконачно и да ће у борби добро злу подлећи.

Тај главни мотив, провлачи се кроз сва четири чина, расте и развија се, док не избије у прави пожар страсти, разарања и уништења. У тој борби појављује се жена и мати у улози Гушине жене Стане. Она је као вапај, она осећа и види ту исконску борбу добра и зла међу људима и при свршетку драме излази као просјакиња на згариште пожара људских страсти и проси од људи осећајности и срца. Једино осећајно срце може допринети да добро победи зло у човеку.

Ту су три улоге доминантне у драми и срећно су расподељене. Г. Станко Колашинац креирао је Иларија. Мир и оно добро у човеку одражавало се у његовој глуми. Природан наступ и гестови у приказивању сељака и доброг домаћина, изведени су са дужним разумевањем и утанчаним уметничким осећањем. Нарочито се истиче онај моменат када се, изазван напастовањем зла, трза и узвикује да га чувају, јер му је понос увређен и види визионарски пред собом, да ће га зло победити и довести у напаст. – Васо

Косићу улози Гуше у коме се бахатост и безобзирност зла укотвила и кретњама и глумом, показује да је добар уметник. Специјално се истиче у моменту, кад му се испунила страст освете и обузима га луђачко задовољство.

Госпођу Љубицу Ш. Јовановић у улози мајке гледали смо и у прошлој позоришној сезони. Она је ту улогу вазда одржавала на уметничкој висини. Овдје у драми, у којој има доста психолошких момената и где мајка претставља душевност, осећајност и срце, ту нам је г-ђа Јовановић исказала израђену глумачку ерудицију. Без претеривања може се рећи, да је то њена најуспелија улога, коју смо гледали на нашој позорници.

И друге су нас улоге потпуно задовољиле. Госп. Јосип Петричић у улози Аде, сина Гушина, изгледало нам је да у првом и другом чину није ухватио прави темпо. Осећала се извесна извештаченост. Нашао је себе тек у трећем чину и ту смо могли видети право дете зла. Тај је правац успешно одржао до конца игре и оставио на гледаоце лепу импресију. Г. Цветковић у улози сеоског шумара, показао нам се и овог пута као уметник високих квалитета. Сјајна глумачка техника и природност гестова у приказивању једног пијанице и наметника донели су му заиста заслужене аплаузе публике.

У мањим улогама, иако би се могло рећи да у синоћњем комаду није било слабог места, истакли су се: г. Миодраг Аврамовић, г-ђица Ковиљка Колашинац, г. Драган Јовановић, г-ђица Соња Сирекова, г. Витомир Качаник и г-ђа Милица Јовановић.

Г. Миодраг Аврамовић у улози Иље, сина старог Иларија интерпретирао нам је неколико савршених момената драме. Увређен младићски понос, сву ону душевну борбу изазвану љубомором и увредама извео је с уметничким смислом. Г-ђица Ковиљка Колашинац као Иљина заручница имала је леп наступ. Врачара циганка нашла је у г-ђици Сирековој интелигентну интерпретаторку.

Режија и сценерија су савршено изведене и у потпуности прилагођене комаду. Синоћње вече даје нам пуно наде, да ће наши уметници задовољити позоришну публику и да ће позориште извршити свој просветни и уметнички задатак.

Б. З.

Узоран муж од Ц. Хопвуда

Синоћна премијера задовољила је нашу публику. Имали смо једну комедију у којој не доминира права уметничка духовитост. Каприциозна жена и вечито смешан проблем нескладног брака, главни су мотиви у овом комаду. Радња код писца није играла улогу, као ни тенденција, њему је била жеља да насмије публику. Поред тога, што је радња лагана, водвиљска, а расплети немогући, комад ипак успева. Иза свакдање животне озбиљности, потребно је неколико часака смеха. Зато овакви комади имају свој резон и одржавају се на позорници, а публика по свршетку игре одлази добро расположена.

Код оваквих комада, који кад се читају делују помало банално, може се само говорити о глумачкој игри, јер комедија ове врсте добива само на сцени свој прави изражај.

Главне су улоге имали: г. Александар Цветковић, Соња Сирекова, Миодраг Аврамовић и Лепосава Коларевић. Комика је госп. Цветковића од ефекта. Довољна је само једна његова кретња, изражај лица или интонација гласа, па да изазове смех. Карактеристична је црта у тој комици, да он нигде не претерује. Осим тога је успео да поједине немогуће расплете у комаду вешто прикаже, изазове смех, а да публика не осети пишчеве недостатке у комедији. То смо видели и подвукли, кад је креирао улогу шумара у „Пожару страсти“. Овде је дошао до јачег изражаја и кроз целу игру остао доследан својој улози.

Г-ђица Соња Сирекова имала је улогу савремене каприциозне жене. Онаје била у свом елементу и има израђен смисао за улоге овакве врсте. Она зна даодмери ритам својеулоге у свакој ситуацији и да га води кроз читаву игру без условљавања. А то није лака ствар и захтева уметничку изражајну технику.

Господин Миодраг Аврамовић у улози Жака Валера приказао нам је савременог монденског човека. Само смо осетили као неки замор на њему, а можда је и улога била такве врсте, да није могао да дадне ништа специфично своје. Али је ипак саг-ђицом Лепосавом Коларевић вешто употпуњавао поједине сценске моменте.

Г-ђица Коларевић има симпатичан наступ. Њу гледамо први пут и надамо се да ће у идућим улогама доћи до јачег изражаја. И г. Витомир Качаник је био у стилу. Сви скупа остављају лепу импресију, само је потребно времена и рада док наши глумци дођу сваки на своје место. То је разумљиво, јер је ансмабл ангажован са разних страна и само им време и рад могу распоредити за оне улоге, које одговарају темпераменту и способности појединаца. Уопште узевши, материјал нашега ансамбла је добар, а до редитеља и артистичког управника стоји, да тај материјал определи за одговарајуће улоге.

Б. З.

„Квадратура круга“ од Валентина Катајева

На синоћњој премијери имали смо прилику да гледамо једног савременог совјетског писца. Потребно је да кажемо неколико речи о самом писцу, који је у данашњој Совјетској Русији сврстан у ред истакнутих литерарних радника. Валентин Катајев рођен је 1897. године у Одеси. Ту је и гимназију свршио. За време светског рата био је на фронту, одакле се почео први пут да јавља као ратни дописник. Кадје избио грађански рат у Русији, активно је учествовао у њему и определио се на страну „Црвених“. Тек 1921. почиње његов литерарни рад са авантуристичким и фантастичким причама. 1924. издаје први роман „Острво Крондорф“. Од тад се наставља његов плодан литерарни рад, кога почињу запажати и у иностранству. На наш језик преведена је његова прича „Дефрауданти“ и успела хумористичка новела „Егземплар“. Год. 1928. излази његова „Квадратура круга“, комедија из савременог руског живота, која је са великим успехом приказивана на европским позорницама. Ова му је комедија донела извесних неприлика са стране совјетске власти и почело се писати како је Катајев прогнан из Русије. Међутим, Катајев и сад сарађује у свим већим совјетским литерарним часописима.

„Квадратура круга“ појавила се у совјетској литератури, кад су под утицајем Горког и Луначарског почета одбацивати мишљења

да је књижевност обавезна да служи партији и пропаганди. Тад су отпали тенденциозни неталентовани писци, а на њихово место долази читава плејада јаких литерарних радника, међу које спада и Катајев.

Главни сиже комедије прост је и једноставан. Теорије и идеје у погледу заједничког живљења, које је избацила револуција, сукобљавају се са стварним животом и осећајима људи. Поред свих мера и обарања вредности, које је са собом донела револуција, осећај човека остао је непромењен. Два комсомолска пара узимају се и региструју брак код совјетске власти. Постоје сви теоретски предуслови за заједнички живот, али не постоји оно што је потребно човеку: не постоји љубав. Вешто и духовито писац износи на сцену свете моменте из живота двају младих парова. Комичне ситуације при угушивању осећаја истичу се као и иронија на неку револуционарну етику, која смета да чист осећај дође до изражаја. Гледајући то човек добива импресију о превирању у једном новом друштвеном поретку и о тражењу начина да се тај поредак афирмише. Тенденцију комедије испочетка погрешно су схватиле совјетске власти, а доцније су увидели да јој је намера иронизирајући да поправља и покаже да се на неприродностине ствара ни један позитиван елеменат новога друштва.

Иако ова комедија са чисто литерарног становишта не даје један озбиљан рад Катајева, она је освојила европске позорнице из сасвим разумљивог разлога. У Европи гледају само на комичну страну, којој је писац подвргао нови начин разумевања брака у Русији. Гледајући и са те стране, комедија има и живота и хумора, али исто тако и трезвеног гледања на животне проблеме новог друштва.

Одмах у почетку игре наши су глумци дали комедији весео ритам. Осећало се нешто младићско у целом комаду. Улогу Васје комсомолца, носио је г. Александар Цветковић, који је са уметничким разумевањем успешно еволуционирао једног младог комсомолца задојена идејама револуције, младића у ком се бори оно научено и књишко са осећајним. Свему је он дао један лак комичан изглед који угодно делује на гледаоце. Улогу његова другара Абрама има је г. Јосип Петричић. Игра г. Петричића, иначе способног и интелигентног уметника, није нас овог пута у потпуности задовољила.

Он је у извесним моментима, сувишним потенцирањем комичне уметности младог комсомолца Абрама, својој улози, давао изглед смушености, која је остављала непријатан дојам.

Улогу Тање комсомолке креирала је г-ђица Мица Шекулин. Уочила је добро и истакла разлику између себе и ванпартијске девојке Људмиле. Писац је приказао девојку чија је глава напуњена идејама, револуцијом и новим поретком. Али то је само глазура испод које остаје жена са свим добрим и лошим странама. Ту је улогу г-ђицаШекулин извела сасвим природно и симпатично. Симпатична је била и г-ђица Коларевић у улози Људмиле. Она је својој улози дала ведар тон и оставила је лепу импресију. Поред тога темпо јој је игре био одмерен а наступ сигуран. Исто тако и г. Косићу улози пролетерског песника Емаљена био је на правом месту. Ту је улогу сам писац изабрао да кроз њу иронише недостатке прилика створених револуцијом. Ту је једна фина и у исти мах заједљива иронија, коју је г. Косић добро извео.

Сценски су радови прилагођени комаду, тако да нам позорница даје импресију велеградског пролетерског стана иза револуције. Хорско певање имало је извесних дисонанца, које су се примећивале, али нијесу биле тако јаке да би покварилe ефекат сцене.

Ко је гледао „Квадратуру круга“ на нашим већим позорницама, може без устезања рећи, да премијера на нашој позорници ни у чем не заостаје.

Б. З.

„Он и његова сестра“ од Б. Бухбиндера

Синоћ је на репертоару била комедија. Без сижеа. Набацане сцене из позоришног живота, гдје је писац настојао да карикира све што спада у позориште, од писца позоришног комада па до служитеља. Има духовитих момената, па и сам начин мешања публике и позорнице код гледалаца побуђује интересовање. Поред тога што су досетке у неким сценама старе и изанђале, публика се ипак током целог комада слатко смејала. Али одмах треба напоме-

нути да је главну улогу у комедији имао г. Александар Цветковић. Сваки његов покрет изазивао је буру смеха. Он се на позорници осећао као код куће. Начин његова држања на позорници, начин ношења одела, кретња и говор показују комичара од духа и природних способности. Он гледаоце вазда угодно разоноди и прими сваки пут заслужен аплауз.

Гђа Љубица Јовановић у улози Фанике са симпатијом је примљена. Она је и маску и костим прилагодила улози и својим наступом са симпатичном комиком произвела је код гледалаца весело расположење. Она има израђене способности за улоге овакве врсте. Примећен је и г. Петар Спајић у улози редакцијског подворника. У својој улози у појединим моментима дао је успеле комике. Гђа Милица Јовановић лепо се и с разумевањем снашла у улози старе "фрајле" Јоланте. Госп. Станко Колашинац у улози рентијера показао је доста примитивности која није карактеристична блазираним типовима као што је рентијер Сандштајн. Он је у тој улози био исувише нашки иако треба узети у обзир да је комедија преведена.

Напомињемо, да је уопште незгодно преведену ствар сводити на локалне прилике или како се то пре говорило „посрбити"; то је стари начин, који изгледа као неко популарисање комада, а уствари се губи прави ефекат. Поготово кад се још употребљавају имена људи из нашег града, онда то постане депласирано.

Обе женске улоге, које су креирале г-ђице Соња Сирекова и Мица Шекулин, нијесу запажене. Код њих обадвију није комедија терен, гдје се могу успешно пласирати. То се може оправдати и с тим, што је то невоља код свих мањих позоришта, да окретнији уметници морају примати све улоге. Тако им се разбија стил и смисао за оно, за што имају талента. Али то је једна нужна и, у оваквим приликама правилна расподела улога, тешка ствар.

Мало позорније проматрање једног гледаоца, који донекле познаје позориште, могло ми је донети тврђење, да на синоћњој премијери није било г. Цветковића и гђе Љубице Ј. Јовановић, комедија би била досадна. Посета је била прилична и синоћ онај ко у позоришту тражи смех, угодно се осећао.

Б. З.

„Добри војник Швејк“ од К. Хашека

Синоћња премијера повратила нас је мало у оно доба када је беснела светска катаклизма. О тим ратним страхотама, у светској литератури писано је много. Само у ни једној литератури, није нам рат изнешен у оваквом облику, како га износи К. Хашек у свом Швејку. Не може се тачно одредити да ли је то комика или иронија. Он је на уста примитивног човека из народа подвргао и карикирао читав рат у разним његовим фазама. Његов Швејк има у себи шеретлука и то типично чешког, за кога нијесте сигурни да ли је лудост или сатира. Он на згодан и тада једино могућ начин подвргава све смеху и ироније. Има ту извесне сличности са нашим Давидом Штрпцом. Обадва њих у једној наоко лудој форми износе што народ прикривено мисли, али не смије и не може да изрази.

К. Хашек написао је Швејка као приповетку. Одмах је она примећена у Чешкој као иронија уперена против рата и тадањег стања. Али вредност приповетке познали су тек касније када су увидели да тај шеретлук доброга Швејка носи у себи револт на све лудости рата и тадањих прилика. Социјална тенденција приповетке изнела је ту ствар на светски глас и створила је популарном. Тако је дошло да је „Добри војник Швејк“ прерађен у глуму. Прерадити овакву приповетку, која у себи има много детаља и финеса духовитости и ироније, тешка је ствар. Ту се могу само набацати најкарактеристичнији моменти у слике, а приказивање тих слика на мањим позорницама још је теже јер се не располаже са довољно техничког материјала, који је неопходно потребан.

Само, рекли бисмо, да се у припремању синоћње премијере није обратила довољна пажња на много штошта. Декор и опрема у многоме је рамала. Превидело се да овај комад чини значајним збир финих ситница, које се нису смеле занемарити. Режија није водила рачуна чак ни о томе да је овај комад из недавне наше прошлости и да су на то доба још свеже успомене. Довољно је било да гледалац синоћ помисли: „Аустријски војници нису имали онакве ранце, порције...“ па да се ефекат не мало умањи...

Војник Швејк је у комаду централна личност, он се налази свагде и у свакој ситуацији и то је најважнија улога у глуми. На синоћњој премијери, згодно је изабран за ту ствар г. Јосип Бакотић, уметник неоспорних квалитета. Он је улогу добро размотрио и добро простудирао. Одмах при наступу, он је ушао у прави штимунг и водио га је истим темпом до краја игре. Његова комика, није била комика да насмије, него права швејковска сатирична комика, кроз коју провејава иронија и разоткрива се гола истина ствари. Он је духовите детаље и карактеристичне ставове мајсторски истицао. Знао је да пронађе важније од неважнијег и изнио је фигуру Швејкову пред гледаоце у правој форми. Г. Бакотић је у пуној мери задовољио публику и ону, која је са чисто комичне стране гледала Швејкову улогу, као и ону која је у тој улози назирала сатиру на тадање прилике и догађаје.

Улоге двојице официра, оберлајтнанта Лукаша и Брауна, судског саветника имали су г. г. Миодраг Аврамовић и Јосип Петричић. Обадва су била природна и уживила у улоге. Специјално је запажена потребна одмереност г. Јосипа Петричића и лежерност официра и ратника, код кога ипак превлађује осећај за социјалну правду, кога је приказао г. Миодраг Аврамовић.

Г. Драган Јовановић у улози фабриканта Барањија, није показао све одлике једног ратног лиферанта. Сувишна монотонија ту није пристајала. Исто тако г. Александар Цветковић у улози судског лекара, прешао је меру у карикирању. Појава тога лекара оставила је чудновату импресију. Много је био бољи и природнији у улози војника Марека.

Г. Петар Спаић у улози оберста фон Шредера, био је сувише примитиван, а кретње му и понашање нису му били одмерени.

У женским улогама дошла је до изражаја г-ђица Јулија Пејновић, док се код г-ђице Коларевић примећивала неодмереност у тону специјално у моментима када се залаже за свог љубавника и излаже своје назоре о неправди коју рат доноси. Ту је требало да остави дубљи дојам на гледаоце.

Код мањих улога запажени су г. Влада Зељковић, г. Колашинац и гђа Љубица Ш. Јовановић у улози госпође оберстерице.

Укупно узев синоћња премијера оставила је неки неодређен дојам на гледаоца. Рекли бисмо да се популарност овог комада синоћ сударила са лежерношћу режије.

Б. З.

„Мала Бираги“ од Фороаролиа

У овој глуми обрађен је један савремен мотив. Приказивање, да поред опште конвенционалне покварености, постоји нешто што је чисто и на што не може да утиче никаква неподопштина савременог друштвеног живота. А то је чист осећај, права и несебична љубав, коју писац настоји да претстави публици у малој балерини Бирагијевој.

Поред свега, што је она убачена у коло живота, где главну улогу играју типови са много моћи и новаца, а са мало карактера и осећаја, мала балерина остаје неприступачна томе. Трза се она и отима иако је дете из нижег сталежа, коме сјај импонира. Сав тај сјај пропада пред чистим осећајем и чистом љубави. У једној одређеној мери, литерарно углађеној писац је изнио пред гледаоце један детаљ позоришног живота великог града са оним његовим лажним протекторима, који се мотају иза кулиса не ради подизања уметности, него ради лепих тела уметница и ради задовољавања својих личних блазираних прохтева.

Обичан је то мотив, мотив познат свима, али писац је успео, да га на један благ начин изнесе пред гледаоце. Он не умара, иако има појединих сцена које су развучене, што се у наше модерно нервозно доба не прима с интересовањем. Те су сцене уметнички компоноване и не умарају.

Поред мотива и радње у глуми обрађена је пажња и изради карактера, према томе и улоге се расподељују глумцима.

Малу Бираги креирала је гђица Лепосава Коларевић. То је свежа и млада уметница. Она је по својој живости и појави одређена за ту улогу. Наиван наступ, глума и живост изражене су

код ње у пуној мери. Тон гласа, који је потребан у оваквим улогама добро је погођен. Г-ца Коларевић у Малој Бираги изнела нам једну лепу улогу. Преко читавог комада, гледата је са симпатијом и интересовањем. Карактер наивке, добро је погођен.

Рекли смо да у овој глуми доминирају карактерне улоге. Зато једно мало непоимање, квари ефекат. То је било код г-ђе Ковиљке Колашинац, која је имала улогу Безане. Код ње није постојала борба између сјаја материјалног иосећаја као код Бирагијеве. Она би требала да прикаже девојку код које осећај одмах у почетку превладава. Она је то приказала безбојно и као да није имала воље за ту улогу. Примећивало се то одмах чим је ступила на позорницу.

Исто тако и г-ђици Јулији Пејновић, није сретно одабрана улога. Она је требала да прикаже једну балетску угаслу звезду, где је уметност исхлапила, а остало само неко сећање и жеља за допадањем. Нама се чини да би та улога била погоднија за коју другу уметницу.

Морамо нагласити код женских улога, да је г-ђа Љубица Ј. Јовановић у улози Госпође Аугусте била, као и вазда на свом месту. Карактер је погођен, глума је била код ње симпатична, маска и гестикулација одмерена. И то је једна успела улога на суботњој премијери.

Главну мушку улогу носио је г. Миодраг Аврамовић. Улогу писца Клаудија, на чија је уста говорио сам писац комада. Г. је Аврамовић успео да је на природан начин прикаже гледаоцима. Симпатично је и то било, што је он разумио да ту нема оног уобичајеног патоса љубавника, него природан осећај једног писца уметника, који је проткан са извесном иронијом на уобичајени живот за кулисама и на изврнути морал савременог друштва.

Три типа, богатих и преживелих људи, којима још једино остаје да помоћу новаца и положаја задовоље своје прохтеве – имали су да изнесу господа Петар Спаић, Драган Јовановић и Јосип Бакотић. Улоге су схваћене, само је посебно запажена улога саветника Витана, коју је г. Петар Спаић с разумевањем претстављао.

Режија комада је успела. Посета веома слаба, што се на досадашњим премијерама није запажало.

Б. З.

„Балтазар“ од Леополда Маршана

Писац нас у овом комаду уводи у једну типичну буржоаску рентјерску породицу. Ту живот тече без брига, без трзавица, али зато једнолично, монотоно. Најмањеузнемирење је догађај, који нарушава мир и ремети редован ток ствари. Породица је дошла из Париза на летовање. Старији су члановн задовољни, а млађи се буне, што су отргнути од велеградског живота и досађују се. Случајан догађај, померио је на једном ту монотонију из њене обичне колотечине. Ауто милионара Балтазара судара се пред летниковцем са аутом кћери рентијера Филипа. Милионар да избегне катастрофу скреће са својим аутом у страну и разлупа га. Тако милионар упада стицајем прилика у ту буржоаску породицу.

Тенденција је пишчева била да нам прикаже диаметралну разлику између хтења и назора тога модерног милионара и типичне буржоаске учмалости. Он је енергичан, подузетан и импулзиван. Навикнут где год дође да подвргава својој вољи, без оклевања и на пречац. Породица га респектује иако осећа једно њима непријатно понашање тога човека. Респектује га само ради тога, што је то познати индустриски магнат. Убеђује он рентјера да мења начин живота, а рентјер слуша његова разлагања и савете. Не само он него читава породица.

Комад се развија у духовитом изношењу опрека између назора радина и енергична индустријалца и безбојног рентјерског живота. Иза заплета, који су неминовни у комаду овакве врсте, породица на концу зажали, што је избачена из уобичајене колотечине. Милионар то на крају увиђа, повраћа их у првобитно стање и изговара речи, које карактеришу основу и сиже читавог комада. Констатује да је та учмала рентјерска буржоазија неспособна за живот и рад и да јој је потребна револуција, да је као непотребну уништи.

Две су особе доминантне у комаду. Особа милионара Балтазара, кога је креирао г. Васо Косић и рентјера Филипа, чију је улогу имао г. Станко Колашинац. Два различита света писац је настојао да прикаже у те две особе. Наши су уметници успели да

нам то предоче. Г. Косић приказао нам је човека акције, модерног и импулзивног индустријалца, који не бира средстава да дође до циља. Његова поза, кретње и начин излагања, погођене су у духу улоге. То је један интелигентан уметник, који зна меру и који инстинктивно осећа прави тон геста и кретње.

И г. Станко Колашинац у улози рентјера Филипа, лепо нам је претставио буржоаску лежерност и непокретност. Почев од маске, до конвенционалног рентјерског тона говора и изражаја, све је било на свом месту. Г. г. Косић и Колашинац као два протутипа проматрају се с интересовањем. Тоје било и у „Пожару страсти“, где су дали две веома успеле улоге.

Остале улоге у комаду добро су расподељене. Специјално наглашујемо улогу старог професора психијатра, коју је лепо и с разумевањем приказао г. Јосип Петричић. Он има свој начин изражавања и примећен је као глумац од дара и разумевања ствари. Г. Миодраг Аврамовић у улози гимназијалца и размаженог рентјерског сина гледан је са допадањем. Исто су тако успеле улоге г. г. Александра и Душана Цветковића.

Једну изражајну женску улогу у комаду приказала нам је г-ђица Мица Шекулин. Она је била одмерена и без усиљавања и много је допринела да гледаоцима прикаже ведар тон лаганог француског комада.

Публика је са синоћње премијере отишла задовољна. Много је томе допринела и успела режија и декор, који је био у стилу комада. Само на синоћној премијери чини нам се, да би бржи темпо игре био потребнији. Осећала се извесна развученост у појединим сценама. Овакви комади са лаганим сижеом, који гледаоца не приморавају на размишљање и уживљавање у радњу комада, кад се дају убрзаним темпом, остављају лепши ефекат.

Б. З.

„Мрак“ од Пеције Петровића

Један мрачан детаљ послератног живота у нашем селу изнио нам је Пеција Петровић у овој драми. И у његовим су комедијама типови сирови, народски, а хумор без префињености и ограда, чисти сирови хумор личкаг сељака. Тако и у овој драми измешана је гола невоља породице ратом уништене, са људима и животом на селу, са њиховим примитивним необузданим страстима и боловима. Пред нама је село кога је рат највише погодио. Човек отргнут од дома и са земље, отеран је преко бела света да се крви и ратује, а после свршетка рата враћа се кући слеп, јер му је граната испрсла очи. Налази разорен дом при повратку. Жену је младу оставио да се сама бори са својом снагом и крви и она је подлегла. Отргла се од дома и отисла у блуд и распојасаност. Рат је уништио на фронтовима, а деморалисао је позадину... Ућух војника Василја греши са његовом женом. Она, кад је већ убрусила у грех потпуно му се предаје и проводи живот распојасане пропале жене. Утом се и Василј враћа из рата слеп. Ту је писац изнео неколико дирљивих момената, који дају читавој драми трагичан тон. Иако су монолози дуги и развучени, сувише књишки и на више је места с патосом изражен бол на уста примитивног личког сељака, опет ти монолози делују дирљиво и иначе развученој драми дају неку складност и гледају се и слушају с интересовањем.

Неколико карактеристичних типова изнео је писац пред гледаоце. Тип Илије Вујина, јаког и стабилног старца, кога заноси врућа крв жене његова пасторка. У њему као да се бори савест са грехом и страсти, која га је заслепила и он не може никог да гледа поред Раде. У њему се буни крв на помисао, да она греши с другим. Та његова страст себична је и долази до безумља кад он у другом чину удави Раду. То је тип примитиван и народски у коме букте осећаји и не дају се обуздати, тип згодан да глумац интерпретирајући ту улогу дође до изражаја.

Други је тип војника Василја, који је отишао у рат здрав и снажан, а враћа се као слепи богаљ. У њем је оцртана дубока чежња за изгубљеним здрављем и младости. Осећа он пред собом

мрак и бездан. Једина му је јошостварљива жеља да дође кући и да се смири, да поред топла огњишта нађе разумевање и потпору у својој невољи. И та се жеља разбија. Жена се разуздала и пустила у разврат, до ушију му допире туга и бол његове мајке, а поред тога, да мрак буде још већи, реже га као ножем безумна страст његова оћуха и разуздано поциктавање његове жене. Све оно о чем је он мислио као о лепом срушило се и на крају драме беспомоћноиде за руком своје сестре пред цркву да проси милостињу. Трагедија ратом уништена човека утеловљена је у том слепом војнику. То је једна суптилна и осећајна улога у којој глумац може да прикаже све нијансе душевне борбе и бола. Захвална је то улога за глумца који поседује интелигенцију и извесни смисао за психолошко поимање такве улоге.

Поред слепог војника Васиља, карактеристичан је тип његове упропаштене и разуздане жене. Она је за време рата препуштена сама себи, у њој се појављују најнижи инстикти и она гази све што јој је свето. Демонски се она цери и лудој страсти Васиљева оћуха и жељи слепога војника, који настоји да јој све опрости. У њој само букти разврат и нагон за уживањем. Кроз тај сав мрак провлачи се тип мајке, наше расне сеоске мајке, која као да је осуђена да све трпи и сноси. То су углавном типови у овој драми, која има много тугаљивости и дирљивих сцена, згодних момената да уметници који је интерпретирају покажу своје уметничко схватање ствари.

Позоришна је управа улоге у овој драми добро расподелила, режија је схваћена са разумевањем а декор је био у стилу, тако, да нам је дао потпуну импресију личке куће и сеоског пејсажа. Премијера “Мрака” на нашој позорници успела је...

Б. З.

„Големанов“ од Стефана Костова

Синоћна премијера у нашем Народном позоришту актуелна је и приказана у згодан моменат. После успеха у престоници ова добра ствар бугарског комедиографа Костова изгледа да ће дуље остати на репертоару наших позоришта.

Костова успоређују с Нушићем. Можда само ради тога што обрађују исте ствари. Синоћна нам је премијера показала да се та два писца диаметрално разилазе у начину приказивања друштва и прилика. Нушић сву пажњу посвећује у својим комедијама лаким ефектима и главни му је циљ да публику засмије. Он то изводи са доста вештине, али у његовим комадима нема ни једне сатиричне ноте, његови типови на концу изгледају симпатични људи, помало карикирани ситним малограђанским прохтевима и жељама. Министар у „Госпођи министарки“ симпатичан је човек и читавој његовој невољи крива је амбициозна и глупа жена. Код Нушића нема мало јаче и жучније ироније на стање и прилике у којима се радња догађа, него само вешто испреплетене сцене погдекад гарниране несланим и голицавим вицевима. Публика се редовно смије и ако полазимо од тога становишта Нушићеве су комедије успеле.

Код Костова тога нема. Он главну пажњу посвећује типовима и карикирању њихових негативних особина. Посланик Големанов свим силама настоји да се догура до министарског положаја и купи око себе људе, који ће му послужити да до тога положаја дође. Тај посланик и ти људи типични су примери наше специфично балканске политичке средине. Костов те типове мајсторски иронише. Ви осећате како је то ситан и обичан свет коме ништа није свето и који је у стању да направи све могуће подлости да дође до задовољства. Код тога посланика Големанова не постоји ни родитељски осећај, он пристаје и кћер да уда за старог и преживелог човека, само да мираза не даје и да се догура до министарске фотеље. Он мисли. да је он центар око кога се треба све да окреће. На крају кад му не успева, он се бесно трза и шаље до ђавола државу и народ што му није успело да дође до положаја, који би га по његовим речима „у небо уздигао“.

Публика се само у извесним моментима благо смеје. Она осећа сву мизерију тих друштвених полипа и напушта позориште оправдано мрзећи негативне типове, које разне Баба Гицке, тетке и председниковице измишљају и намештају да кроје судбину једног народа.

Глума и режиска страна комада изведена је без замерке. Главну улогу играо је г. Александар Рашковић. Све оне моменте где се преплеће сервилност и бахатост посланика Големанова, његова себичност и надувена самосвест, извео је г. Рашковић неусиљено и с разумевањем. Игру је водио одмереним темпом без и једног труна непотребног карикирања.

Цела је његова игра природна и показује уметника који разуме свој посао.

У улози Горилкова г. Драган Јовановић успело је приказао кортеша новинара, који зна какав је карактер посланик Големанов, али то све ништа не значи кад је положај у изгледу. Левак-Красићева у улози размажене газдинске кћерчице, Љубица Ш. Јовановић у улози Баба Гицке биле су добре. Па и остале мање улоге одигране су коректно и смишљено расподељене, тако да је приказивање „Големанова“ на нашој позорници у целости успело.

Б. З.

DAVID KOPERFILD

David je Koperfild napisan 1850. god. Pri formiranju građanskog društva, odmah u njegovu nicanju pojavile su se osobine, koje ga karakterišu kroz čitavu njegovu periodu. Gadosti pojedinaca, pa i čitavih društvenih skupina, beskrupulozne i niske, sastavni su deo toga društva. Sve je to maskirano nekim zakonskim oblicima, koji su vazda na štetu slabijeg. Samo po neki jači duh usuđivao se da iznosi te gadosti, da ih razgoliti. Takav je duh bio u svoje vreme i Dikens. Čitali smo mi kao deca Davida Koperfilda, sažaljevali žrtvu pohlepe i saosećali zajedno sa Koperfildom. Sad mi to drugače gledamo, radi toga je možda iznošenje

Davida Koperfilda na pozornicu opravdano. Ali takve stvari spadaju u istoriju. Od toga nas vremena dele 84 god. i sa stanovišta današnjih životnih problema to spada u starudije.

Dramatizacija toga Dikensova komada teška je. Ima u Davidu Koperfildu toliko detalja koji karakterišu delo, a na scenu ih je teško izneti. Tu režija ima da kaže svoju reč, pa da se radnja odvija življe, bez one uspavanosti kako je to kod nas bilo na premijeri. Tu su mogli da izglade i izvesni detalji koji komičnost pretvaraju u otužnost. Premijera je bila slabo posećena iako to nije zaslužio ni komad ni igra glumaca.

Nameće nam se jedna konstatacija, bez zlonamernosti, koju više puta podmeću ljudima koji se interesuju za naše pozorište. Ta je konstatacija, da naše pozorište ove pozorišne sezone gubi i onu obligatnu premijersku publiku. Uzrok tome morao bi se naći i ukloniti. Pozorište je ustanova nama neophodno potrebna i šteta bi bilo da ga izgubimo. Čini nam se da je repertoar loše odabran. Pozorišna uprava treba da se prilagođava publici, a ne da traži od publike da gleda ono, što je po njenom mišljenju dobro. Zastareli komadi, koji su se već pretvorili u naravoučenija, ne interesuju publiku.

Igra glumaca bila je dobra. Levak-Krasićeva u ulozi Davida Koperfilda bila je prirodnija i uverljivija nego i u jednoj drugoj ulozi. Gospodin Rašković u ulozi Merdstona zadržao je tokom čitave igre onaj kruti i nemilosrdni stav bezosećajnog malograđanina. Ta je uloga potpuno shvaćena. I gosp. Petričić je uspeo u ulozi Urije Hipa. Maska, kretnje i perfidnost advokata budžaklije, na oko uglađenog i servilnog, a u stvari sposobnog za svaku pokvarenost i zločin, sve je to g. Petričić odlično izveo i dao jednu dobru glumu.

U istom komadu, u ulozi Davida Koperfilda na nedeljnoj popodnevnoj predstavi, gostovala je g-đica Ljubinka Bobić, prvakinja beogradskog pozorišta. Gospođica Bobićeva je prirodna, ulogu je odigrala bez i jedne doze usiljenosti i nategnutosti. Specijalno je simpatično prikazala nijansiranje između dečjeg zadovoljstva i bola. Samo je i tu bila poseta slaba, što, nije običaj kod naše takozvane otmenije publike kad dođe poznat gost.

Na večernjoj prestavi igrala je Malu Biragi. Tu laku stvar i bez sadržajnu, gledali smo već na našoj pozornici. Još nam je u sećanju živa i temperamenta igra pokojne Kolarevićeve. Tu je g-đica Bobićeva bila

u svom elementu i promatrajući njenu simpatičnu igru, osetili smo da će g-đica Bobićeva moći još koju godinu s uspehom igrati uloge ove vrste.

Publika je bila naklonjena večernjoj prestavi i sva su mesta bila rasprodana, tako smo se rešili jedne neugodnosti da nam gost po drugi put [нечитко] igra pred praznom salom.

B. Z.

Mala Floramye. Opereta u tri čina od Iva Tijardovića

Ovogodišnja mrtva pozorišna sezona oživjela je malo pred konac dolaskom gostiju beogradskog i zagrebačkog pozorišta. Iza g-đice Bobićeve, videli smo i slušali na sceni prvakinju zagrebačke operete g-đu Maricu Lubejevu u ulozi Male Floramye.

U oblasti scensko-muzičkog stvaranja, opereta stoji na poslednjem mestu. Sastavljena iz kupleta i šlagera, plesova i grotesknih igara, sva u tomi „lake muzike“, sa nizom komičnih tipova i scena, bez ikakve dublje sadržine, opereta ima jedinu svrhu, da zabavlja i animira publiku. Obzirom na ovo, sinoćnja pretstava Male Floramye, potpuno je uspela. Oduševljenja, smijanja i aplauza bilo je na pretek.

Mala Floramye ima prednost pred drugim stranim operetama (Orlov, Carević itd.) što je i scenski i muzički iznikla iz naših prilika, čisto uskog lokalnog značaja, jer je muzički sva u duhu splitskih pesama.

Protagonisti, g-đa Lubejeva i g. Gorski odigrali su svoje uloge vrlo dobro, samo je g-đa Lubejeva prodorna i prejaka za naše malo pozorište, ali potpuno vlada i odlično niansira svojim glasom. Pored dobrog vladanja glasom g-đa Lubejeva je dobra glumica, što čini da je njena igra prijatna i simpatična, pa ublažuje u više slučajeva operetsku besmislenost. G. Gorski je tipičan operetski glumac i svojim mekim tenorom glasovno je potpuno zadovoljio, samo mu smetaju neprirodne i usiljene kretnje, koje kvare efekat. Svojim toplim mecosopranom, iako u maloj ulozi, istakla se g-đica Mara Pavlović. Dušan Cvetković i Jozo Bakotić održali su svoje uloge na visini. Mali hor dobro je zvučao, mada je bilo ritmičkog kolebanja između njega i orkestra. Orkestar je

dao ono što je mogao. Nehomogen, nečist u duvačim instrumentima, nediferenciran u zvuku, ipak je prilično rešio svoju tešku zadaću. Uzimajući u obzir da je to smanjeni orkestar vojne muzike, ne može se od njega više ni tražiti. Baleti su dobro uvežbani, samo je bilo preterano i frivolno potcikivanje i ojkanje za vreme igre. Balet bi u opereti imao zadaću da nam pruži lepu i skladnu igru i da ublaži ačenja i neozbiljnosti, kojih je puna svaka opereta.

Obzirom na skromne sile i pevačke i orkerstralne pretstava Male Floramye potpuno je uspela. Režija je vođena vešto, a dekorativna šarada može se pohvaliti.

Primećuje se da su u današnje vreme potrebna dublja muzička i literarna stvaranja i opereta je na umoru. Svet sa ozbiljnijim umetničkim shvatanjima počeo je operetu karikirati kao nešto preživelo i bespredmetno. Primer je „Pastir Kostja“, ali naša publika voli laku zabavu, gde ne mora ništa misliti, osećati i preživljavati, pa je sala dupkom bila puna.

Z.

Tuđe dete od Švarkina

Menjanjem društvenog poretka, menja se i mentalitet društva; menja se umetnost i moral i sva ona nadgradnja uslovljena ekonomskim prilikama novoga stanja. Tako i nova ruska umetnost. Ona obrađuje novi tip čoveka, izgrađen u drugim prilikama i pod drugim životnim uslovima. Taj se tip pojavljuje u čitavoj savremenoj ruskoj literaturi, ali pored toga proleterski pisci uočavaju i malograđanske ostatke, koji su neminovna zaostavština staroga stanja stvari i koji se sad kao jedva primetna traka provlače kroz savremena naziranja.

To malograđanstvo danas ne znači ništa, ono je na umoru, bezopasno i gubi se u moru novih pogleda na život. Ti malograđanski ostaci naziranja na društveni moral predmet su Švarkinove komedije. Nema tu nekog revolta na te fosile, nego se to izvrgava smehu duhovitim primedbarna, zgodnim dramskim zapletima i odličnim poznavanjem

scene. To Švarkin majstorski iznosi pred nas s mnogo humora, komike i duhovitosti, koja nikada ne prelazi meru i ne ide u sarkazam.

Nedavno, kad su neki pisci u Rusiji prigovarali Gorkom zašto je dozvolio da se ponovo štampaju „Zli dusi“ Dostojevskog, jer da je to kontrarevolucionarno delo, on im je odgovorio: „Zašto jednoj bezopasnoj stvari pridavati važnost i raspirivati kod omladine radoznalost“. Tako i Švarkin u svojoj komediji ostatke starog stanja podvrgava podsmehu i gotovo u svakoj sceni vidite njegovo umiranje, kao ono u momentu kad student Jusuf kaže za dvoje starih Karaulovih da ih ne treba dirati, oni idu u nepovrat, u umiranje.

Radnja komedije počinje kako Manja glumica, savremena ruska devojka, odgojena u novom dobu, uči ulogu u jednom pozorišnom komadu. Ona ne može da pojmi tu ulogu, jer u toj ulozi tip [нечитко] devojke iz starog društva [нечитко] radi toga, što je ostala trudna, a ljubavnik je napustio. To je Manji smešno i neshvatljivo, glupe joj se čine te devojke, koje radi takvih trica idu u smrt. Učeći ulogu, Manja nastoji da se što više uživi u nju i tako dolazi na pozornicu fama o „tuđem detetu“ s mnogo komičnih scena i detalja...

Ravnomernost tempa *igre* nije bila u komadu, specijalno u prvom i zadnjem činu. Režija nije podvukla stvari, koje bi trebalo jače naglosti i u izvesnim momentima pustiti glumci[ma] više slobode. Slučaj je sa Petričićem, koji je imao najglavniju ulogu kao Senečka Perčatkin. Mislimo da pisac nije zamislio onako ošamućen i prežmaknut tip. Jedino u dialogu sam sa sobom Petričić se oslobodio režiske sugestije i pri kraju igre pokazao dosta uverljivosti i humora.

Dušan Cvetković, kao muzičar Karaulov, odlično je izveo svoju ulogu. Zajedno sa Carkom Jovanović (žena Karaulova) kroz celu komediju držali su ulogu na visini i vodili je bez zamerke. Ivan Gorski (student Jusuf) imao je da prikaže tip pretstavnika nove generacije. To mu je samo u izvesnim momentima uspevalo, tako da je gledalac u nedoumici, da li on ismijava malograđanska shvatanja svojih drugova, ili i on oseća kao i oni. Ali takove uloge nijesu njegov fah i ne rnože mu se zameriti. Miodrag Avramović (student Kostja) nije mogao svoju ulogu uverljivo da izrazi. Izgleda nam da je i tu potrebno dati glumcu više slobode pri izvedbi. Ljubiša Filipović (inženjer Pribišljev) izveo je dobro svoju ulogu s mnogo razumevanja i uverljivosti i dao je dobru glumu za ovaj lik.

Levak Krasić (Marija) dobro je shvatila piščevu tendenciju. Nije prelazila meru u naivnosti. Prirodna tokom cele igre, a u izvesnim scenama odlična, dala je simpatičnu glumu. Vidosava Fazlibegović (Zina) snalazila se dobro u svojoj ulozi. Zlata Čokanović (Raja) i Dragan Jovanović (Rajin otac) bili su dobri.

Kad se uzme u obzir kratko vreme za vežbanje komada i srestva kojim raspolaže naše pozorište „Tuđe dete" je uspelo. Tako, upravo pred turneju, naše pozorište završilo je jedan deo pozorišne sezone dobrom stvari, koja je publiku raspoložila zdravom i [нечитко] komikom.

B. Z.

Позоришни преглед

Пред полазак на турнеју по бановини, наше позориште приказивало је три комада, које је вриједно споменути. С тим комадима као да је хтјела позоришна управа да се донекле одужи публици за мршав и слаб репертоар током сезоне.

Крлежини „Глембајеви" давати су већ два пута на нашој позорници и могу се понављати сваке позоришне сезоне, јер их публика прима с интересовањем. Сав онај живот једне средине при пропадању, мајсторски израђени карактери и читави комплекси психолошких одвијања у тој средини, изнио је Крлежа на позорницу познатом својом вјештином. О тој ствари је доста писано, а пријем публике при свакој изведби довољно гарантује да ће се та одлична ствар, нашег најбољег писца, још дуго одржати на позорници.

Питање је само, на који се начин то дјело износи на позорницу и да ли су интерпретатори довољно јаки, располажу ли таквим квалитетима, да могу поједине типове успјешно да прикажу. Ми смо на нашој позорници гледали Рашу Плаовића у улози Леона. Његово гостовање дјеловало је и на режију читавог комада, па смо имали једно, право умјетничко вече.

За изведбу *„Глембајевих"* у овој сезони, учинио је наш ансамбл, онолико, колико је могао. Начин изведбе јасно је истицао

немоћ да се ствар савлада. Вриједно је споменути само двије улоге, које су се истицале међу осталим. Улогу Леона извео је *Васо Косић* добро. Код њега се није примјећивала усиљеност и од првог до задњег чина остао је у темпу, тако, да је публика имала тачну слику неврастеника и интелигента загађеног насљедством свијета који пропада. Још да није било изразито црногорске акцентације у говору загребачког племића, изведба би била без приговора. Истицала се и улога патера, коју је с успјехом креирао *Љубиша Филиповић.* Стари се глумац одлично снашао у својој улози. Фарисејштина, дволичност и она претварајућа лажна доброта, какву је писац замишљао стварајући тај тип, Филиповић је тачно погодио.

Остале улоге изведене су онако, како то могу извести глумци просјечних способности у овако тешком комаду. Шта више, изузев улогу адвоката Фабрицијуса, коју је задовољавајуће извео Јосип Петричић, остале улоге, биле су испод просјечног.

Друга ствар, била је „Ујеж“ од Бранислава Нушића. Нушић је покушао да изнесе на позорницу један, данас актуелан проблем. Проблем удјела жене у јавном животу. Проблем је површно схваћен. Главна је сврха, изгледа, била нашем старом комедиографу да публику насмије. Покрет жене за њезина основна права он индентификује с радом и мишљењем београдских беспосличарки и кућиперки. Њихова испразна трућања и оговарања, сматра Нушић као главне узроке срозавању породице. Узроци су дубљи, условљени социјалним поремећењем, а учешће жене у јавном животу проузроковала је социјална потреба. Она мора да ради и привређује, ако хоће да одржи живот.

Не обзирући се на то, што Нушић износи те више, бадаваџиске кругове на сцену, он ствар уопштава и гледалац добива дојам да Нушић подвргава потсмијеху сваки женски покрет у борби за основна права жене. Он кроз призму сатире и то слабе сатире предочава нам сваки женски покрет као бесмислицу и бадаваџисање, од чега само породица пати. Рушење патријалхалне форме породице има своје дубље разлоге.

Типови у овом комаду, неизрађени су. Довољно је да се гледалац сјети оног професора, његовог блесавог понашања и немоћи. Тај је тип тако приказан да се не може гледати. Ја мислим да таквог типа у животу нема. Па и оно извлачење колица на позорницу и

трчање с цуцлама преко позорнице – иде на живце. Ми смо гледали Нушићеве комаде старијег датума, па смо могли видјети изразитије карактере и израђеније типове.

Глумци су улоге добро извели. Ваља истаћи г. *Цветковића* у улози професора. Трудио се да прикаже смушеност и да ублажи претјерану блесавост коју је, изгледа, писац замишљао. Улогу претсједниковице добро је извела *Косара Рајчевић*. И остали су глумци извели своје улоге добро, изузев претјераног карикирања у појединим сценама.

Загребачка критика „Ујежа“ рекла је, да то није Нушићев комад, не би никад ни угледао позорницу. То је тачно. Можда ће неко мислити: позориште је било пуно, као ни на једном комаду ове сезоне, публика се смијала и аплаудирала – и успјех је ту. Умјетнички ниво малограђанске публике проблематичан је, она више пута тражи од позоришта да се у њему насмије и разоноди. Позоришна управа требала би да држи умјетнички ниво позоришта на достојној висини, па макар било и материјалне штете.

Трећи комад, при поласку на турнеју, био је „Путем цвијећа“ од Катајева. Ово је новији комад совјетског писца. У њему Катајев иронизира и у сатиричној форми изнаша негативне друштвене типове. Сличну ствар обрадио је Глатков у својој приповијетци „Полип“. Завјалов је шупаљ фразер, који своје говоре гарнира лијепим фразама о љепотама будућег друштва. Он је типични интелектуални хохштаплер, тип, који је у ствари саможив с остатцима малограђанског мишљења, које он вјешто прикрива, док их на концу стварност не разоткрије. Као прототип Завјалову, нераднику и полипу, стављен је тип мајке комсомолке Тање. Она у конструктивном раду осјећа задовољство. Уморна од посла у Совхозу, гдје пожртвовано данима ради на изградњи бољег живота, уморна се враћа кући. Њен однос спрам кћери Тање, природан је. Видимо у њој нову жену, жену рада. Она и на одношај своје кћери Тање са Завјаловом гледа као на ствар природну. Послије, при разговору са Завјаловом, гледалац може видјети дијаметрално разилажење у мишљењу једне позитивне раднице и негативног човјека као што је Завјалов. „Све су то фантазије”, - довикује она Завјалову „и све то ништа не доприноси свеопштем добру”. Она је својим бистрим пролетерским инстинктом осјетила сву празнину Завјалова. Па и

онај разговор с Комсомолцем Гусевом, пун је здравог и позитивног расуђивања.

Мајку комсомолке Тање успјешно је креирала Косара Рајчевић. За њу се може рећи да је најјача била у читавом комаду. Мирноћа при наступу, тон и кретње једне изграђене нове жене рада потпуно је погођен. Специјално је природно приказан бол и револт жене једног револуционара кад је видјела да је њезина кћи потрошила раднички новац, само да се допадне Завјалову. Публика је гђу Рајчевић наградила бурним аплаузом.

Улогу Завјалова изводио је *Јосип Петричић.* Петричић је добар глумац и улогу је добро извео и добро разумио. Испод намјештене глазуре напредна човјека, наоко носиоца модерних погледа и назора на друштво, видјели смо једног себичњака и фразера. Чим се тиче његове коже, та се себичност покаже у правој боји, док се постепено силом прилика не покаже у свој својој мизерији. Петричић и гђа *Рајчевић* дали су двије најуспјешније улоге у овом комаду. Режија г. Рајчевића, такођер је добра. Добро су извели своје улоге *Зденка Сливњак*и гђа *Царка Јовановић.*

Публика тај комад Катајева, као што је и разумљиво, схватила је на два начина. Галерија о сваком комаду има своје мишљење, а ложе и прва мјеста своје.

Б. З.

Ивана Панџић

УВОД

Палеолит или старије камено доба, вријеме је првих свједочанстава о активној присутности човјека. Ријеч палеолит потиче од грчких ријечи παλαιός = стари и λίθος = камен или παλαιολιθική περίοδος = старије камено доба. Вријеме великих димензија, како у просторном смислу, тако и у смислу открића кориштења оруђа и оружја и контролисања ватре, обухвата раздобље између 2,6 милиона и 10.000 година прије нове ере, и геолошки гледано почиње током старијег периода квартара (најмлађа ера геолошке прошлости Земље), **плеистоцена или леденог доба**. Палеолит се дијели на старији (или доњи) (2,6 милиона – 128.000 година), средњи (128.000 – 40.000/35.000 година) и млађи (или горњи) прије (40.000/35.000 – 10.000 година) палеолит. У археолошком смислу то је период примитивних израђевина, прије свега камених, али и од дрвета, кости и рога. Шире гледано, старији и средњи палеолит представљају период почетног породичног окупљања и груписања у мање заједнице које се баве сакупљањем хране и врло примитивним ловом. Током млађег палеолита јавља се облик организованих породичних, али и племенских заједница, са добро организованом ловном и риболовном привредом, те несумњивим доказима о постојању духовног живота (сахрањивање мртвих, пећинско сликарство, предметна умјетност).

Период између 100.000 – 40.000/35.000 година прије нове ере обиљежила је и појава неандерталца - *Homo sapiens nenaderthalensis*, врсте родоначелника читавог реда *Homo*. Назив је добио 1856. године након открића добро очуваног фосила скелета у долини ријеке Неандер код Дизелдорфа у Њемачкој. До данас је пронађено преко 300 индивидуа неандерталског типа на око 80 локалитета. Просјечна висина му је била 160 - 165 цм, а мождана запремина 1.200-1.600 кубних центиметара. Остале карактеристике су му издужена и ниска лобања, надочни лукови развијени цијелом дужином, чело ниско и повијено, масивне вилице, повучен обрадак,

велики зуби. Иако су били виши и снажнији од данашњих људи, и имали су већи мозак, нису били интелигентнији. Имали су снажне вилице и зубе, оштру и напријед избачену браду, ниско искошено чело и избачене аркаде. Били су изузетни ловци, користили су кремена копља и кремене сјекире. Често су се склањали у пећине јер су оне имале приближну температуру и љети и зими. За становање су користили само предњи дио, јер је унутрашњост била мрачна и влажна. На подручју Босне и Херцеговине најстарији откривени палеолитски остаци до сада датирају из средњег палеолита, а живот је трајао и током млађег палеолита што обухвата период од око 128.000 до 10.000 година прије нове ере.

Историјат археолошких истраживања

Прва археолошка истраживања на подручју Босне и Херцеговине започета су крајем XIX вијека, док се истраживања периода старијег каменог доба или палеолита врше од 50-их година XX вијека. Са развојем археологије као науке на територији СФР Југославије, као и повећаним бројем рекогносцирања и ископавања, до 1984. године откривено је више од стотину налазишта. Примјетно је да је већина локалитета констатована уз обале ријека Босне, Укрине, Усоре, Врбаса и Саве. У *Праисторији Југословенских земаља* из 1979. године Баслер је период од првих истраживања до краја двадесетог вијека подијелио на три фазе (Basler, 1979b: 309), док данас можемо додати и четврту фазу, од 2006. године до данас:

а) I фаза - фаза откривања палеолитских локалитета и првих теренских истраживања (1949–1958),

б) II фаза –- фаза почетка систематског рада (1959–1968)

в) III фаза - фаза истраживања са развијеним техникама ископавања (1969–1990).

д) IV фаза - дефинисана као фаза мултидисиплинарног приступа и нових перспектива (од 2006. до данас).

Током **прве фазе,** рад се одвијао веома полако, углавном због недостатка техничког искуства и адекватне археолошке традиције. Паралелно са првим ископавањима почело је и трагање за новим

палеолитским локалитетима. Рекогносцирања у региону резултирала су открићем неколико значајних локалитета, од којих је потребно посебно истаћи Лонцу (село Макљеновац), локалитет Лушчић (село Кулаши) и Високо Брдо (село Лупљаница) (Basler, Janeković 1961; Basler, 1962a). Чињеница да је одређен број нових, до сада непознатих, палеолитских станишта откривен на релативно малој регији, покренула је низ нових истраживања у региону. Нажалост, локалитети нису ни приближно били ископавани са прецизношћу потребном за наведени период и карактер археолошког материјала, а у случају када су артефакти прецизно прикупљани, процес описивања геолошких слојева и археолошких контекста није постојао. Ипак, наведена истраживања представљају важан сегмент у току којег је пуно научено о приступу ископавању палеолитских локалитета. С друге стране, данас нисмо у могућности да, са сигурношћу, утврдимо правилне релације између археолошких налаза наведених локалитета и слојева којима одговарају, те се сматра да је наведена прва фаза истраживања палеолита у БиХ, углавном имала информативни значај.

Друга фаза истраживања обиљежена је детаљнијим методама ископавања у периоду од 1959. до 1969. Овом приликом истражено је неколико локалитета: Лушић (село Кулаши) (Basler, Janeković 1961), Високо Брдо (село Лупљаница) (Basler, 1962a), Даниловића брдо и Грабовца брдо (село Подновље) (Belić, 1963b), те Крндија (село Поточани) (Basler, 1970). У току исте деценије, значајан број локалитета је истражен; године 1962-1963. предузета су ископавања на Малој Градини у Кулашима (Basler, 1963a), Хендеку у Макљеновцу код Добоја (Basler, Belić 1988) и Крчевници у Поповићима (Basler, 1973). Значајни резултати постигнути су на локалитету Кадар код Оџака 1965. године, гдје су обимна ископавања настављена све до 1976. године (Basler, 1965a, 1965b; 1966b; 1974). Готово цијела наведена деценија била је обиљежена новим истраживањима, уз добијање нових резултата на којима је почела да се гради идеја да је овај регион био посебно повољан за насељавање у вријеме средњег и горњег палеолита, неандерталца (Homo sapiens neanderthalis) и савременог човјека (Homo Sapiens Sapiens). Резултати истраживања обављених до 1963. године су систематизовани у раду објављеном поводом 75-годишњице

Земаљског музеја у Сарајеву (Basler, 1963b: 5–-24), а 1966. године представљени су на Међународном конгресу праисторијске археологије у Прагу (Basler, 1979b: 311).

Значајнија открића представљају локалитети Бијамбарске пећине у Олову и палеолитско станиште у Бадњу, код Стоца (Баслер, 1979a: 17, сл. 3). Бијамбарске пећине истраживане су 1967. године, а њихов проналазак омогућио је да се Босна и Херцеговина уврсти међу регионе са богатим археолошким потенцијалом.

Шездесетих и седамдесетих година двадесетог вијека вршене су прве интердисциплинарне анализе вођене од стране домаћих и страних стручњака у почетку из области геологије и палеопедологије, а касније су рађене и анализе полена и камена, као и палеонтолошка проучавања. Истраживања током 70-их година прошлог вијека, која сврставамо у **трећу фазу** или фазу истраживања са развијеним техникама ископавања, углавном су била под руководством др Ђуре Баслера, који је са својим сарадницима идентификовао преко 65 палеолитских локалитета у БиХ, углавном дуж ријека Босне и Укрине. Археолошка ископавања на наведеном подручју дала су много доказа у виду велике количине окресаних камених алатки (сјечива, левалоа одбици, пострушке, грубо окресани листолики шиљци), а који нам свједоче о активностима палеолитских људи на нашим просторима (Баслер, 1963b: 5-24; 1979a: 319-321; Иванова, 1979: 13 - 33). Можемо слободно рећи да је Баслер својим радом указао на палеолит Босне и Херцеговине као дио недостајуће карике у европском палеолиту.

Од 1969. године, са већ разрађеном техником ископавања и укључивањем природних наука у истраживања, настављено је проучавање палеолита на подручју сјеверне Босне. Ову трећу фазу обиљежило је, прије свега, истраживање једног од најзначајнијих палеолитских пећинских станишта у сјеверној Босни, пећини Растуша, која се налази у селу Растуша, Чечава код Теслића, узводно уз ријеку Босну. Почетком 70-их година Мирко Малез извршио је пробна ископавања (Malez 1971; 1973). Премда је било доста налаза горњоплеистоценске фауне, међу којима и остатака пећинског медведа (*Ursus Spelaeus*), јелена (*Carvus elaphus*) и козорога (*Capra ibex*), истраживања нису произвела велику количину налаза кременог материјала која би указала на људску окупацију пећине.

Извјестан број камених алатки датован је у касни средњи и/или рани горњи палеолит.

Такође веома значајан археолошки локалитет је и средњепалеолитска станица у околини Дервенте, позната као Зобиште. Налази каменог материјала са овог локалитета, откривеног 1980. године, представљају најкомплетнији и најбоље документовани примјер артефаката средњег палеолита који је публикован са подручја Босне и Херцеговине. Као такав, омогућио је да се поново испитају карактеристике станишта сјевернобосанског средњег палеолита и да се она правилно одреде у оквиру једне шире слике горњоплеистоценске праисторије у овом дијелу Европе (Baumler, 1987).

У наредном периоду, почетком 90-их година, ратно стање довело је Босну и Херцеговину у стање опште стагнације на пољу свих аспеката, па тако и археологије. Годинама након завршетка рата, приоритети Босне и Херцеговине били су изградња и обнова земље. **Четврта фаза** археолошких истраживања, тзв. фаза нових перспектива, почиње тек 2006. године, када је екипа стручњака са Универзитета из Кембрића под руководством проф. др Preston-а Miracle-а и мр Тонка Рајковаче, а у сарадњи са Музејом у Добоју и археологом Ђоком Јовановићем, извршила ревизионо рекогносирање подручја Добој и Прњавор, тј. територију надлежности Музеја у Добоју, а која се могла поистовјетити са токовима ријека Босне, Усоре и Укрине и њихових притока. Почетни циљ био је утврђивање позиција постојећих палеолитских локалитета GPS-ом (генерална позиција сателита) и констатовање њиховог тренутног стања, да би се касније та идеја надоградила и прерасла у рекогносцирање читаве регије уз пробна сондажна ископавања. Рекогносцирања и пробна сондажна ископавања настављена су од 2007. године до данас. Долина ријеке Врбас детаљно је истражена, а велики број до сада непознатих локалитета уцртан је на археолошку мапу региона. Геоархеолошка истраживања спроведена 2009. и 2010. године била су усмјерена на истраживање људске интеракције са природним окружењем у касном глацијалу - раном холоцену, као и на промовисање и развој геоархеолошких метода при проучавању природне средине сјеверне Босне (Marriner, 2011: 7-44). У сарадњи са проф. др Miracle-ом са Уни-

верзитета у Кембрицу, од 2010. године започет је нови пројекат истраживања пећине Растуша, у склопу којег су отворене три нове сонде, сакупљено много кременог и остеолошког материјала, као и доста узорака за геоархеолошка и палеоботаничка испитивања, а пројекат ће трајати до краја 2015. године.

Палеолит Босне и Херцеговине

Босна и Херцеговина током леденог доба може се подијелити у двије регије: панонску регију сјеверне Босне и медитеранску, на југу Херцеговине. Сјеверна Босна је географски веома разноврсна област, простире се у виду појаса ширине око 100 км, који захвата јужни дио Панонског басена на сјеверу и унутрашњи динарски појас на југу. То је предио високих брда и планина, од Просаре и Козаре на западу, преко Љубића и Вучјака до Мајевице на истоку (Basler 1979c: 331; Кацер 1926: 4; Miljuš 1963: 96). У различитим временским периодима подручје сјеверне Босне било је изложено јаким дејствима ерозије тла, усљед чега је дошло до поремећаја стратиграфије на већини локалитета. На подручју сјеверне Босне данас је регистровано преко двије стотине палеолитских локалитета, од којих је археолошки, пробним и/или систематским ископавањима, истражено само њих 17. Локалитети су пописани по сљедећим општинама: Лакташи, Прњавор, Дервента, Добој, Оџак и Теслић. То су густо распоређени локалитети на отвореном, смјештени на истакнутим брежуљцима изнад долина ријека, са већим дометом посматрања (н.в. 100 - 300 м). Једино пећинско налазиште је Растуша, а једини локалитет удаљен од ријеке је Високо брдо.

Када говоримо о главним карактеристикама насељавања током палеолита, оно се односи на насељавање пећина и поткапина, те адекватних простора на отвореном. Пећински локалитети и поткапине дале су изузетно богате податке о дугим периодима људске активности. Већина пећина и поткапина налази се на добро заклоњеним локацијама, најчешће на позицији са добрим погледом на околни хабитат, као и са приступом богатим природним ресурсима и сировинама доброг квалитета. Током палеолита већина локалитета у пећинама и поткапинама служила је као нека врста

базе, гдје су обављане различите технолошке и економске активности. На подручју Босне и Херцеговине постоји мали број пећина од којих су најпознатије Растуша, Бадањ и Бијамбарска пећина.

За разлику од сусједне Хрватске и Словеније гдје, током наведеног периода, преовладавају пећинска станишта, у БиХ је регистрован веома мали број налазишта у пећинама. Готово сва археолошка налазишта у Босни и Херцеговини су отвореног типа; преко 95% налазишта у Босни и Херцеговини отвореног је типа, али је број систематски истражених локалитета на отвореном још увијек мали. Осим пар изузетака, археолози су углавном морали да се ослоне на површинско прикупљање материјала и сондажна ископавања, умјесто на обимна проучавања карактера и садржаја локалитета. Материјал са локалитета отвореног типа припада различитим периодима палеолита и указује на екстензивнију експлоатацију локалних лежишта кремена, по чему се они разликују од локалитета у пећинама и поткапинама.

Пронађени артефакти од окресаног камена карактеристични су за средње и горње/млађе палеолитске заједнице. Како је материјал већине палеолитских локалитета на Балкану измијешан (Ivanova, 1979:14), није га могуће прецизно издвојити само на основу стратиграфије локалитета. У културном погледу, налазишта сјеверне Босне не прелазе оквире распона од типичног мустеријена до граветијена. Серија термолуминисцентних датума са појединих локалитета поткрепљује хронолошки оквир тих индустрија: мустеријен са Зобишта датује се у период око 85.000 година прије нове ере, орињасијен са Лушчића у период између 27.000 и 29.000 година п.н.е. и епиграветијен са Кадра између 20.000 и 16.500 година п.н.е. (Montet-White et al. 1986).

Богатство локалитета обично указује на величину групе која је насељавала то мјесто, период насељавања, учесталост посјећивања и обим активности које су предузимане на локалитету. За разлику од сиромашних, већина богатих и концентрисаних локалитета на отвореном налазе се на вишим локацијама. Ови локалитети такође често показују да су их насељавале различите групе у палеолиту, током средњег и горњег палеолита (P. Mellars, 1996). Најбогатији локалитети у Босни и Херцеговини су такође географски на вишим локацијама: Зобиште, Високо Брдо, Камен,

Требачко Брдо, Стариград, Грабовачко Брдо. Све ове локалитете карактерише дуготрајније насељавање, за разлику од осталих налазишта која су вјероватно била привременог карактера. Тешкоће које се јављају код анализирања оваквих типова локалитета настају при покушајима да се издвоје оригинални остаци насељавања код дуготрајних станишта великих људских групација, од вишеслојних налазишта насталих честим посјетама мањих група на једној локацији.

Пројекат ахеолошких истраживања „Палеолит сјеверне Босне“

С циљем да се већ постојећи материјал смјештен у нашим музејима употпуни квалитетнијом документацијом, као и да допринесе темељнијем истраживању наведеног подручја кориштењем нових технологија, 2006. године проф. др Preston Miracle и мр Тонко Рајковача успостављају сарадњу Археолошког одјељења Универзитета у Кембрџу (Велика Британија) са Музејом у Добоју, чиме и започиње пројекат археолошких истраживања каменог доба сјеверне Босне под називом „Палеолит сјеверне Босне“. У образложењу пројекта достављеном Музеју РС, др Miracle је написао: „Босна има велику густину палеолитских налазишта, а истраживања спроведена између 50-их и 80-их година XX вијека показала су да нека од ових налазишта датују још из периода средњег палеолита, између 100.000 и 40.000 година прије нове ере. Најновија палеоантрополошка истраживања показала су да је управо Балкан био најважнија рута за ширење млађег (горњег) палеолита у Европи око 40.000 година прије нове ере, као и посљедње упориште неандерталских група. Палеолитски резултати из Босне изузетно су важни за наше разумијевање средњег палеолита, неандерталских група и њихове реакције на промјене у природном и друштвеном свијету током посљедњег леденог доба“.

Током седам година истраживања, на подручјима општина Бања Лука, Лакташи, Прњавор, Србац, Нова Топола, Градишка, Дервента и Добој, регистровано је преко 200 локалитета, сакупљено је више од 11.000 артефаката (кремени материјал, керамика, кост, остало) који се данас налазе у депоима Музеја Републике Српске и Музеја у Добоју. Сав материјал је прописно инвен-

тарисан, а његова обрада је у току. Значајно је напоменути да су, поред професора и предавача са Универзитета Кембриџ и Лестер и локалних археолога, током пет година истраживања на пројекту учествовали бројни сарадници из Босне и Херцеговине, Србије и Хрватске, а ангажован је и велики број студената археологије. Током сваке посјете колега из Велике Британије организована су њихова стручна предавања отвореног карактера која су увелико допринијела знању и информисању наше јавности о археологији као науци и њеним савременим токовима.

Рекогносцирање сјеверне Босне

Пројекат археолошких истраживања „Палеолит сјеверне Босне“ почео је 2006. године рекогносцирањем општина Добој и Прњавор. Током обиласка терена, на веома уском простору констатовано је укупно 74 локалитета, од чега је скоро половина представљала новооткривене локације. Од 2007. године прецизно се лоцирају и картирају како позната тако и нова палеолитска налазишта на подручју Бањалуке, Приједора, Градишке, Српца, Нове Тополе и Дервенте. Коришћењем GPS-а биљежене су географске координате сваког од локалитета, локације су фотографисане, уцртаване у теренске скице, а пратио их је детаљан опис укључујући податке о вегетацији, обрађивању земље, конфигурацији терена и слично, те сакупљање нових површинских налаза, као и анализе географских варијабли (типови земљишта, близине воде, и др). Након обраде свих података, иницирана су истраживања археолошки најзанимљивијих локалитета.

Ревизиона ископавања: Камен Макљеновац код Добоја 2006. године и локалитет Пећине код Клашница, Бањалука, 2007. године

Прва археолошка ископавања вршена на подручју сјеверне Босне подразумијевала су ревизиона ископавања већ познатих локалитета, због недостатка адекватне попратне документације.

Локалитет Камен Макљеновац код Добоја откривен је 1949. године и био је прво налазиште ово врсте на подручју БиХ. С об-

зиром да је ријеч о каменолому, 1951. године подузети су први заштитно-спасилачки радови. Пронађени археолошки материјал разврстан је типолошки и сврстан је на крај средњег и током млађег палеолита. Хронолошки припада периоду између 42.000 и 26.000 године прије нове ере, а наведени материјал могао се наћи само на секундарној позицији. Ни ревизиона ископавања 2006. године нису успјела утврдити културну стратиграфију, јер је локалитет данас у још горем стању с обзиром на то да каменолом и данас ради. Локалитет Камен је остао једнострано сагледан локалитет.

Локалитет имена Пећине код Клашнице представља скупину палеолитских станица чије је заштитно ископавање обављено 1979. године, а прво ревизионо систематско истраживање 1983. године. На локалитетима је пронађена велика концентрација артефаката од окресаног камена са карактеристикама средњег и млађег палеолита. Током кампање 2007. године у Клашницама су рађена два локалитета, локалитет Пећине 2 и локалитет Пећине 3. На локалитету Пећине 2 отворене су 3 сонде величине 2x2 m, а на локалитету Пећине 3 радило се на чишћењу профила, дужине 4 m. Током скидања слојева вођена је комплетна документација (фотографисање, котирање, скицирање). Ни ова ревизиона ископавања, осим што су додатно обогатила фундус Музеја Републике Српске, нису дала жељене резултате што се тиче културне стратиграфије локалитета.

Археолошка истраживања пећине Растуша код Теслића, од 2010. до данас

Пећина Растуша је једино пећинско налазиште у сјевернобосанској регији, а налази се недалеко од града Теслића. Премда је то један од ријетких локалитета који садржи значајне остатке флоре и фауне, саму пећину карактерише унутрашњост тиграстог облика шаре која је сврстава међу три такве у Европи (осим Растуше у БиХ, то су пећина код Вићенце у Италији и једна недалеко од Париза, Француска).

У пећини Растуша током ревизионих истраживања отворене су три сонде у три различита дијела пећине. Анализа 14C

рађена 2010. године потврдила је да је пећина била настањена још прије 30.000 година прије нове ере, што поред пронађених камених алатки потврђује боравак неандерталца на нашем подручју. Истраживање пећине још је у току.

Остаци материјалне културе

Основна јединица сваког археолошког истраживања јесте артефакт – предмет који је одређена заједница произвела. Најчешћи артефакти палеолитских локалитета су камени, док су чести и коштани остаци, као и остаци рога, зуба или чак и дрвета. Најчешћа врста материјала за израду алатки је кремен - седиментна стијена изграђена од криптокристаластог кварца, калцедона и опала. Боја варира од бијеле, сиве, жутосиве до црне, у зависности од примјеса. Ради се о тврдом, али кртом камену који се може лако цијепати у различитим правцима и обликовати у жељене форме, а добијене ивице су веома оштре.

Постоји неколико техника обраде кремена под називом **окресивање**, а ријеч је о методама примјењивим приликом процеса производње камених артефаката. Само окресивање подразумијева добијање одбитака и/или сјечива из језгра. Најчешће технике су левалуазијенска и техника одбијања. **Левалуазијенска техника** је посебна техника окресивања која представља најстарију осмишљену технику у којој се жељени производ – одбитак, чија је форма унапријед осмишљена, не добија непосредним одбијањем, већ тек по окончању припреме језгра. **Одбијање је** поступак добијања употребљивих одбитака од комада сировине, облутка или већ припремљеног језгра. Постоје двије основне технике: техника одбијања ударом, директно (тврдим или меким перкутером) или индиректно (помоћу наковња) и техника одбијања притиском.

Накнадном обрадом (ретуширањем) артефакта помоћу ретушера од камена, кости, рога или дрвета добијају се крупнији или ситнији негативи на ивици одбитка који се називају **ретуш**. Функција ретуша је да се оруђе доведе у жељену форму, да се ојача ивица или чисто ради лакшег усађивања.

ОСНОВНЕ КАТЕГОРИЈЕ

Током претходно наведених истраживања на подручју сјеверне Босне најучесталије категорије алатки које се јављају су језгра, одбици, сјечива, јамичаста оруђа, пробојци, стругачи, назупчана оруђа, пострушке, длијета, ножеви и шиљци.

Језгро је комад сировине (камен или облутак) на коме се виде трагови интенционалног окресивања од којег су добијени сјечива и одбици. Оно има видљиве трагове намјерног одбијања у облику негатива одбитака.

Одбитак је непосредни производ окресивања језгра од камена или неког другог минерала. Могао се употребљавати за обављање различитих дјелатности, а накнадним обрађивањем претваран је у оруђе одговарајуће намјене.

Сјечиво је одбитак чија је дужина два пута већа од ширине. Најчешће је правилне форме, паралелних ивица и са паралелним негативима претходно одбијених сјечива.

Јамичасто оруђе су одбици или сјечива на чијој једној или више страна је формирано више јамичастих удубљења. Ове алатке су првенствено кориштене за обраду артефаката од кости, рога и дрвета.

Пробојци су одбици или сјечива са шиљком формираним ретуширањем на једном, а рјеђе на оба краја.

Стругачи су одбици или сјечива која су најчешће дубоко ретуширани на њиховом крају. Претпоставља се да су кориштени за обраду животињског крзна и коже.

Назупчано оруђе је одбитак или сјечиво чија је ивица ретуширана тако да се добије назупчана форма. Кориштено је за обраду тврђих материјала, прије свега за израду артефаката од дрвета, кости или рога.

Пострушка је одбитак који је најчешће ретуширан на једној страни. Служила је за обављање разних послова, посебно при обради уловљеног плијена.

Длијето је уска алатка са кратким сјечивом која је служила за гравирање или уклињавање. Настала је тако што се помоћу једног или више удара уздужно отклања дио ивице одбитка или сјечива.

Нож је универзална алатка за сјечење, резање и сличне радње. Првенствено су као ножеви кориштени одбици камена са оштрим ивицама, док касније долази до масовне производње ових сјечива.

Шиљак је оруђе израђено на одбитку или сјечиву, а ретушем је добијен шиљасти облик.

Остаци животињских костију

Кости кичмењака у великом броју налазе се на археолошким локалитетима, а углавном је ријеч о остацима животиња којима се човјек хранио. Међутим, животиње попут пећинских медвједа такође су користиле пећине за своја станишта, а њихови посмртни остаци нису увијек прикупљани и кориштени од стране људи. Наука која се бави изучавањем археолошких животињских остатака назива се зооархеологија/археозоологија.

Кости су кориштене за израду артефаката, јер је као сировина погодна захваљујући својој чврстоћи и еластичности коштаног ткива. Анатомски облик различитих дијелова скелета диктира њихову обраду и каснију примјену: расцијепљене и углачане дуге кости користе се за израду шила, длијета и осталих типова алатки, док су пљоснате кости углавном кориштене за израду дугмади, чешљева и сл.

На подручју сјеверне Босне, према примјеру пећине Растуша, најзаступљеније су сљедеће врсте од почетка према крају: пећински медвјед, обични јелен, праговедо, степски носорог, џиновски јелен, вук и пећински лав.

Пећински медвјед (лат. *Ursus spelaeus*) је изумрла врста медвједа која је живјела током горњег плеистоцена. Пећински медвјед је био већег раста, зуби су били прилагођени храни биљног поријекла и имао је избочину на чеоном дијелу лобање. Остаци пронађени у Европи углавном припадају јединкама које су угину-

ле током хибернације, старијим јединкама или младунцима, према чему се закључује да пећински медвјед није био чест плијен човјека.

Степски носорог (лат. Stephanorinus hemitoechus) је изумрли род носорога аутохтоног у сјеверној Евроазији, а који су живели од старије до ране фазе млађе плеистоценске епохе. Имали су два рога и били су релативно велики носорози. Тежили су преко 3.000 кг, били су високи између 1,80 - 2 м и дугачки 3,20 - 4 м. Степски носорог највјероватније је био прилагођен више отвореним и умјереним стаништима.

Големи јелен *(*лат. *Megaloceros giganteus)* је изумрли род јелена чији су чланови пронађени широм Евроазије, а живјели су од касног плиоцена до касног плеистоцена. Били су важни биљоједи животињског ланца током леденог доба. Познати су и под називима "Ирски лос" или "Гигантски лос". Већина чланова овог рода су изузетно велике животиње које су фаворизовале ливаде или отворене шуме, уз већину врста заступљених у просјеку испод 2 метра надморске висине. Био је висок око 2,1 метар и имао укупну масу 540 до 600 кг, док су само његови рогови били тешки до 40 кг и ширине до 5 м.

Јелен обични (црвени јелен, лат. *Cervus elaphus*) је шумска животиња из фамилије виторогих преживара. Распрострањен је у Европи, најчешће у шумским комплексима већих ријека, те брдским и планинским шумама. Има складан облик тијела, а високе снажне ноге доказују да је грађен за дуго и истрајно трчање. Облик и величина рогова указују на прилагођеност кретању на отвореним просторима, а не срединама обраслим густом вегетацијом. Дужина тијела јелена износи 225-275 цм, док му је реп дугачак 20-25 цм. Тјелесна тежина креће се у распону од 125 до 300 кг, код кошуте од 70 до 130 кг.

Дабар (лат. *Castor fiber***)** је водена и копнена животињска врста и највећи глодар сјеверне хемисфере. Једини је представник свога рода. Збијено тијело му је покривено густим црвенкасто-смеђим крзном. Дужином тијела досеже 90 центиметара, тежино око 35 килограма, а реп му је дуг око 35 центиметара.

Пећински лав (лат. *Panthera leo spelaea*) је изумрла подвр-

ста лава, која је позната преко фосилних остатака и праисторијских цртежа на зидовима пећина. Живио је током плеистоцена у Европи. Одликовао се већим растом од савременог афричког лава.

Праговедо (лат. *Bos primigenius*) је предак домаће стоке, изумрла врста великих дивљих говеда која су насељавала Европу, Азију и Сјеверну Африку. Изглед им је реконструисан на основу скелетног материјала, историјских описа, али и на основу праисторијских пећинских цртежа. Био је један од највећих биљоједа у постглацијалној Европи. Величине су им варирале у зависности од региона, а појединци су достизали и тежину од око 700 кг, али и до 1500 кг.

Закључак

Подручје Босне и Херцеговине представља једно од археолошки најбогатијих области на Балкану. Истраживања самих палеолитских станишта почела су послије Другог свјетског рата, али су истраживачи убрзо увидјели да се палеолит БиХ са својим бројним и карактеристичним стаништима на отвореном много разликује од сусједних области (Словенија, Хрватска) у којима преовладавају пећинска станишта. Локалитет Макљеновац код Добоја, који лежи у самом центру области, откривен је 1949. и тиме су велика истраживања палеолита Босне и Херцеговине и званично почела. До 1984. године откривено је око стотину налазишта уз обале ријека Босне, Укрине, Усоре, Врбаса и Саве. Стање истражености досадашњих палеолитских локалитета Босне и Херцеговине хронолошки их сврстава у средњи и горњи (млађи) палеолит, али у оквирима истих периода региона. Другим ријечима, хронолошки распон представља период од 128.000 до 10.000 година прије нове ере.

Досадашња истраживања на основу бројних археолошких локалитета показала су да је подручје Босне и Херцеговине, са нагласком на њен сјеверни дио, било под интензивном окупацијом у периоду средњег и горњег палеолита. Тренутни подаци о средњем палеолиту у Босни и Херцеговини су прилично контрадикторни. Постоје многи локалитети са богатим археолошким материјалом,

али је стратиграфија или неуједначена или уопште не постоји. Већина локалитета у Босни и Херцеговини су налазишта на отвореном. Ранија ископавања су у највећој мјери била изведена *ad hoc*, а методе ископавања и истраживања прилично неразвијене, што је резултирало спорадичним и недовољно јасним интерпретацијама. Подаци који нису добро представљени још увијек могу бити корисни за истраживача јер указују на археолошки потенцијал у овом региону. Такође треба напоменути да су многи локалитети били са поремећеним културним слојевима што је продукт људске активности од ране праисторије до данас. Иако је густина палеолитског настањивања јасно уочљива, већина налазишта не нуди конкретне налазе (недостаје остеолошки материјал, трагови станишта, геолошке интерпретације и друго), тако да све што је до сад урађено и даље се налази у домену доброг археолошког потенцијала.

Враћајући се самој суштини проблематике археолошких истраживања у Босни и Херцеговини (што важи и за истраживање палеолита) схватамо да је скоро тридесет година прошло од када су нова истраживања и ископавања поново почела да се врше, на неки начин од самог почетка. Амбис у којем се налазила археологија Републике Српске још није превазиђен; недостатак документације ранијих истраживања увелико успорава рад данашњих кустоса музеја и археолога запослених у другим институцијама. Скоро једини свједок ранијих истраживања јесте материјал који се налази у музејским депоима и ријетки текстови/извјештаји са појединих ископавања.

Археолошки пројекти које Музеј Републике Српске заједно са републичким Заводом за заштиту културно-историјског и природног насљеђа РС и осталим музејима Републике Српске, а у сарадњи са универзитетима Велике Британије, успјешно реализује на подручју сјеверне Босне али и цијеле Републике Српске, не само да су доказ археолошког потенцијала нашег простора, него отварају могућност локалним стручњацима за даље напредовање. Многобројне посјете које су попраћене научним и стручним предавањима, међународне размјене, стручни обиласци, те едукација студената, само су дио могућности које су остварене кроз пројекат археолошких истраживања „Палеолит сјеверне Босне“. Један тада, назовимо га, „пилот“ пројекат данас се разгра-

нао у пет тематски и хронолошки разноврсних пројеката који се успјешно реализују на подручју Републике Српске.

Литература

Bakaršić S. 1982. Bosna i Hercegovina, Opći podaci, Enciklopedija Jugoslavije 2 (Bje-Crn), Zagreb, 108 - 110

Ballin, T. B. 2000. Clasiffication and Desccription of Lithic Artefacts: a Discussion of the Basic Lithic Terminology, *Lithics* 21, 9-15.

Basler, Đ.

1953. Paleolitski nalaz na Usori, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine,* N.S. VIII, 215-223

1957. Paleolitski nalaz na Crkvini u Makljenovcu, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Arheologija, N.S. XII, 93-108

1960. Arheološko nalazište Crkvina u Makljenovcu kod Doboja, *Članci i Građa za kulturnu istoriju istočne Bosne* IV, 75-88

1961. Londža – Makljenovac, Doboj – paleolitska stanica, *Arheološki pregled* 3, 8-10

1962a Paleolitsko nalazište Visoko brdo u Lupljanici, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Arheologija, N.S. XVII, 5-13

1962b. Sjeverna Bosna - Sondažna rekognosciranja paleolitskih nalazišta, Arheološki pregled 4, Beograd, 8-10

1963a. Mala Gradina, Kulaši, Doboj – paleolitska stanica sa kasnijim slojevima, *Arheološki pregled* 5, 9-10

1963b. Paleolitska nalazišta u sjevernoj Bosni, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Arheologija, N.S. XVIII, 5-24

1963c. Saznanja i problemi u paleolitu Bosne i Hercegovine, *Arheološki Vestnik* XIII-XIV, 37-41

1964. Brdašce, Laktaši, Banja Luka - paleolitska stanica, Arheološki pregled 6, Beograd str. 7

1965a. Kadar, Gornji Svilaj, Odžaci (Bosna) – paleolitska stanica, *Arheološki pregled* 7, 9-10

1965b. Kadar, Gornji Svilaj, Odžak – paleolitska stanica, *Arheološki pregled* 8, 10

1966a. Londža, Makljenovac, Doboj - paleolitska stanica, Arheološki pregled 8, Beograd, 9-10

1966b. Palaolithikum in Bosnien und Hezegovina, Actes du VII Congres International U. I. S. P. P.; I, Praha 274-275,

1967. Položaj sjevernobosankog paleolitika u prirodnom ambijentu wurmskog doba Jugoslavije; Članci i građa VII, Tuzla, 5-20

1970. Krndija u Potočanima – paleolitska stanica, *Članci i Građa za kulturnu istoriju istočne Bosne* VIII, Tuzla, 5-8

1971a. Visoko brdo, Lupljanica, Derventa, *Arheološki pregled* 13, 9-10

1971b. Londža: Station Paleolithique in Epoque Preistorique at Preistorique en Yougoslavie: Recherché et Resultats; VIII Congres International U. I. S. P. P.; Beograd, pp. 63 – 64

1973. Dvije paleolitske stanice u dolini Ukrine, *Članci i Građa za kulturnu istoriju istočne Bosne* X, 7-15

1974. Kadar, Gornji Svilaj, So Odžak – paleolitska stanica, *Arheološki Pregled* 16, 9-10

1978a. Paleolitsko nalazište na Krčevini u Maloj Brijesnici kod Gračanice, Članci i građa XII, Tuzla, 5-7

1978b. Paleolitsko nalazište Mala Gradina u Kulašima, *Članci i Građa za kulturnu istoriju istočne Bosne* XII, Tuzla, 9-16

1979a. Nalazišta paleolitskog i mezolitskog doba u Bosni i Hercegovini, u Đ. Basler (ur.) *Praistorija Jugoslovenskih Zemalja*, Tom I, Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH Sarajevo, 313-330

1979b. Rad na istraživanju paleolitskog i mezolitskog doba u Bosni i Hercegovini, u Đ. Basler (ur.) *Praistorija Jugoslovenskih Zemalja*, Tom I, Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH Sarajevo, 309-311

1979c. Paleolitske i mezolitske regije i kulture u Bosni i Hercegovini, u Đ. Basler (ur.) *Praistorija Jugoslovenskih Zemalja,* Tom I, Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH Sarajevo, 331-355

1988. Paleolitsko i mezolitsko doba, u Čović, B (ur.) *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 1, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 15

Basler, Đ., Belić, B. 1988. Hendek, Makljenovac, Doboj, *Arheološki leksikon Bosne i Hecegovine*, Tom 2, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 65

Basler, Đ., Janeković, Đ. 1961. Paleolitsko nalazište Luščić u Kulašima, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Arheologija, N.S. XV-XVI, 27-38

Batović, Š. 1979. Jadranska zona, *Praistorija jugoslovenskih zemalja* II, Sarajevo, 473-634

Baumler, M. 1987. *Core Reduction Sequences. An Analysis of Blank Production in the Middle Palaeolithic of Northern Bosnia (Yougoslavia)*, Ph.D. Dissertation, University of Arizona

Belić, B. 1963. Danilovića brdo i Grabovca brdo, Podnovlje, Doboj – paleolitska nalazišta, *Arheološki pregled* 5, 7-9

Benac, A.

1964. *Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjeverozapadnom Balkanu*, izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo, str 5 - 176

1978a. Paleolitska stanica Krčevina u Maloj Brijesnici kod Gračanice, Članci i građa XII, Tuzla, 5-7

1978 b. Paleolitsko nalazište Mala Gradina u Kulašima, Članci i građa XII, Tuzla, 9-16

Brkić H., 1956, Bosna i Hercegovina, Opći podaci, Enciklopedija Jugoslavije 2 (Bosna-Dio), Zagreb, 1-2

Brunnacker K., Malez M.

1970. Krndija u Potočanima-Paleolitska stanica, Članci i građa VIII, Tuzla, 5-8,

1971a. Lonđa-station paleolithique, Epoque Prehistorie et Protohistorie en Yougoslavie, VIII Congr. International UISPP, Beograd, 63-64

1971 b. Luscic-station paleolithique, Epoque Prehistorie et Protohistorie en Yougoslavie, VIII Congr. International U.I.S.P.P., Beograd, 65-66

1971 c. Visoko Brdo, Paleolitska stanica; Arheološki pregled XIII, Beograd, 9-10

1973. Dvije paleolitske stanice u dolini Ukrine, Članci i građa X, Tuzla, 7-15

Brunnacker, K., Basler, Đ. 1967. Položaj sjevernobosanskog paleolitika u prirodnom ambijentu Wurmskog doba Jugoslavije, *Članci i Građa za kulturnu istoriju istočne Bosne* VII, 5-20

Bušatlija I., 1982. Bosna i Hercegovina, Oblici reljefa, Enciklopedija Jugoslavije 2 (Bje-Crn), Zagreb, 114-116

Čičić, S., Redžepović, R. 2006. O naučnom nasljeđu u geologiji Bosne i Hercegovine, *Geološki glasnik* 36, Sarajevo, 1-27

Đikić S.,1956. Bosna i Hercegovina, Krš, Enciklopedija Jugoslavije 2 (Bosna-Dio), Zagreb, 4-5

Graljuk B.

1979. Pećina, Klašnice, Banja Luka: Paleolitska stanica; Arheološki pregled 21, 9-14

1980. Pećina Klašnice, Banja Luka - paleolitska stanica, Arheološki pregled 21, Tabla I-IV, Beograd, 9-15

1983. Novija arheološka otkrića i ispitivanja na području Banje Luke i okolice, Zbornik arheološkog društva Bosne i Hercegovine I, 23-40 Ivanova, S. 1979. Cultural Differentiation in the Middle Palaeolithic on the Balkan Peninsula, in Kozlowski, J. (ed.) *Middle and Early Upper Palaeolithic in the Balkans*, Nakladem Uniwersytetu Jagiellonskiego, Warzawa, 13-33

Jamaković, O., 1982. Odeljenje za arheologiju, Zbornik krajiških muzeja, Banja Luka, 21-25

Janeković Đ.

1961 a. Paleolitsko nalazište Luščić u Kulašima; Glasnik Zemaljskog muzeja, n.s. XV-XVI, Sarajevo, 27-38

1961 b. Arheološko nalazište Crkvina u Makljenovcu; Članci i građa V, Tuzla, 75-88

1961 c. Lonđa-Makljenovac, Paleolitska stanica; Arheološki pregled IV, Beograd, 8-20

1962 a. Paleolitsko nalazište Visoko Brdo u Lupljanci; Glasnik Zemaljskog muzeja, n.s. XVII, Sarajevo, 5-13

1962 b. Sjeverna Bosna-sondažna rekognosciranja paleolitskih nazališta; Arheološki pregled IV, Beograd, 8-20

1963 a. Paleolitska nalazišta u sjevernoj Bosni; Glasnik Zemaljskog muzeja, n.s. XVIII, Sarajevo, 5-24

1963 b. Saznanja i problemi u paleolitiku Bosne i Hercegovine; Arheološke vesti XIII-XIV, Ljubljana, 37-41

1963 c. Mala Gradina-Kulaši; Arheološki pregled V, Beograd, 9-10

1964. Brdašce u Laktašima, nalazi u kopu XI, Zbornik krajiških muzeja II, Banja Luka, 36-37

1965. Kadar-Gornji Svilaj, Arheološki pregled VII, Beograd, 9-10

1966 a. Das Palaolithikum in Bosnienund Herzegovina, Actes du Vilierne Congr. International UISPP, Tome I, Prag, 274- 275

1966 b. Lonđa-Makljenovac, Arheološki pregled VIII, Beograd, 10,

1966 c. Kadar-Gornji Svilaj, Arheološki pregled VIII, Beograd, 8,

1988. Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom 2, Sarajevo

Јовановић, И., 2013 Окресана камена индустрија из пећине Растуше код Теслића, Одбрањен мастер рад на Одјељењу за арехологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, ментор проф. др Душан Михаиловић, стр. 1-79

Jovanović R., 1956. Bosna i Hercegovina, Prirodne karakteristike; geološki i petrografski sastav tla, Enciklopedija Jugoslavije 2 (Bosna-Dio), Zagreb

Канцер Фридрих. 1926. *Геологија Босне и Херцеговине*, Сарајево

Kadić, J., Dujaković, G., Mijović, D., Kovačević, D., Panić, G. 2008. *Spomenik prirode pećina Rastuša*, *Elaborat – Prijedlog za stavljanje pod zaštitu spomenika prirode pećine Rastuša kao prirodnog dobra od velikog značaja*, Republički zavod za zaštitu kulturno istorijskog i prirodnog nasljeđa Republike Srpske, Banja Luka

Knežević M., 1956. Bosna i Hercegovina, Geografija,Vojna enciklopedija 2 (Borda – Enc), Beograd, 15-16

Kozlowski, J. K. 1992. The Balkans in the Middle and Upper Palaeolithic: The Gate to Europe or a Cul-de-sac?, *Proceedings of the Prehistoric Society* 58, 1-20

Kujundžić-Vejzagić, Z. 2005. Ružina pećina – paleolitska stanica, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Arheologija, 46, 7-52

Malez, M.

1971. Izvještaj o kvartargeološkim istraživanjima u 1970. godini, *Ljetopis JAZU* 75 (1960-1970)

1973. Paleontološka i paleolitska istraživanja u 1972. godini, *Ljetopis JAZU* 77 (1972)

1978. Novija Istraživanja paleolitika u hrvatskom Zagorju; Hrvatsko arheološko društvo, II : 9-69

1979. Paleolitsko i mezolitsko doba u Hrvatskoj, Praistorija jugoslovenskih zemalja, I: Paleolitsko i mezolitsko doba, edited by Basler Đ., pp. 195-296

1980. Speleološki odnosi u nekim spiljama Bosne i Hercegovine, *Naš krš* VI (9), 3-32

Malez M., Rukavina D., Sliškovic T., Kapel A., 1974. Two New Sites of Pleistocene Fauna and of the Palaeolithic in Bosnia; Bulletin Scientifique, Conseil des Academies des Sciences et des Arts de la RSF de Yougoslavie, Section A, Tome 9, No. 3-4: 80-82

Malez, M., Rukavina, D., Slišković, T. 1978. Kvartarogeološki i

paleontološki odnosi u pećini Rastuša kod Teslića, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Prirodne nauke, N.S. XVII, 5-22

Marijanović, B. 1988, Arheološki leksikon BiH, tom 2, 17, 121, 179, 196, Tom 3, Sarajevo, 28 - 40

Marriner, G. P., French, C., Rajkovača, T., 2011. Geoarchaeological reconnaissance of the Banja Luka and Doboj area of northern Bosnia and Herzegovina, Jahrbuch. Zentrum fur Balkanforschungen 40, 2011, 7 - 44

Mellars, P. 1996. *The Neanderthal Legacy – An Archaeological Perspective from Western Europe*. Princenton University Press, Princenton.

Milojković, M. 1929. *Stratigrafski pregled geoloških formacija u Bosni i Hercegovini*, Izdanje geološkog zavoda u Sarajevu, Sarajevo

Miljuš, P. 1963. Novi prilog poznavanju geologije severne Bosne, *Geološki glasnik* 8, 95-115

Montet-White, A., Laville, H. Lezine, A-M. 1986. Le Paléolithique en Bosnie du Nord: Chronologie, Environment et Préhistoire, *L'Anthropologie* 90 (1), 29-88

Nikolić V., 1962. Kratak izvještaj sa sondažnog iskopavanja u Laktašima kod Banje Luke, Zbornik krajiških muzeja I, 300-301

Rajkovača, T. 2004. *Middle Palaeolithic in Northern Bosnia and Herzegovina*, MPhil thesis, University of Cambridge, Cambrigde

Slišković T., Trubelija F., 1982. Bosna i Hercegovina, Prirodna osnova i reljef, Enciklopedija Jugoslavije 2 (Bje-Crn), Zagreb, 111 - 114

Sokolić, I.

1970. Stratigrafija kvartara sjeveroistočne Bosne, *Geološki glasnik* 14, 57-77

1979. Prirodni okviri, u Đ. Basler (ur.) *Praistorija Jugoslovenskih Zemalja,* Tom I, Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH Sarajevo, 299-308

Tokić, S. 1983. Genetski tipovi i osnovne geološke odlike kvartarnih naslaga Bosne i Hercegovine, *Geološki glasnik* 28, 219-253

Truhelka, Ć. 1914. Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u doba prehistoričko, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* 26

Vemić M., 1956. Bosna i Hercegovina, Kilma, Enciklopedija Jugoslavije 2 (Bosna-Dio), Zagreb, 5-7

ПРИЛОЗИ

Кости

1. Врста: пећински медвјед
Дио кости: дио лобање са очњаком и првим кутњаком, мужијак
Локалитет: Пећина Растуша
Мјесто: Растуша, село Чечава, Теслић
Датум: 2010.
Сонда: 1
Инвентарни број: 17.2

2. Врста: пећински медвјед
Дио кости: ребро са урезима
Локалитет: Пећина Растуша
Мјесто: Растуша, село Чечава, Теслић
Датум: 2010.
Сонда: 1
Инвентарни број: 20.9

3.
Врста: степски носорог
Дио кости: горњи зуби од другог преткутњака до првог кутњака
Локалитет: Пећина Растуша
Мјесто: Растуша, село Чечава, Теслић
Датум: 2012.
Сонда: 3; квадрант: B; ниво: 141
Инвентарни бројеви: 365.2; 365.3; 365.4; 365.7

4.
Врста: големи јелен
Дио кости: дошачје
Локалитет: Пећина Растуша
Мјесто: Растуша, село Чечава, Теслић
Датум: 2011.
Сонда: 3; квадрант: C; ниво: 114
Инвентарни број: 185. 1

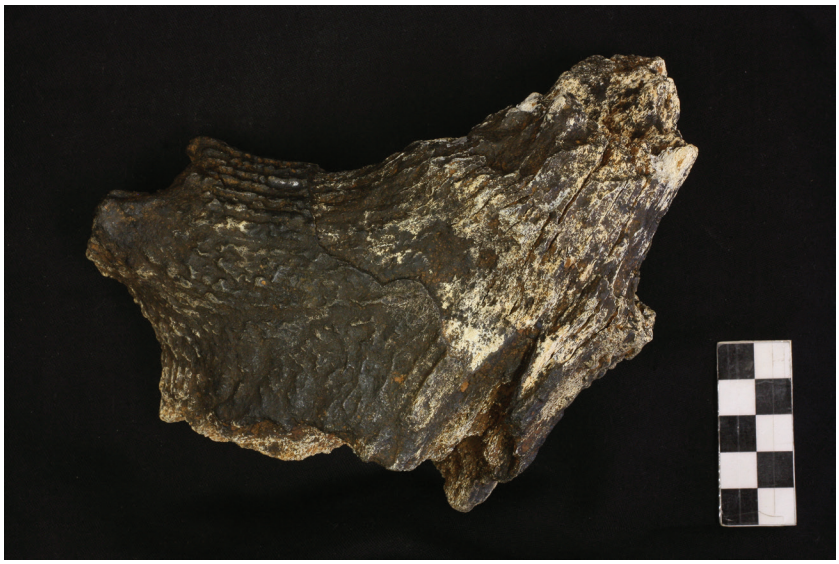

5.
Врста: обични јелен
Дио кости: рог
Локалитет: Пећина Растуша
Мјесто: Растуша, село Чечава, Теслић
Датум: 2012.
Сонда: 3; квадрант: B; ниво: 137
Инвентарни број: 347.2

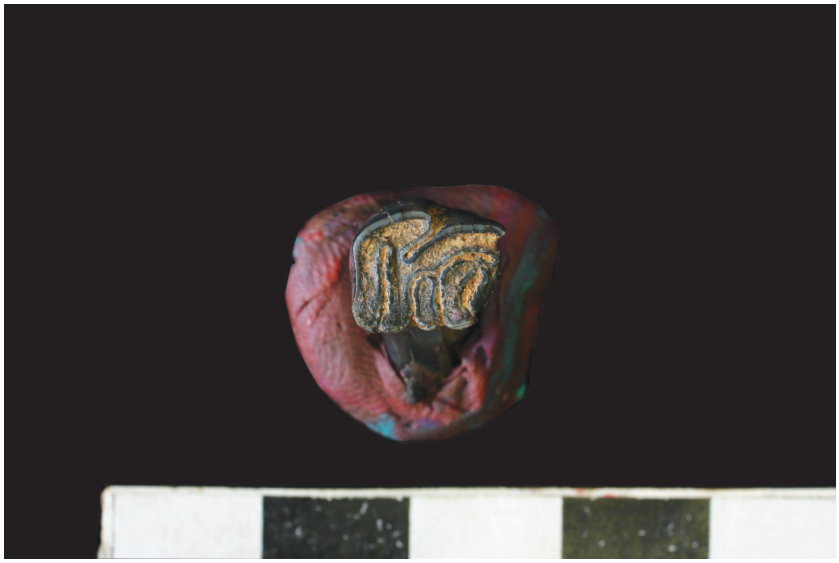

6.
Врста: дабар
Дио кости: зуб, горњи други кутњак
Локалитет: Пећина Растуша
Мјесто: Растуша, село Чечава, Теслић
Датум: 2012.
Сонда: 3; квадрант: F; ниво: 131
Инвентарни број: 328.4

7.
Врста: пећински лав
Дио кости: рамена кост
Локалитет: Пећина Растуша
Мјесто: Растуша, село Чечава, Теслић
Датум: 2011.
Сонда: 3; квадрант: B; ниво: 114
Инвентарни број: 186.1

8.
Врста: праговедо
Дио кости: вилична кост са другим и трећим преткутњаком
Локалитет: Пећина Растуша
Мјесто: Растуша, село Чечава, Теслић
Датум: 2012.
Сонда: 2; квадрант: A; ниво: 148
Инвентарни број: 320.4

Кремени

1.
Једноплатформно конично језгро средњих димензија на крупном одбитку, за сјечива и ламеле (дужина 59 мм, ширина 57 мм, дебљина 28 мм)
Култура: горњи палеолит?
Локалитет: Пећина Растуша
Мјесто: Растуша, село Чечава, Теслић
Датум: 2012.
Сонда: II; квадрант: C; слој: 134
Инвентарни број: RAS12.264.1

2.
Једноплатформно језгро за одбитке на масивном облутку (дужина 82 мм, ширина 99 мм, дебљина 67 мм)
Култура: средњи палеолит
Локалитет: Пећине 1
Мјесто: Клашнице, Лакташи
Датум: 1983.
Инвентарни број: RB307

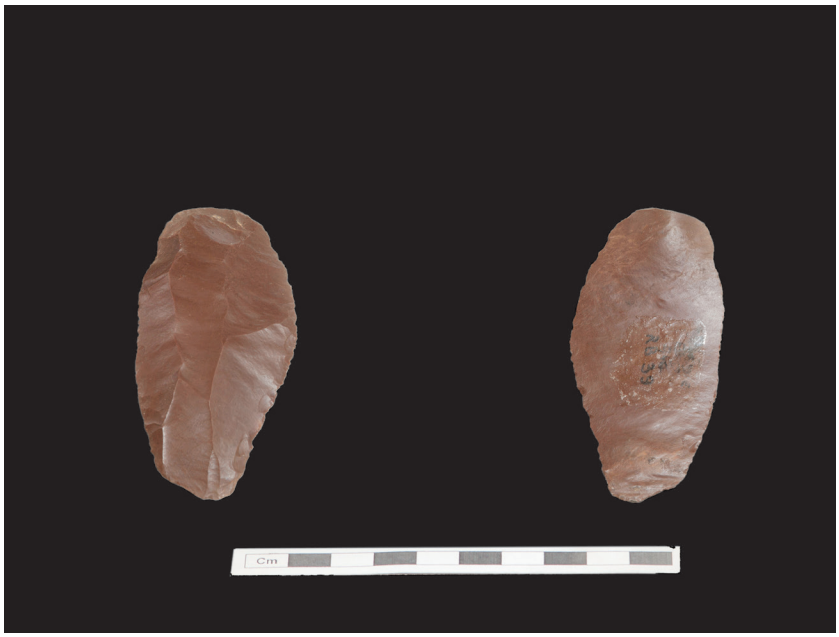

3.
Типичан левалоа одбитак средњих димензија (дужина 78 мм; ширина 39 мм; дебљина 8 мм)
Култура: средњи палеолит
Локалитет: Пећине 1
Мјесто Клашнице, Лакташи
Датум: 1983.
Инвентарни број: RB39

4.
Неретуширано сјечиво средњих димензија (дужина 73 мм; ширина 20 мм; дебљина 6 мм)
Култура: горњи палеолит
Локалитет: Пећина Растуша
Мјесто: Растуша, село Чечава, Теслић
Датум: 2010.
Сонда: II, квадрант: A; слој: 8
Инвентарни број: RAS10.18.2

5.
Неретуширано кортикално сечиво средњих димензија (дужина 60 мм; ширина 25 мм; дебљина 8 мм)
Култура: средњи палеолит (?)
Локалитет: Богосавац брдо
Мјесто: Доњи Смртићи
Датум: 2007, рекогносцирање
Инвентарни број: 121/685 (?)

6.
Једноструко јамичасто оруђе на ретушираном одбитку
Култура: средњи палеолит (?)
Локалитет: Томасово брдо
Мјесто: Дервента
Датум: 2007, рекогосцирање
Инвентарни број: 87/524

7.
Јамичасто оруђе на ламинарном одбитику (дужина 61 мм, ширина 33 мм; дебљина 7 мм)
Култура: средњи палеолит
Локалитет: Пећине 1 и 2
Мјесто: Клашнице, Лакташи
Датум: 1983.
Сонда: површина
Инвентарни број: RB59

8.
Пробојац - убадач на неретушираном одбитку малих димензија
Култура: (?)
Локалитет: Пећине 3
Мјесто: Клашнице, Лакташи
Датум: 2007, рекогосцирање
Инвентарни број: 77/733

9.
Стругач на билатерално ретушираном одбитку малих димензија (дужина 42 мм; ширина 32 мм; дебљина 9 мм)
Култура: средњи палеолит
Локалитет: Церик 2
Мјесто: Градишка
Датум: 2007, рекогосцирање
Инвентарни број: 81/50

10.
Цјепач на масивном облутку (дужина 93 мм; ширина 78 мм; дебљина 49 мм)
Култура: средњи палеолит (?)
Локалитет: Пећине 1
Мјесто: Клашнице, Лакташи
Датум: 1983.
Инвентарни број: RB313

11.
Билатерално назупчано ретуширани левалоа одбитак малих димензија (дужина 36 мм, ширина 35 мм; дебљина 7мм)
Култура: средњи палеолит
Локалитет: Пећина Растуша
Мјесто: Растуша, село Чечава, Теслић
Датум: 2012.
Инвентарни број: RAS12.311.4

12.
Билатерално ретуширана шиљата пострушка на одбитку малих димензија (дужина 30 мм; ширина 29 мм; дебљина 8 мм)
Култура: средњи палеолит
Локалитет: Пећина Растуша
Мјесто: Растуша, село Чечава, Теслић
Датум: 2011.
Сонда: II; квадрант: B; слој: 111
Инвентарни број: RAS11.123.3

13.
Конвергентна конвексна пострушка средњих димензија (дужина 84 мм; ширина 54 мм; дебљина 8 мм)
Култура: средњи палеолит
Локалитет: Пећине 1
Мјесто: Клашнице, Лакташи
Датум: 1983.
Сонда: 3; квадрант: М; слој: 0.25 мм
Инвентарни број: RB1

14.
Латерално једноструко длијето на неретушираном сјечиву малих димензија
Култура: средњи палеолит (?)
Локалитет: Пећине 2
Мјесто: Клашнице, Лакташи
Датум / Date: 2007.
Инвентарни број: 83/2

15.
Нож са природно отупљеном хрптом (дужина 67 мм, ширина 38 мм, дебљина 10 мм)
Култура: средњи палеолит (?)
Локалитет: Пећина Растуша
Мјесто: Растуша, село Чечава, Теслић
Датум: 2010.
Инвентарни број: RAS10.17.8

16.
Мустеријенски шиљак на билатерално ретушираном одбитку средњих димензија (дужина 65 мм; ширина 40 мм; дебљина 15 мм)
Култура: средњи палеолит (?)
Локалитет: Пећина Растуша
Мјесто: Растуша, село Чечава, Теслић
Датум: 2012.
Сонда: II; квадрант: D; слој: 150
Инвентарни број: RAS12.314.4

Сања Пупац

ЖИВОТ И КОМПОЗИТОРСКИ ОПУС ВЛАДЕ С. МИЛОШЕВИЋА

Увод

Владо С. Милошевић, педагог, диригент, етномузиколог, композитор, редовни члан Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине, својим дугогодишњим и преданим радом оставио је неизбрисив траг у музичкој култури ових простора. О значају његовог рада свједоче како многобројни чланци његових савременика, тако и велики број стручних и друштвених признања која је добио током дугог и плодоносног радног вијека. Једна од најзначајнијих манифестација у Републици Српској и Босни и Херцеговини, „Дани Владе С. Милошевића“, коју од 2000. године организује Академија умјетности Универзитета у Бањој Луци, установљена је, прије свега, како би дјело академика Милошевића и даље живјело у нама и са нама јер оно то својим квантитетом и квалитетом заслужује, али и да се његов однос према традицији користи како за стварање нових вриједности у области музичке продукције, тако и у области науке у музици.

Владо С. Милошевић свој радни и животни вијек посветио је искључиво музици. Сакупљао је народни мелос и забиљежио преко 2000 народних мелодија које је објавио у четири књиге, двије свеске и двије студије (Кењаловић 1997: 72-73). Написао је и објавио низ радова из области етномузикологије и музичког фолклора уопште. Оцјене и стручне полемике о његим радовима писали су многи, а један од њих је и проф. др Драгослав Девић (Девић 1976: 345-365). О тајнама компоновања више је сазнавао из доступне му литературе, а стварао је (компоновао) под изразито снажним утицајем традиционалне изворне народне музике.[1]

[1] „Његова јака умјетничка индивидуалност очитује се у осебујној композиторској техници и лапидарном начину изражавања. У својим дјелима говори тврдим и озбиљним језиком средине из које је израстао, те се у том погледу може сматрати нашим најизразитијим представником“ (Кењаловић, Милорад, „Музички бард - Владо Милошевић“, *Путеви,* нова серија, часопис за књижевност и културу, година XLIII, бр. 2, Бања Лука, април-јуни 1997. стр. 72-73).

Најзначајнија оркестарска и инструментална дјела су: „Свита за обоу и гудаче“ (1949), „Босанска свита за гудаче“ (1950), „Крајишка рапсодија“ (1951), „Концерт за контрабас“ (1951), симфонијска пјесма „Са планине“ (1957), „Концерт за виолину“ (1961), „Драматична симфонија“ (1967), „Дивертименто“ (1970) и многа друга. Писао је за мушки, женски, дјечији и мјешовити хор.[2] „Срасло са његовим духом и менталитетом, бременито смислом, хорско стваралаштво (опус од 253 мања и већа хорска дјела) ниче из непресушног културног наслијеђа, ослобођено опасне безличности модерних схватања“ (Кењаловић 1997: 72-73). Написао је око 120 соло пјесама на текстове истакнутих пјесника, 340 камерних дјела, мањи број композиција за позоришне комаде и оперу *Лазавац пред судом,* на текст истоимене сатире Петра Кочића, а према либрету књижевника Ранка Рисојевића.

„Иако интровентан, био је весео и духовит човјек, бритких запажања, инспиративан саговорник, одличан познавалац менталитета нашег народа. Подједнако су га поштовали сви људи добре воље. Својим животом, радом и дјелима музички бард Владо Милошевић обогатио је српску, босанскохерцеговачку и свеукупну југословенску музичку културу“ (Кењаловић 1997: 72-73).

Биографија

Владо С. Милошевић рођен је у Бањој Луци 28. марта, по старом, или, како је наводио у свим својим преписима, 10. априла 1901. године по новом календару.

Растао је у трговачкој породици у којој је свакодневни живот био изразито динамичан. Од свих оних који су пролазили кроз породичну кућу Милошевићевих, у току његовог одрастања учио је, како пјесме из народа, тако и оне које су биле слушане са грамофонских плоча у вријеме породичних и других пријатељских дружења. По завршетку другог разреда почео је да учи свирање на виолини код учитеља Ханриха Коха [Hanrih Koch], а након њега код Владислава Марека и Рудолфа Матлоха [Rudolf Matloch]. По

[2] „Спомен“, „У слози је спас“, „Одмор косаца“, „Првомајска пјесма“, „Пјесме са Змијања“, „Држимо стијег“, „Магле долазе“, „Липа“, „Киша“, „Све утаман“, „Коло води“, „Свијете тихиј“, „Лептир“, „Шеве“, „Плес Пчела“.

отварању приватне музичке школе Јосипа Соукала, Милошевић се у исту уписује како би наставио да учи виолу. На његово схватање музике значајно је утицало свирање у гудачком квартету професора Клауса, јер је ту, како је написао у својим сјећањима, заволио музику и „ усис`о тог отрова доживотно" (Čavlović 2001: 266).

1912. године завршава Српску народну основну школу и исте године уписује Реалну гимназију. У том периоду почиње свирати обоу без надзора стручног наставника, јер тада у Бањој Луци није било квалификованог кадра те струке. Реалну гимназију завршио је 1921. године.

У септембру мјесецу исте године уписао је Прашки конзерваторијум, који убрзо напушта, из разлога што, како је сам написао, „није био довољно психички ни стручно спреман остати на тој установи".[3] По повратку у Бању Луку, 1920. године почиње да учи свирати клавир (приватно код једне старије Чехиње од које добија и прва сазнања из области музичке теорије), а већ 1921. одлази на служење војног рока у музичко одјељење 33. пјешачког пука стацониранoг у Бањој Луци. Ту проводи наредних четрнаест мјесеци, свирајући у оркестру којим су дириговали Јосип Мајер и Вјећеслав Нигл. При крају војног рока, уочивши Владин таленат, поменути диригенти допустили су му да и он диригује неке од маршевских композиција припремљених за наступе на слетовима.

У јесен 1922. године уписује Филозофски факултет, одсјек за историју и географију у Загребу. Студирање ни на овом факултету није дуго потрајало, тако да у септембру 1923. године уписује Музичку академију у Загребу, одсјек дириговање и композиција. Код Франа Лхотке учи хармонију а клавир код Вјекослава Росенберг-Ружића, од којих је, како истиче, много научио, јер су "били строги и педантни".[4] У другој години студија долази до смјене генерација у предавачком кадру загребачке академије. С обзиром на то да су нови предавачи били почетници, по мишљењу Милошевића, нису били на очекиваној висини педагошког искуства. Ради тога Милошевић напушта студије, али ипак остаје везан за музику. Године 1925. уписује музикологију на Бечком универзитету и слуша предавања код познатих професора др Вилхелма Фишера [Vilhelm Fischer], др Роберта Лаха [Robert Lach], др Егона Велеса [Egon Wellesz], др Доброслава Орела и др.

[3] Архив ЈУ Музеја Републике Српске, из биографије коју је написао Владо Милошевић, заоставштина Владе Милошевића.

[4] Архив ЈУ Музеја Републике Српске, исто.

Због лошег материјалног стања, у јесен 1926. године враћа се у Загреб како би завршио географију и историју. У том времену свира по загребачким биоскопима и игранкама, и на тај начин обезбјеђује финансијска средства за своје издржавање. Свјестан да му тај студиј стварно „не лежи“[5], одлази на Београдски универзитет да упише студије музикологије код проф. Милоја Милојевића. Поновна промјена мјеста боравка, указује на то колико је Милошевић заправо трагао и лутао покушавајући да пронађе свој пут. Његова неодлучност у избору животног позива, затим утицај људи који су га у одређеним моментима окруживали, као и немогућност да музикологију студира код проф. Милојевића, крајем 1927. године полаже завршни испит из географије, дакле, завршава студиј, након чега се враћа у Бању Луку гдје почиње да ради у Учитељској школи.

Септембра 1928. године, готово бјежећи од породице и радног мјеста, одлази поново у Загреб и уписује Наставнички одјел са соло пјевањем на Музичкој академији. Соло пјевање је учио код Милана Рајзера, а историју музике код Станислава Стражничког. Учење код ових професора уродило је дугогодишњом сарадњом од које је Владо Милошевић имао велике помоћи током свог стваралачког рада. У овај круг професора и сарадника спада и Младен Позајић којег је Милошевић упознао још приликом првог одласка у Загреб. Крајем јуна 1929. године положио је испит за наставника музике. Исте године почиње да ради као суплент у бањалучкој Учитељској школи. Са добијањем дипломе и завршетком студија у Загребу донекле се завршава и његов „боемски“ живот. Истовремено добија ангажман у пјевачком друштву СПД „Јединство“ у којем ће, у својству хоровође, остати наредних 10 година (од 1931. до 1941. године).

Усљед ратних догађања, 29. маја 1941. године одлази у Ниш гдје се запошљава у Првој мушкој гимназији. У јесен 1946. године напушта Ниш и путује за Сарајево с намјером да тамо и остане као мелограф у Земаљском музеју. Милошевић ипак бива упућен у Бању Луку гдје ће дјеловати као музички педагог, организатор музичког живота, мелограф, етномузиколог, композитор.

Основао је нижу музичку школу која је по његовим ријечима била „јалова“, јер много је труда уложено, а резултати су били

[5] Архив ЈУ Музеја Републике Српске, исто.

„мршави“, многи су се прошетали по школи и отишли даље.[6] Уз посао у школи и СПД “Јединству”, Милошевић биљежи варошке пјесме у сврху хармонизовања за хорске саставе. Период од 1949. до 1953. године за Милошевића је био веома плодан када су у питању теренски рад (прикупљање музичко-фолклорне грађе) и рад на транскрибовању исте у сврху детаљне етномузиколошке анализе.

1. септембра 1953. године прелази у Народни музеј, данашњи ЈУ Музеј Републике Српске, на мјесто мелографа. За период од десет година колико је радио у Музеју обишао је готово читаву сјеверозападну Босну и сакупио, а затим транскрибовао и извршио мелопоетску анализу око 2000 напјева. Резултате истраживања објавио је у осам књига и неколико изузетно вриједних чланака и студија.

Одласком у пензију 1962. године Милошевић се посвећује компоновању. За композоције које се изводе како од стране домаћих (бањалучких) ансамбала, тако и оних професионалних из републичких центара, прије свих из Сарајева гдје се већина дјела снима за архив Музичке продукције Радио-телевизије Сарајево, професор Милошевић добија и низ значајних признања, друштвених (градских, републичких) и струковних. Најзначајније признање добија 1967. године избором за редовног члана Академије наука и умјетности БиХ.

У жељи да се традиционално народно музичко насљеђе што више популаризује и практично приближи ширем аудиторијуму, академик Милошевић у сарадњи са етномузикологом, професором Милорадом Кењаловићем, у то вријеме музичким уредником Радио Бањалука, 1980. године, покреће серијал под називом *Трагом фолклора Босанске Крајине.* Након овог пројекта, заокружујући очигледно свој рад на плану етномузикологије, академик Милошевић ради на опсежној студији у којој се, на бази властитих истраживања, бави феноменом *равна пјесма* коју, под истим називом објављује 1984. године у издавачкој кући “Глас”.

Велика животна подршка Влади Милошевићу била је супруга Вида са којом је у браку живио 58 година, а са којом се вјенчао у српској православној цркви Св. Преображења Господњег у Загребу 29. јуна 1931. године. Живјели су складно, скромно и без

[6] Архив ЈУ Музеја Републике Српске, исто.

потомства. У својим списима Милошевић је између осталог записао: "Све што сам створио и оставио иза себе (мислећи притом на музичку грађу), заслуга је и моје супруге, разборите и увиђавне жене".[7] Умрла је трагичном смрћу послије пада низ кућне степенице 12. јула 1989. године, а недуго послије ње, овај свијет напустио је и Владо Милошевић. Умро је 6. фебруара 1990. године у 89. години живота, и сахрањен на српском православном гробљу "Свети Пантелија" у Борику.

Извођач и диригент

Владо Милошевић своју извођачку дјелатност почиње за вријеме Првог свјетског рата свирајући у оркестру који је водио Јосип Соукал. У почетку је свирао другу виолину, а касније виолу. У гимназији је свирао у ђачком тамбурашком оркестру, затим и у гудачком квартету који је дјеловао у саставу: Артур Калус, Велимир Пиштељић, Владо Милошевић и Јосип Соукал, све док професор Соукал није отишао у Чехословачку. У оркестру 33. пјешачког пука, гдје је служио војни рок од 22. децембра 1921. до 22. фебруара 1923. године, свирао је обоу, а истовремено је био и капелник у школском плех оркестру, у којем се бавио и подучавањем омладинаца заинтересованих за свирање у истом саставу.

Доласком на Музичку академију у Загреб 1923. године, двије године свира обоу у оркестру Glazbenog zavoda (Čavlović 2001 : 269). У том периоду почео је свирати и контрабас, који је сам учио у приватном оркестру Влатка Ројца.

Од јесени 1929, па све до прољећа 1941. године, водио је хор Учитељске школе у Бањој Луци са којим је постизао запажене резултате. На приједлог предсједника друштва Милана Стамболије, од 1. новембра 1931. до 1. новембра 1941. године, Милошевић је био и хоровођа СПД-а „Јединство" из Бање Луке. Често је знао рећи да његова дружба са „Јединством" почиње од раног дјетињства, јер су његови родитељи и сестра били чланови хора (Рисојевић 1976 : 464-465).

Године 1948. оснива камерни оркестар који касније прераста у Музичко друштво, а 1961/1962. године још једном је осно-

[7] Архив ЈУ Музеја Републике Српске, исто.

вао гудачки квартет који су чинили Карло Фајстнер, Александар Радивојевић, Владо Милошевић и Свето Радић. [8]

Мелограф и етномузиколог

Давне 1934. године Владо Милошевић почиње сакупљати народне пјесме на терену у циљу хармонизације за ђачки хор и хор „Јединство“, којима је руководио.

Послије рата интензивније се посвећује мелографији, а нарочито од 1953. године када почиње радити у Народном музеју као етномузиколог и мелограф. У току свог десетогодишњег рада на сакупљању музичко-фолклорне грађе обишао је читаву сјеверозападну Босну и забиљежио преко 2000 мелодија и текстова. Овдје треба напоменути да број од прикупљених 2000 Примјера припада и периоду од 1949. до 1953. године, када је проф. Милошевић такође интензивно боравио на терену. За вријеме рада у Музеју објављене су I, II, и III књига *босанских народних пјесама*, као и двије збирке *борбених пјесама*. Нешто касније, 1964. године, објављена је IV књига под истим називом: *Босанске народне пјесме*, као и студија *Севдалинка*.

Иако у пензији, Милошевић се 1980. године, у сарадњи са Милорадом Кењаловићем, тадашњем музичким уредником Радио Бањалуке, како је у овом тексту већ споменуто, враћа извору (Рисојевић 2001: 254) обилазећи изнова њему одавно познати терен. Истраживачки дух Владе Милошевића поново је изашао на површину. Као резултат ове сарадње снима се и емитује у програму Радија Бања Лука серијал од десет емисија под заједничким називом *Трагом фолклора Босанске крајине*. Схватајући значај етномузиколошког рада академика Милошевића, као и потребу да се настави са теренским радом ради снимања, објављивања и етномузиколошке анализе музичко-фолклорне грађе простора који нас окружује, професор Кењаловић наставља теренска истраживања и снима још 120 етномузиколошких емисија *Трагом фолклора Босанске крајине*. Вративши се етномузикологији, а поводом свог осамдесетог рођендана, Милошевић пише монографију *Равна*

[8] Архив ЈУ Музеја Републике Српске, исто.

пјесма (његова посљедња етномузиколошка студија) коју 1984. године објављује НИГРО „Глас“, Бањалука (Кењаловић 1997: 72-73).

Педагог

Од јесени 1929. године почиње да ради као приправник (суплент) у Учитељској школи у Бањој Луци. У оквиру рада са ученицима трудио се да што више времена посвети практичној примјени музике и како је једном приликом написао: „Ко је имао дара и хтио да ради тај је нешто и постигао“.[9] „Тако је нпр. Младен Сабљић постао редитељ опере у Београду“. Једно вријеме је радио и у бањалучкој Женској гимназији, а 1934. године оснива и музичку школу при СПД-у „Јединству“ у којој ради до 1939. године.

За вријеме рата одлази у Ниш и тамо оснива хор у оквиру мушке гимназије.

Године 1946. враћа се у Бању Луку и добија задатак да оснује музичку школу у којој ради до 1953. године. У новооснованој школи ради и као директор и као курир. Предаје клавир и солфеђо, а по потреби обавља и друге послове који нису из домена педагогије и музике.

Композитор

О свом композиторском раду Милошевић између осталог каже: „Највише сам учио из партитура, хтијући или нехтијући, као хоровођа. Несвјесно сам упио оно што је у тим партитурама било написано, а највише Мокрањчево вођење дионица“.[10] Дружење и разговори са професорима Добронићем, Гргошевићем и Тајчевићем, такође усмјеравају Милошевића на народну пјесму као извор за инспирацију у компоновању хорске музике. На његово опредјељење да се инспирише традиционалним музичким насљеђем, утиче и музички догађај – Концерт у оквиру којег су изведена два дјела: *Десета руковет* Стевана Стојановића Мокрањца и композиција Милана Жганича *Ni mi volja na svetu više živeti*.

Написао је више од четрдесет мјешовитих хорова (“Јама”, “Кљусе”, “Крвава бајка”, “Липа”, “Мала Хата”, “Марија на прко-

[9] Архив ЈУ Музеја Републике Српске, исто.

[10] Архив ЈУ Музеја Републике Српске, исто.

сима", "Не дај село Стојану на војску", "Пјесме са Змијања"), и велики број мушких, женских и дјечијих хорова.

"Низ је ту и других изузетних пјесничких творевина, које су своју музичку надградњу доживјеле управо у оригиналним хорским и другим композицијама Владе Милошевића. Музички је говорио на четрдесет пет текстова истакнутих пјесника (Д. Максимовић, Ст. Раичковић, В. Попа, Н. Шоп, М. Диздар, Б. Ћопић, С. Мандић, Р. Рисојевић)" (Кењаловић 1997: 72-73).

У симфонијским дјелима Владе Милошевића осјећа се снажан утицај Берлиоза и Корсакова, што је разумљиво, јер су му управо ове партитуре биле те из којих је "учио" основе оркестрације.

Да је Владо Милошевић био и јесте босански композитор и сам је дао образложење у четири тачке:

- По љубави и привржености према босанском музичком фолклору;

- По обради тог фолклора и примјени некад врло далекој, суптилној и стилизованој;

- По литерарној тематици у мојим дјелима која говоре о босанском човјеку и босанској земљи, а која је служила као подлога за компоновање;

- По инспирацији која опет вуче коријене из свега онога што ме окружује (видјети више у Рисојевић 2001: 238, и Архив ЈУ Музеја Републике Српске) .

Оставштина Владе Милошевића

Дијеливши судбину већине Бањалучана, Владо Милошевић, послије великог земљотреса који је задесио Бању Луку октобра 1969. године, остаје без крова над главом, јер је кућа у којој је до земљотреса живио проглашена несигурном. Заједно са супругом Видом једно вријеме живи у камп приколици у дворишту куће у којој су живјели и прије земљотреса.

Након десет година од земљотреса, 1978. године, Владо Милошевић на коришћење добија кућу у ул. Маршала Тита (данашња улица Краља Петра I Карађорђевића), под условом да сву грађу (било да се ради о књигама из области стручне литературе, нотама, записима, инструментима) након смрти, остави етномузиколошком музеју у оснивању који је требало оформити као одјељење Музеја Босанске крајине.

Права из уговора, који је потписан од стране СИЗ-а културе као власника објекта и Владе Милошевића, 1989. године прелазе на Музеј Босанске крајине који, на иницијативу тадашњег директора Васе Поповића, а наконсмрти Владе Милошевића 1990. године, на горњем спрату куће поставља сталну изложбу традиционалних инструмената из фундуса Музеја, а читаво приземље преуређује у простор који ће бити намијењен за изложбе различитог тематског садржаја из дјелокруга рада Музеја.

Јасна Крнић, кустос документариста, 1991. и 1992. године ради на пописивању покретне имовине (партитура, стручне литературе, намјештаја из радне собе и сл.), која је затечена у кући Владе Милошевића. О кући и грађи у њој бригу води Музеј Босанске крајине све до 2000. године када, након пресељења укупне покретне имовине, просторије спомен куће Владе Милошевића предаје Граду Бањој Луци. Усљед нестручног и неадекватног преноса, грађа је донесена у разједињеном облику. Музички инструменти, ноте, књиге и нешто личних ствари смјештени су у збирни депо Музеја РС, док је остале предмете, осим клавира који је смјештен у тадашњи Дом културе, привремено преузела Академија умјетности, Универзитета у Бањој Луци. Предмети које је преузела Академија и данас су смјештени у овој институцији – Спомен соби академика Владе Милошевића.

И на крају када се говори о оставштини Владе Милошевића свакако треба поменути да је она валоризована у низу стручних и научних радова мањег и већег обима, као и кроз три опсежна издања: *Владо Милошевић – један вијек*, Ранка Рисојевића, *Владо Милошевић – етномузиколог,* Милорада Кењаловића и *Владо Милошевић – композитор,* Ивана Чавловића. Уз ова издања у којима је критички говорено о Влади Милошевићу као музичком стваралоцу, етномузикологу, педагогу и организатору музичког живота у

средини у којој је радио и дјеловао, а као трајно опредјељење да га се слиједи у стварању и стваралаштву заснованом на «традицији као инспирацији» установљена је 2000. године и манифестација «Дани Владе С. Милошевића», која и данас за циљ има стварање нове продукције у области умјетничке музике, промовисање младих, али и реномираних стваралаца и извођача, те објављивање научних и стручних радова у Зборницима радова, а у оквиру научних симпозијума као саставним дијелом манифестације.

Закључак

Почеци рада Етнографског одјељења датирају од оснивања Музеја Врбаске бановине. Велики ентузијаста и први управник Музеја био је Шпиро Боцарић којем се и данас много дугује за постојање велике збирке овог одјељења, иако, све до 1945, у овом одјељењу није било запослено стручно лице. Тек 1945. на мјесто кустоса-етнолога запошљава се етнолог Анте Клемент.

Доласком Владе Милошевића у Музеј 1953. године, оснивају се Одјељење за етнологију, а у оквиру овог, и Одјељење за музички фолклор којим руководи проф. Милошевић све до пензионисања 1962. године.

У току свог рада у овој институцији, проф. Милошевић је обишао готово сва насеља у Босанској Крајни како би снимио и транскрибовао музичко-фолклорну грађу вриједну етномузиколошке анализе, а самим тим и научне валоризације.

Сакупио је 1.990 звучних примјера, од којих је 1.235 транскрибовао и, према етномузиколошким принципима, евидентирао у инвентарне картоне. Већина транскрибоване и етномузиколошки обрађене грађе објављена је у четири књиге под називом *Босанске народне пјесме* (1954, 1957, 1962. и 1964. године) и двије збирке пјесама из народноослободилачког рата (*Крајишке борбене пјесме,* свеска I, 1959. и свеска II, 1961. године), а након тога и студија под називом *Севдалинка*, 1964. године.

Одласком Владе Милошевића у пензију одсјек за музички фолклор се гаси, а Музеј остаје без етномузиколога - мелографа.

Доласком Сање Пупац 2008. године у Музеј, на мјесто кустоса-етномузиколога, интензивира се рад на обради етномузиколошке и музиколошке грађе похрањене у овој институцији. Приоритет је дат сређивању документације из оставштине Владе Милошевића. Нотна грађа (партитуре, дионице и сл.), која се налазила по разним кошуљицама и списима, уз велики напор, посложена је и обједињена уз напомену да збирни попис докумената који се налазио у кући Владе Милошевића није до данас пронађен. Упркос тој чињеници, огромна количина за сада «неискористиве» грађе смјештена је у адекватним просторијама Музеја, чекајући детаљан попис. С обзиром на то да је сређивање грађе из оставштине В. Милошевића и даље приоритетан задатак овог одјељења, може се са сигурношћу тврдити да ће и она бити у најскорије вријеме адекватно сређена како би могла бити коришћена у сврху нових стручних и научних сазнања о стваралаштву академика Милошевића. Педантност, а понекад и ситничавост, овог неуморног неимара и музичког ствараоца, који је све документе уредно водио стављајући на све бројеве страница, а за многе документе је посједовао и копије, биће, сигурно је, од велике користи за њено сређивање према законитостима музеолошке струке.

Попис дјела која баштини Музеј Републике Српске

ВОКАЛНА И ВОКАЛНОИНСТРУМЕНТАЛНА ДЈЕЛА[11]
(Čavlović 2001: 298-313)

За глас и клавир

- **КРОЗ НОЋИ И ДАНЕ,** ријечи Славко Мандић, 1942. год., ***инв. бр. 1006***
- **СЕЛО ЈЕ СУНЦЕ ЈАРКО,** пијечи Ј. Ј. Змај, 1942. год., ***инв. бр. 1006***
- **ЖЕЉЕ,** ријечи Славко Мандић, 1942. год., ***инв. бр. 1006***
- **МОЛИТВА ОБЛАКУ,** ријечи Славко Мандић, 1944. год., ***инв. бр. 1006***
- **ДРВАРИ,** ријечи Славко Мандић, 1944. год., ***инв. бр. 1006***
- **КОНО МОЈА,** 1950. год., ***инв. бр. 1006***
- **ЛАКО ЈЕ ТЕБИ МОРЕ МОЈЕ СИЊЕ,** ријечи Владимир Черкез, 1950. год., ***инв. бр. 1006***
- **ПРОЉЕТНИ ПЉУСАК,** ријечи Владимир Черкез, 1951. год., ***инв. бр. 1006***
- **ПЈЕСМА НАД МАХАЛОМ,** ријечи Владимир Черкез, 1951. год., ***инв. бр. 1006***
- **МЈЕСЕЧИНА,** ријечи Драгутин Тадијановић, 1951. год., ***инв. бр. 1006***
- **СУСЕДИ, ДЕВОЈЧИЦА И ЈА,** ријечи Бранко Радичевић, рукопис, 1952. год., ***инв. бр. 1079***
- **ЦИКЛУС ПЈЕСАМА на стихове Стевана Раичковића** за глас и клавир, Издање удружења композитора НР БиХ, Сарајево 1952. год., ***инв. бр. 1109***
- **ВЕЧЕ,** ријечи Драгослав Андрић, рукопис, 1953. год., ***инв. бр. 1077***

[11] Методологија разврставања дјела преузета је од Ивана Чавловића.

- **КАСНА ЈЕСЕН,** ријечи Добрица Цесарић, 1954. год., ***инв. бр. 1006***

- **ВОЋКА ПОСЛИЈЕ КИШЕ**, ријечи Ранко Рисојевић, 1954. год., ***инв. бр. 1008***

- **ДА СИ БЛИЗУ**, ријечи Весна Парун, рукопис и штампа, 1955. год., ***инв. бр. 1089 и инв. бр. 1089/а***

- **СЛАДОКУСАЦ,** 1955. год., ***инв. бр. 1006***

- **ДОРИЦА,** ријечи Добрица Цесарић, 1955. год., ***инв. бр. 1006***

- **ЈЕСЕЊА ПЈЕСМА**, за сопран, алт и баритон, ријечи Исаије Митровић, скица, 1955 год., ***инв. бр. 1014***

- **ДИВНО ГОРА ЛИСТА**, за сопран, алт и баритон, ријечи Бранко Радичевић, скица, 1955. год. ***инв. бр. 1014***

- **ЗАПЈЕВАЛА БУЛБУЛ ПТИЦА**, пјесма на народни текст, 1959. год., ***инв. бр. 1008***.

- **САТ**, ријечи Густав Крклец, 1959. год., ***инв. бр. 1008***.

- **НОКТУРНО**, ријечи Федерико Лорка, 1959. год., ***инв. бр. 1008***

- **НА ПЕТРОВАЧКОЈ ЦЕСТИ**, за мјешовити хор, ријечи Бранко Ћопић, рукопис 1959. год., ***инв. бр. 869***

- **ИЗЛАЗАК МЈЕСЕЦА**, ријечи Весна Парун, скица и рукопис, 1960. год., ***инв. бр. 1091***

- **НЕМИР**, ријечи Хамза Хумо, скица, рукопис и копија, 1966. год., ***инв. бр. 1092***

- **ХЕРЦЕГОВАЧКИ ПЕЈЗАЖИ**, ријечи Хамзо Хумо, скица и штампа, 1966. год., ***инв. бр. 1078***

- **ПЕТ ПЈЕСАМА ЗА ГЛАС И КЛАВИР**: Дјетињство, Јаглац, Маслачак, Боквица и Дрхтај јесени, ријечи Ранко Рисојевић, 1975. год., ***инв. бр. 1111***

- **ДВИЈЕ ПЈЕСМЕ** за глас и клавир „Послије битке“ ријечи Танасије Младеновић, и „У свату земље“ ријечи Јуре Франичковић Плочар, 1961. год., ***инв. бр. 1007***

- **СХОМОРИЈА** (у поводу пчеле 1) за средњи мушки глас и клавир, **ТРИСТА ПОЉА** (у поводу пчеле 2) за средњи мушки глас и клавир, **ДАН КРВИ** (у поводу пчеле 3) за средњи мушки глас и клавир; ове три пјесме чине једну цјелину; **САН У ПОДНЕ** за

средњи мушки глас и клавир, **ОБОРИТИ БАР ЈЕДАН КАМЕН** за средњи мушки глас и клавир, **КАД БУДЕМ ВЕЛИКИ КАО МРАВ** за средњи мушки глас и клавир, ***инв. бр. 1093***

- **СЕТ ПЈЕСАМА ЗА ГЛАС И КЛАВИР** (Трноружица, Негде реке, Уточиште, Позната тужбалица, Из думача и шума модрих, Посљедња босанска елегија, Смрт је поуздана, Само иди, Дрхтај јесени, Дјетињство, Боквица, Орач, Меланхолија, Зов, Маслачак, Јаглац, Четврта пјесма смрти, Мој гроб на обали језера), ***инв. бр. 1016***

- **ПОРУКА ВЈЕТРУ**, текст Јануз Међедовић, скица, рукопис и копија, 1973. год., ***инв. бр. 1100***

- **УНИ,К**, за тенор или баритон и клавир, ријечи Фрањо Ћурић, скица и копија, 1979. год., ***инв. бр. 1099***

- **НАПУШТЕНА КУЋА**, ријечи Никола Шоп, рукопис, 1981. год., ***инв. бр. 1080***

- **НОКТУРНО ЗА ЧЕМПРЕС**, за глас и клавир, ријечи Владо Пуљић, скица, рукопис, 1982. год., ***инв. бр. 1098***

- **СВИЦИ**, за глас и клавир, ријечи Владо Пуљић, скица, рукопис, 1982. год., ***инв. бр. 1098***

- **REQUIEM**, ријечи Перо Зубац, скица, рукопис и копија, 1987. год., ***инв. бр. 1022***

- **ЗАПЕВКА**, ријечи Перо Зубац, скица, рукопис и копија, 1987. год., ***инв. бр. 1022***

- **ШЕСТ ПЈЕСАМА**, за средњи мушки глас и клавир, ***инв. бр. 1090***

- **ЧЕТРНАЕСТА БОСАНСКА ЕЛЕГИЈА**, за средњи глас и клавир, ***инв. бр. 1076***

- **ПОСЉЕДЊА БОСАНСКА ЕЛЕГИЈА**, за средњи глас и клавир, ***инв. бр. 1076***

За глас и оркестар

- **БИЈЕЛА ВИЛА СЕ КУПАЛА У ПОТОКУ**, за два женска гласа, флауту, виолину и виолу, скица и рукопис, 1956. год., ***инв. бр. 1018***
- **ЧЕКАМ СВОГА ИЗ ВОЈСКЕ ДРАГАНА**, за два женска гласа, флауту, виолину и виолу, скица и рукопис, 1956. год., ***инв. бр. 1018***
- **ПОЛЕТИШЕ ДВА ГОЛУБА БИЈЕЛА**, за два женска гласа, флауту, виолину и виолу, скица и рукопис, 1956. год., ***инв. бр. 1012***
- **ЗАР С`УДАЛА КУНО**, за два женска гласа и двије флауте, рукопис, 1956. год., ***инв. бр. 1013***
- **ПРОШЕТА СЕ МУЈО МЛАД**, за два женска гласа и двије флауте, рукопис, 1956. год., ***инв. бр. 1013***
- **КОЛО** (из Врућице крај Теслића), за флауту, виолину и виолу, скица и рукопис, 1958. год., ***инв. бр. 1012***
- **ТИШИНА СТЕЖЕ**, за тенор, флауту или блок флауту и мушки хор, ријечи Ранко Рисојевић, рукопис и копија, 1987. год., ***инв. бр.1094***
- **МОЛИТВА**, за тенор, флауту или блок флауту и мушки хор, ријечи Ранко Рисојевић, рукопис и копија, 1987. год., ***инв. бр. 1095***
- **МЕЛАНХОЛИЈА**, за тенор, флауту или блок флауту и мушки хор, ријечи Ранко Рисојевић, рукопис и копија, 1987. год., ***инв. бр. 1096***
- **ФАТИМА ЛОЗУ САДИЛА и КОЛО ВОДИ** (женски хор), ***инв. бр. 670***
- **ЂУЛ СЕ МЕЈРА ПО БОСТАНУ ШЕЋЕ**, за глас, обоу и тимпане, рукописи, ***инв. бр. 1075*** и ***инв. бр. 1075/а***
- **ЦАЗИН ГРАДЕ**, за глас, обоу и тимпане, рукописи, ***инв. бр. 1075*** и ***инв. бр. 1075/а***
- **МЕЈРО МЛАДА, МЕЈРО ЛУДА, ШТО СЕ УДАЈЕШ**, за глас, обоу и тимпане, рукопис, ***инв. бр. 1075*** и ***инв. бр. 1075/а***

За мјешовити хор

- **СПОМЕН**, ријечи Ђура Јакшић, рукопис, 1929. год., ***инв. бр. 918***
- **БОСАНСКЕ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ**, за мјешовити хор и женски хор, хармонизовано, рукопис, 1934. и 1935. год., ***инв. бр. 1019***
- **БЕГ АЛИБЕГ ИЋИНДИЈУ КЛАЊА**, за баритон и мјешовити хор, рукопис, хармонизација народне пјесме, 1935. год., ***инв. бр. 909***
- **ЗЕМЉО НАША**, ријечи Петра Прерадовића, рукопис и Фотокопија, 1940. год., ***инв. бр. 942***
- **У СЛОЗИ ЈЕ СПАС**, ријечи Јован Јовановић Змај, рукопис, 1940. год., ***инв. бр. 893***
- **ИЗ БОСНЕ**, 1940. год., ***инв. бр. 937***
- **ПЈЕСМЕ СА ЗМИЈАЊА**, штампано дјело,1940. год., ***инв. бр. 979***
- **ВИДЈЕХ ЧУДО или СМЈЕШНО ЧУДО**, за мјешовити хор на народни текст, рукопис, 1942. год., ***инв. бр. 895***
- **НАШИМ ФУТБАЛЕРИМА**, за мјешовити хор, ријечи Бранко Ћопић, рукопис, 1948. год., ***инв. бр. 931***
- **ПРВОМАЈСКА ПЈЕСМА**, ријечи Бранко Смиљанић, скица и рукопис, 1949. год., ***инв. бр. 932***
- **ОДМОР КОСАЦА**, ријечи Славко Мандић, рукопис, штампа и Фотокопија, 1949. год., ***инв. бр. 916***
- **КО СМО**, ријечи Славко Мандић, рукопис, 1945. год., ***инв. бр. 868***
- **МИЛЕНКО РАТНО СИРОЧЕ**, ријечи Милка Хаџистевић, рукопис, 1949. год., ***инв. бр. 916***
- **ДРЖИМО СТИЈЕГ**, ријечи Бранко Смиљанић, скица, 1948. год., ***инв. бр. 931/b***
- **А ШТА РАДИШ ЈОКО**, хармонизација народних пјесама, рукопис и фотокопија 1950. год., ***инв. бр. 875***
- **ОЈ ДЈЕВОЈКО ДУШО МОЈА**, хармонизација народних пјесама, рукопис и фотокопија 1950. год., ***инв. бр. 875***
- **ЦВИЈЕЋЕ РУЖО И ЈА БИ ТЕ БРАЛА**, хармонизација народ-

них пјесама, рукопис фотокопија 1950. год., ***инв. бр. 875***

- **КРВАВА БАЈКА**, ријечи Десанка Максимовић, скица и рукопис, 1951. год., ***инв. бр. 874***

- **ОТАЏБИНА**, ријечи Владимир Чергез, скица и рукопис, 1952. год., ***инв. бр. 883*** и ***883/а***

- **ПЕЈЗАЖ**, ријечи Славко Мандић, рукопис, 1953. год., ***инв. бр. 934***

- **КАД ЈЕ БОРБА НА ТРАВНИКУ БИЛА**, скица и рукопис, 1954. год., ***инв. бр. 928***

- **ЦАЗИН ГРАДЕ**, скица, рукопис, штампа, 1954. год., ***инв. бр. 927***

- **ЈЕСЕН**, ријечи Милан Јанковић, скица, рукопис и штампа, 1955. год., ***инв. бр. 907***

- **САН ЗАСПАЛА ДИЛБЕР АЈША**, скица, 1955. год., ***инв. бр. 940***

- **БИЈЕЛА ВИЛА**, рукопис и штампа 1955. год., ***инв. бр. 926; 926/а*** и ***926/b***

- **ДВИЈЕ СЕЈЕ БРАТА НЕ ИМАЛЕ**, рукопис, 1955. год., ***инв. бр. 926; 926/а*** и ***926/b***

- **ПО БОСНИ ПОГИНУЛА РАЈА**, рукопис, 1955. год., ***инв. бр. 926; 926/а*** и ***926/b***

- **МАГЛЕ ДОЛАЗЕ**, ријечи Златко Томичић, рукопис и копија, 1956. год., ***инв. бр. 917***

- **ЈЕСЕЊА ПЈЕСМА**, 1956. год., ријечи Исаије Митровић, верзија из 1982. год., скица, рукопис, фотокопија., ***инв. бр. 937*** и ***937/а***

- **КРАЈИНА,** ријечи Славко Мандић, рукопис,1957. год., ***инв. бр. 923***

- **У ДУБОКОЈ ТАМИ**, ријечи Весна Парун, рукопис и копија 1957. год., ***инв. бр. 924***

- **КЉУСЕ**, ријечи Иван Горан Ковачић, штампа, 1958. год., ***инв. бр. 900***

- **УСТАНИ СИНЕ**, за мјешовити хор, ријечи Бранко Смиљанић, рукопис и скица, 1958. год., ***инв. бр. 911/а***

- **ДРУЖЕ ТИТО МИ ТИ СЕ КУНЕМО**, за мјешовити хор, ријечи Мира Алечковић, скица и рукопис, 1959. год., ***инв. бр. 929*** и ***929/а***

- **НА ПЕТРОВАЧКОЈ ЦЕСТИ**, ријечи Бранко Ћопић, рукопис, 1959. год., ***инв. бр. 869***
- **МАЛА ХАТА ШИРОКОГА ВРАТА**, рукопис и копија, 1959. год., ***инв. бр. 884***
- **ЈАБЛАН**, ријечи Слободан Марковић, скица и рукопис, 1960. год., ***инв. бр. 921***
- **КОЛО БРИГАДЕ**, ријечи Слободан Марковић, скица, 1960. год., ***инв. бр. 921***
- **МАРИЈА НА ПРКОСИМА**, ријечи Бранко Ћопић, рукопис 3 ком. и копија, 1966. год., ***инв. бр. 885***
- **ЛИПА**, ријечи Густав Крклец, скица рукописа и копија, 1966. год., ***инв. бр. 901***
- **ЗАСЈАЛА ЈЕ НОЋ**, ријечи Ото Шоле, рукопис, 1969. год., ***инв. бр. 871***
- **ЧЕТИРИ СКЕРЦА** (НОВ ШЕШИР, СТАРУДИЈА, ПЈЕВАЈУ ЧИСТАЧИ УЛИЦА, ВОДЕНИЦА), ријечи Стеван Раичковић, скица и рукопис, 1969. год., ***инв. бр. 886***
- **ВЕЛИКИ ГОСПОДИН ДУНАВ**, 1973. год., ***инв. бр. 674***

За мјешовити хор и тамбурашки оркестар

- **ШТА ТО САДА ВЕДРИМ НЕБОМ ЛЕТИ**, скица, 1965. год., ***инв. бр. 946***
- **НА ВР` ГОРЕ ПЛАЗАВИЦЕ**, скица, 1965. год., ***инв. бр. 946***
- **ОЈ КРАЈИНО, ТИ СИ ЗЕМЉА МАЛА**, скица, 1965. год., ***инв. бр. 946***
- **ДРУЖЕ ТИТО, НАШ МАРШАЛЕ ПРВИ**, скица, 1965. год., ***инв. бр. 946***
- **МОЈ ДРАГАНЕ, `АЈД` У ПАРТИЗАНЕ**, скица, 1965. год., ***инв. бр. 946***
- **ПЈЕСМЕ ЗА мјешовити хор и тамбурашки оркестар**, **ПРОШЕТА СЕ МЛАДО МОМЧЕ; ШТА СЕ ОНО ЗЕЛЕНИ НА ЗЕЛЕНИ ПЕНЏЕРИ; ОЈ, ЕТО ВОЗА; ЛИПЕ ЛИ СУ МАГЛАЈКИЊЕ; МИ НЕЋЕМО ХИТИТИ НИТ` СЕ МЛАДИ**

ЖЕНИТИ; ИМАЛА САМ ЈЕДНО БУРЕ; НА СРЕД ГОРЕ РОМАНИЈЕ; ПУШКО МОЈА, ДИВАН ДАРЕ; СВАНИ ЗОРО, СВАНИ БЕЛИ ДАНЕ; НА ТРАВНИКУ КАД ЈЕ БОРБА БИЛА; ОЈ, ДРУГОВИ ИЗ ПЕТЕ БРИГАДЕ; ЕЈ ЉУБИЧИЦЕ И ЈА БИХ ТЕ БРАЛА; ИЗВОР ВОДА ИЗВИРАЛА; ПОЈД КОЛО, ПОЈДИ БОЉЕ; РАСЛА ТРАВА ДЈЕТЕЛИНА; ОД МОРА ЕТО СВАТОВО; скица, 1966. год., ***инв. бр. 939***

За мјешовити хор и камерни оркестар

- **БОЛНА ЛЕЖИ ДИЛБЕР ДУДА**, скица, 1952. год., ***инв. бр. 890***
- **ПОДИГЛА СЕ БУНА ОД КОЖУНА**, скица, 1964. год., ***инв. бр. 930***
- **НАС ТРИ БРАТА СВА ТРИ РАТУЈЕМО**, скица, 1964. год., ***инв. бр. 930***
- **ОЈ, XIII-А, ПОЛА РОДА МОГА**, скица, 1964. год., ***инв. бр. 930***
- **ЕВО ВОЈСКЕ , XIII-Е**, скица, 1964. год., ***инв. бр. 930***
- **ОЈ, БРИГАДО, ЈА СЕ НИСАМ НАДО**, скица, 1964. год., ***инв. бр. 930***
- **ПРОЛЕТЕРИ, МИЛА БРАЋО МОЈА**, скица, 1964. год., ***инв. бр. 930***
- **ОЈ, КОЗАРСКЕ ВИТЕ ЈЕЛЕ**, скица, 1964. год., ***инв. бр. 930***

За женски хор

- **ШТА ЋУ МАЈКО**...(ТРИ БОСАНСКЕ НАРОДНЕ), мала руковет за трогласни женски хор ,1930. год., ***инв. бр. 892***
- **ФАТИМА ЛОЗУ САДИЛА**, за трогласни женски хор, народна пјесма, запис Лудвика Кубе, скица, рукопис, штампа, 1934-1984. год., ***инв. бр. 873***
- **ПУТ ПУТУЈЕ ЛАТИФ АГА**, за двогласни женски хор и клавир, скица, рукопис и партитура само за вокале, 1950. год., ***инв. бр. 897***
- **ЗВЈЕЗДА ТЈЕРА МЈЕСЕЦА**, за двогласни женски хор и клавир, скица, рукопис и партитура за вокале, 1950. год., ***инв. бр. 897***

- **КАД ЈЕ ПОЂОХ НА БЕМБАШУ**, за трогласни женски хор, рукопис, 1950. год., ***инв. бр. 888*** и ***888/а***

- **ОТАЏБИНА**, за трогласни женски хор, ријечи Владимир Черкез, скица и рукопис. 1951. год., ***инв. бр. 902***.

- **КОЛО ВОДИ**, за трогласни женски хор, рукопис 1953. год., ***инв. бр. 888*** и ***888/а***

- **ОВЦЕ ЧУВА БОЈАНА**, за трогласни женски хор, рукопис, 1953. год., ***инв. бр. 910***.

- **ОЈ, МОЈЕ ЈАЊЕ БИЈЕЛО**, за трогласни женски хор и клавир, рукопис, 1953. год., ***инв. бр. 889***

- **ДЕРТУ ДЕРМАН**, за трогласни женски хор и клавир, рукопис, 1953. год., ***инв. бр. 933***

- **СВЕ УТАМАН**, за трогласни женски хор и клавир, ријечи Владимир Назор, скица, 1953. год., ***инв. бр. 941***

- **ПЕСМА О ПОГИНУЛОЈ ДЕВОЈЦИ**, за четверогласни женски хор и клавир, рукопис, ријечи Десанка Максимовић, 1955. год., ***инв. бр. 870***

- **ЧЕТИРИ БОСАНСКЕ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ (ХАЈД` У ПОЉЕ ЦВИЈЕЋЕ БРАТИ; РАСЛА ЈЕЛА ЈЕЛКА; ДЈЕВОЈКА ПИТА СЛАВИЋА; АХ, УДОВЧИЋУ, НЕ БОЛУЈ**), за трогласни женски хор, скица, рукопис, копија, 1956. год., ***инв. бр. 1020***

- **ДОШАО ВРАБАЦ ДА НАМ НЕШТО КАЖЕ**, за двогласни хор и клавир, ријечи J. J. Змај, рукопис, 1956. год., ***инв. бр. 899***

- **КИША**, за четверогласни женски хор, ријечи Славко Мандић, рукопис, 1959. год., ***инв. бр. 920*** и ***920/а***

За мушки хор

- **КИША**, за мушки хор, ријечи Славко Мандић, рукопис, 1940. год., (прва верзија), ***инв. бр. 945***

- **МЕСИЈА**, за мушки хор, текст Ранко Рисојевић (Петар Кочић старинском сонету), ***инв. бр. 945***

- **СВИЈЕТЕ ТИХИЈ**, за мушки хор, рукопис, 1941. год., ***инв. бр. 914/б***

- **КРАЈИНА**, за мушки хор, ријечи Славко Мандић, скица и рукопис, 1942. год., ***инв. бр. 943***

- **НАШИМ ФУТБАЛЕРИМА**, за мушки хор, ријечи Бранко Ћопић, рукопис, 1948. год., ***инв. бр. 931/а***

- **ЗВЈЕЗДА ТЈЕРА МЈЕСЕЦА**, за мушки хор, скица, 1950. год., ***инв. бр. 888*** и ***888/а***

- **У ЧЕКАЊУ КИШЕ**, за тенор соло и мушки хор, на ријечи Душана Костића, скица и рукопис, 1952. год., ***инв. бр. 878***

- **У ЧЕКАЊУ КИШЕ**, за тенор соло, мушки хор и клавир, на ријечи Душана Костића, скица и рукопис, 1952. и 1968. год., ***инв. бр. 878/а***

- **КИША**, за мушки хор, ријечи Славко Мандић, скица и рукопис, 1957. год., (друга верзија), ***инв. бр. 944***

За дјечији хор

- **ЛЕПТИР**, за трогласни дјечији хор, ријечи Исаије Митровић, рукопис и фотокопија, 1929. год., ***инв. бр. 892***

- **ШЕВЕ**, за трогласни дјечији хор, ријечи Исаије Митровић, рукопис и фотокопија, 1929. год., ***инв. бр. 892***

- **ПЛЕС ПЧЕЛА**, за двогласни дјечији хор, ријечи Исаије Митровић, рукопис и фотокопија 1933. год., ***инв. бр. 892***

- **КОМАНДАНТА САВО**, за омладински мјешовити хор, скица и рукопис, 1945. год., ***инв. бр. 936***

- **ДИВНО ГОРА ЛИСТА**, за једногласни дјечији хор, ријечи Бранко Радичевић, рукопис, 1948. год., ***инв. бр. 887***

- **ОСНОВЦИ**, за трогласни дјечији хор, ријечи Гвидо Тартаља, рукопис и фотокопија, 1949. год., ***инв. бр. 882***

- **ХАЈ ДИВНО ЈЕ ПО ГОРАМА НАШИМ**, за трогласни мјешовити хор, ријечи Милка Хаџиставић, рукопис, 1949. год., ***инв. бр. 882***

- **КРВАВА БАЈКА**, за трогласни дјечији (или женски) хор, ријечи Десанка Максимовић, рукопис, 1954. год., ***инв. бр. 872***.

- **ИДЕ ЈЕСЕН**, за трогласни дјечији хор и клавир, ријечи Десанке

Максимовић, рукопис, копија и копија партије за трогласни хор, 1956. год., ***инв. бр. 922***

- **УСТАНИ СИНЕ**, за дјечији хор и клавир, ријечи Бранко Смиљанић, рукопис, 1958. год., ***инв. бр. 911***

- **НА ПЕТРОВАЧКОЈ ЦЕСТИ**, за трогласни дјечији хор (омладински или пионирски хор), рукопис и фотокопија, 1959. год., ***инв. бр. 869/а***

- **МАЛИ ХЕРОЈИ**, за трогласни хор, ***инв. бр. 903***

За дјечији хор и инструмент

- **ЛЕПТИР**, за два дјечија гласа и клавир, ријечи Исаије Митровић, рукопис, 1942. год., ***инв. бр. 1011***

- **НА ЛЕДУ**, за једногласни дјечији хор и клавир, скица, рукопис, фотокопија, 1948. год., ***инв. бр. 905***

- **ВРАПЦИ И СТРАШИЛО**, за једногласни дјечији хор и клавир, ријечи Отон Жупанчић, рукопис, 1956. год., ***инв. бр. 925***

- **ЖАБЕ**, за двогласни дјечији хор и клавир, ријечи Отон Жупанчић, рукопис и копија, 1956. год., ***инв. бр. 906***

- **МАЛИ КОЊАНИК**, за једногласни дјечији хор и клавир, ријечи Јован Јовановић Змај, скица, рукопис, фотокопија, 1950. год., ***инв. бр. 891***

- **ПИЈЕТАО,** за двогласни дјечији хор и клавир, ријечи Младен Бијажић, рукопис, 1956. год., ***инв. бр. 904***

- **ВЕТРОВА УСПАВАНКА**, за трогласни дјечији хор и клавир, ријечи Десанке Максимовић, рукопис и фотокопија, 1956. год., ***инв. бр. 922***

- **ВОДОНОША**, за трогласни дјечији хор и клавир, ријечи Десанке Максимовић, рукопис и копија, 1956. год., ***инв. бр. 922/а***

- **ПРЕПЕЛИЦА И ПАСТИР**, за трогласни дјечији хор и клавир, ријечи Десанке Максимовић, рукопис и копија, 1956. год., ***инв. бр. 922/b***; **ПРЕПЕЛИЦА И ПАСТИР**, за двогласни дјечији хор, ријечи Десанке Максимовић, рукопис и копија, 1956. год., ***инв. бр. 922/с***

- **10 ПЈЕСАМА** на стихове Стевана Раичковића **(ПОВРАТАК; ОТВОРИ У НОЋ ВРАТА; ПОСЛЕ КИШЕ; ТАКО ЈЕ ДОБРО БИТИ САМ; ПЕСМА ТРАВЕ; НАЈТИША; СПАВАЧИ; ПТИЦА; ОПРОСТИ ШТО ЋУТИ; СУНЦЕ)**, скице, рукопис за појединачне пјесме и штампа, 1961/62. год., ***инв. бр. 1015***

Руковети

- **ШТА ЋУ МАЈКО**, мала руковет за трогласни женски хор, рукопис 1930. год., ***инв. бр. 892***
- **ДРУГИ ЦИКЛУС ПЈЕСАМА ИЗ БОСНЕ (ГРАДСКЕ)**, припрема за руковет Гором језде, рукопис, 1934. год., ***инв. бр. 937***
- **БОСАНСКЕ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ I**, припрема за руковет Јечам жела, рукопис, 1934. год., ***инв. бр. 937***
- **А ШТА РАДИШ ЈОКО**, 1935. год., ***инв. бр.* 875**
- **ПЈЕСМЕ СА ЗМИЈАЊА**, мјешовити хор, рукопис, 1940. год., ***инв. бр. 938***
- **ШТА СЕ СЈАЈИ НА СРЕД САРАЈЕВА**, (шести циклус пјесама из Босне – муслиманске пјесме) за мјешовити хор, рукопис и фотокопија, 1940. год., руковет (обрађене пјесме), ***инв. бр. 1021***
- **ВЕТАР ДУШЕ**, рукопис, 1944. год., ***инв. бр. 880***
- **ПЈЕСМЕ БОСАНСКЕ КРАЈИНЕ**, рукопис и фотокопија, 1951. год., ***инв. бр. 881***
- **БОСАНСКЕ ПЈЕСМЕ I**, скица и рукопис, 1952. год., ***инв. бр. 877***
- **ОЈ ДУБИЦЕ,** рукопис и штампа, 1952. год., ***инв. бр. 980; 919*** и ***919/а***
- **БОСАНСКИ ЂУЛОВИ**, руковет за мјешовити хор, рукопис, 1954. год., ***инв. бр. 894***

Литургије

- **АЛИЛУЈА**, концепт, 1935. год., ***инв. бр. 913***

- **ПРИДЈИТЕ**, концепт, 1935. год., ***инв. бр. 913/а***
- **НИЊЕ ОТПУШЧАЈЕШИ**, рукопис, 1939. год., ***инв. бр. 915***
- **ЦАРУЈУ НЕБЕСКИ**, за мјешовити хор, рукопис и фотокопија, 1939. год., ***инв. бр. 914***
- **СВИЈЕТЕ ТИХИЈ**, за мјешовити хор, рукопис и фотокопија, 1939. год., ***инв. бр. 914/а***
- **ЛИТУРГИЈА СВ. ЈОВАНА ЗЛАТОУСТОГ**, за мјешовити хор, рукопис, штампано дјело и Фотокопија „Херуинске пјесме“ која је дио литургије, 1940. год., ***инв. бр. 898***
- **СВИЈЕТЕ ТИХИЈ**, за мушки хор, рукопис, 1941. год., ***инв. бр. 914/б***
- **ОПИЈЕЛО**, за мјешовити хор, рукопис и фотокопија, 1943. год., ***инв. бр. 912***
- **ТРИ ПУТА ГОСПОДИ ПОМИЛУЈ (ВЕЛИКО ПОГРЕБНО)**, за мјешовити хор, рукопис и фотокопија, 1943. год., ***инв. бр. 912***
- **ТЕБЕ БОГА ХВАЛИМ (TE DEUM)**, за мјешовити хор, скица, рукопис и копија 1968. год., ***инв. бр. 908***
- **ТРИ ПУТА ГОСПОДИ ПОМИЛУЈ (ВЕЛИКО ПОГРЕБНО)**, за трогласни женски хор и бас, рукопис, 1971. год., ***инв. бр. 912/а***

ИНСТРУМЕНТАЛНА ДЈЕЛА

За клавир

- **СА ПЛАНИНЕ**, рукопис, 1942. год., ***инв. бр.* 993**
- **ПЕСМА И КОЛО**, рукопис, 1942. год., ***инв. бр.* 994**
- **У ЧАСОВИМА ОДМОРА**, рукопис, 1943. год., ***инв. бр. 990***
- **ТРИ БУРЛЕСКЕ**, рукопис, 1943. год., ***инв. бр. 997***
- **БАЛАДА**, рукопис, Фотокопија, 1945. год., ***инв. бр. 1005***
- **УСПАВАНКА**, рукопис, 1945. год., ***инв. бр. 1004***
- **ФАНТАЗИЈА**, рукопис, 1945. год., ***инв. бр. 1063***
- **ВАРИЈАЦИЈЕ НА НАРОДНУ ТЕМУ,** рукопис, 1945. год., ***инв. бр.* 991**

- **КОЛО,** рукопис, 1945. год., ***инв. бр. 999/а***
- **ПАРТИЗАНСКЕ ПЈЕСМЕ (КРАЈИШКА РАПСОДИЈА),** за клавир четвероручно, скица и рукопис, 1949. год., ***инв. бр. 992***
- **ВЕЧЕРЊА ПЈЕСМА**, рукопис и Фотокопија, 1954. год., ***инв. бр. 999***
- **ПРЕЛУДИЈУМ, АРИЈА И ФИНАЛЕ**, рукопис, Фотокопија, 1954. год., ***инв. бр. 1064***
- **СОНАТИНА**, рукопис и копија, 1958. год., ***инв. бр. 995***
- **ТРИ СКИЦЕ ЗА КЛАВИР**, 1958. год., ***инв. бр. 998***
- **ХУМОРЕСКУ-КАНАРИНЦУ I и II**, рукопис, 1960. год., ***инв. бр. 1001***
- **ИМПРОМПТУ I и II**, скица и рукопис, копија, 1963. год., ***инв. бр. 996***
- **НА ДРИНУ**, хармонизација марша Ст. Биничког, рукопис, 1975. год., ***инв. бр. 1002***
- **ЛАГАНИ ВАЛЦЕР I и II**, рукопис и копија, 1979. год., ***инв. бр. 1003***

За кларинет

- **ДВА СТАВКА**, (**FANTAZIJA I BADINERIE)**, скица и штампано дјело, 1968. год., ***инв. бр. 1060***
- **КВАРТЕТ ЗА ЧЕТИРИ КЛАРИНЕТА**, скица, рукопис и копија, 1971. год., ***инв. бр. 984***

За виолончело

- **МУЗИКА**, (инструктивно), за гудаче, рукопис и копија, 1975. год., ***инв. бр. 1044***

За харфу

- **ИМПРОВИЗАЦИЈА**, рукопис**,** копија, 1974. год., ***инв. бр. 1056***

За виолину и клавир

- **СКЕРЦО**, рукопис, 1945. год., ***инв. бр. 1054***
- **ALLEGRO**, за виолину и клавир (инструктивно), штампа, 1949. год.
- **СВИТА**, рукопис, 1952. год., ***инв. бр. 1027***
- **ПЈЕСМА И КОЛО**, рукопис и партитура за виолину, 1953. год., ***инв. бр. 1061***
- **ПАСАКАЉА**, рукопис, 1959. год., ***инв. бр. 1055/а***
- **ДИЈАЛОГ I и II**, скица, рукопис партије за виолину, 1970. год., ***инв. бр. 1059***
- **ТРОГЛАСНА ФУГА**, за двије виолине и виолу, рукопис, 1976. год***. инв. бр. 1107***

За виолу и клавир

- **ЕЛЕГИЈА**, скица и рукопис, 1949. год., ***инв. бр. 1024***
- **СОНАТА**, 1966. год., ***инв. бр. 1059/а, инв. бр. 1102***

Виолончело и клавир

- **ПАСАКАЉА**, скица, рукопис и штампа, 1959. год., ***инв. бр. 1055*** и ***инв. бр. 1073***
- **КАНЦОНЕТА**, рукопис и копија, 1965. год., ***инв. бр. 1057***
- **ПЈЕСМА И РОНДО**, копија, копија партије за виолончело, 1978. год., ***инв. бр. 1028***
- **ВАРИЈАЦИЈЕ**, скице, копија, рукопис партија за виолончело, копија партије за виолончело, 1978. год., ***инв. бр. 1026***
- **ПРЕЛУДИЈУМ, АРИЈА И РОНДО**, рукопис и копија, 1978. год., ***инв. бр. 1025***

За кларинет и клавир

- **ЧЕТИРИ КОМПОЗИЦИЈЕ (IMPROMPTU, RONDO, PJESMA, SKERCO**), скица, рукопис и штампа, 1960. год., ***инв. бр. 1072, инв. бр. 1104***
- **МАЛА СВИТА**, скица, рукопис и штампа 1966. год., ***инв. бр. 1062***
- **СЕВДАЛИНКА**, штампа, 1971. год., ***инв. бр. 1112***

За флауту и клавир

- **ПАРАФРАЗА НА ТЕМУ БОСАНСКЕ ВАРОШКЕ ПЈЕСМЕ**, скица, рукопис и штампа 1967. год., ***инв. бр. 1071, 1072/ а*** и ***1073/b***
- **ALLEGRETTO, ALLEGRO GIOCOSO,** рукопис, 1967. год., ***инв. бр. 1067***

За обоу и клавир

- **ДВА ЛИРСКА КОМАДА**, рукопис, 1946 год., ***инв. бр. 1066***
- **СОНАТИНА**, рукопис и штампа, 1955. год., ***инв. бр. 1068*** и ***1068/а***
- **CAPRICCIO**, скица, рукопис, 1961. год., ***инв. бр. 1103***

За гудачки квартет

- **ПРЕЛУДИЈ, ФУГЕТА И ИГРА** (инструктивно) за три виолине и виолу, рукопис, 1939. год., ***инв. бр. 1040***
- **ПРЕЛУДИЈУМ И ФУГА**, рукопис партитуре за виолину I, виолину II, виолу и виолончело, 1946. год., ***инв. бр. 1041***
- **ПРОЉЕТНИ ДАН**, за 4 виолончела, скица, рукопис, партитуре за сваки од инструмената, 1951. год., ***инв. бр. 1048***
- **ПРВИ ГУДАЧКИ КВАРТЕТ (АНДАНТЕ И СКЕРЦО)**, руко-

пис и партије (штимови) за виолину I, виолину II, виолу и чело, 1953. год., ***инв. бр. 1084***

- **ДРУГИ ГУДАЧКИ КВАРТЕТ У Ф-молу**, рукопис, 1960. год., ***инв. бр. 1083***

- **КАНОН, АРИЈА И ФУГА**, (инструктивно), за 2 виолине и виолу, рукопис цијелог дјела, рукопис партија за поједине инструменте за „Канон“ и „Арију“, 1966. год., ***инв. бр. 1033***

- **ТРЕЋИ ГУДАЧКИ КВАРТЕТ**, скица и рукопис, 1968. год., ***инв. бр. 1087***

- **КАМЕНИ СПАВАЧ**, (и рецитатор), ријечи Мак Диздара, скица, рукопис и штампа, 1968. год., ***инв. бр. 1036, инв. бр. 601***

- **ТРИ МИНИЈАТУРЕ ЗА ГУДАЧКИ КВАРТЕТ**, скица и рукопис, 1968. год., ***инв. бр. 1088***

- **ПРЕЛУДИЈ**, за виолу и виолину соло, скица, рукопис и копија, 1970. год., ***инв. бр. 1038/а***

- **ЕЛЕГИЈА**, за виолину и виолу соло, скица, рукопис и копија, 1970. год., ***инв. бр. 1038/а***

- **ФУГА ин Ре**, 1971. год., ***инв. бр. 1105***

- **ТРИ ФРАГМЕНТА**, рукопис, 1978. год., ***инв. бр. 1043***

- **КОРАЛ И ПАСАКАЉА**, рукопис, 1979. год., ***инв. бр. 1035***

- **IV ГУДАЧКИ КВАРТЕТ**, рукопис, 1979. год., ***инв. бр. 1082***

- **DIVERTIMENTO A TRE**, рукопис, 1979. год., ***инв. бр. 1034***

- **СВИТА ЗА ГУДАЧКИ КВАРТЕТ,** ***инв. бр. 1047*** и ***1047/а***

- **ТРОГЛАСНА ФУГА,** ***инв. бр. 1106***

За гудачки оркестар

- **БОСАНСКА СВИТА (PRELUDIJ, IGRA, PJESMA I KOLO, PJESMA II, SKERCO, FINALE)**, партитуре за: виолину I рукопис виолина II, виола, чело рукопис и фотокопија, basso, рукопис, штампано дјело, 1950. год., ***инв. бр. 1046***

- **СВИТА** за ђачки гудачки оркестар, рукопис, 1952. год., ***инв. бр. 1045***

- **ПАРТИТА**, за ђачки гудачки оркестар, рукопис, 1953. год., ***инв. бр. 1023***
- **ИНТРАДА**, рукопис, 1957. год., ***инв. бр. 951***
- **МУЗИКА**, рукопис и копија, 1975. год., ***инв. бр. 1044*** .

За обоу и гудачки оркестар

- **СВИТА**, 1949. год., ***инв. бр. 1085***
- **ВАРИЈАЦИЈЕ НА НАРОДНУ ТЕМУ**, рукопис, 1949. год., ***инв. бр. 1049***
- **CONCERTINO**, рукопис партитуре за обоу и рукопис цијелог дјела, 1950. год., ***инв. бр. 1086***

За инструмент и симфонијски оркестар

- **КОНЦЕРТ** за виолину и оркестар, рукопис, 1951. год., ***инв. бр. 1081***
- **КОНЦЕРТ ЗА ВИОЛИНУ И КЛАВИР**, рукопис, 1951. год., ***инв. бр. 1081/б***
- **СА ШЕТЊЕ ПО ГРАДУ (У ЖИВОЈ ПРОМЕТНОЈ УЛИЦИ; ОСАМЊЕНИ ШЕТАЧ; ДЈЕЧАЦИ; ИНТИМАН РАЗГОВОР; НА СТАДИОНУ)**, за клавир и симфонијски оркестар, рукопис, 1954. год., ***инв. бр. 959***
- **КОНЦЕРТ**, за контрабас и оркестар, скица, 1970. год., ***инв. бр. 1032***

За клавир и гудачки оркестар

- **ANDANTE LUGUBRE**, скица, рукописне партитуре за клавир, виолину I, виолину II, виолу, чело II, 1946. год., ***инв. бр. 1030***

За дувачки оркестар

- **РЕЗИГНАЦИЈА И ТАНАЦ**, за 14 дувачких инструмената, рукопис, 1973. год., ***инв. бр. 983***
- **ОКТЕТ**, за дрвене дувачке инструменте (двије флауте, двије обое, два кларинета и два фагота), рукопис и копије, 1975. год., ***инв. бр. 982***

За дувачки оркестар и удараљке

- **XIV БОСАНСКА ЕЛЕГИЈА**, рукопис, 1975. год., ***инв. бр. 975*** и рукопис 1976. год., ***инв. бр. 837***
- **ТРИ БАЛАДЕ (ПОСВЕЋИВАЊЕ ЦРНОГ ЂОРЂА; СМРТ ЦРНОГ ЂОРЂА; ЦРНИ ЂОРЂЕ)**, скица, рукопис и копија, 1975. год., ***инв. бр. 981***

За тамбурашки оркестар

- **КОЛО у А-дуру**, рукопис и копија, 1958. год., ***инв. бр. 988***
- **АХ, ЛИЈЕПО ТИ ЈЕ ПОД НОЋ ПОГЛЕДАТИ**, за мушки глас, бас прим и брач, рукопис, 1958. год.; **ОТВОР` ПЕНЏЕР ИМАМОВА УМИЈО**, за мушки глас, бас прим и брач, рукопис, 1958. год.; **УРОДИЛА БИБЕР ГОРА**, за двогласни женски хор, двије обое и гудаче, скица и рукопис, 1958. год.; **ЗАПЈЕВАЈМО НЕК` И СЕЛО ЧУЈЕ**, за теноре (двогласно), двије обое и гудаче, рукопис, 1958. год.; **МОМАК ПОЈДЕ НИЗ ПОЉЕ**, за двогласни женски хор, двије обое и гудаче, скица и рукопис, 1958. год.; **ЛОГОМ ЛЕГЛА ТРАВА ДЈЕТЕЛИНА**, за трогласни женски хор и тамбурашки оркестар, скица и рукопис, 1958. год.; **МОЈ ДРАГАНЕ, ШТО ЈА И ТИ ЗНАМО**, за трогласни женски хор и тамбурашки оркестар, скица и рукопис, 1958. год.; **МОЈ ПРИДОРУ ОКРЕНИ СЕ `ВАМО**, за тенора двогласно, пиколе, двије обое и контрабас, рукопис, 1958. год.; **ЈА, КАКВЕ СУ МОСТАРКУШЕ**, за трогласни женски хор и тамбрашки оркестар, рукопис, скица и копија, 1958. год.; **СОКО ЛЕТИ ПРЕКО КОБАШЕВА**, за трогласни

женски хор и тамбурашки оркестар, скица, рукопис и копија, 1958. год., ***инв. бр. 1097***

- **ДИПТИХ**, рукопис и копија, 1980. год., ***инв. бр. 986***
- **КАРИШИК**, рукопис и копија, 1989. год., ***инв. бр. 987***

За симфонијски оркестар

- **СВЕЧАНИ МАРШ**, рукопис скраћена верзија из 1947. год., рукопис са допуњеним инструментима из 1965. год. и 65 партитура за појединачне инструменте у оркестру, 1950. год., ***инв. бр. 949; 949/а*** и ***949/b***
- **КРАЈИШКА РАПСОДИЈА**, рукопис, 1951. год., ***инв. бр. 956***
- **ИНТЕРМЕЦО**, рукопис, 1952. год., ***инв. бр. 952***
- **КОЛО**, рукопис, 1953. год., ***инв. бр. 963***
- **ИГРА**, за мањи симфонијски оркестар, рукопис, 1954. год., ***инв. бр. 953***
- **СА ПЛАНИНЕ**, рукопис, 1957. год., ***инв. бр. 966***
- **ИНТРАДА**, рукопис, 1957. год., ***инв. бр. 951***.
- **ВИЗИЈЕ (МРАЧАЈСКИ ПРОТО; СИМЕУН ЂАК; ТУБА И ЈАБЛАН),** рукопис, 1960. год., ***инв. бр. 948***
- **ДРАМАТИЧНА СИМФОНИЈА**, партитура уникат-рукопис, ***инв. бр. 977***
- **БАЊА ЛУКА 1969** – Поема за симфонијски оркестар, ***инв. бр. 836***
- **ДИВЕРТИМЕНТО**, скица и рукопис, 1970. год., ***инв. бр. 967***
- **ХИЛЕНДАР**, свечана поема, 1972. год., ***инв. бр. 835 (960)***
- **А ШТО КУЊАШ КУНО (ИГРА КОЛО)**, скица и рукопис, 1972. год., ***инв. бр. 965***
- **ЕЛЕГИЈА ПИТОМОЈ ПЛАНИНИ КОЗАРИ**, за рецитатора и симфонијски оркестар, текст Ранко Рисојевић, рукопис, 1974. год., ***инв. бр. 974***
- **МАЛА БОСАНСКА ЕЛЕГИЈА**, за рецитатора и симфонијски оркестар, текст Ранко Рисојевић, скица, 1974. год., ***инв. бр. 947***

- **ДАВИДОВА ЗЕМЉА** (симфонијски диптих), копија, 1976. год., ***инв. бр. 968***

- **КРОЗ МЕЋАВУ**, симфонијски фрагмент, рукопис, 1976. год., ***инв. бр. 976***

- **ПРОСЈАЦИ**, скица и рукопис, 1976. год., ***инв. бр. 957***

За глас и симфонијски оркестар

- **ПРЕД БУРУ, ПЈЕСМА МЛАДОСТИ (СТАРИ КАБ)**, ријечи Душан Мутић, скица и рукопис, 1964. год., ***инв. бр. 971***

- **ГАВРО ЗМИЈАЊАЦ-ЦЈЕПАР**, за баритон и симфонијски оркестар, ријечи Јован Јоцо Бојевић, рукопис и копија клавирског извода, 1971. год., ***инв. бр. 955***

- **ЛИСИНА ПЛАНИНА-МРКОЊИЋ ДИКА**, за баритон и симфонијски оркестар, ријечи Јован Јоцо Бојевић, рукопис и копија клавирског извода, 1971. год., ***инв. бр. 955***

- **БОСАНСКИ ОРАЧ**, за баритон и симфонијски оркестар, ријечи Јован Јоцо Бојевић, рукопис и копија клавирског извода, 1971. год., ***инв. бр. 955***

- **ЗАДУЖЕН НА ЗВЕЧАЈУ**, за баритон и симфонијски оркестар, ријечи Јован Јоцо Бојевић, рукопис и копија клавирског извода, 1971. год., ***инв. бр. 955***

- **БОСАНСКЕ ЕЛЕГИЈЕ**, за баритон, рецитатора, мјешовити хор, гудаче, двије трубе и тимпане, текстови Ранко Рисојевић, рукопис, 1973. год., ***инв. бр. 935, инв. бр. 935/a , инв. бр. 935/b***

- **VI БОСАНСКА ЕЛЕГИЈА**, за бас и симфонијски оркестар, текст Ранко Рисојевић, скица и рукопис, 1974. год., ***инв. бр. 961***

- **XII БОСАНСКА ЕЛЕГИЈА**, за бас и симфонијски оркестар, текст Ранко Рисојевић, рукопис, 1974. год., ***инв. бр. 972***

- **МАЛА БОСАНСКА ЕЛЕГИЈА**, за рецитатора и симфонијски оркестар, текст Ранко Рисојевић, скица, 1974. год., ***инв. бр. 947***

- **1941**- за рецитатора, гудаче, дуваче и тимпане, ријечи Ранко Рисојевић, скица и рукопис, 1978. год., ***инв. бр. 1042***

МУЗИЧКО-СЦЕНСКА ДЈЕЛА

Позоришни комади

- **АЈКИНИ ЈАДИ или ИЗ НАШЕГ ВИЛАЈЕТА**, музика за позоришни комад, комад написао Милорад Костић, садржи партитуру за: виолину I, виолину II, виолу, чело, бас, флауту, обоу, кларинет I, кларинет II, рог, фрулу, тромбон, удараљке (cassa) и фагот, рукопис, 1940. год., ***инв. бр. 964*** и ***964/а***
- **КОЛО** или **СВУД СЕ ЈЕКА ПЈЕСМЕ ОРИ**, за двогласни женски хор и клавир, музика за позоришни комад „Пепељуга“, 1942. год.
- **ЗЛА ЖЕНА**, музика за комад Стерије Поповића, фрагменти, 1942. год., ***инв. бр. 962***
- **МУЗИКА ЗА ПОЗОРИШНУ ПРЕДСТАВУ „ВОДЕ СЕ ПОВЛАЧЕ“**, аутора Драге Мажара, скица и рукопис, 1960. год., ***инв. бр. 958***
- **МУЗИКА ЗА ПОЗОРИШНУ ПРЕДСТАВУ „ЂЕРДАН“**, сценско приказивање приповједака Светозара Ћоровића, за флауту, обоу, кларинет, удараљке и тамбурашки оркестар, рукопис, 1974. год., ***инв. бр. 989***

Опера

- **ЈАЗАВАЦ ПРЕД СУДОМ**, опера у једном чину, рукопис, рукопис за глас и клавир, фрагменти за глас и клавир, фрагменти за клавир, адаптација текста, Ранко Рисојевић, 1977. год., ***инв. бр. 973;973/а*** и ***973/b***

Литература

Архива ЈУ Музеја Републике Српске, заоставштина Владе Милошевића.

Dević, Dragoslav,

1976. *Vlado Milošević – melograf i etnomuzikolog*, Путеви 5, Часопис за књижевност и културу XXII, „Глас“, Бањалука, 345-365.

Зборник Крајишких музеја,

1962. Бања Лука, Бихаћ, Дрвар, Јајце, Приједор I, Бања Лука.

Кењаловић, Милорад,

1984. *Ravna pjesma Vlade Miloševića*, Putevi XXX, Glas, Banja Luka.

1997. *Музички бард-Владо Милошевић,* «Путеви»-Нова серија, Часопис за књижевност и културу, година XLIII, бр.2, Бања Лука, април-јуни, 72-73.

2002. *Владо С. Милошевић етномузиколог*, Академија умјетности Бања Лука, Бања Лука, 173-174.

Кулунџија, Радмила,

2002. *Многаја љета*, Српско пјевачко друштво „Јединство“, Бања Лука.

Микић, Ђорђе,

1992. *Српско пјевачко друштво „Јединство“ у Бањој Луци 1893-1941. (1992-)*, Институт за историју у Бањој Луци, Студије и монографије, књига 8, Бања Лука.

Milošević, Vlado,

1954. *Bosanske narodne pjesme I*, Narodni muzej-Banja Luka, Odjeljenje za muzički folklor, Knjiga I, Banja Luka.

1956. *Bosanske narodne pjesme II*, Narodni muzej-Banja Luka, Odjeljenje za muzički folklor, Knjiga II, Banja Luka.

1961. *Bosanske narodne pjesme III*, Narodni muzej-Banja Luka, Odsjek za narodne pjesme i igre, Knjiga III, Banja Luka.

1961. *Крајишке борбене пјесме I*, Народни музеј-Бања Лука, Одсјек за народне пјесме и игре, Бања Лука.

1961. *Крајишке борбене пјесме II*, Народни музеј-Бања Лука, Одсјек за народне пјесме и игре, Бања Лука.

1964. *Bosanske narodne pjesme IV*, Muzej Bosanske krajine-Banja Luka, Odsjek za narodne pjesme i igre, Knjiga IV, Banja Luka.

1964. *Sevdalinka*, Muzej Bosanske krajine-Banja Luka, Odsjek za narodne pjesme i igre, Knjiga V, Banja Luka.

1984. *Ravna pjesma*, „Glas“, Posebna izdanja, Banja Luka.

***Од Музеја Врбаске бановине до Музеја Републике Српске (1930-2010)*,**

2010. Осамдесет година Музеја Републике Српске, *Од Музеја Врбаске бановине до Музеја Републике Српске (1930-2010)*, Музеј Републике Српске, Бања Лука.

Рисојевић, Ранко,

1976. *Биографија Владе Милошевића*, Путеви 5, Часопис за књижевност и културу XXII, „Глас“,Бањалука, 464-465.

2001. *Владо С. Милошевић један вијек*, Академија умјетности Бања Лука, Бања Лука, 254.

Čavlović, Ivan,

1991. *Kompoziciono-tehničke i stilske karakteristike stvaralačkog opusa Vlade S. Miloševića,* I Dio: Tekst, Doktorska disertacija, Univerzitet u Sarajevu, Muzička akademija u Sarajevu, Sarajevo.

2001. *Vlado Milošević kompozitor*, Muzikološko društvo FBiH, Sarajevo, 266-269.

Прилози

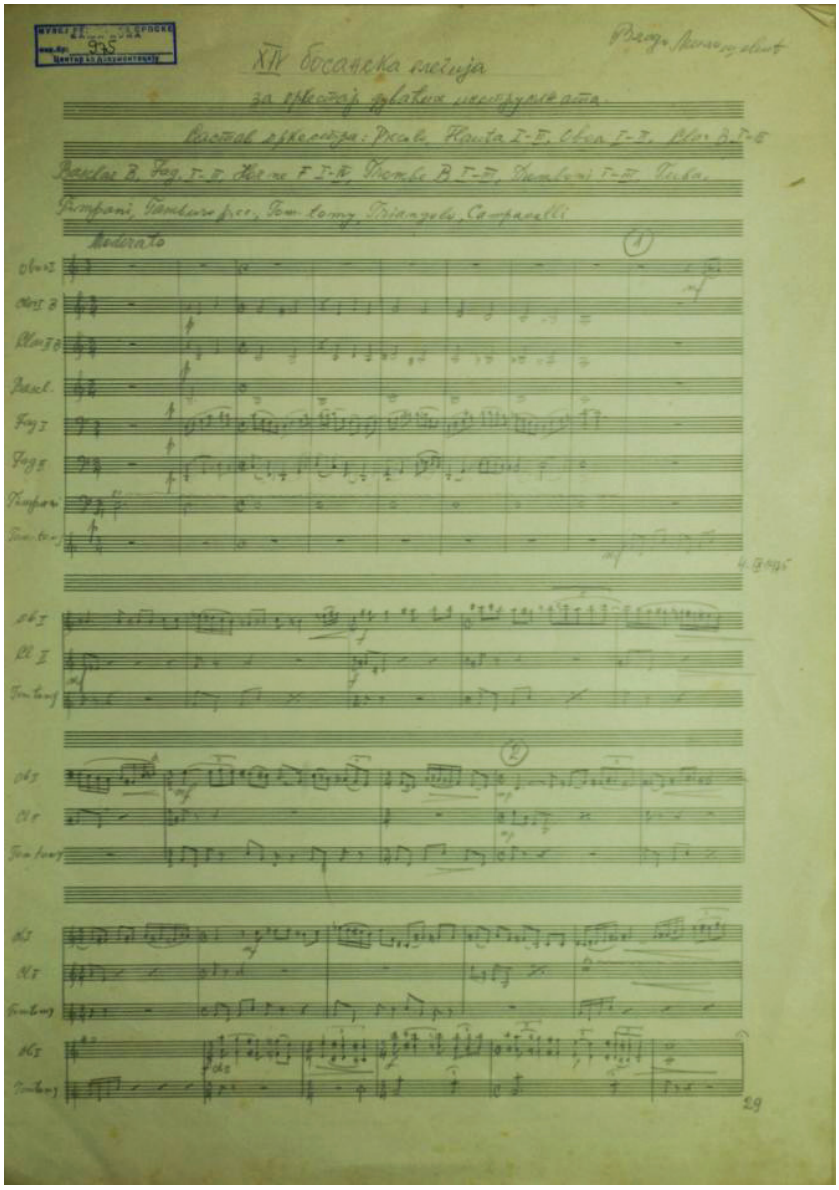

Pr. 1. XIV BOSANSKA ELEGIJA, za duvački orkestar i udaraljke, rukopis, 1975, ***inv. br. 975*** i rukopis 1976, ***inv. br. 837***

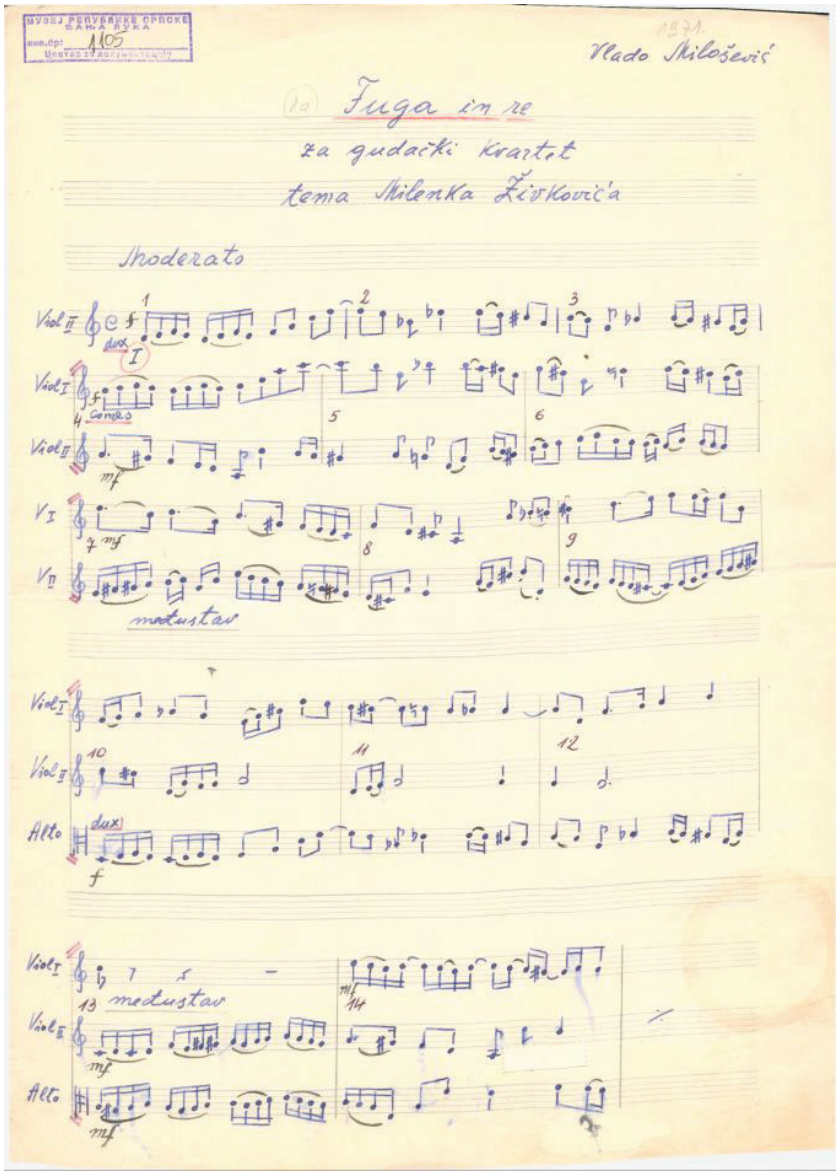

Pr. 2. FUGA in Re, za gudački kvartet, 1971, ***inv. br. 1105***

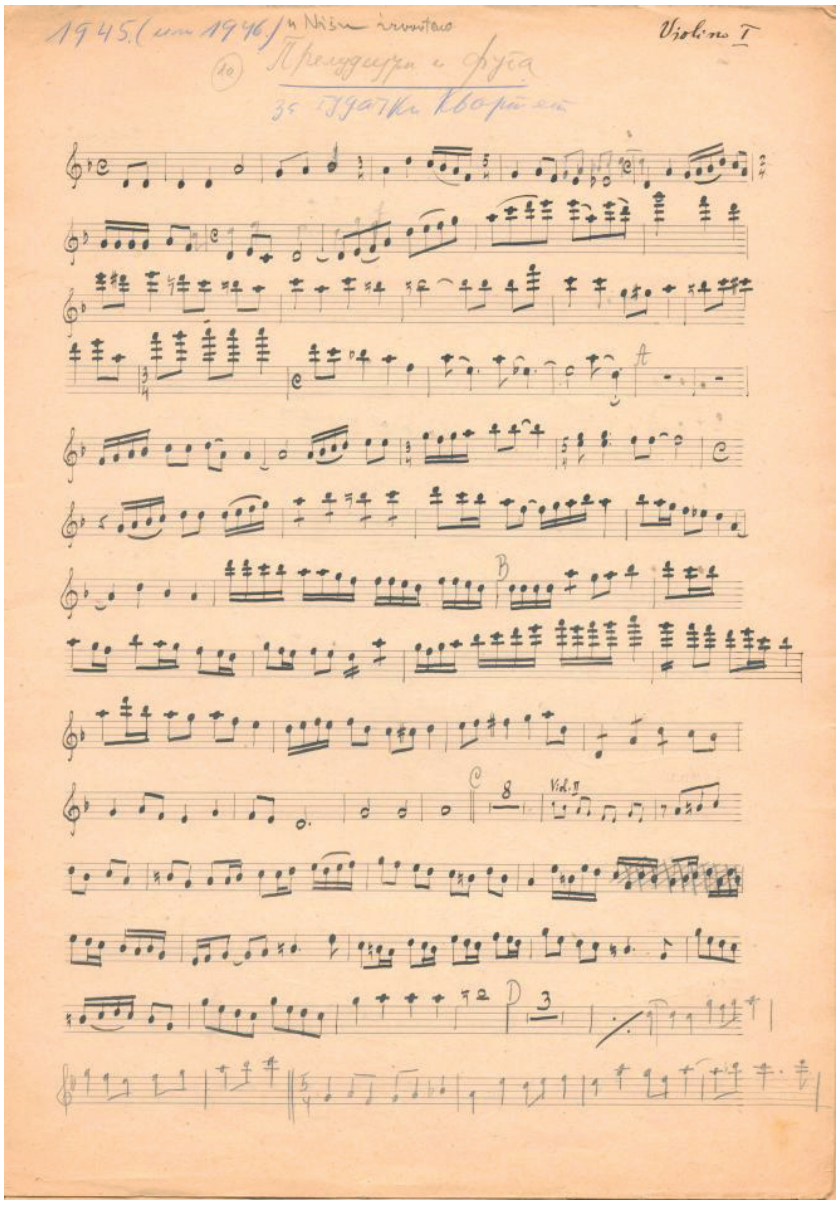

Pr. 3. PRELUDIJUM I FUGA, za gudački kvartet, 1946, ***inv. br. 1041***

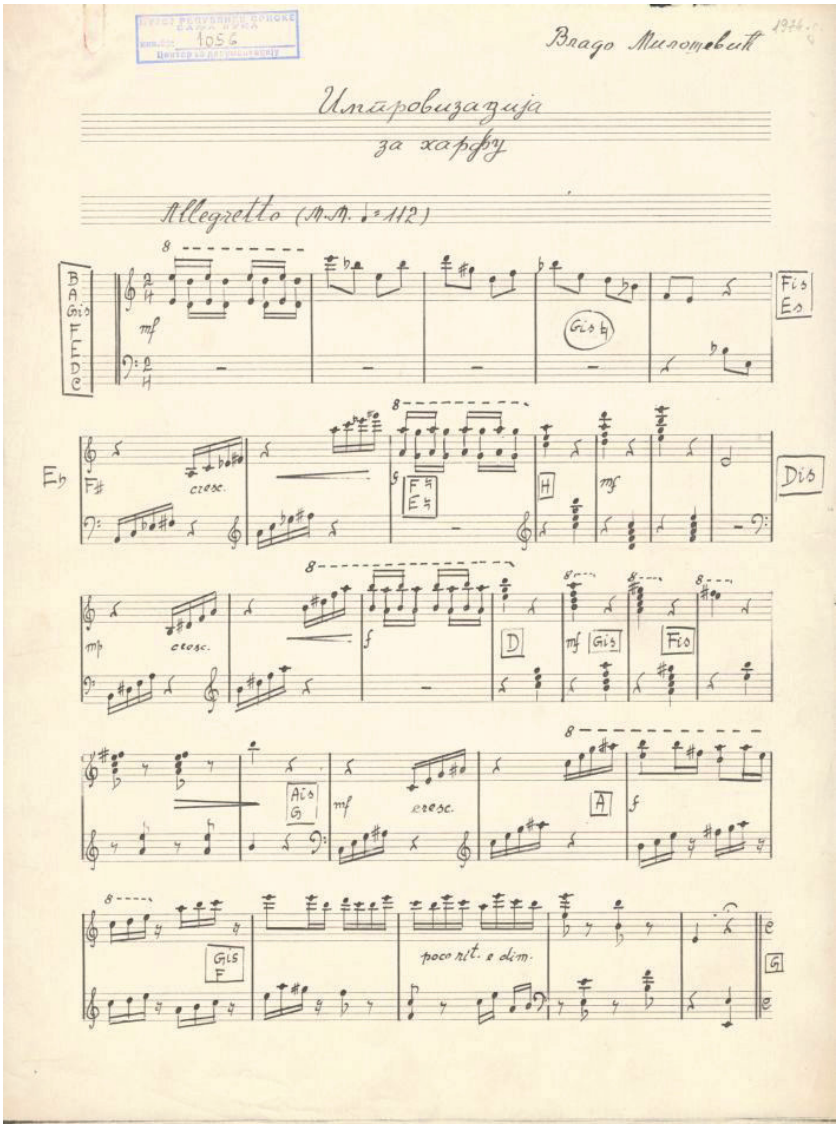

Pr. 4. IMPROVIZACIJA, za harfu, rukopis**,** kopija, 1974. god., ***inv. br. 1056***

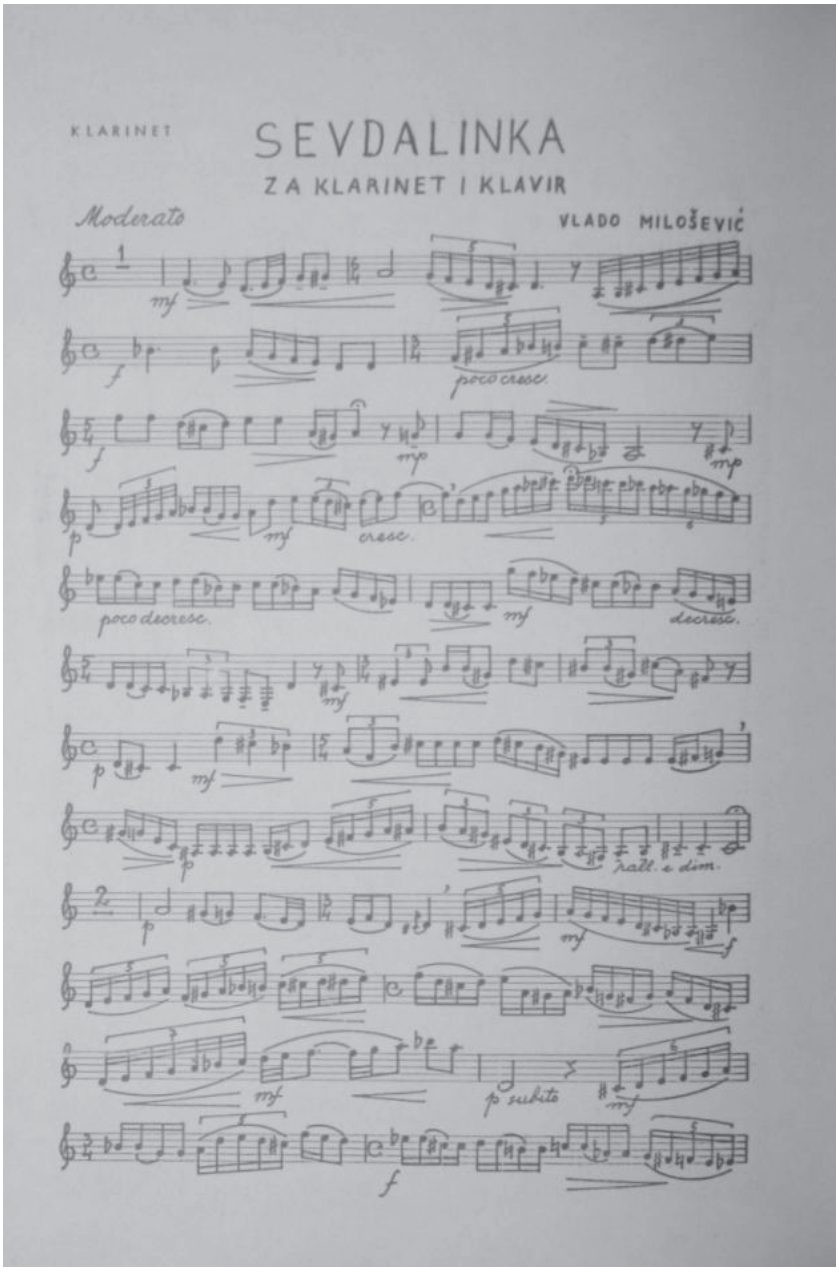

Pr. 5. SEVDALINKA, za klarinet i klavir**,** štampa, 1971. god., ***inv. br. 1112***

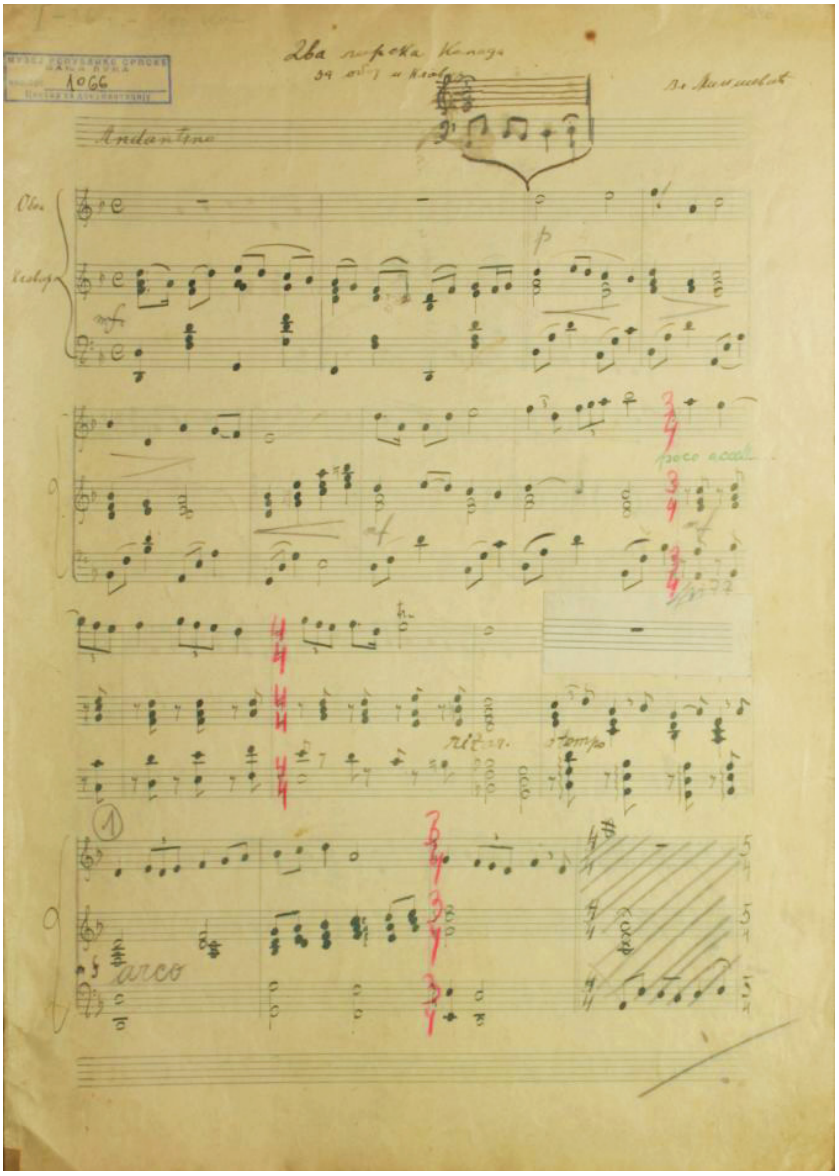

Pr. 6. DVA LIRSKA KOMADA, za obou i klavir, rukopis, 1946. god., ***inv. br. 1066***

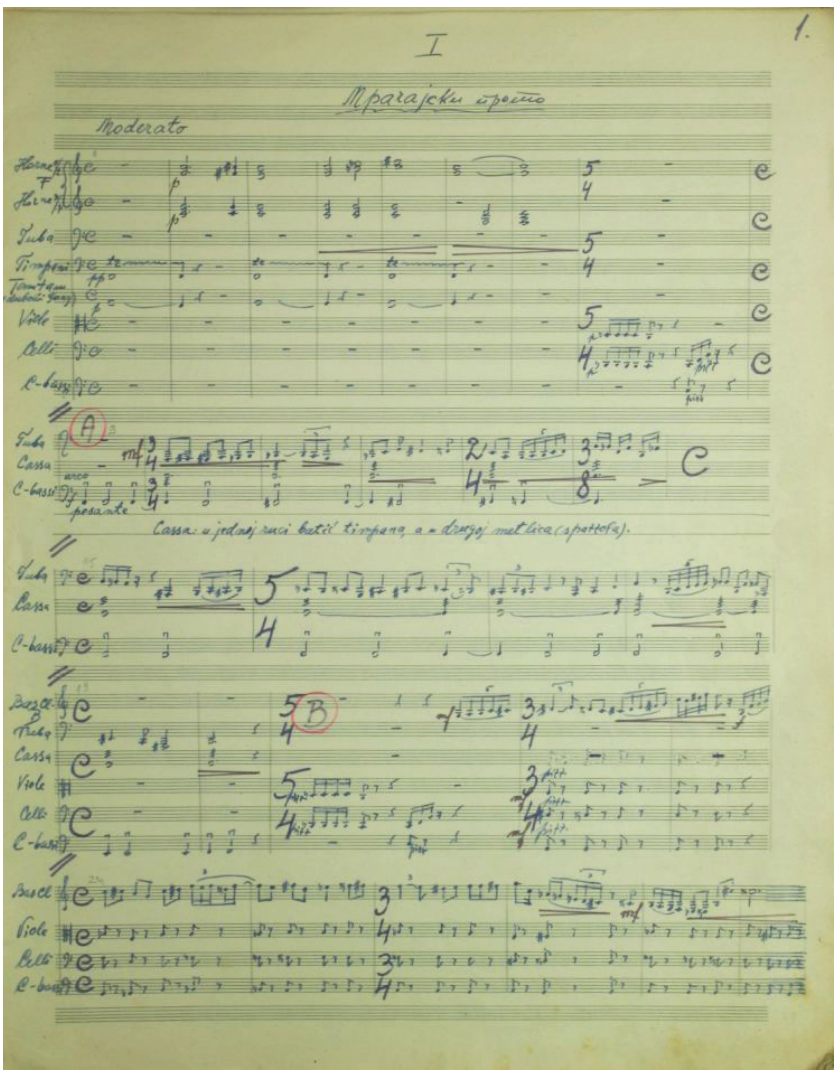

Pr. 7. VIZIJE (MRAČAJSKI PROTO; SIMEUN ĐAK; TUBA I JABLAN), 1960, ***inv. br. 948***

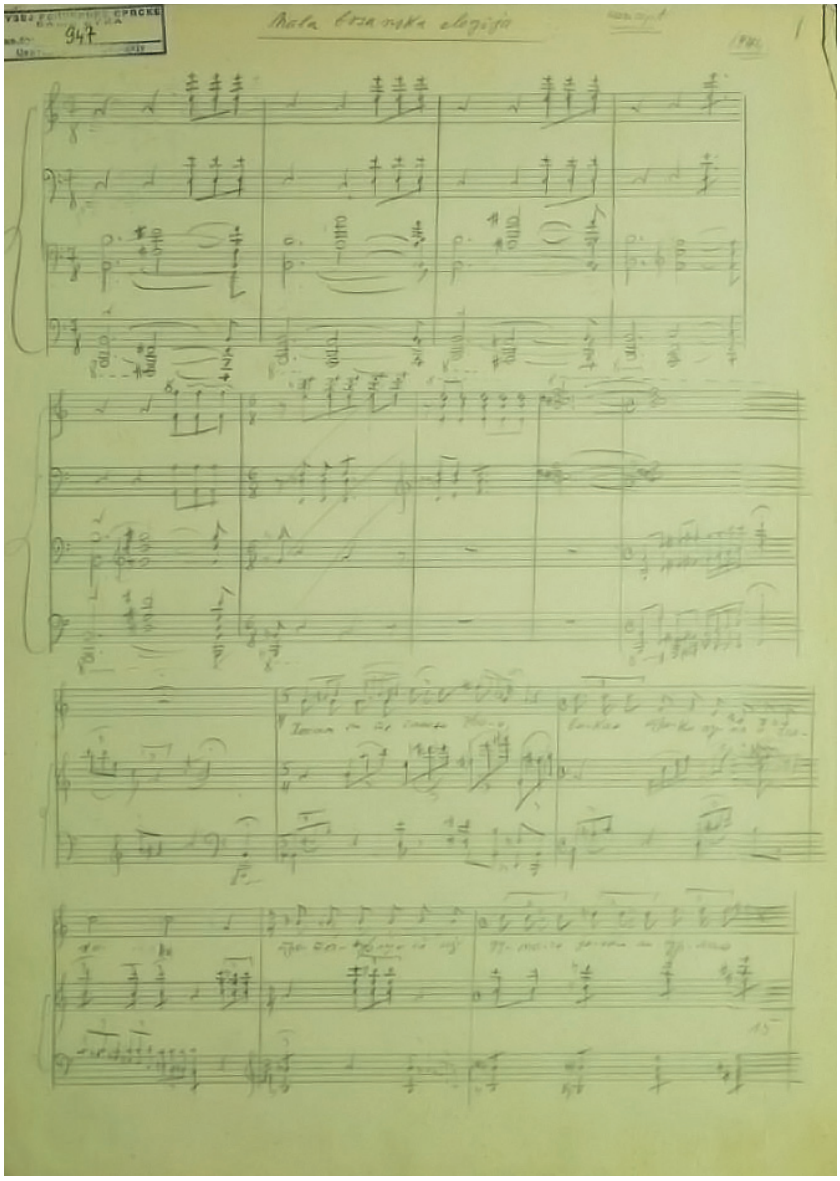

Pr. 8. MALA BOSANSKA ELEGIJA, za recitatora i simfonijski orkestar, tekst Ranko Risojević, 1974, ***inv. br. 947***

332

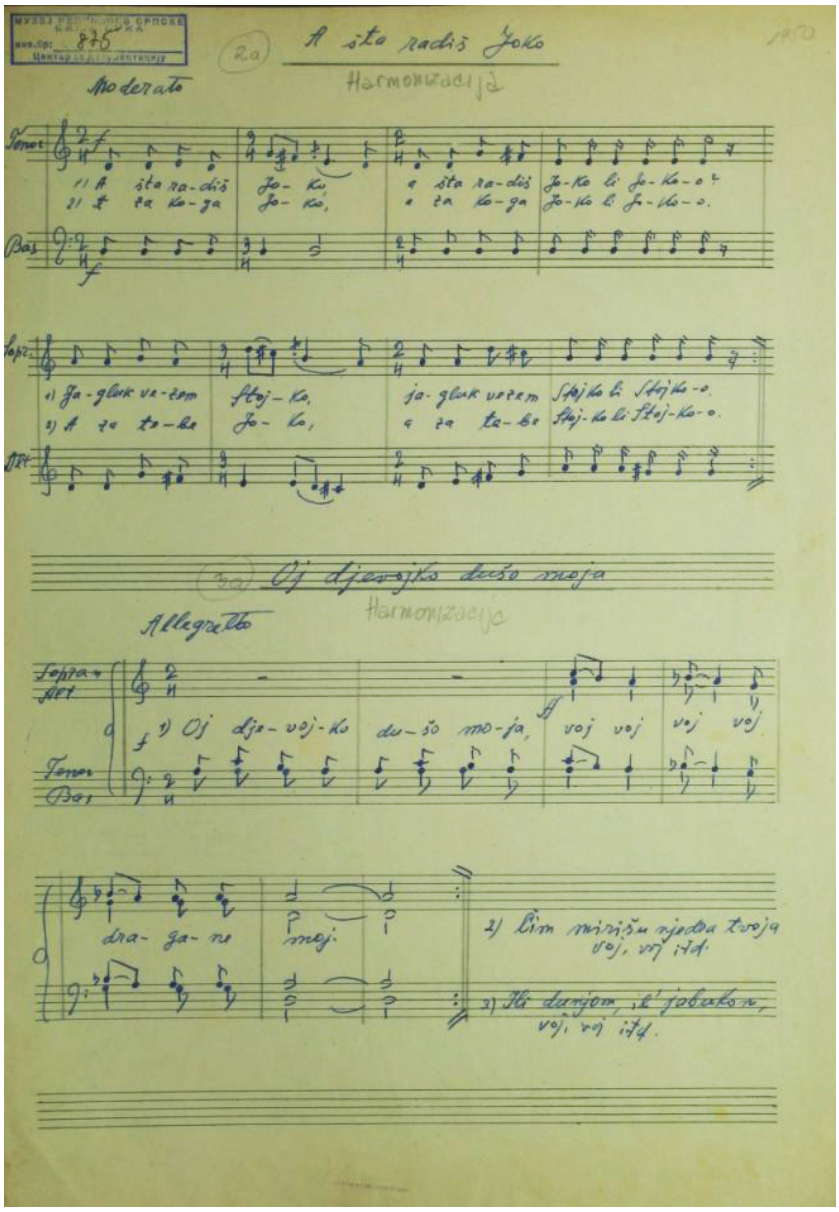

Pr. 9. A ŠTA RADIŠ JOKO, vokalnoinstrumentalno djelo za mješoviti hor, harmonizacija narodnih pjesama, 1950, ***inv. br. 875***

333

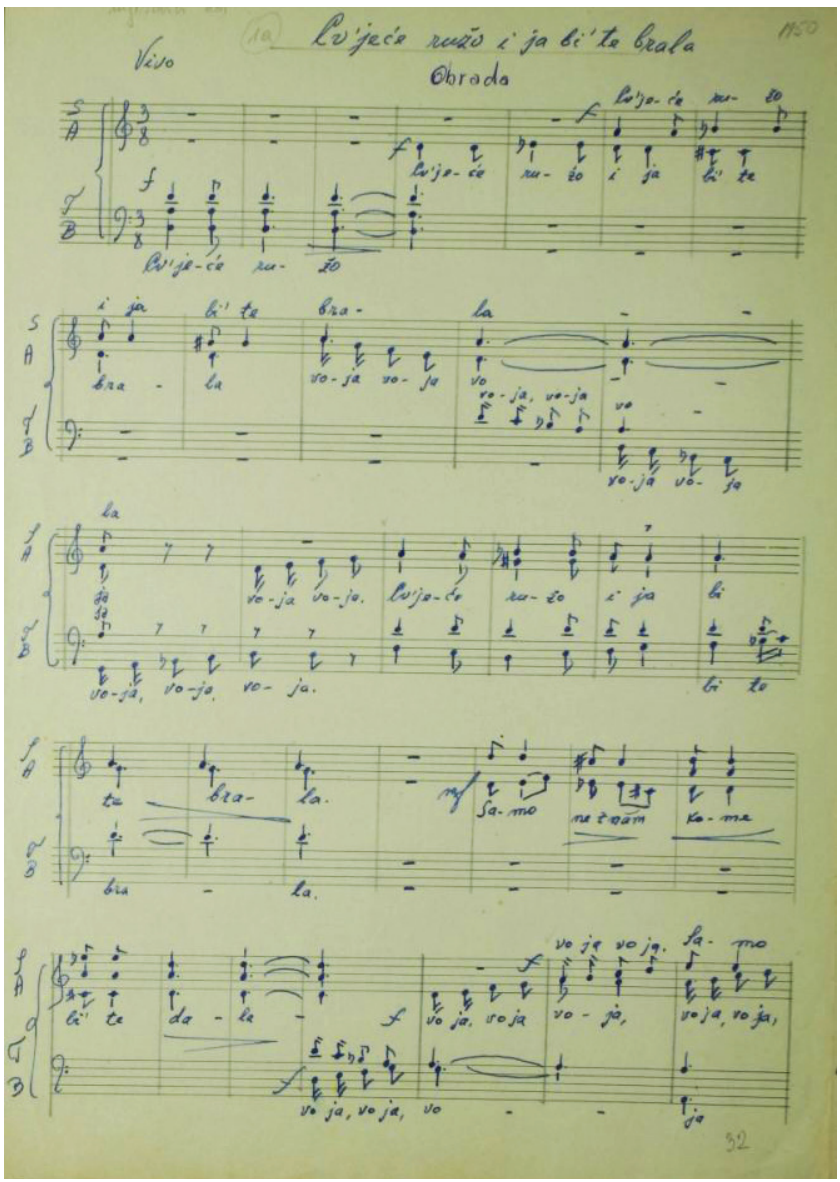
Vivo
Obrada
Lvijeće ružo i ja bi'te brala
1950
Lvijeće ružo
i ja bi'te
bra - la
vo-ja vo-ja vo
vo-ja, vo-ja
vo-ja vo-ja
la
vo-ja vo-ja. lvijeće ružo i ja bi
vo-ja, vo-ja, vo-ja.
te bra- la.
sa-mo
ne znam ko-me
bra - la.
bi te da - la -
vo ja vo ja. sa- mo
vo ja, vo ja
vo - ja,
vo ja, vo ja,
vo ja, vo ja, vo
ja
32

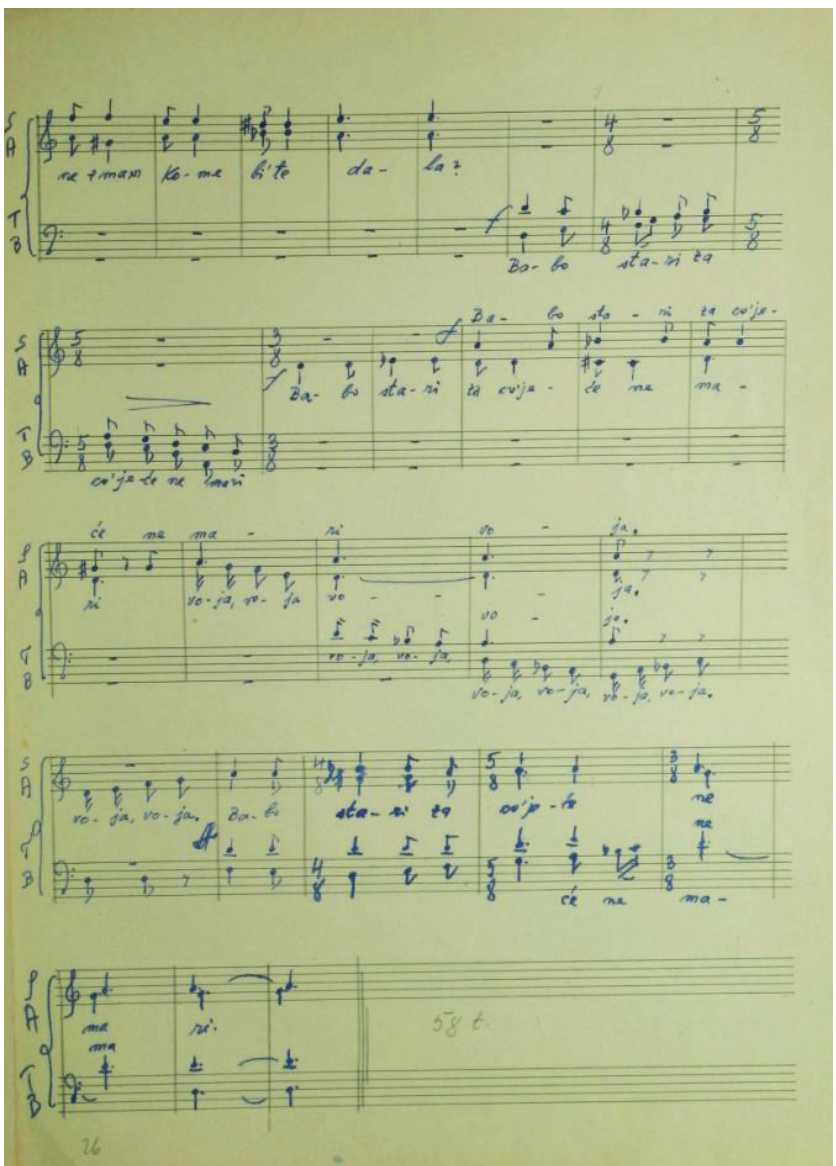
ne + mam ko-me bi'te da-la?
Ba-bo sta-ri za
Ba-bo sta-ri za cu'je-
Ba-bo sta-ri za cu'je-će ne ma-
cu'je-te ne mari
će ne ma-ri vo-ja.
ri vo-ja, vo-ja vo-ja.
vo-ja, vo-ja, vo-ja, vo-ja.
vo-ja, vo-ja. Ba-bo sta-ri za cu'je-te ne
ne
će ne ma-
ma ri.
ma
58 t.
26

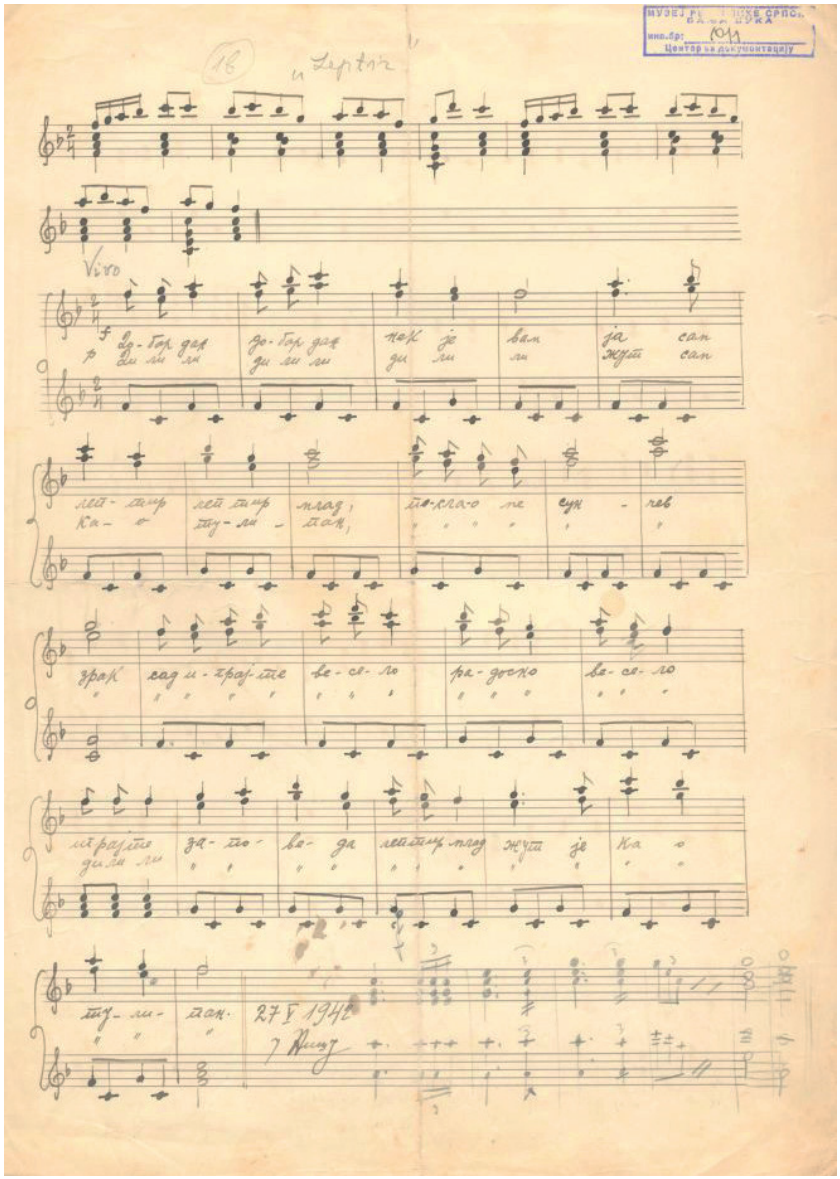

Pr. 10. LEPTIR, za troglasni dječiji hor, riječi Isaije Mitrović, 1929, ***inv. br. 892***

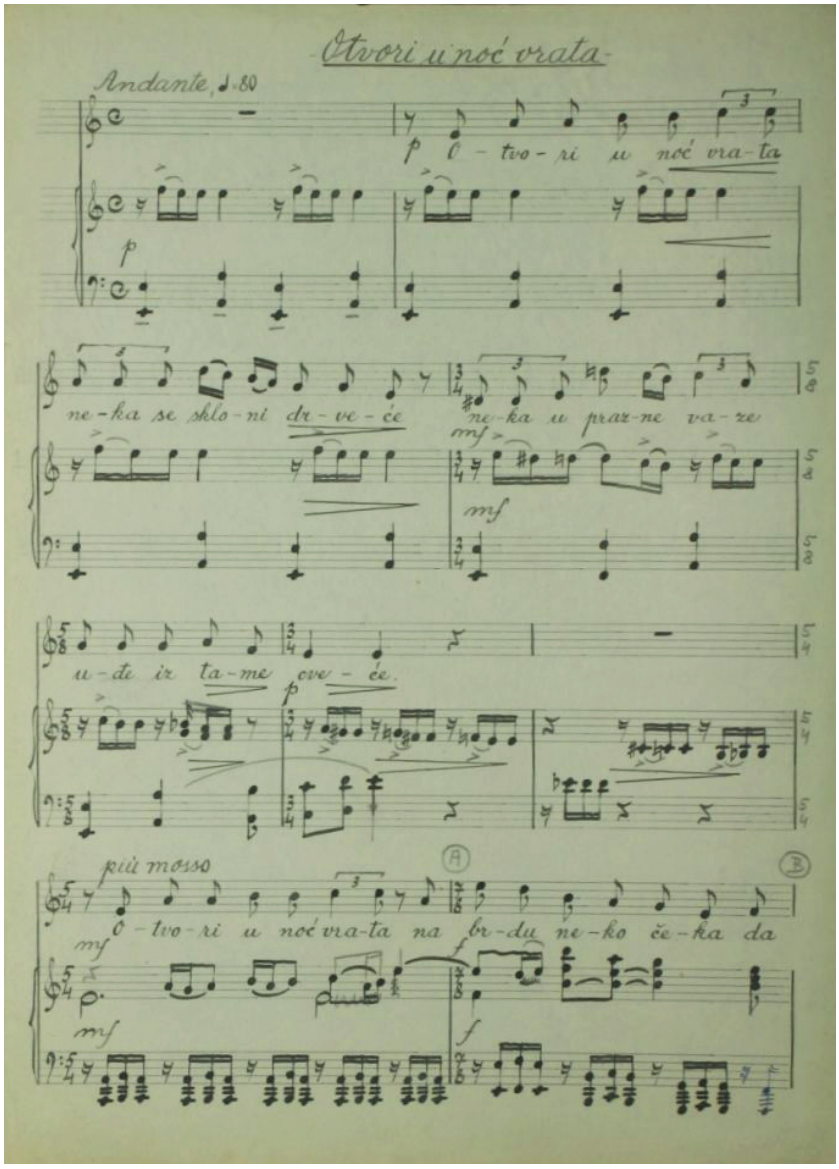

Pr. 11. OTVOR U NOĆ VRATA, za glas i klavir, riječi Stevana Raičkovića, 1962, ***inv. br. 1015***

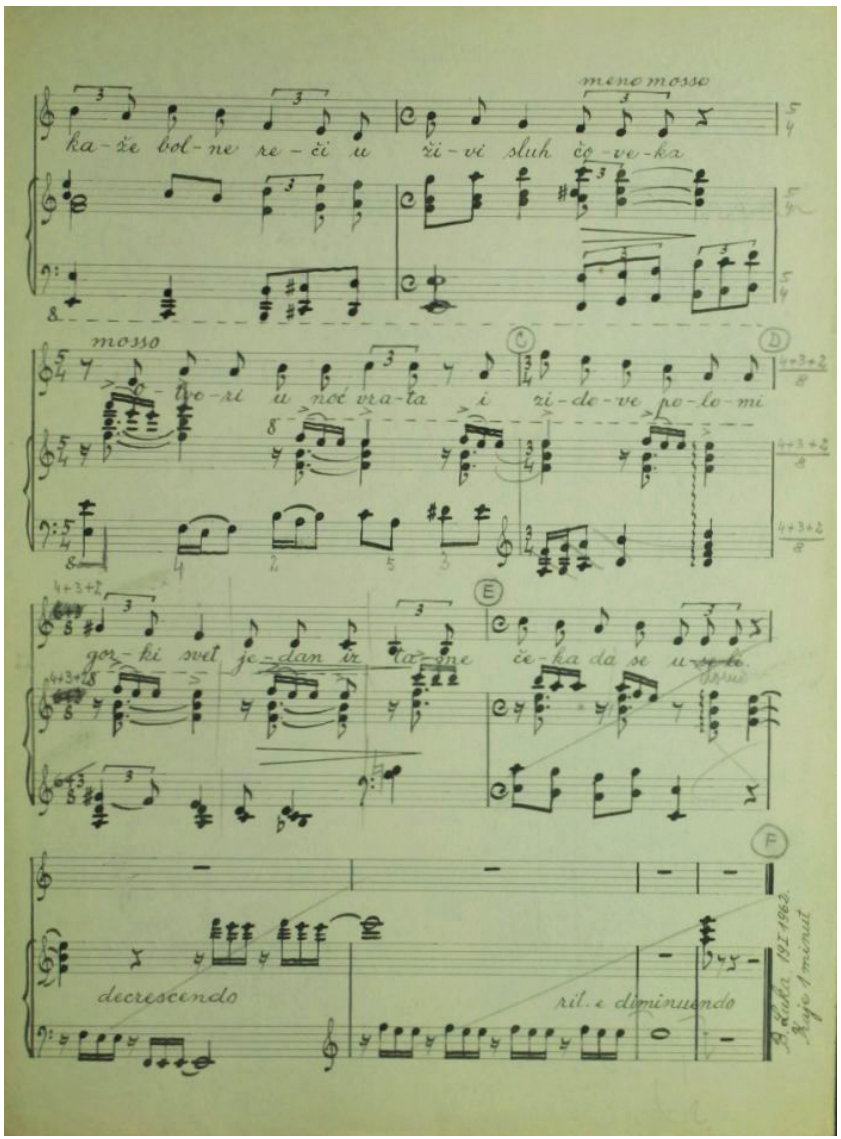
meno mosso
ka-že bol-ne re-či u ži-vi sluh čo-ve-ka
mosso
o-tvo-ri u noć vra-ta i zi-de-ve po-lo-mi
gor-ki svet je-dan ir-ta-ne če-ka da se u-
decrescendo
rit. e diminuendo

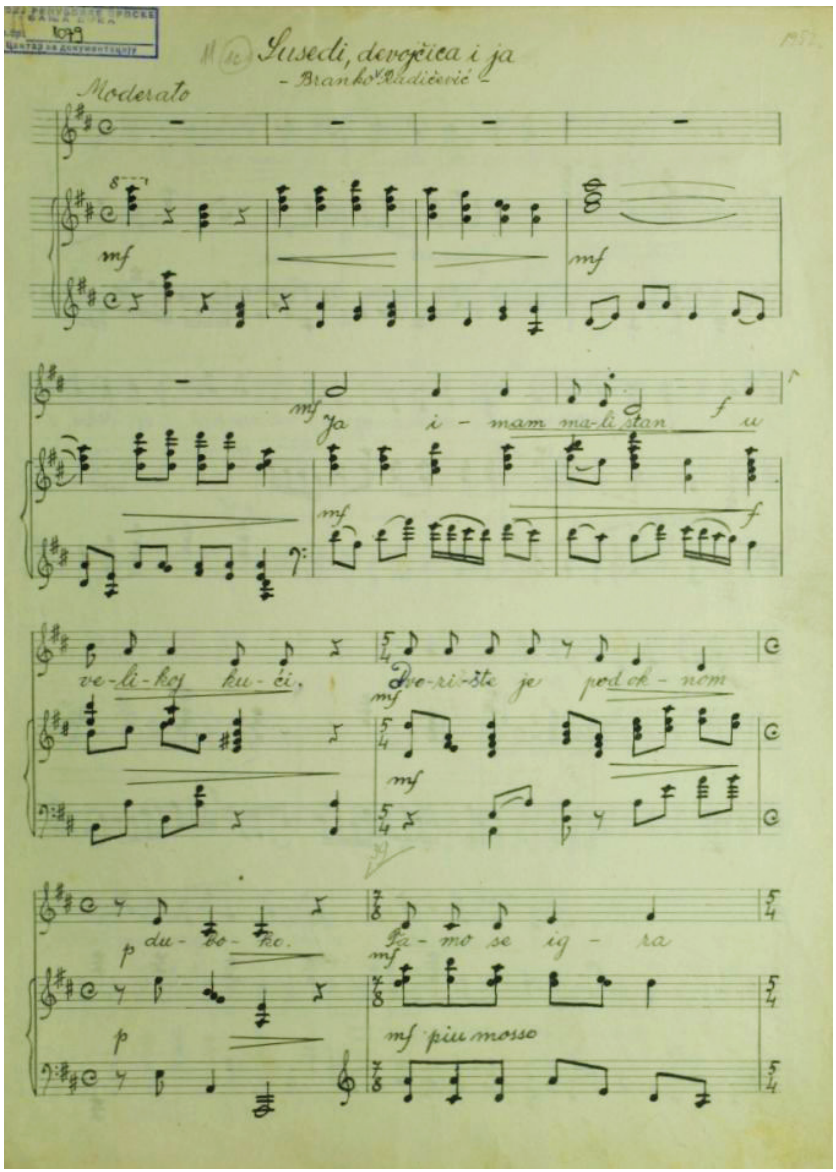

Pr. 12. SUSEDI, DEVOJČICA I JA, za glas i klavir**,** riječi Branko Radičević, rukopis, 1952. god., ***inv. br. 1079***

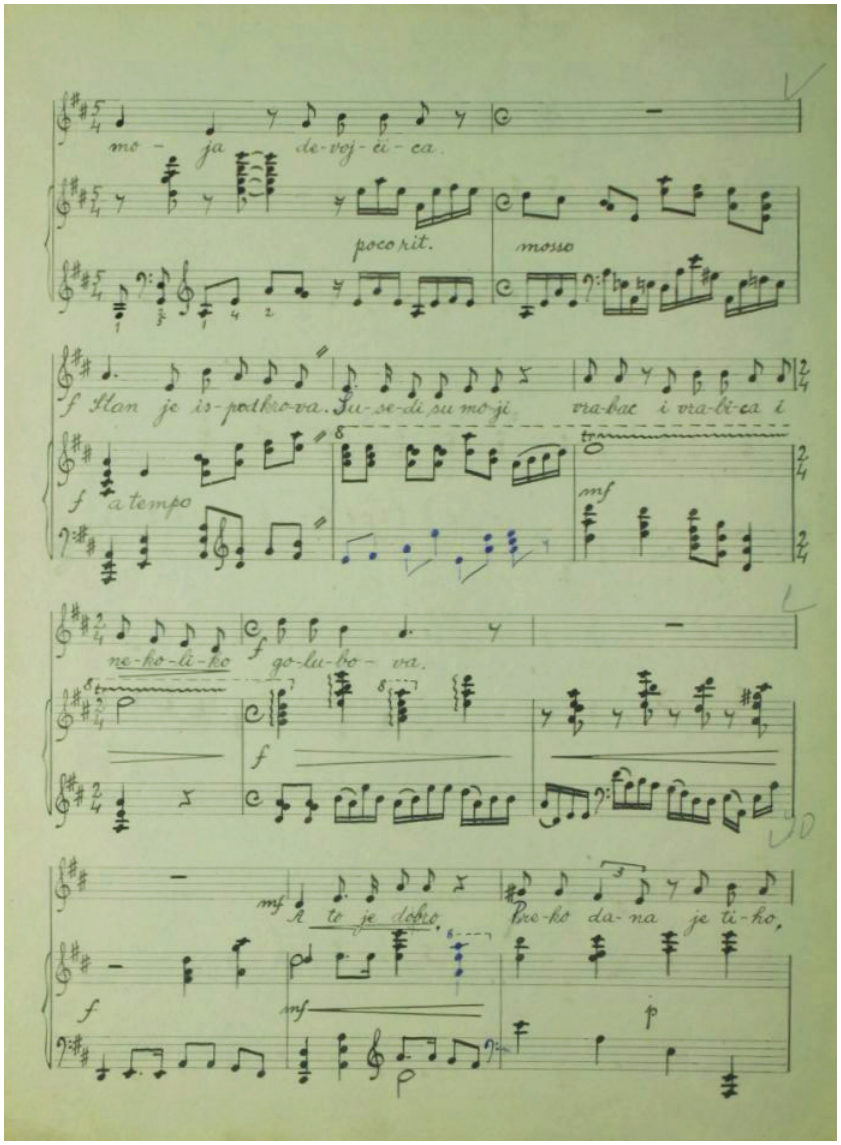
mo - ja de-voj-či-ca.
poco rit.
mosso
f Stan je is-podkro-va. Su-se-di su mo-ji vra-bac i vra-bi-ca i
f a tempo
mf
ne-ko-li-ko f go-lu-bo-va.
f
mf A to je dobro, Pre-ko da-na je ti-ho,
f
mf
p

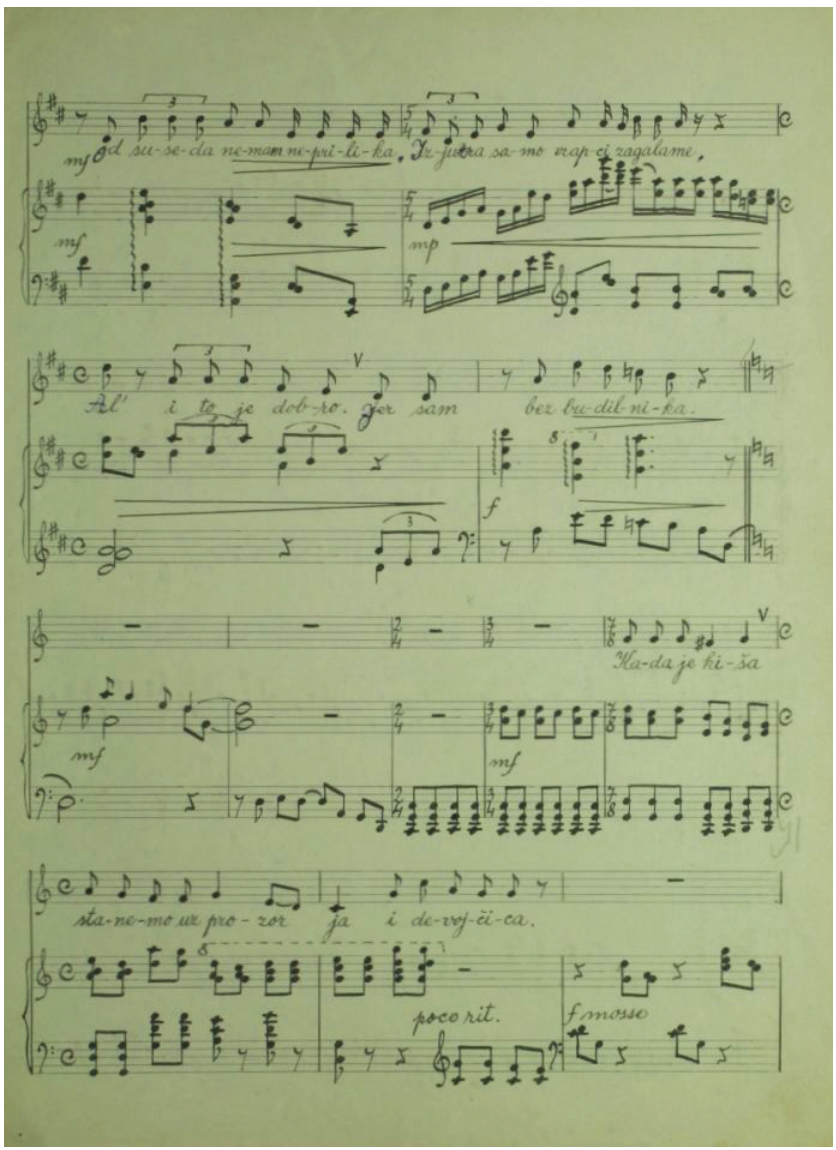
mf Od su-se-da ne-mam ni-pri-li-ka. Iz-jutra sa-mo vrap-ci zagalame,
mf
mp
Al' i to je dob-ro. Jer sam bez bu-dil-ni-ka.
f
Ka-da je ki-ša
mf
mf
sta-ne-mo uz pro-zor ja i de-voj-či-ca.
poco rit.
f mosso

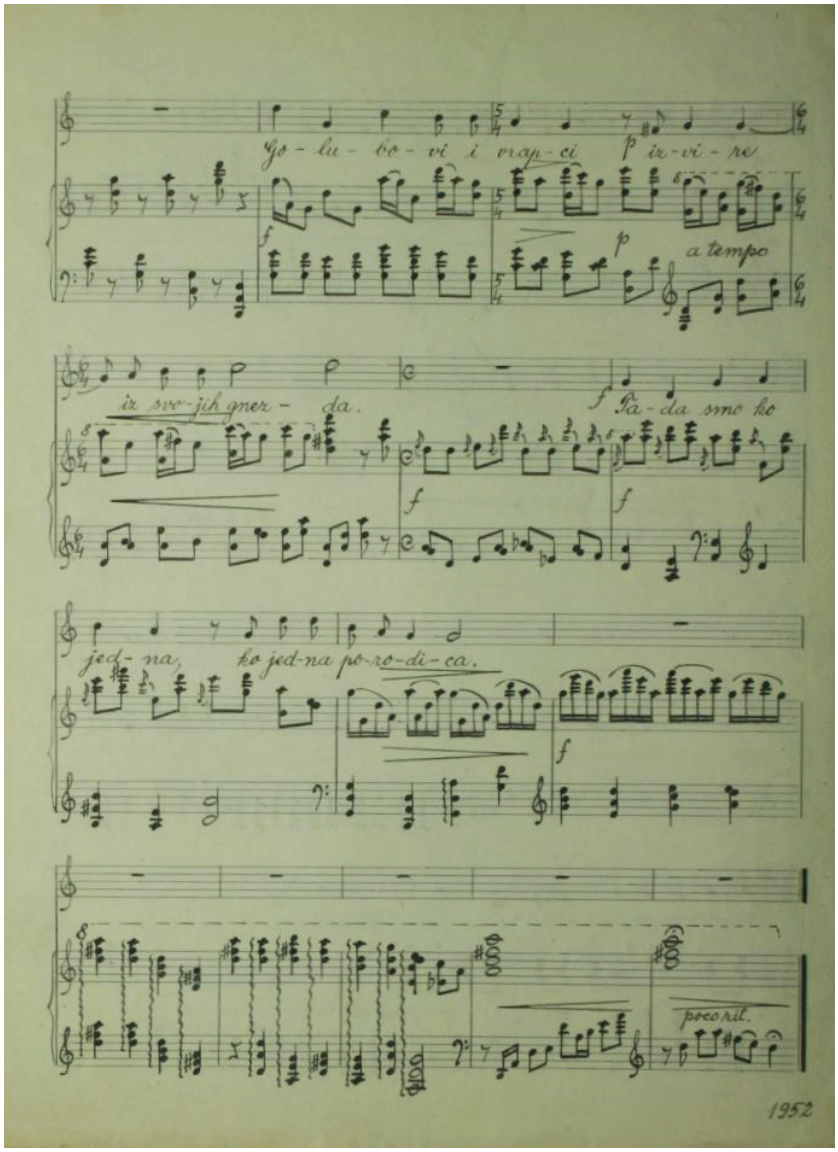
Go - lu - bo - vi i vrap - ci iz - vi - re
a tempo
iz sve - jih gnez - da.
Pa - da smo ko
jed - na, ko jed - na po - ro - di - ca.
poco rit.
1952

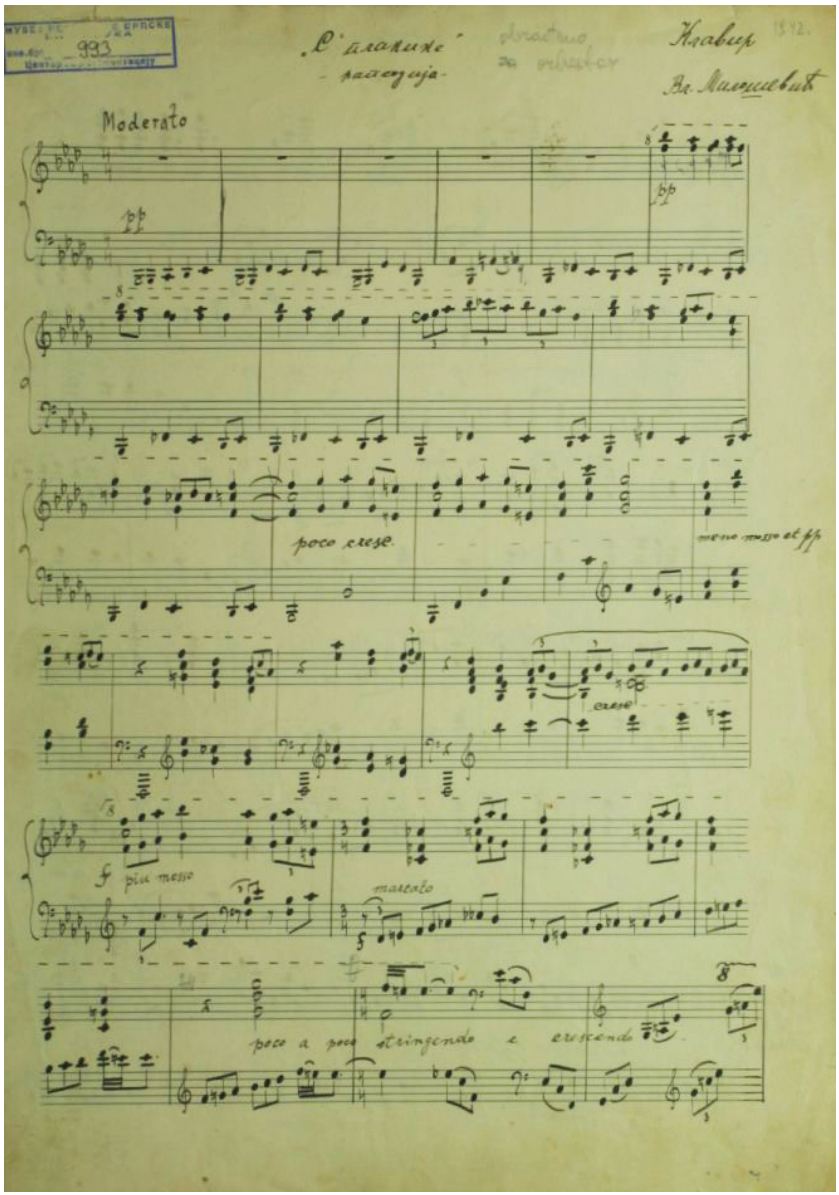

Pr. 13. SA PLANINE, rukopis, 1942., ***inv. br.* 993a**

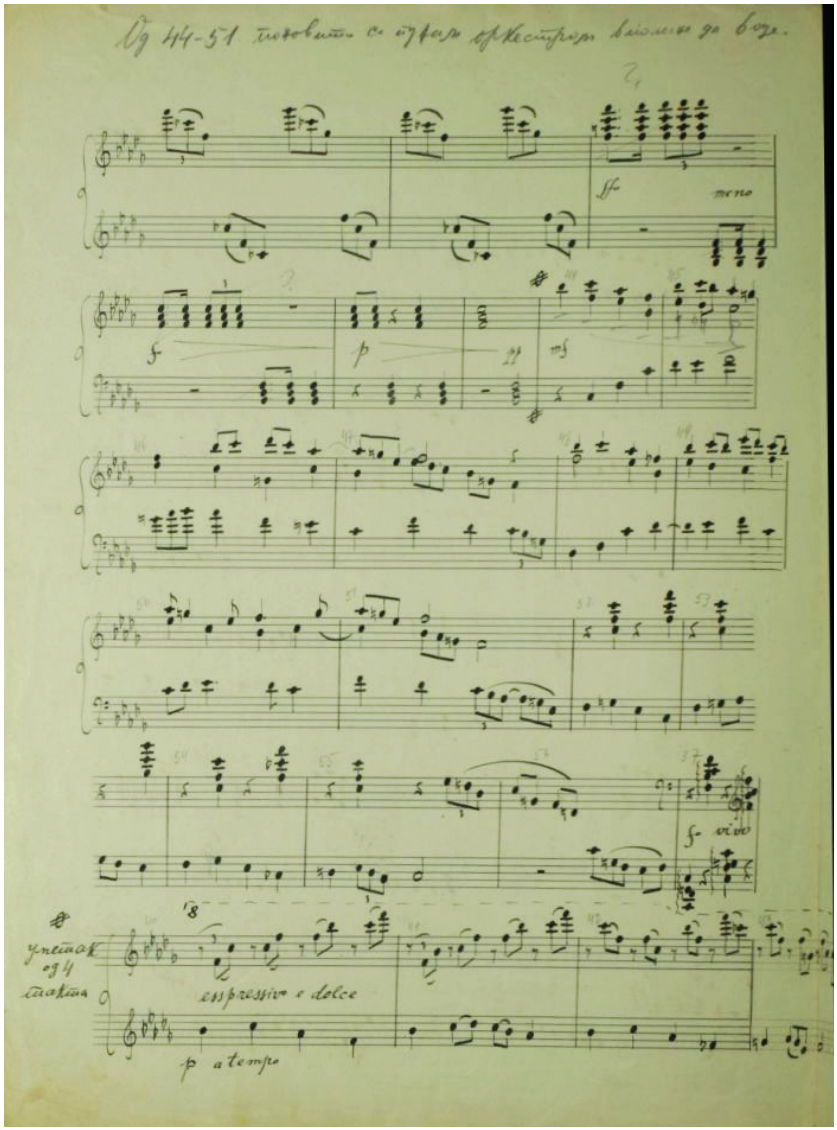
meno
vivo
espressivo e dolce
p a tempo

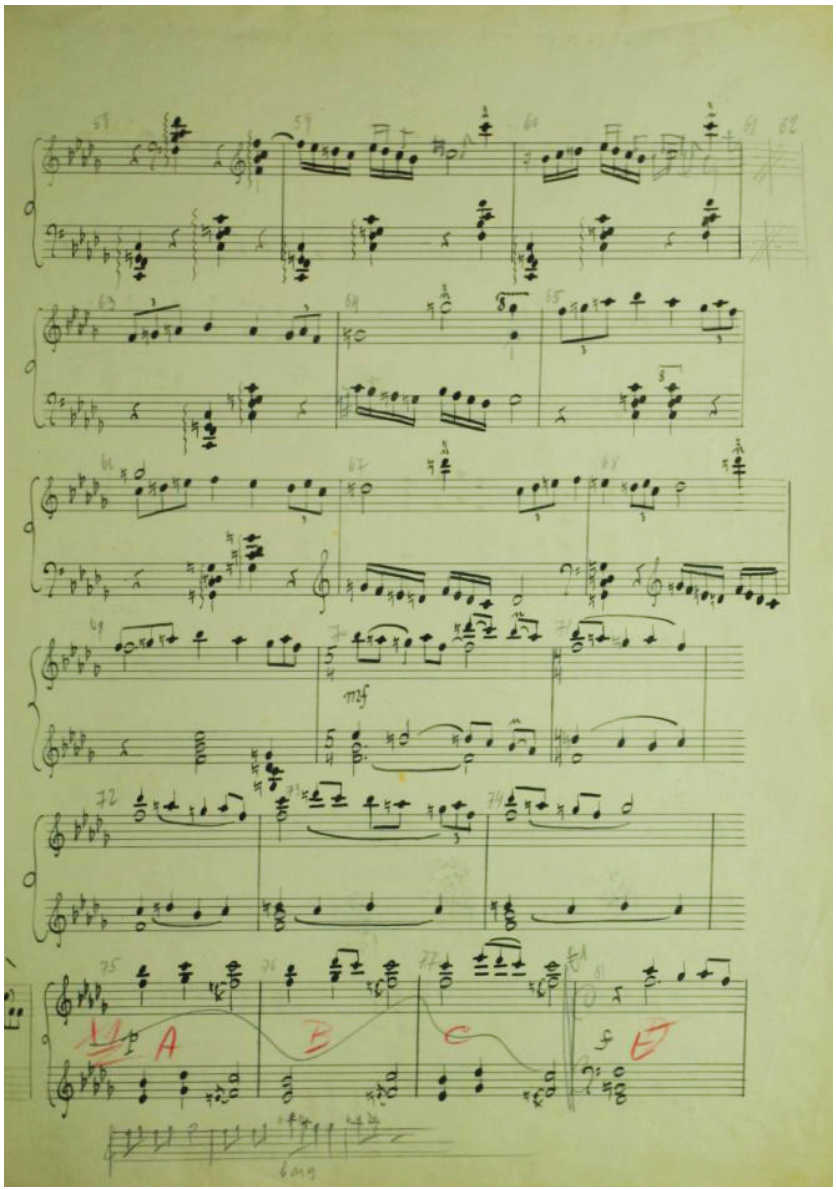
A
B
C
D

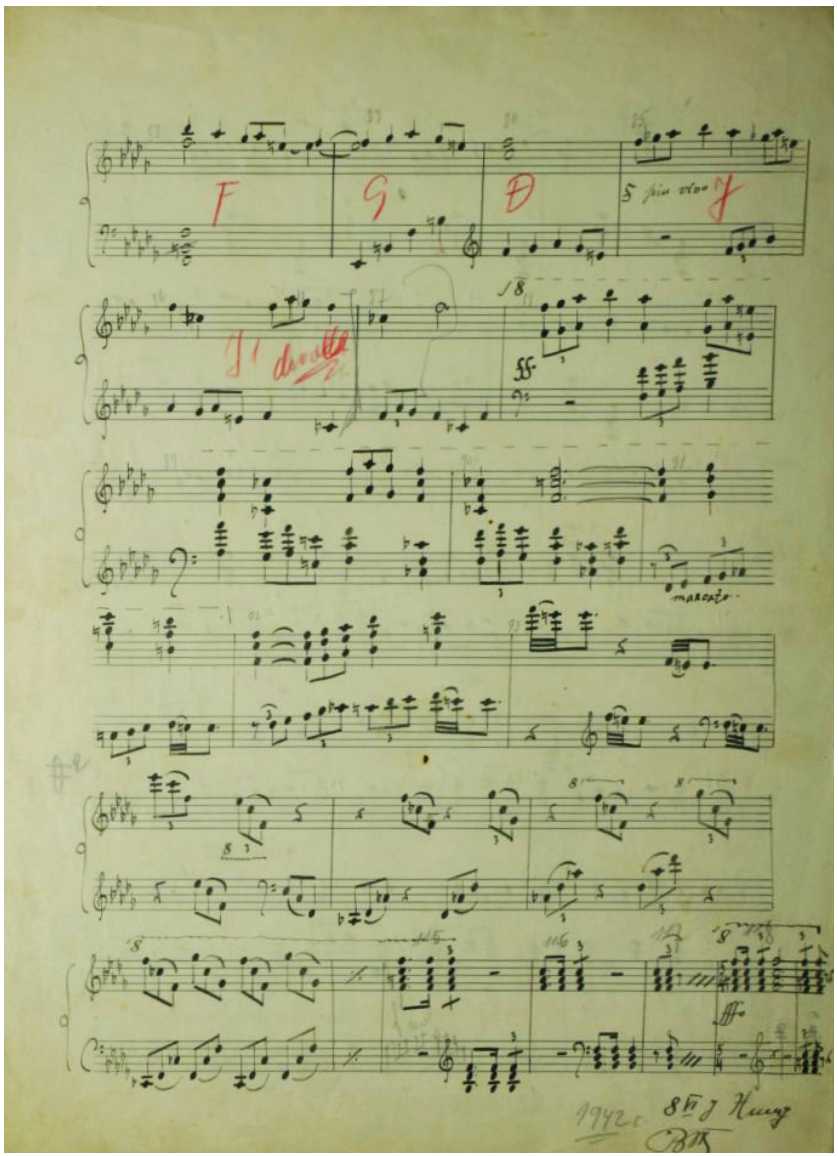
F
G
D
J
marcato

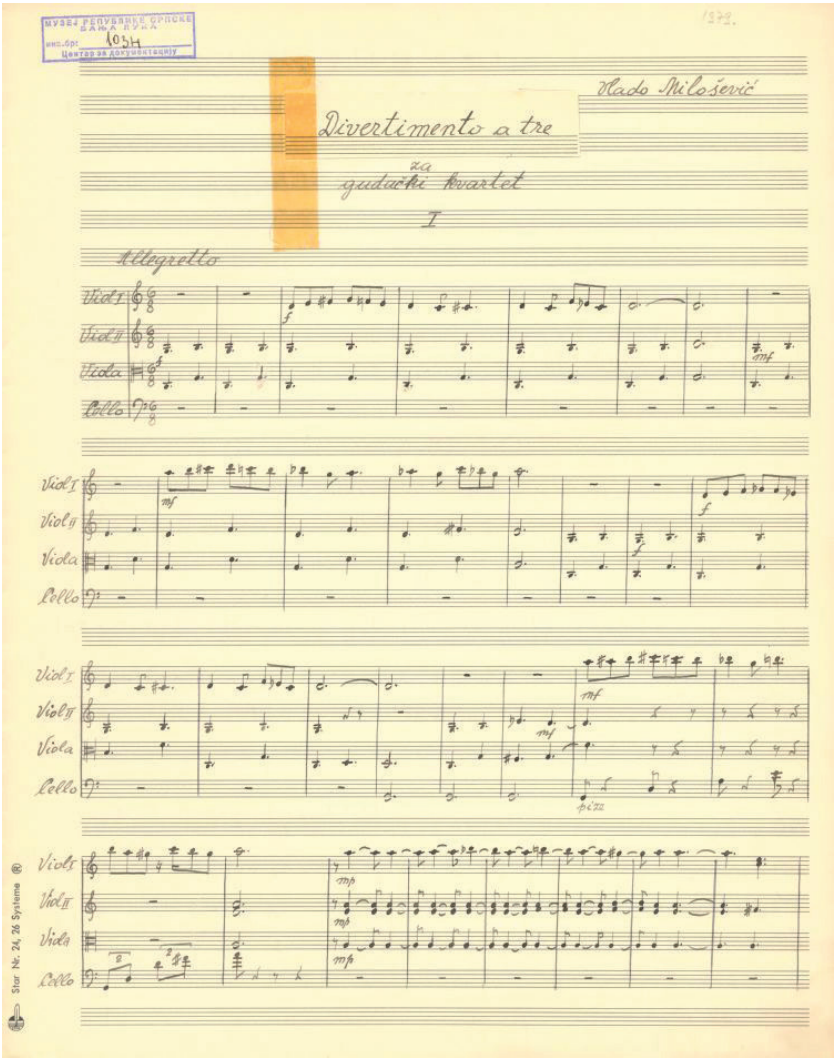

Pr. 14. DIVERTIMENTO A TRE, za gudački kvartet, rukopis, 1979, ***inv. br. 1034***

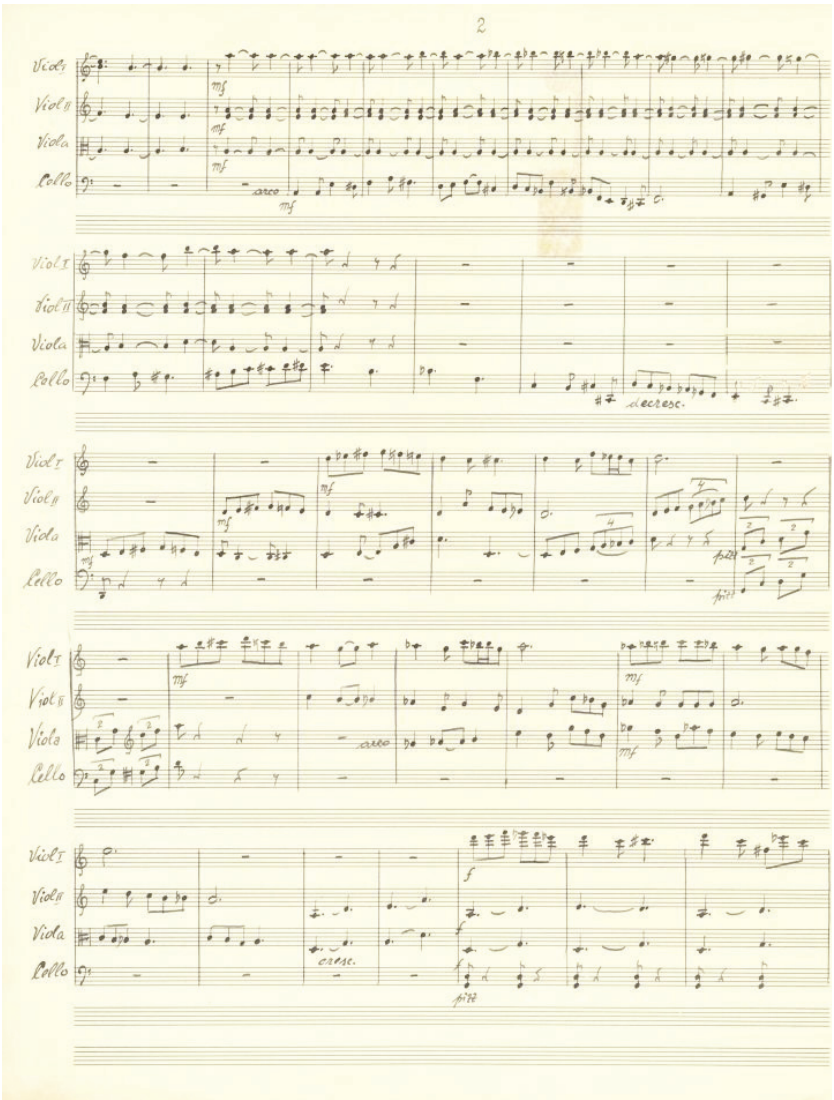
2
Viol I
Viol II
Viola
Cello
mf
arco
decresc.
cresc.

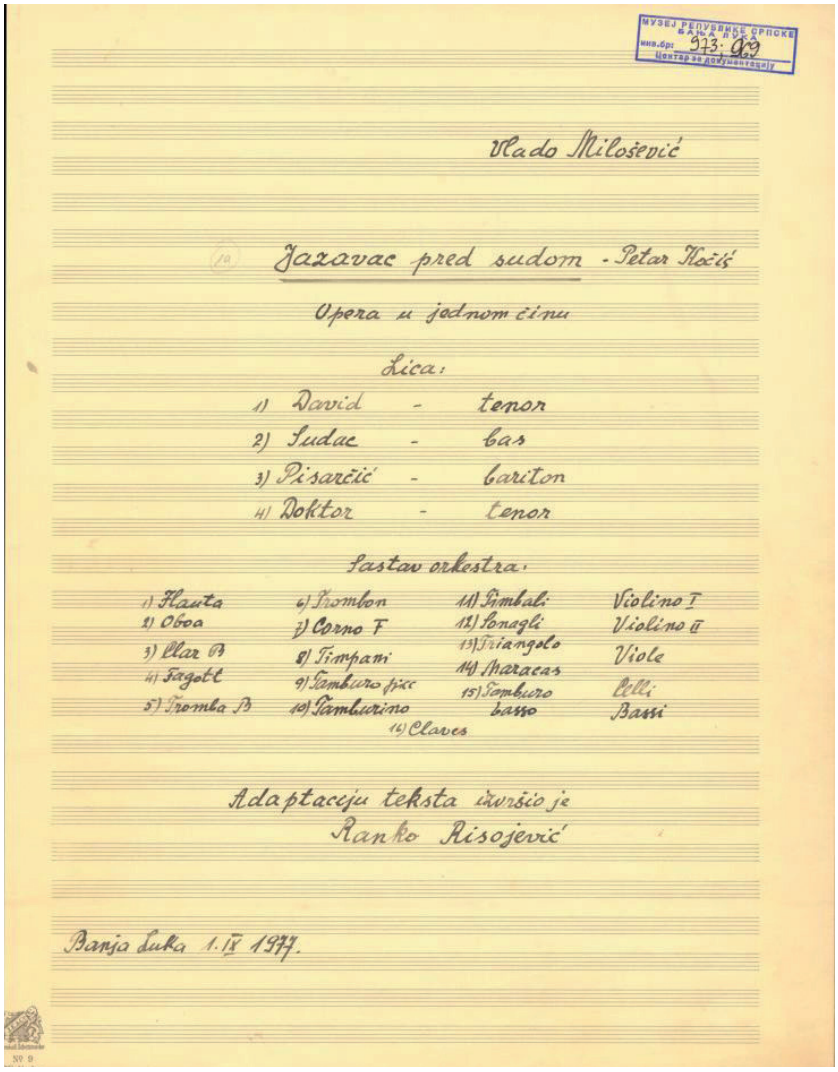

Pr. 15. JAZAVAC PRED SUDOM, opera u jednom činu, rukopis, adaptacija teksta, Ranko Risojević, 1977, ***inv. br. 973;973/a*** i ***973/b***

Јелена Јањић

ДВИЈЕ ПЈЕСМЕ СИМЕОНА МИЛУТИНОВИЋА САРАЈЛИЈЕ

Јубилеји су свакако повод за сјећање на заборављене, и на заборављено. Протекла су два вијека од објављивања прве (лирске) пјесме српског пјесника Симеона Милутиновића Сарајлије (1791–1847) у *Малој простонародњој славеносрпској пјеснарици* Вука Стефановића Караџића (Беч, 1814), па је то повод за ово памћење.

Предлист и насловна страна *Мале простонародње славеносрпске пјеснарице* Вука Стефановића Караџића (Беч, 1814) *Својина Библиотеке Матице српске*

Будући да су текстови раног периода нове српске књижевности, па тако и Симеонови текстови, при прилагођавању савременом правопису и језички и правописно преиначавани, настојаћемо представити аутентичан и филолошки поуздан текст двају Симеонових пјесама.

Симеоново дјело није у критичком издању објављено, а његов књижевни и издавачки рад није у историји српске књижевности цјеловито сагледан ни вреднован. Његово дјело остало је неоправдано у сјени два велика савременика – Вука и Његоша, на шта је указала Марта Фрајнд: „Почеци и развој српске поезије и прозе романтичарског доба, српске историје и српске фолклористике, остали су недовољно проучени а не ретко и нетачно тумачени, управо зато што је у закључцима о њима недостајало темељно познавање Сарајлијиног рада и доприноса у свим овим областима“[1].

Симеонова дјела су штампана грађанском ћирилицом, графијом и ортографијом карактеристичном за славеносрпски период развоја српске писмености[2]. Међу свим словенским књижевним језицима славеносрпски је имао најмање стабилну књижевну норму. Правописна правила нису била устаљена, па је недосљедност била основно обиљежје српских текстова насталих у периоду XVIII и XIX вијека.

Разматрајући књижевне језике код Срба прије Вукове реформе Радмило Маројевић о славеносрпском језику каже: „Његова културна основа је рускославенски књижевни језик, руска редакција црквенославенског језика, тј. исти онај славенски књижевни језик који је претрпио (послије бугарског посредништва) снажан и вишевјековни утицај најприје староруског а потом и руског народног језика. Тако се у српску културу по други пут враћао – овога пута уз р у с к о посредништво – најстарији српски књижевни језик (славенски), али већ у фази када је он представљао један од два темеља руског књижевног језика (други темељ је живи, народни језик руски). Главне фонетске одлике славеносрпског књижевног језика и начини њиховог обиљежавања нису на одговарајући начин научно проучени“[3].

Основни предуслов за приређивање дјела славеносрпске писмености за савремено издавање јесте познавање његових фонет-

[1] Марта Фрајнд. *Увод.* У: *Симо Милутиновић Сарајлија: књижевно дело и културно-историјска улога*: *зборник радова*. [уредник Марта Фрајнд]. Институт за књижевност и уметност; Вукова задужбина, Београд, 1993 (даље ЗБ), 5.

[2] Симеон је у напоменама уз своја дјела често износио своје ставове о графији. Од посебног значаја јесте Симеонов за живота нештампани спис о правопису, сачуван у пјесниковој заоставштини (Архив САНУ, 14161/107), у коме Симеон износи своје ставове о појединим графемама предвуковске и вуковске азбуке. Текст под насловом *Пре́глед Давниса превода Г. Петром Матићем* [ПД] писан је мастилом на пет листова. Ријеч је о Симеоновој рецензији превода *Давниса* Петра Матића објављеног у Бечу 1826. (Соломона Геснера *Дафнисъ*. [Превео] П. М. У Бечу, У печатньи О. О. Єрмена, 1826), коју је Симеон написао на захтјев Милоша Светића, о чему га је Розети извијестио, како сазнајемо из напомене на крају текста. Како рукопис није датиран, на основу податка о објављивању превода те Симеонове напомене из наслова “у Бечу текућега года изданог`”, претпостављамо да потиче с краја 1826. Графемски систем Симеонове *Србијанке*, објављене исте године, потврђује Симеонове ставове изнесене у поменутом тексту. Војиновић, који је поменути спис донио транслитерирано и транскрибовано, наводи да спис потиче из септембра 1826. не наводећи из-

ских одлика јер „до огромног броја неправилно прочитаних места у савременим издањима и истраживањима текста долази баш због рђавог знања језика на којем је писано дело"[4]. Текстолог је дужан прије свега да утврди тачна правила преношења текста. Историја текста има прворазредни значај за израду правила преношења текста, тј. рјешавање питања каквим писмом је написан и штампан, којој етапи историје језика припада и др. Тиме се испуњава општетекстолошки принцип прво проучити, па издати текст. На одступање од таквог принципа проучавања и на неуједначености у примјени указао је Петар Ђорђић у раду *О транскрипцији српскословенских текстова*: „такво језичко и правописно преиначавање српскословенских текстова, ма из којих се мотива то чинило, на жалост замагљује прави лик некадашњега књижевног језика нашега који се и иначе не може реконструисати у свим појединостима"[5]. На исто указује и Ирена Грицкат тврдњом да „међу досада издатим старим српским текстовима било је и несигурних и филолошки сасвим неисправних издања, у случајевима када су та издања служила у неке друге, а не у филолошке сврхе"[6]. Текстове писане по славеносрпском систему писма не треба преводити него исказивати савременом графијом и ортографијом и реконструисати.

Димитрије Богдановић разматрајући питање традиције старије српске текстологије уочава занимљиву појаву да „историја текста појединих књижевних дела није била предмет опсежнијих истраживања"[7]. Издавачи су користили први препис до којег би дошли, а поређења текстова су била ријеткост[8]. Лидија Петровна Жуковскаја разматрајући питање издавања старијих текстова истиче да под научним критичким издањима подразумијева издања „на основании которых специалисты могут проводить исследования и делать разного рода заключения в области своих наук"[9].

Осврнућемо се на историју текста Симеонове прве штампане пјесме. На значај историје текста указује Радмила Маринковић: »Проучавање генезе неког текста никако није само питање поетике или само текстологије. Оне се на овом задатку сучељавају. Текстолог овде креће од текста не у будућност, него у његову прошлост«[10].

Историчар књижевности Голуб Добрашиновић биљежи како се живот Вука и Симеона преплитао и укрштао вишестрано, а „јануара 1814. нашли су се у Бечу и, видећемо, у првој Вуковој

вор који на то упућује (Станиша Војиновић. *Један нештампани Милутиновићев спис о правопису*. У: Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 53/54, св. 1/4 (1987/1988), 117), а претпостављамо да податак потиче из Вукове преписке са Милошем Светићем, коју у истом тексту помиње. Симеон текст почиње истицањем значаја правописа за књижевност, одаје хвалу графемама *ѣ* и *ѣ*, а противи се коришћењу графема *ј* и ъ: „ъ. Ово іе слово доволіно по кніигам` базало, и міесто у буквици заузимало; нашим` прапрадіед`ма іе по ніину употребу и ондашніему писаніу и мишліеніу и с`уважно бити могло, али іа незнам у свему Српскоме іезику има ли риеч коіа би без` ніега незначила, што ш`ніим`" [ПД 1в]. Симеон графеми *ј* изриче „одбац, презор" и указује на њену очевидну лишност, те да ће оно [ј] и даље изазивати опречна мишљења и полемике. Симеон истиче како преводилац користи графему *ꙗ*, а „по горніои е основи и Соларићево чж, пречé, обнимателние и спретние од ꙗ, што іе ово тек видом іеднобразно, а изговором нечисто, паче неіедностручно, и на таі начин моралибисмо из` віечнога прогона позвати опета ζ, Ψ, Θ, и двоемоћну Ÿ, чимбисе осквернило боліволіие, и обвинила правда" [ПД 1в].

[3] Радмило Маројевић. *Српски језик данас*. ЗИПС [и] Српска радикална странка, Београд, 2000, 297.

[4] Д. С. Лихачов. *Текстологија: кратак оглед*. Превела Љубица Штављанин-Ђорђевић. Научна књига, Београд, 1966, 17.

књизи“[11]. Боравећи кратко у Бечу а на Вукову молбу 11. јануара 1814. Симеон је написао пјесму, коју понегдје налазимо под насловом *Српска мома*, а која је непотписана објављена на полеђини фронтисписа као мото *Малој простонародњој славеносрпској пјеснарици* исте године. Мото, истиче Новица Петковић, функционише као књижевни метатекст, те „*Српска мома*, саображена с таквом функцијом, заиста даје један у исти мах обухватан а спољни поглед на песнички свет који садржи Караџићева *Пјеснарица* из 1814“[12]. Сам Вук о друговању и сарадњи са Симеоном биљежи: »Ја смо и г. Симо Милутиновић живјели у Србији за времена Црнога Ђорђија као два рођена брата, један смо другога звали братом и његова је мати мене звала сином. Кад он у почетку 1814. године дође у Беч, гдје сам ја онда приправљао за штампу прву књижицу нашијех народнијех пјесама, знајући да стихове ласно пише, рекнем му да ми начини неколике врсте под онај образ који сам био намислио додати у књижицу. Он начини такова два-три потписа, и ја од њих изаберем онај: *Српска мома, ил`је дома*«[13]. На предлисту Вук је на бакрорезу објавио два стиха ове пјесме као својеврсну текстолошку допуну илустрације пастирке и пастира, а на полеђини насловнога листа донио пјесму. Петковић истиче да „*Српска мома* сведочи, у најмању руку, да је млади Сима Милутиновић већ 1814. био у извесној мери формиран песник“[14]. Душица Пантић о овој пјесми је забиљежила: „Када је, 1814. године, написао песму као мото за *Малу простонародну* [простонародњу] *славено-сербску пјеснарицу*, познатију као *Српска мома*, зазвучао је гласом Бранка Радичевића − тридесет три године пре Бранка“[15].

Нејасно је зашто Вук пјесму није потписао. О томе у *Одговору на утук г. М. Светића* биљежи: „но не само што ја под оно нијесам потписао свога имена, него сам још многима, кад се разговор догодио (особито кад сам чуо да гдје ко мисли да је и оно *народна*[16] пјесма), приповиједао ко га је начинио, а многима је то ионако познато било, јер се није кријући радило, већ у друштву пред више људи. А да се г. Симе име онда метне под оно, то нити је он жељео, нити смо и један од нас могли мислити да је нужно, јер онда у нашој литератури нити је ко знао за мене ни за њега, нити смо могли мислити да ће се код оноликијех и онакијех нашијех књижевника из царства аустријскога о нама двојици и о нашијем

[5] Петар Ђорђић. *О транскрипцији српскословенских текстова*. У: Зборник за филологију и лингвистику. Год. IV−V (1961−1962), 71.

[6] Ирена Грицкат. *Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим српским ћирилским споменицима*. Народна библиотека СР Србије, Београд, 1972, 51.

[7] Димитрије Богдановић. *Текстолошко изучавање правних споменика средњовековне Србије*. У: *Међународни научни скуп Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности*, 14–16. новембра 1977; уредник Д. Богдановић. Српска академија наука и уметности, Београд, 1981, 49.

8 Исто.

[9] Л. П. Жуковская. *Издания древних рукописных источников для исследовательских целей*. У: Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности, 1981, 21.

[10] Радмила Маринковић. *Текстологија и поетика у проучавању старе српске књижевности*. У: *Поетика српске књижевности*. Институт за књижевност и уметност; Научна књига, Београд, 1988, 66.

[11] Голуб Добрашиновић. *Вук и Сима*. У: ЗБ, 272.

[12] Новица Петковић. *Преуређење усменог стиха у поезији Симе Милутиновића*. У: ЗБ, 60. Петковић у овом раду доноси текст поменуте пјесме према издању *Лирских пјесама* које је приредио А. Гавриловић.

[13] Вук Стефановић Караџић. *О српској народној поезији*; за штампу приредио и предговор

пословима говорити кад овако, као данас што се говори“[17]. У *Утуку* Милош Светић наводи да се Вук „срдио, кад је г. Милутиновић исто као своје штампати дао“. О томе података, осим Светићевог навода, нема. Вук у *Одговору* негира такву тврдњу, а Симеон о томе није оставио никакву биљешку.

Поменуту пјесму под насловом *Мото на Сербску перву Піеснарицу* Симеон је објавио 1826. године у књизи *Неколике пјеснице* уз напомену: „Истога года у Бечу, кад` іе извіестни сабрателі піесана Сербские хотио печатат` перву кніижицу своіу, предложио ми іе, или паче наложио као приателіу, да му што сверху изрезца кніига сочиним; послужим, допаднему се, и приложи га – но и іа као чоек… радсам га видіет` и представит` у реду своие ума игра́ліки, иако іе малешно“[18]. Симеонова вјешто сплетена сложеница из ове напомене привукла је пажњу нашег савременог пјесника Матије Бећковића, те је приређену збирку Симеоновог пјесништва назвао *Играљке ума*[19].

Симеон је био свјестан значаја језика и традиције у очувању српског националног бића. У предговору ове књиге Симеон се текстом који доносимо обраћа *племенитом читатељу* декларишући се за народни језик[20]: „Нешто, и малоћеш особитога наћи у правописаніу, израженіу, кромі е Народніа, и ніему своіствена; но уздамсе, да нећеш маніему више презре́ніа, него већему важности и одобре́ніа приписати, што іе позволіено вкусу тражит` и наћи совершениу изредност, коіоісе домагати умовима дужност іе; а и право іе и необходиво, као и Церковном` нам` іезику оставити свете́ предіеле и положена́ правила, равно и ново-Народніем` данашніему оміе́рат и удешат` сходна́; шта л` іе непреміениво на свиету?…“[21].

Трећи пут ова пјесма је штампана у *Летопису Матице српске* 1864. под насловом *На молбу (Вука Стеф. У Бечу смишліена 1814. іануар. 11. за ніегов купферштих у првоі піеснарици)* са неколико пјесама под надређеним насловом Из дневника Симе Милутиновића Сарајлије. Четврти пут пјесма је објављена у првој књизи Вукових пјесама 1891. у поговору Љубомира Стојановића без навођења аутора[22].

Библиографске биљешке о Симеоновим пјесмама налазимо код Карађорђевог биографа, Константина Ненадовића: »и тако има

написао Боривоје Маринковић. Просвета, Београд, 1964, 191. (Фрагменти из Одговора на утук г. М. Светића).

[14] Н. Петковић. Нав. дјело, 60.

[15] Душица Пантић. *Лек за склерозу*. У: Свеске. Год. III, бр. 7 (1991), 191.

[16] Вуково истицање.

[17] В. С. Караџић. Нав. дјело, 191.

[18] *Неколике піеснице: ста́ре́; нове́, преведене и сочиніене, С. М. Сараілиом*. У Лаіпцигу: у Кніигопечатніи Браіткопфа и Хертела, 1826, 24.

[19] Сима Милутиновић Сарајлија. *Играљке ума: избор из целокупног песништва*; приредио Матија Бећковић, Слово љубве, Београд, 1981.

[20] Миодраг Матицки истиче да до данас није довољно проучен развој српског књижевног језика – језикотворство, те да је било »крајње време да дубље зађемо у тајну језикотворства, у богате стратусе који настају вековима и омогућују животворност српског књижевног језика« (Миодраг Матицки. *Творци песничког језика*. У: *Творци српског књижевног језика*: зборник радова / уредили Весна Матовић и Миодраг Матицки. Вукова задужбина: Институт за књижевност и уметност, Београд, 2011, 19). Међу најзначајније творце пјесничког језика у новијој српској књижевности Матицки убраја Симеона истичући његов значај: »Тако Сарајлија у десетерцу, у узбуркавању и убрзавању тог окошталог стиха, са великим ослушкивањем порука о језикотворству класицистичке литературе, гради своје сложенице, помера значење речи често и до неспретних затамњења«.

ји много свукуд разсејани и печатани«, те закључује да је штета »што се све песме не приберу и у једно не печатају«[23]. Исцрпну студију о Симеону Светислав Вуловић завршава истичући потребу објављивања Симеонових пјесама у једној збирци: »избор његових песама, зналачки урађен, јесте крепка литерарна потреба и за дуго би био накит литературе«[24]. Двадесет и једну годину касније у једној збирци објавиће дио Симеонових пјесама Андра Гавриловић »у уверењу пријатеља његова певања да ће она учинити, да се још једном оживи успомена на једнога од првака у књижевно-историском развићу новије уметничке поезије српске«[25]. Гавриловић је сабрао четрдесет и једну Симеонову лирску пјесму у јединствену збирку *Лирске песме Симе Милутиновића Сарајлије*. У коментарима уз пјесму *Српска мома* Гавриловић наводи: »У првенчету Караџићеву, његовој `Пјеснарици` (Беч, 1814), додат је напред бакрорез (`купферштих, нем. Kupferstich) и на њему слика пастира и пастирке и у дну запис: *Сербска мома, Ил`є дома и пр.,* а на другој је страни натписнога листа цела Симина песмица. У нашем је издању натпис узет из Симине збирке *Неколике пјеснице* (Лајпциг 1826, с. 24), где је песма по други пут штампана, а оно што је под њим међу заградама натпис је самој песми у *Летопису* (109, 96), где је она трећи пут издана«[26]. Испод текста пјесме Гавриловић наводи све варијанте из ранија три издања: *Мале простонародње славеносрпске пјеснарице*, збирке *Неколике пјеснице* и *Летописа*[27].

У наставку рада наводимо текст пјесме из Вукове *Пјеснарице* и из Симеонове збирке *Неколике пјеснице*:

Сербска мома, ил`є дома,
Или код оваца,
Радећ` пєва, као шева,
Милом своег сердца.
Он свираньем, ил` играньем
Одговор їой дае;
Да є с тима, льубве чин`ма
За себе обає.
(*Пјеснарица*, 1814).

[21] *Неколике пієснице*, III.

[22] Љуб. Стојановић. *О овоме издању*. У: Вук Стефановић Караџић. *Српске народне пјесме. Књ. 1: у којој су различне женске пјесме*. (Државно издање). Штампарија Краљевине Србије, Биоград, 1891, 658.

[23] Константин Н. Ненадовић. *Живот и дела великог Ђорђа Петровића Кара-Ђорђа врховног вожда, ослободиоца и владара Србије и живот његови војвода и јунака: као градиво за србску историју од године 1804 до 1813 и на даље: са 19 литографски слика. Књ. 2*. Слобода, Београд, 1971, 23.

[24] Светислав Вуловић. *Сима Милутиновић Сарајлија, песник српски: (1791†1847)*. У: Годишњица Николе Чупића. Год. II, 1878, 348.

[25] Андра Гавриловић. *Сима Милутиновић: 1791−1847*. У: Лирске песме Симе Милутиновића Сарајлије. Српска књижевна задруга, Београд, 1899, V. Андра Гавриловић је приредио и *Искрице из поезије Симе Милутиновића Сарајлије* (Београд, 1911).

[26] *Лирске песме Симе Милутиновића Сарајлије*. [Приредио и предговор написао Анд. Гавриловић]. Српска књижевна задруга, Београд, 1899, 3.

[27] Прошао је вијек и по и више од Симеонове смрти, а његово многоструко значајно и обимно дјело још није објављено у критичком издању. У јединственој едицији под називом *Сабрана дела Симе Милутиновића Сарајлије* у окви-

Мото на Сербску перву Піеснарицу

Сербскá мома
Ил` іе дома
Или код` овáцá,
Радећ` піева
Као шева
Милом` свога с`рца.
Он свираніем
Ил` играніем
Одговор іоі даіе,
Да іе тима
Ліубве чин`ма
За себе обаіе.

(*Неколике пјеснице*, 1826).

Питање слоготворног *р* је најкомплексније питање текстологије Симеоновог дјела. Симеон је слоготворно *р* у својим штампаним и рукописним текстовима биљежио и графијском секвенцом *ер*. Једна од особености славеносрпске писмености јесте обиљежавање слоготворног *р* секвенцом *ер* (иза задњонепчаних сугласника и на почетку ријечи у којима се изгубило *х* са *ор*). Приликом прилагођавања текстова славеносрпске писмености савременој графији прављене су крупне грешке и у погледу слоготворног *р*. Секвенца *ер* читана је са руском ортоепијом, а затим тако писана данашњим фонетским правописом.

И наслов Вукове прве граматике *Писменица српскога језика* у стручној литератури се чита погрешно: *Писменица серпскога језика* или *Писменица сербскога језика.* У том периоду и Вук, као и Мркаљ, слоготворно *р* обиљежава са два слова *ер*, док *б* пише по Мркаљевом морфемско-фонемском начелу. Другу ријеч у

ру Библиотеке Српска културна баштина у издању Друштва за науку и стваралаштво „Логос“ из Бачке Паланке објављено је једанаест дјела у шест књига током 2008–2010. Поменута сабрана дјела не садрже сва Симеонова дјела. Међу *Лирским пјесмама* објављена је и *Српска мома* (Сима Милутиновић Сарајлија. *Тројебратство. Тројесестарство. Зорица. Лирске песме*. Логос, Бачка Паланка, 2010, 281).

наслову Вук је изговарао: *српскога*, па тако треба и писати кад се текстови ортографски осавремењују, тј. кад се наводе савременим правописом. Вук је у прво вријеме користио Мркаљев морфемски правопис уз обиљежавање слоготворног *р* двјема графемама *ер*, те наслов прве Вукове граматике треба читати (и данашњим, фонетским правописом писати) *Писменица српскога* (а не: *сербскога*) језика написана Вуком Стефановићем Србијанцем (а не: Сербијанцем). Јасно је да је Вук написао српске облике *српскога* и *Србијанцем* славеносрпском ортографијом[28].

Сам Вук о биљежењу вокалног *р* писао је у првом издању *Српског рјечника* далеке 1818. у тексту *Српска граматика*: »Кад р чини слог, а пред њим, или за њим, стоји самогласно слово, онда нам треба метнути д е б е л о ј е р (ъ)[29] између р и самогласнога слова, као знак, да оно самогласно слово не иде к р, него да је р само за себе слог, н. п. гр-о-це, у-тр-о, о-вр-а-о, за-р-за-ти, по-р-ва-ти-се, и остале овакове ријечи треба писати: гръоце, умръо, овръао, заързати, поърватисе и т. д. Овђе би се могао метнути и какав други знак мјесто ъ, н. п. гр'оце, или гр-оце, или још како друкчије; али је ъ најприличније: зашто је познато међу људма, а ништа не значи«[30].

У збирци *Неколике пјеснице* у напомени уз узраз *Верлост* из пјесме *Спіев на рођеніе младога Лучића* Симеон биљежи »Врлост, што и добродіетелі«[31], а што јасно упућује да је пјесник вокално *р* обиљежавао различито, а изговарао као *р*. Симеон је по тадашњој славеносрпској традицији слоготворно *р* писао и секвенцом *ер*. Тако примјере *Сербску*, *перву*, *Сербска* треба читати и савременим правописом писати: *српску*, *прву*, *српска*. Овакву особеност Симеонове (и славеносрпске) ортографије нису увидјели неки приређивачи савремених пјесникових дјела, па су дошли до кривог ортографског рјешења. Као Вук Симеон користи елементе „етимолошког", у суштини фонемско-морфемског правописа.

Према правописној традицији, у *Србијанки* (Лајпциг, 1826) и збирци *Неколике пјеснице* Симеон фонеме <љ> и <њ> обиљежава досљедно диграфима *лі* и *ні*: *игра́лікú* [НП 24], *играніем* [НП 24], *кніижицу* [НП 24], *Ліубве* [НП 24], *ліубимцу* [НП 26], *сабрателі* [НП 24], *свиранiем* [НП 24]. У првој части *Србијанке* међу исправкама »Погрешке и примiетке.« Симеон наводи коментар

[28] Р. Маројевић. Нав. дјело, 265.

[29] Вук у напомени биљежи: »По Српски би управо требало казати д е б е л и ј е р (као остале ријечи које се свршују на полугласно слово), али су наши књижевници узели по Њемачкоме сва слова у средњи род«.

[30] В. Стефановић Караџић. *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима*. У Бечу, 1818, XXIX–XXX.

[31] *Неколике пјеснице*, 13.

о изостављању танког *јер*: »мјесто ь. употребліам і. Н. П. ніива, коні, золі, и т. д.«[32]. Симеон је у свом књижевном раду фонему <ј> обиљежавао графемама: *й* и *і*.

Пјесма *Мото на српску прву Пјеснарицу* исказана савременом графијом гласи:

Српска мома,
Ил` је дома,
Или код оваца,
Радећ` пјева,
Као шева,
Милом својег срца.
Он свирањем,
Ил` играњем
Одговор јој даје;
Да је с тима,
Љубве чин`ма
За себе обаје.

Друга Симеонова пјесма коју доносимо послије сто осамдесет седам година од објављивања у *Летопису* јесте *Дух радости о воскресењу Матице српске* (1837). Пјесма је посвећена обнови рада Матице српске, који је током 1835. и 1836. био забрањен, и обнављању *Српског летописа* под називом Новый сербскій лѣтописъ[33], па је то разлог да се она други пут појави баш у *Годишњаку* Друштва чланова Матице српске у Републици Српској.

[32] *Сербианка Симеоном Милутиновићем Сараілиом сочиніена. Част 1*. У Липисци у кніигопечатніи Браіткопфа и Хертела, 1826, 150. У каснијој фази књижевног рада вративши се старијој графији Симеон фонеме <љ> и <њ> обиљежава диграфима *ль* и *нь*. Године 1832. донесена су *Основанија по којима књажеско-српска канцеларија у Србији књиге цензура*, у којима је наглашено шта књига која се штампа у Књажеско-српској типографији не смије садржавати. Поред тога, забрана штампања у Књажеско-српској типографији била је – књига »съ писменима ль, нь, и ј по ортографіи познатога списателя Вука Стефановића Караџића«, као и оне без дебелог и танког *јер* (ъ, ь) и *јери* (ы). У *Основанијама* се истиче да се не прихвата ни Симеонова ортографија. Дакле, званично одлуком о цензурисању књига у Србији забрањено је новим правописом књиге штампати, па је разумљив Симеонов другачији став и крупан заокрет ка старој ортографији.

[33] Под овим насловом данашњи *Летопис Матице српске* излазио је 1837−1841

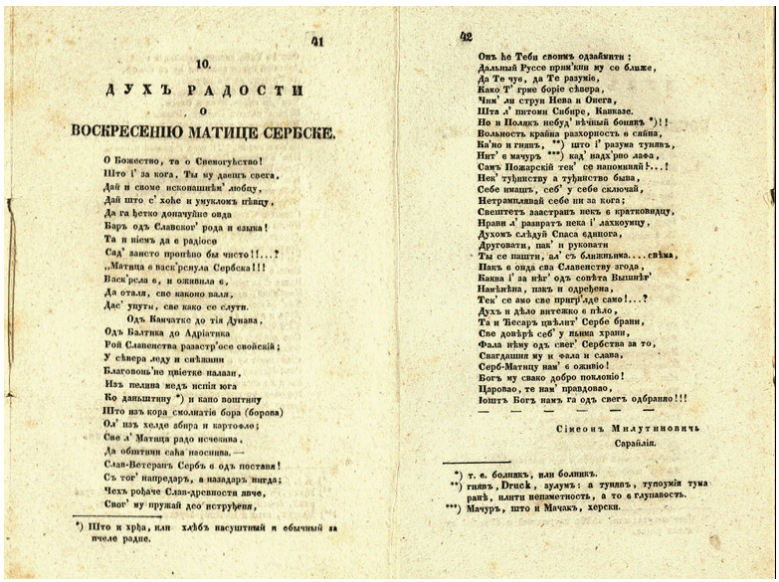

41

10.

ДУХЪ РАДОСТИ

О

ВОСКРЕСЕНІЮ МАТИЦЕ СЕРБСКЕ.

О Божество, то о Сиеногуѣство!
Што і' за кога, Ты му даншъ свега,
Дай и своме исконашнѣм' любу,
Дай што с' хоће и унуклом пѣвцу,
Да га ѣетко доначуйе овда
Баръ одъ Славеног' рода и языка!
Та и ніемъ да е радіосе
Сад' занесто пропѣно бы чисто!!...?
„Матица е воск'рснула Сербска!!!
Воск'рела е, и оживила е,
Да отаља, све каконо валя,
Дас' унути, све како се слути.
Одъ Камчатке до тія Дунава,
Одъ Балтика до Адріатика
Рой Славенства разастр'осе свойскій;
У сѣвера леду и снѣжини
Благовоньно цвѣтке налази,
Изъ пеліна медъ испія юга
Ко даньштину *) и како воштину
Што изъ кора смолнатіе бора (борова)
Ол' изъ хелде збира и картофле;
Све л' Матица радо исчешава,
Да обитини сана наосипа.—
Слав-Ветеранъ Сербъ е одъ постава!
Съ тог' напредаръ, а назадаръ никда;
Чехъ рођаче Слав-древности личе,
Свог' му пружай део иструђенія,

*) Што и хрђа, или хлѣбъ насушгный и обычный за вчеле радне.

42

Онъ ће Теби своимъ одлабити;
Дальный Руссе прим'кни му се ближе,
Да Те чуе, да Те разуміе,
Како Т' грме боріе сѣвера,
Чим' ли струи Нева и Онега,
Шта л' питоми Сибіре, Кавказе.
Но и Полякъ небуд' вѣчный бонкъ *)!!
Вольность крайна разхорность е сайна,
Ка'но и гнилъ, **) што і' разума тунинъ,
Нит' е мачуръ ***) кад' видъ'рно лаеа,
Санъ Пожарскій тек' се напомиња?...!
Нек' туђинству а туђинство быва,
Себе имашъ, себ' у себе сключай,
Нетрампливай себе ни за кога;
Свештетъ заастранъ некъ е кратковиду,
Нрави л' разратъ нека і' лежноуму,
Духомъ слѣдуй Спаса единога,
Друговати, пак' и руковати
Ты се пашти, ал' съ ближньма....свѣма,
Пакъ е овда сва Славенству игода,
Какъ і' за нѣк' одъ совѣта Вышнѣг'
Намѣнѣна, пакъ и одређена,
Тек' се амо све пригр'аде само!...?
Духъ и дѣло витежко е пѣло,
Та и Ѣесаръ цѣлиу' Сербо брани,
Све довѣрѣ себ' у ньима храни,
Фала нѣму одъ свег' Сербства за то,
Свагдашня му и вала и слава,
Серб-Матицу нам' е оживіо!
Богъ му свако добро поклоніо!
Царовао, те нам' правдовао,
Іоштъ Богъ намъ га одъ свегъ одбранио!!!
— — — — — —

Сімеонъ Милутиновичъ
Сарайлія.

*) т. е. болникъ, или болникъ.
**) гнилъ, Druck, зулумъ: а тунинъ, тупоумія тума ранѣ, или непаметность, а то е глупавость.
***) Мачуръ, што и Мачакъ, херски.

Факсимил Симеонове пјесме *Дух радости о воскресењу Матице српске* објављене у *Летопису* (1837)

На страницама *Летописа* Симеон је за живота објавио сљедеће текстове: 1827. *Запѣвка Купиновке*, *Опѣвка Младог Србског племића, Симе Алексића, погинувша 1815. на Дублю у Мачвы*, *Полубратка*; 1828. *Изъ Цетина (Црне горе) пише намъ Г. С. Милутиновићь*; 1832. *Спѣвъ*[34]; 1833. *Молитва* и *Србчића Сватба*; 1834. *Самоћа* и *Молитва*; 1837. *Духъ радости о воскресенію Матице Сербске*; 1838. *Мало изясненѣ сверхъ, у Лѣтописа за 1827 годину части трећой, Опѣвке, Младога Сербскогъ племића, Симе Алексића, погинувша 1815 лѣта на Дублю у Мачвы*, а из Симеонове *Пјеваније црногорске и херцеговачке* (Лајпциг, 1837) Његошев текст *Санъ на Божићъ*: *алигоріа т. є. примѣна* с напоменом изъ вышеречене Пѣеваніє Г. С. Милутиновића.

[34] У напомени уз ову пјесму потписану псеудонимом Чубро Чойковичь Церногорацъ аутор је дао објашњење: „Овако су ме Церногорцы назвали, по ньіову єзыку и обичаю, што никога крштенимъ именомъ незову међу собомъ, но му нађену свое управо Сербско. – И тако Чубро, чубрастъ, значи маліехъ ушійхъ чоекъ; а Чойковичь є одъ чойкъ, чокъ, то єсть : чоекъ“.

Дух радости о воскресењу Матице српске

О Божество, та о свемогућство!
Што ј` за кога, ти му дајеш свега,
Дај и своме исконашњем` љубцу,
Дај што с` хоће и умуклом` пјевцу,
Да га ђетко доначујне овда
Бар од Славског` рода и језика!
Та и њем да је рађо се
Сад` заисто пропјево би чисто!!...?
„Матица је васкрснула српска!!!
Васкрсла је и оживила је,
Да отаља, све каконо ваља,
Да с` упути, све како се слути.
Од Камчатке до тија Дунава,
Од Балтика до Адриатика
Рој Славенства разастр`о се својскӣ;
У сјевера леду и сњежини
Благовоњ`не цвијетке налази,
Из пелина мед испија југа
Ко дањштину[35] и кано воштину
Што из кора смолнатије бора (борова)
Ол` из хелде збира и картофле;
Све л` Матица радо исчекива,
Да обштини сађа наоснива. –
Слав-ветеран Срб је од постања!
С тог` напредар, а назадар нигда;
Чех рођаче Слав-древности јавче,
Свог` му пружај део иструђења,
Он ће теби својим одзајмити;

[35] Што и хрђа, или хљеб насуштнӣ и обичнӣ за пчеле радне.
[36] Тј. Болњак или болник
[37] Гњев, Druck, зулум: а туњав, тупоумија тумарање, илити непаметност, а то је глупавост.
[38] Мачур, а то је и што и мачак, херски.

Даљнӣ Русе прим`кни му се ближе,
Да те чује, да те разумије,
Како т` грме борије сјевера,
Чим` ли струји Нева и Онега,
Шта л` питоми Сибире, Кавказе.
Но и Пољак не буд` вјечнӣ боњак[36]!!
Вољност крајна разхорност је сјајна,
Кано и гњев, што ј` разума туњав[37],
Нит` је мачур[38] кад` надхрво лафа,
Сам пожарскӣ тек` се напомињај!...!
Нек` туђинству а туђинство бива,
Себе имаш, себ` у себе скључај,
Не трампљавај себе ни за кога;
Свештет застран нек је кратковидцу,
Нрави л` разврат нека ј` лахкоумцу,
Духом сљедуј Спаса јединога,
Друговати, пак` и руковати
Ти се пашти, ал` с ближњима... свјема,
Пак је онда сва Славенству згода,
Каква ј` за њег` од совјета вишњег`
Намјењена, пак и одређена,
Тек` се амо све пригрлде само!...?
Дух и дјело витежко је пјело,
Та и Ћесар цвјелит` Србе брани,
Све довјерје себ` у њима храни,
Фала њему од свег` Српства за то,
Свагдашња му и фала и слава,
Срб-Матицу нам` је оживио!
Бог му свако добро поклонио!
Царовао, те нам` правдовао,
Јошт` Бог нам га од свег одбрањао!!!

С намјером да допринесемо откривању и преиспитивању Симеоновог удјела у развоју српске културе а тиме и вредновању националног културног насљеђа деветнаестог вијека закључујемо ово памћење посвећено овом великом пјеснику, историографу, сакупљачу народних пјесама, преводиоцу, издавачу, писару Совјета, устанику, учитељу Велике школе, секретару Петра I Петровића, Његошевом учитељу, секретару Попечитељства просвештенија, једном од првих чланова Друштва српске словесности.

ПРИКАЗИ

О СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОЈ ТРАДИЦИЈИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

(*О књижевности у Босни и Херцеговини – погледи на српску литерарну традицију, избор књижевно-критичких текстова*, приредио Драган Драгомировић, Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, Арт принт, Бањалука, 2013)

Књига Драгана Драгомировића *О књижевности у Босни и Херцеговини (Погледи на српску литерарну традицију) избор књижевно-критичких текстова* вишеструко је интересантна и значајна. Да се којом срећом појавила првих година девете деценије XX вијека, када је дошло до грубе и насилне дезинтеграције југословенског и босанскохерцеговачког књижевно-културног простора, прича о статусу и положају српске књижевне традиције у БиХ одвијала би се у знатно смиренијем тону, без радикалних дневно-политичких оптужби и самооптужби које су као такве готово обавезно завршавале у ћорсокаку.

Охрабрујуће дјелује чињеница да је један млади истраживач питање босанско-херцеговачког књижевног простора и мјесто српске књижевне традиције у том простору одабрао као примарно подручје свога књижевног интересовања и научног рада. Досадашњи однос према овом питању код већине истраживача имао је успутни карактер, са свим што из тога произилази. Тако смо дошли у ситуацију да се оно до скора и није озбиљно схватало. Уочљив је, чак, био и потцјењивачки однос према његовом значају, а тиме и према онима који су на њега указивали. Отуд није ни могло бити правог одговора на њега. Умјесто тога одговора на снази су били стереотипи да је питање књижевности Босне и Херцеговине непостојеће и измишљено питање и да је српска књижевна традиција (а тако су говорили и Хрвати и Муслимани за себе!) у свему томе била подређена и оштећена. Па ипак и о књижевности Босне и Херцеговине и о српским (као уосталом и о хрватским и муслиманским) писцима из БиХ, писано је веома

много. За разлику од мноштва радова који су хронолошки пратили развој књижевности у БиХ, укључујући и српску књижевност на том простору, практично уопште није било текстова који би иоле цјеловито на проблемски и синтетички начин одговорили на питање статуса књижевности Босне и Херцеговине и појединих националних књижевности у њој.

То се веома добро види и у овом зборнику, што је један од његових основних квалитета. Аутор овог избора напросто није подлегао унаприједним замислима, представама и стереотипима којима је био снажно изложен у суочењу са књижевном грађом која се пред њим нашла. Колико год је неко замишљао да је питање српске књижевне традиције у БиХ одавно на прави начин постављено и разријешено, али да је у једном великом периоду из ових или оних разлога било гурано под тепих, те да је сада само потребно изнијети на свјетло дана оно што је дуго скривано и потискивано, књижевна грађа говори нешто сасвим супротно. Нема практично ни једног текста у коме је проблемски разматран статус српске књижевне традиције у односу на књижевност Босне и Херцеговине. Аутор је зато сасвим добро поступио што је, не излазећи у сусрет могућим дневно-политичким очекивањима, већ у наслову зборника књижевност Босне и Херцеговине ставио као оквир мимо кога није било иоле озбиљније расправе о српској књижевности на овом простору. Јер, на основу текстова које је уврстио у овај зборник врло брзо се уочава да посматрана мимо тога оквира она има далеко мањи значај. На другој страни, када се посматра у склопу укупне књижевности Босне и Херцеговине брзо се уочава да српска књижевна традиција у већем периоду доминира и да у оквиру овог књижевног корпуса има, чак, и посебну, интегративну мисију.

У свјетлу те чињенице посебно треба истаћи предговор Драгана Драгомировића под насловом „Темељи и коријени српске књижевности у Босни и Херцеговини“, који спада међу оне веома малобројне проблемске текстове који, узимајући у обзир релевантне теоријске и књижевноисторијске аспекте, статус и позицију српске књижевности у оквиру босанскохерцеговачког књижевног корпуса покушава да сагледа на нов и јединствен начин. Његов рад је освјежење и охрабрење и другим младим научним радницима

да са новим погледима на ово књижевно питање понуде одговоре које тражи ново, данашње вријеме.

С обзиром на то да самосталних проблемских текстова о статусу и карактеру српске књижевности у БиХ практично и нема, аутор зборника је, сасвим оправдано, изабрао текстове српских аутора који се српском књижевношћу и српским писцима баве поводом и у склопу књижевности БиХ. Заступљени су углавном сви значајнији аутори и текстови, што не значи да се није могло уврстити и још понешто, а нешто и изоставити. Имајући на уму одјек и „тежину“ коју су у своје вријеме имали текстови Ристе Трифковића и Миодрага Богићевића, један од Трифковићевих текстова, неовисно о томе што је о овом питању писао највише, требало је, можда изоставити, а унијети бар један Богићевићев рад, првенствено онај објављен у књизи *Симпозијум о савременој књижевности Босне и Херцеговине* (1972) у којој се налазе реферати са научног скупа одржаног поводом 25-годишњице издавачког предузећа *Свјетлост* 1970. године.

Станиша Тутњевић

ИЗ ЈЕДНОГ ОД УГЛОВА

(S. Vladušić, *Mi izbrisani*, Laguna, Beograd, 2013)

Уколико бисмо себи давали нешто више слободе при објашњавању књижевно-умјетничких појмова, те са том *олакшавајућом околношћу* почели (и опет, само почели) поново проширивати дефиницију књижевности и романа, вратили бисмо се вјероватно на једну од многобројних толико понављаних и парафразираних чињеница, како обоје, у ужем или ширем смислу служе посвједочењу живота и свијести једног времена, друштва, заједнице, појединца и сл.

Ако се изузме (све мањи) дио друштва који је у директној или нешто ближој вези са књижевношћу, било као њен непосредни стваралац, аналитичар, оцјењивач и сл., односно, ако се обрати пажња само на њене необавезне конзументе (који и јесу битни, јер — није важно толико шта фармацеут каже о лијеку, већ пацијент) данас је став у друштву такав да, за сада из можда непознатог разлога, прве асоцијације при помињању ријечи *књижевност*, јесу поезија и роман, као да се пренебрегава остатак жанровског ботаства које је уткано у име умјетности ове врсте.

Драмско као да је ишчупано из поимања тог нераскидивог оквира, епови се опет гледају као нешто удаљеније, док се и сам појам поезије појефтињује и упрошћава. Понављамо: тако је из перспективе људи који нису оптерећени књижевношћу, нити у ма ком смислу зависе од исте.

Данас, роман остаје као једино пуније и конкретније (опипљивије) чедо књижевности које се најбрже припитомило у данашњем свијету; при овоме наравно ваља поменути и питање хоризонта очекивања, хиперпродукције, заправо, свега онога чиме се кокетира и у Владушићевом роману на који се овај рад позива.

По критеријуму перцепције, књижевност се као најдубље и најсвестраније свједочанство људске природе најнепосредније

остварује у романескном жанру; разлоге за то не бисмо требали оправдавати у тобожњим инерцијама навика читалаца, квантитативном превагом романа над осталим књижевним врстама или сл., јер књижевност схватамо као систем који се развија и живи у трајању своје различитости. Додуше, испоставило се да је ова писана варијанта духовне забаве дозвољавала управо својом (не) дефинисаношћу највише простора за умјетничко изражавање, уз услов да оно буде доступније читалачкој публици.

Једно од питања које се отвара при помену доступности, односно, отворености публици када говоримо о роману, је свакако питање садржаја те маркирање проблематике коју тај садржај носи у епоси када се чита.

Не устручавамо се рећи да су странице Владушићевог романа *Ми, избрисани* још увијек топле од тиска принт-машине. Српска књижевност је 2013. (прије свега неколико мјесеци) постала богатија за још једно дјело које ће, када је ријеч о његовој успјелости, по свему судећи, превазићи оквире овог нашег, оксиморонски речено, *мануално-аутоматског* доба.

Ако већ говоримо о успјелости, непорецива је мултимедијалност као поступак, штавише и занимљива, иако је у српској књижевности и покојни Павић нешто слично покушавао зачети. Наравно, званично признање нека припадне аутору *Ми, избрисани*. Мултимедијални гест којим роман постоји и у чврстим страницама – *хардверу* и у веб имагинацији – *софтверу* доприноси његовом ступању *on the top*, те је мултимедијално (тачније и **интермедијално**) постојање изврстан покус како за иритирање пажње и знатижеље тако и за усаглашавање форме и садржаја (на исти начин се *постоји* и у самом роману: тјелесно и виртуелно).

Међутим, претходно наведено биле би тек техничке, неумјетничке одреднице које би једва могле послужити, па и као пристојан увод у причу о Владушићевом роману.

Умјесто напомене да цијела ова прича не стреми хвалоспјевима и сличним реторичким заобилазницама, на самом почетку истакао бих да ме дјело није нарочито изненадило нити одушевило у смислу некакве новине која ступа у књижевни дијапазон тема српске, па и свјетске књижевности, крајем почет-

ка 21. вијека. Када кажемо, није изненадило, не циљамо на некакву псеудохулу нити било какво омаловажавање. Нажалост, дјело је превише истинито, и аутор је превише зашао у душевне ћорсокаке појединаца једног времена (нашег *мануално-аутоматског* доба) те је од тога правио једно богато посвједочење властите синхроније.

Роман ме није изненадио људима који га чине, као ни њиховим одлукама, говорењима, кретањима и сусретима; нити њиховим дјелима. Нити њиховом, назовимо, етиком. Напротив, подсјетио ме је на нешто свирепо и бизарно у данашњем систему вриједности, на друштвену бурлеску данашњице од које сам, неко вријеме, вјерујући да само тамо то могу, покушавао побјећи управо у фамозну књижевност.

Владушић је овим романом заокружио одавно отворену, начету тему, која не сеже толико у књижевне мистификације, философске епифаније, претјерану, готово исфорсирану ерудицију нити јалови, углавном неуспјели неосимболизам 21. вијека, којим се мање-више данашња књижевност често настоји опијати.

Аутор се позабавио оним током живота који узима све више маха, феноменом који се посљедњих година тицао углавном социолошког домена истраживања, те који је свакодневно био присутан као предмет разговора, заступљен увијек и посвуда у различитим медијима, мада, никако до сада сложен у обимнији, усаглашен прозни систем који би у себе укључио и остале пропратне чиниоце који се не могу изоставити. Једноставније речено: наспрам синтагме која је обиљежила једно духом богатије вријеме и по којој чак именују наставни предмет на катедри славистике у Варшави — *Секс, Тито и Rock 'n' Roll*, једну од тематских нити романа *Ми, избрисани* бисмо могли условно свести на *Турбо-фолк, фејсбук.. и..* ***остало***.

Дио друштва који је Владушић одлучио да унесе у свој роман вјерује другачије и вреднује другачије. Посриједи је свијет који подједнако вјерује у хард-диск колико у људски мозак, у интернет налог колико у људску душу; доба и људи који све повјерују хард-диску, блогу, електронским базама података — ткиво су Владушићевог романа. Као такви, временом, пророчки обећавају правац којим ће се друштво све више привикавати на такве, мање стварносне, премда, истовремено тако пркосно стварносне атри-

буте живота са којима је друштво, увелико навикнуто на исте, већ срасло. Вријеме у којем се цијене више сајбер-житија, углавном потекла из фиктивног заметка, неголи реална, ставља аутору на располагање своју фантазматичну ризницу, довољно плодну за изражавања кроз сваки медиј, нарочито кроз књижевни, који се у овом случају прожима и наставља остваривати у примарном медију данашњице.

Можда ћу изабрати недовољно интерпретативно плодна мјеста романа, јер савремено штиво, разрађено на овај начин, обилује, између осталог, и вишебројним могућностима приступа, али уколико већ морам да образложим моје скромно и можда преамбициозно *ДА!* (упркос додатним образложењима која бих оставио за задњи пасус рада) када је у питању *Ми, избрисани*, издвојио бих два мјеста преко којих би се најближе могао растумачити једно од претходно наведених својстава дјела.

Ако бих кроз издвајање пасажа хтио овлаш сачинити приказ дјела, у случају Владушићевог романа, тај приказ би почињао са средњошколском *параболом* о Бановић Страхињи, те Ghost-овом *писању* романа. У првом баналног примјеру, у разговору ученика о епској, њима у том времену, преудаљеној теми, према говору тамошњег наратора сагледавамо управо те (анти)јунаке нашег доба, дезинтеграцију духовности и показатеље који упућују на те њене напрслине. С друге стране, ток друштва и начин на који, то што већина зове умјетност и књижевност, постоји, настаје и живи, поступак је не толико суштински далек врсти романа које пише Ghost, као и начину на који то ради. Поменули смо у једном од претходних пасуса и хиперпродукцију; управо та наша (читалачка) мана, којој ријетки одоле, да зађутимо пред *напумпаним* тиражом који пише о *..ето..нечему, тако*, односно пред корпусима књига које су у суштини разбацивање кетрица и целулозе, предмет је на који се у више наврата позива и аутор.

Низ се не би завршавао овим примјерима. Испуњавао би се даље разним пасусима о неозбиљном фејсбуку као мачу са двије оштрице који постаје непотребна опсесија, фејсбуку као могућности да живимо другачији живот који уистину не можемо (заправо, о коду по којем је човјек извајан, да ипак један дио њега жели да оствари неостваривог себе, макар и у баналном и лажном);

даљи примјери само би још конкретније приближили ту врсту литерарне тајанствености која се преплиће између реалног и дигиталног облика постојања, чинећи тако заокружену причу са елементима порнографије, криминалистике и умјерене психологије.

Судбине индивидуа уклопљене су у психологију једног доба у којем је појединцу омогућена зарада на јефтинодушним стварима, доба у којем превагу над нечим исконским и етички прихватљивим добија непровјерена, краткотрајна и банална етикеција. Владушић прилази природи тих индивидуа кроз посебна мјеста — локале пуне сумњиве клијентеле, ласцивности, празне приче, порока, како би рекли: малограђанске чамотиње.

Напосљетку, позовимо се на сам наслов и његову везу са својеврсним идејним слојем дјела. У роману је коначним исходом представљено убиство, као тачка ушћа више фабуларних токова започетих у стварности и у сајбер свијету, с тим да се убиство у овом роману третира са два супротна симболичка нивоа. Мимо намећућег укуса детективског жанра, таквим биполарним конотирањем појма убиства, као једне стварне, једине реалне смрти, и других смрти који наступе прије ње, Владушић залази у дубоку људску психологију у којој се буквално намећу одређена питања и сумње у познавање људске природе. Блиско познатом животном парадоксу како доба усавршене технологије ваљда служи поједностављивању живота, а не појачању његове ужурбаности како је углавном случај, и при овоме се отвара сличан парадокс; наиме, ваљда би се у рачунарском, сајбер-добу требало *постојати* дуже, или се то макар као логична могућност отвара, сходно намјени свега шта свијет рачунарства у себе укључује.

Појашњење овог питања ваљало би потражити на самом крају романа, у прилогу *Readme1!* односно, у реакцији дјевојке која затиче град у фамозном *Metropolisu* мртав:

Међутим, те боје су биле само варка: Токио је био мртав. Никакав звук није чула у слушалицама. Ниједна друга фигура осим оне којом је она управљала није се померала. Све су стајале на улици укочене, као да болују од кататоног ступора. Или, као да су

зачаране. Могла је још увек да види њихова имена, стања кредита, бодове које су скупили у различитим областима, али су саме фигуре биле неме и непокретне. Иако је то био виртуелни свет, осетила је како јој прсти на тастатури дрхте. Као да је граница између виртуелног света и реалног света престала да постоји.[1]

За предворје романа аутор је навео исказе Киша и Рилкеа који донекле припремају читаоца посебном идејном подлогом. Након првог читања упустити се наново у роман од корице до корице значило би усаглашавање почетних цитата, издвојеног пасуса из *Readme1!* са цијелом причом. Истовремено поимање убиства са два различита становишта усложњава психолошки набој у роману освјетљавајући ону нишу људске душе гдје, уколико се већ не одважимо на убиство, макар нам је некажњиво дозвољено да некога *бришемо*.

***

Да ли једна од оних подударности које се свакодневно срећу у свијету умјетности, и у свијету уопште, уз српски роман *Ми, избрисани*, те исте 2013. појавио се и британски музички сингл *Too Many Friends*, групе Placebo који се својим тематом на сличним пољима сусреће са ткивом романа који се подједнако упустио у поигравање људских судбина између двије ватре: погане стварности (пуне рушевина, пијаних бивших зналаца из различитих професура, дангуба и опште духовне појефтињености) и виртуелне утопије (пуне одсуства меланхолије, гротескно-блажених осмијеха на свим лицима и бескорисног шаренила које доводи до извјештачене катарзе).

Аутору се никада не бих поводом романа обраћао некавим непосредним писменим обликом. Нити би то имало конкретан повод ни сврху. Штавише, не бих имао нарочито богатих питања у вези са свим, те тако и не могу замислити концепт којим бих почео или привео крају тај крупнији коментар. Ипак, мислим да бих знао како би један краћи пасус отприлике изгледао:

[1] *Ми, избрисани*, Владушић, Слободан, ЛАГУНА 2013. Београд (стр. 287)

Поштовани господине Владушићу..

...што и јесте својеврсно надање које сви поседујемо, с тим да га једни поричу и потискују или само одбацују, други прихватају и тако са њим живе, прилагођавајући му се; причу о таквом нечему људском, којој желим да се чврсто запатини у дијапазон обавезне литературе нашег говорног подручја, није успела да пољуља ни, рекао бих, претерана конкретност вулгарности, детаљност опсценог и донекле, разина отворености при превођењу детаља нашег богатог и болесног српског вулгаризма, која је могла бити прикривенија. Природа нашег друштва је свакако таква, штавише, ***и гора****..што наравно не мења ништа; упркос учесталим реченицама презасићеним управо свим наведеним,, идеји, теми и начину увезаности прозног, немогуће је поређи успелост...*

Остало, овдје овом приликом неречено, било би већ наведено на неком будућем фуснота-линку DLC.

Предраг Бојић

ОБАЛА НЕЗАБОРАВА

(Живојин Ивковић, *Обала*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2013)

Роман *Обала* Живојина Ивковића објављен је у издању Завода за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево 2013. године, као побједнички рукопис на првом конкурсу за најбоље необјављено књижевно дјело *Златна сова.* У питању је дјело које се суочава са најстрашнијим чињеницама наше прошлости, те отвара питања памћења и заборава, као категорија националне свијести. Стил Живојина Ивковића је једноставан и питак, не оптерећује, али нас тематика, као читаоца, ипак, емотивно и мисаоно ангажује.

Наиме, протагониста романа, београдски Јевреј Симон у Другом свјетском рату остаје сироче о коме ће се након повратка у Београд бринути једва пунољетна тетка, са којом он сваког дана одлази на старо Сајмиште. Након што једног јутра, припадници нове, послијератне комунистичке власти бесповратно одведу његову тетку, Симон одраста у дому за незбринуту дјецу, схватајући полако оно што ће му обиљежити живот – судбину своје породице.

Мјесто, на коме је његова мајка, баш као и многобројне друге Јеврејке, изгубила живот – Сајмиште на лијевој савској обали, постаће мјесто његовог свакодневног ходочашћа и мјесто на коме ће Симон упознати младу Њемицу Гудрун, која у Београду борави управо како би истраживала о жртвама нациста у Другом свјетском рату. Њихово познанство отвориће многа питања о индивидуалном и колективном, односу злочинца и жртве.

Иако је критика одмах по објављивању окарактерисала овај роман као *ангажовано дјело*, ми сматрамо како је свака књижевност ангажована, по свом постанку. Ипак, чињеница је да роман *Обала* покушава да у књижевност врати теме које су дуго бивале скрајнуте. Наиме, млада Гудрун је директни потомак њемачког фашисте, који

је лично одговоран за злочине према београдским Јеврејима. Ипак њено је увјерење како она припада генерацији младих Нијемаца који осуђују све оно што су припадници њиховог народа у Другом свјетском рату чинили, те како је та нова генерација спремна да се суочи са жртвама и докаже своје неодобравање нацистичког дјеловања. С друге стране, Гудрун ће Симону испричати своју личну причу, о неодобравању од стране породице са којим се суочила након што је започела своје истраживање.

Своју идеју о рату као великом бесмислу, Ивковић развија као парадигму између три рата која су задесила ова подручја. Наиме, као већ средовјечни брачни пар, Гудрун и Симона срећемо опет на самом почетку деведесетих година, док у Београду букте демонстрације. Покушавајући да спаси један млади живот од узалудне погибије у ратном вихору, Гудрун ће свој живот окончати трчећи за конвојем, који на ратиште вози демобилизоване младиће. Због тога што је *Швабица* и *провокатор* на смрт ће је пребити управо они за чију се историју борила тридесет година. Девет година касније, Симон ће сједити поред њеног гроба, док авиони НАТО-а буду надлетали Београд.

Иако на тренутке можда помало наивно конципиран, роман *Обала* заиста поставља нека од кључних питања. Симон ће одрасти са свијешћу да су његови суграђани сваки дан мирно гледали како Београдом пролази тзв. душегупка и нису учинили апсолутно ништа, баш као што су након завршетка рата (а тако је и све до данашњих дана) допустили да мјесто страдања једног народа, остане заборављено и запуштено. А управо како би нагласио нашу способност да као народ заборављамо сопствену историју, аутор прави парадигму између Другог свјетског рата, деведесетих година и 1999, показујући колико тај заборав може скупо да кошта и колико се олако одајемо оружју, не размишљајући о жртвама. Овдје ће се врло суптилно појавити и питање о потреби жртве да постане крвник.

С друге стране, двије приче Симона и Гудрун, које ће се на крају преплести у једну јединствену причу, постављене су у односу колективитета према колективитету, односно народа према другом народу, да би постепено добијале све личнији тон и постале парадигма односа индивидуе према колективитету и обрнуто. Не треба

овдје занемарити ни аспекат другости коју Гудрунин лик са собом носи. Заузимајући страну жртве она бива изопштена из сопствене породице као духовни изгнаник, што само по себи представља узрок физичког изгнанства из домовине и пресељење у Југославију, гдје ће до самог краја свој живота, поред свега што је за своју нову домовину и њен народ учинила, остати она *друга*, Швабица, крвник и злоничац. Ова парадоксална ситуација неприпадања ни једној ни другој страни, чини њен лик универзално трагичним и парадигматичним.

Иако свакако не можемо тврдити како је баш *Обала* оно велико дјело које српска књижевност дугује себи, свом народу и књижевности уопште, када је тематика Другог свјетског рата и страдања у питању; тема којом се овај роман бави и њена универзалност, свеприсутност и актуелност чини га обавезном лектиром за све оне којима је стало до истине. За све оне којима је стало да колективни заборав претворе у незаборав и да на обалама сопствене историје подигнемо споменике страдалима. Овај роман свакако је врстан допринос свим досадашњим залагањима.

Нина Говедар

ТИШИ ОД ВОДЕ

(Berislav Blagojević, *Tiši od vode*, Rende, Beograd, 2013)

Данило: Учили су нас, ономад у школи, како да се понашамо у случају рата.

Хармс: И? Да ли сте понешто научили?

Данило: Не. Отаљавао сам лекције, избјегавао часове... Налазио сам да је то потпуно беспотребно и глупо.

Хармс: Ето, то је наша несрећа! И ваш примјер потврђује колико је глупост потцијењена! Глупост треба изучавати, прихватити је као веома озбиљну појаву. Јер, глупости нам увијек раде о глави. Од добрих људи и паметних изума не треба страховати.

(*Тиши од воде*, стр. 52)

Слика Данила Мишића, пацијента бр. 36918 и главног јунака романа *Тиши од воде*, открива се постепено и остварује из неколико временских перспектива његовог живота. Тренутној, трагичној послијератној позицији Данила и његове супруге Радмиле, утопљеној у сивило психијатријске свакодневнице и тражење излаза из ње, супротстављају се слике које сежу до дјетињства, првог сусрета, студентских дана, те заједничког живота и вјере „да ће мала гарсоњера у коју су се управо уселили вјечно бити испуњена музиком, пјесмом и смијехом“. Свијет из кога су изронили метафоризује се као „остава препуна ствари“ (тегле заборављеног слатка од дуња, старе торбе и руксаци, излизане стартасице, реплика Едбергов вимблдонског рекета, видео-касета тријумфа Црвене звезде, шољице и филџани, глобус на коме су усцртане већ непостојеће државне границе, грамофонске плоче...), коју сјећање панично покушава да истргне из понора заборава – понора који означава једну нову стварност, у коју су сви уронили почетком деведесетих година XX вијека. Стварност, или боље рећи, језиво наличје стварности, вријеме помрачења свијести, вријеме у коме су се распале

све хумане вриједности, а устоличили смрт и безнађе. Дисонантни звукови и узнемирујући стихови *гранц* музике, који непрекидно одзвањају и преплићу се са текстом, само додатно појачавају ту атмосферу напетости, страха и немира, која се у Даниловој свијести првобитно артикулише као иронично неприхватање такве реалности и свијест о постојању различитих нивоа интелигенције (виша, нижа и војна), гдје ова посљедња преузима примат над прве двије. Међутим, та почетна иронија убрзо прераста у стравичне и изразито сугестивне ратне слике, које кулминирају бомбардовањем *погрешног* [подвукао Берислав Благојевић] села и најавом Даниловог потпуног психичког растројства.

Начин на који се писац поставио према једној изузетно осјетљивој грађи (али са становишта књижевне грађе изразито богатој и инспиративној), показује бескомпромисно етичко опредјељење. Напуштајући увријежене и општеприхваћене колективне представе о узроцима трагичног сукоба с краја прошлог вијека, које књижевности намећу стереотипни спољашњи оквир, са доминантном опозицијом *ми–они*, који апсолутно сужава и ограничава могућности промишљања постављеног проблема, Благојевић у свога јунака уграђује јасну свијест о постојању „југословенског геопростора“. Наиме, позивајући се на реферат Милована Радовановића „Географски простор и друштвено-историјски процес“[1], он доноси цитат у коме се каже да је „југословенски геопростор географски, цивилизацијски и, уопште, историјски предодређен и за интеграционе и за дезинтеграционе токове различитог карактера и домета. То је његова географска и историјска реалност, његово латентно својство, чињеница прошлости и садашњости“. Одбијајући схватања хоролошке концепције „(тако погодне за војну географију!), према којој је географија наука о испуњености простора, а размјештај географских елемената сврха самом себи“, те инсистирајући на поимању геопростора, писац на врло једноставан, а аргументован начин, практично заобилази уске националне оквире сагледавања протеклих догађаја, самим тим и оквире *појединачног*, већ их уједињује и артикулише кроз једну колективну трагедију, која нема никакве везе са здравим разумом, као што ће то јасно рећи капетан Петрић, типични представник и носилац идеје супротне Даниловој: „И био је у праву,

[1] Као што нас писац упознаје, Радовановићев реферат је објављен 1989. године у зборнику *Југословенски геопростор*.

признајем му то. Тамо и тада разум заиста није имао шта да тражи. Као што је и моја љубав према простору и свему што га испуњава била крајње неприкладна, јер су и куће и планине и шуме и поља дјетелине и клима и ријеке и сеоске школе, чак и гробља постали моји непријатељи и потенцијалне убице.“

С једне стране, животну драму главног јунака можемо сагледати и пратити у оквиру спољашњих условљености, наметнутих вртлогом трагичних догађаја који су, практично, још једном потврдили нераздруживост „југословенског геопростора“.[2] Међутим, с друге стране, посебну вриједност романа треба сагледати у драми која се одвија унутар главног јунака, тачније кроз низ дијалога које Данило Мишић води са Данилом Хармсом. Иако се у самом роману успостављају одређене паралеле и сличности између протагониста овог дијалога, није нам намјера да на томе инсистирамо, због могућности да „склизнемо“ у пуки позитивизам, те тако обезвриједимо овај изузетно драгоцјен слој текста. Неупоредиво занимљивије је погледати како ти дијалози функционишу у остваривању коначне идеје коју нам роман *Тиши од воде* покушава исказати.

Смисао и карактер дијалектике „не може ‘смјеста’ имати форму логичког ланчаног закључивања, него се најприје састоји у *најједноставнијој* форми ‘испитивања говорника да понавља и објашњава шта је при том понављању мислио’. Према томе, њено главно оруђе јесте испитивање, оповргавање, пружање доказа и разлога, [...], као помоћ при поређању истине. [...] Оголити и разодјенути душу саговорника, истражити је заједно с њим, има за циљ увјерити га, био он млад или стар, да треба размишљати о себи без самозаваравања и самоилузија. [...] Цијела ова стратегија код саговорника најприје производи збуњеност. Током разговора, све јасније, али и ‘осјетније’, постаје удаљавање од властитих полазних претпоставки. ‘Доживљена удаљеност’ узрокује сумњу у себе и своја знања. А кад човјек сумња, он се на неки начин одмиче од себе. То одмицање јесте удвајање“.[3]

Кроз дванаест дијалога, Данил Хармс, у сократовском маниру, уводи главног јунака у промишљања бесмисла/бесмислице („Босна и Херцеговина, оваква каква је“), вјере, бога, умоболнице („Умоболница је тамо. Напољу. Овдје сте сигурни“), ограничене

[2] Свакако, овдје се не потенцира никаква „југо-носталгија“, већ се напросто апострофира чињеница да се новонастале границе морају схватити у контексту друштвене географије, супротне „раљама хоролошке концепције“, у које је упао Данило Мишић.

[3] Zoran Arsović, *Sokrat: melodija filozofije*, Fedon, Beograd, 2012, str. 258, 262.

способности, чекања, чуда, слободе, рата и глупости, смисла молитве... Хармс постепено води Данила Мишића, првенствено до спознаје о сопственој позицији у једном апсурдном свијету, у коме су аполитични људи неспособни да професионално напредују, да се крећу и путују, да слободно изражавају своје мишљење и без страха говоре и пишу: „Хармс: Према томе, ви сте инвалид, човјек са ограниченим способностима. То је веома жалосно. Ипак, оно што је још жалосније јесте чињеница да тога нисте ни свјесни“. Суочавање са собом и свијетом око себе претаче се у трагање за самоспознајом и смислом постојања, гдје Хармс разголићује Данилову свијест и иронијским жаокама разбија све раније предрасуде о животу и свијету, чинећи га спремним да се суочи са собом и искорачи у реалност. У херметичном простору Данилове свијести одиграва се, паралелно са вањском причом, читава егзистенцијална драма, кроз коју нам писац (Данил Хармс/Берислав Благојевић) нуди једини могући одговор и разрјешење. Излаз из замршеног балканског лавиринта мржње и страха, а истовремено ослобађање заробљене свијести препуне неповјерења и предрасуда, немогућ је без вјере, „јер без вјеровања нема наде. А начин? Борба за ослобођење води се у главама, никако на ратишту“. Позиција Данила Хармса према Данилу Мишићу темељи се на тежњи да се „порађањем“ коначне истине у његовој свијести, та свијест ослободи и учини спремном да закорачи у „друго, стварно вријеме“. Као да се још једном потврђује суштина и циљ дијалектичког поступка, који не тежи да потврди „неку претходну или готову истину, већ да би се инсценирао ‘сукоб’ из којег је тек могуће нешто као рађање истине. Рађање истине рађа и човјека“.[4]

Као што се кроз схватање „југословенског геопростора“ издигао изнад *појединачног* и покушао показати тежину *колективне трагедије*, тако и овдје Берислав Благојевић кроз једну индивидуалну свијест проговара велику универзалну истину. Лик Данила Мишића стоструко опомиње да се сви требамо првенствено загледати у себе и сопствену свијест ослободити из гета у коме се налази, јер је то једини нужан предуслов и први корак ка оздрављењу. Као најбоља потврда оваквог промишљања романа *Тиши од воде*, нека на крају још једном проговори Хармс: „Видите, на сваком мјесту сунце излази и залази. Истина, негдје је залазак сунца можда љепши но другдје, али није у томе суштина./

[4] Zoran Arsović, *op. cit.,* str. 260.

Данило: Него? / Хармс: У томе са колико је љубави и разумијевања испуњено вријеме између изласка и заласка. ‘Лијепи предјели’ су у нама, али да бисмо их видјели треба путовати у себе, а то је одвајкада било тешко путовање.“

Игор Симановић

РАЗМАЖЕНИ АДАМ

(Данијел Гатарић, *Размажени Адам*, Клуб књижевника и преводилаца, Бања Лука, 2013)

Прва збирка поезије Данијела Гатарића *Размажени Адам* објављена је 2013. године у издању *Клуба књижевника и преводилаца*. Свјежа, почетничка, младалачка, готово незрела, а ипак провокативна и иронична, управо размажена. Ово је поезија која себи дозвољава све, па и то да понекад од поезије прерасте готово у прозу, да занемари лиричност само да би исказала оно што је у том моменту заокупља. Писана је слободним стихом, не оставља утисак накнадног, педантног дотјеривања форме, већ утисак непосредности и лакоће израза. Њена највећа величина лежи у смјелим покушајима разрачунавања са друштвеним аномалијама и у ироничности која неријетко прелази у аутоироничност, на примјер на рачун „руралног поријекла“. Ово је збирка која без обзира на своје почетничке недостатке оставља снажан утисак и већ својим насловом сугерише провокативност, у њој Адам постаје размажени син „што не слуша пуно Оца и хоће да живи са Матером“, а и саме корице ове збирке на којима је тијело обнаженог мушкарца пркосе потрошачком друштву којем је обнажено женско тијело већ вијековима омиљено средство маркетинга.

На неких шездесетак страна нашло се доста разноврсних тема обрађених сличним ауторским поступком лиризације готово непоетских тема, њиховим довођењем у везу са крајње необичним асоцијацијама које на крају доводе до комичног, неријетко саркастичног обрта или постављају провокативно питање. Најуспјелије су оне пјесме иза којих се не могу назрети конкретни догађаји, што је мањкавост од које пати већина преосталих пјесама, јер овакве пјесме постају универзалније и ближе читаоцу. У једној таквој пјесми под називом *Моја Мизи* иза лика наизглед идеалне љубавнице разоткрива се осјећање мезерије које пјесника прати у стопу, а у пјесми *Лав од петити кекса*, иако се евоцирају тужне успомене на дјетињство, истовремено је постигнут и осјећај топлине који се везује за заштитничку фигуру какву смо сви имали у периоду одрастања.

Гатарићева поезија дотиче се малог човјека и његових осјећања, заблуда и странпутица, те освјетљава друштвене аномалије које медији промовишу као прихватљиве и чак пожељне, па ипак, она их више констатује него што настоји да се против њих бори. Гатарићева поезија није толико борба против таквих застрањења колико лични бијег од свакидашњице, бијег праћен поруком: „Пиши, јер прије да је Бог у срцу оловке, него у свјетлу ТВ екрана“. На тим темељима схватања писања, као начина да се задржи људскост или чак досегне божанско, израста ова поезија, али она нема претензије да открива више истине и промовише своје ставове и управо исмијава модерног пјесника који је „модерни Месија, по учењу и од Исуса и Буде бољи“.

Битна компонента ове књиге је нескривена еротика, она испуњава готово све пјесме и заступљена је до те мјере да ствара утисак опсесивности темом сексуалности и повезује Гатарићеву поезију са Буковским којем је и посвећена једна од пјесама у збирци. Са Буковским га повезује и сиров, нерафинован израз и повремено експлицитан вокабулар, а у појединим пјесмама и избор тема. Омиљена тема аутора су необични разговор између двају љубавника који прате еротски чин, карактеристичне појединости његове љубавнице или, као у једној од најуспјелих на еротску тематику, у пјесми *Софијина игра*, еротска игра чији узрок остаје загонетка.

Мањкавост Гатарићеве поезије огледа се у недовољној лиричности, одабиру и начину обраде тема које би погоднији израз пронашле у краткој причи него у пјесми, пренаглашеној еротској компоненти и повремено усиљеној тежњи ка необичности и зачуђујућем обрту.

Иако почетничка, повремено невјешта и незрела, ова збирка ипак заслужује пажњу због своје свјежине, провокативности и дрскости са којом приступа рушењу владајућих клишеа и табуа и суочавању са непријатним истинама, личним и друштвеним, и њиховим преобликовањем кроз комичну ноту, која и када прерасте у иронију не носи горчину и очајање, већ задржава своју младалачку свјежину и дјетињу размаженост.

Николина Средић

ЕЛИОТОВ ЕЛИТИЗАМ

(Petar Penda, *T.S. Eliot • Poetska i teorijska kontekstualizacija*, Art print, Banja Luka, 2013)

Да би настао велики писац, потребно је да се остваре извјесни друштвени предуслови, тј.цивилизација мора бити на одређеном нивоу развоја; такође књижевност, као и језик тог народа, морају бити зрели. (из књиге)

Књига о којој је овдје ријеч осмишљења је као колаж више димензија Елиотовог стваралаштва и стваралаштва инспирисаног његовим дјелима. Говори се о књижевно-поетском, теоријском и идеолошком значају Елиотовог утицаја на модерну, постмодерну и постпостмодерну. Елиотов утицај је вишеструк. Професор Пенда је анализирао Елиота као модернистичког пјесника и као књижевног теоретичара који својим есејима ревалоризује књижевно-историјску прошлост и освјетљава сопствену поетику. С друге стране, велики значај је придан и теоријама о Елиоту, поготово новијим, политичко-идеолошким, а императив је на марксистичкој теорији у интерпретацији Терија Иглтона. Кључна ријеч у овој монографији, када је ријеч о методама проучавања Елиотовог живота и рада, је мултиперспективизам, што ће рећи да нису заобиђене и друге теорије и идеје.

У самом уводу, аутор се најбоље сам изјаснио о темама којима се бавио, и најкраће речено бавио се ″елиотизмом″, дакле свиме што је Елиот написао, што се о Елиоту писало и свиме што би се евентуално новим читањем могло тумачити из ових настојања. Свеобухватност књиге, *Т.С. Елиот: поетска и теоријска контекстуализација,* је немогуће предвидјети. Кохерентне и концизне мисли су хируршки тачно пренесене на пипир, нема редундантних ни есејистичких информација. Ријеч је о научно-информативној књизи која даје преглед и анализу живот-

ног пута Елиотових текстова, не остављајући празнине и недоречености, а опет минималистички прецизно заобилази сва лична идеолошка уопштавања.

Монографија је подијељена на поглавља чији је садржај најављен у уводу. Прво наредно поглавље не заобилази контекстуални приступ, који подразумијева „стално враћање тексту, односно кретање изван текста да би се пронашла многобројна значења, те поновни повратак тексту и његову интерпретацију уз шире познавање контекста″ (16). Овдје се могу наћи биографски подаци и интерпретација њиховог утицаја на ставове Т.С Елиота.

Нова критика се често везује уз име Т.С.Елиота. Пенда даје опширан историјско-теоријски увод и преглед ове школе, као прелудиј Елиотовом значају у том контексту. Сами новокритичари, иако убијеђени у Елиотов допринос развоју ове школе, сматрају да је и сувише пажње поклањао историји при проучавању књижвеног текста, што се, како неки критичари истичу, коси са основним принципима нове критике. Неки га сматрају зачетником, што је и он сам побијао, али су таква схватања честа и неизбјежна. Заправо захваљујући подробном прегледу учења нове критике и Елиотових идеја, П. Пенда је расвијетлио овај однос сличности и разлика, детаљним изношењем и Елиотових ставова и ставова нове критике. „Елиотов приступ анализи поезије је особен, иако у много чему личи на приступ осталих припадника нове критике“ (45).

Након минуциозног поглавља о Елиоту и новој критици, аутор истиче значај Елиота као теоретичара и критичара. Иако је претходно већ говорио о есејима за потребе објашњавања ставова у односу на новокритичаре, сада о њима говори у другом свјетлу. Говори о алузијама као о објективном корелативу. „Алузије на дјела из прошлости и њихова интерполација у књижевни текст омогућавају избјегавање личног исповиједања и поезији дају ноту универзалности. Описана осјећања не представљају лично искуство појединца, већ добијају шире размјере и, самим тим, постају значајнија и вреднија“ (53). За илустрацију употребе алузивности узима се *Љубавна пјесма Џ. Алфреда Пруфрока.* Призивањем великана даје се кредибилитет малом човјеку и његовим промашајима неки универзални смисао колико и узалудност. Даље се говори о есеју *Данте* гдје се експлицитно додаје да се у поезији може уживати и без предзнања о алузијама које упућују на друга дјела.

Пенда истиче вриједност теоријских уопштавања и проучавања Елиотових есеја који нису тако интензивно заступљени у антологијама као познати есеј *Традиција и индивидуални таленат.* У овим есејима се појављују и термини, као што су дисоцијација сензибилитета и објективни корелатив, којима се касније служе и други критичари. „Елиот своје новине у књижевно-критичкој терминологији скромно описује као продукт свога интересовања за одређене писце. Поред тога, они су продукт дубокоумне анализе и представљају користан критички апарат, који се још увијек примјењује. Самим тим што су ови термини произишли из анализе конкретних дјела и аутора, они су кориснији у практичној критици“ (63).

Кроз есеје *Хамлет, Традиција и индивидуални таленат* и *Уликс, парадокс и мит* дефинишу се теоријски појмови: објективни корелатив, мит и теорија имперсоналности. Објашњава се њихов настанак и примјењивост на пјесме *Геронтион, Пруфрок* и *Пуста земља.*

Елиот је један од носилаца имажизма, што представља пјесничко ослобођење свога ″ја″ и настојање да се дају „јасне, објективне и сажете слике и симболи који у читаоцима изазивају одређене емоције. [...] Техника колажности и монтаже, испрекидано приповиједање и фрагментарност, те употреба разних стилова у једном дјелу и подражавање других умјетника, доприносе приказу хаотичног стања с почетка двадесетог вијека“ (100). Како су му на супротној страни стајали пјесници ангажоване, историјске поезије, тешко је успијевао да објави своје пјесме. Пјесници Елиотове провенијенције користе алузије и митове прошлости да покажу своје незадовољство садашњошћу. Елиотова критика је критика пјесника који размишља о својој поезији.

Поглавље *Културолошко и текстуално (не)јединство и поетика ништавила у „Пустој земљи“* испитује однос Елиотових теоријских поставки и поетике *Пусте земље* с идеолошких аспеката естетике хаотичног поретка. Акценат је на односу између хаотичног и традиционалног, непостојаности и поретка, односно на естетском јединству супротности. „Елиот покушава да помири хаотичне аспекте живота (који се одражавају у његовој поезији) са својом наклоношћу ка континуитету који традиција подразумијева.

Ово помирење можемо назвати Елиотовом ″поетиком хаотичног поретка″ коју постиже естетизовањем друштвеног не-поретка и ништавности којој он води“ (116-117). Анализом *Пусте земље*, њене фрагментарности, анархичности и некохерентности, долази се до закључка да је све то само позадина за један дубљи идеолошки смисао обојен рojалистичком и англокатоличком политиком.

О вези између поезије и музике, Елиот је говорио у предавању *Музика поезије*, а на примјеру је то показао у пјесми *Четири квартета*. У питању је поетски еквивалент класичном квартету. У одјељку *Естетика нихилизма: Конвенција у служби идеологије у четири квартета* извршена је анализа ове пјесме коју чине четири цјелине: Бернт Нортон, Ист Коукер, Драј Селвеџиз и Литл Гидинг, а то су уједно и називи мјеста важни за Елиотову личну и породичну историју. Такође, анализиран је однос ове пјесме са *Пустом земљом*, показана је алузивност која је везује за филозофију, симболизам, Дантеа и прошлост у сваком смислу.

У закључку стоји да се Елиот залагао за плурализам приступа, као и да је досљедан примјени својих критичких начела у својој поезији. Незаобилазан је утицај његових есеја на друге критичаре, а његове поезије на модернистичко пјесништво. Петар Пенда је показао зашто је то тако. Минијатурна, али исцрпна, ова књига је драгоцјена свима који се интересују за Т.С. Елиота.

Мариана Седић

САГЛАСЈА

(Војо Ковачевић, *Сагласја – огледи из књижевности*, Логос, Бачка Паланка, 2013)

Књига огледа из књижевности *Сагласја* представља низ научних студија и расправа Војe Ковачевића, окупљених на једном мјесту и распоређених у четири поглавља.

У поглављу „Поетичка схватања“ аутор разматра сам проблем поимања књижевности, њене природе и функције, а анализу отвара питањем надахнућа и природе умјетности код хеленских писаца. Аристотелова *Поетика* представља прву научну расправу о књижевности која је оставила немјерљив утицај на историју свјетске књижевности и културе, а као другу расправу аутор наводи Хорацијеву *Посланицу Пизонима*. Осим тога, у самом хеленском пјесништву конституишу се битна схватања о природи умјетности. Тако, већ Хомер темељи мишљење да је поезија божански дар, а слиједе га Хесиод и Пиндар, али и филозофи Демокрит и Платон, који такође инсистирају на надахнућу као извору пјесничког стварања. За разлику од њих, Аристотел, а касније га слиједи и Хорације, не пориче постојање природног пјесничког дара, али даје примат рационалном, указујући на важност усавршавања пјесника радом и учењем. Ковачевић је опрезан када трага за одговором на природу и функцију књижевности, указујући на то да постоји много различитих мишљења, али без јасног одговора. На примјер, када је ријеч о функцији књижевности, књижевност просвјетитељства је умјетност схватала утилитарно, инсистирајући на дидактичности, док су, с друге стране, присталице ларпурлатизма прокламовале потпуну независност умјетничког стварања од било каквог друштевног контекста. Општеприхваћену тезу да је књижевност умјетност језика, Ковачевић преноси и на хеленски свијет, тражећи потврду у Хомеровим, Солоновим, Ксенофановим и Пиндаровим стиховима. Иако код хеленских писаца не постоји јасно разликовање појмова природе и функције књижевности,

ипак се може ишчитати став да је задатак поезије да буде пријатна и корисна, што одговара Хорацијевим појмовима *dolce* и *utile*, а и савремене књижевне теорије га истичу. Сукобљеност Платоновог и Аристотеловог поимања основног задатка поезије, аутор посматра кроз Платонову „осуду“ умјетности и, начелно, утилитарну функцију[1], док Аристотелова *Поетика* изграђује мишљење да умјетност треба да има утилитарно-хедонистички смисао.

Укрштај платоновског и аристотеловског стваралачког принципа, када је ријеч о српској књижевности, Ковачевић показује на дјелу Лазе Костића, који је још од раних текстова био окренут расправљању естетичких и филозофских проблема, на којима су се изграђивала и његов основна теоријска начела: „Процес умјетничког стварања Костић схвата најодговорније, свјестан његове комплексности, а то, између осталог, потврђује својим приступом умјетничким садржајима као и њиховој литерарној обради. Пише, како сам свједочи, пажљиво и одмјерено, нетенане и никада на брзу руку. [...] Други Костићев стваралачки принцип заснива се на учењу о пјесничком заносу *међу јавом и мед сном*, што означава посебно стање у којем се укрштају сан и јава, машта и разум, мисли и осјећања, рационално и ирационално, реалност и фантазија“ (стр. 46). Костићеви естетички ставови развијени су из два функционална принципа као интегралних дијелова његове поетике: први је принцип укрштања, а други принцип аутономности књижевности. Ковачевић то показује на примјеру пјесама *Међу јавом и мед сном* и *Santa Maria della Salute*, као потврда да „Костићева промишљања о универзалним вриједностима, умјетничкој истини и лијепом у структури умјетничких дјела, садрже све главне ознаке модерног књижевнотеоријског и и естетичког схватања“ (стр. 41).

Сагласје историјског и теоријског мишљења у научном раду Драгише Живковића посматрано је кроз његово виђење развоја српске књижевности. Сматрајући тек условно прихватљивим периодизације Стојана Новаковића, Тихомира Остојића, Јована Скерлића и Јована Деретића, Живковић „се унеколико удаљава од историјске перспективе и препоручује знатно измијењену књижевно-историјску периодизацију. Ослањајући се на структуралну и компаративну анализу, он открива нове аутохтоне особености српске књижевности XVIII и XIX вијека. Указује на непосред-

[1] „С обзиром да полази с педагошког гледишта о потреби стварања идеалне државе, он сматра да је цјелокупна улога поезије сведена на то да формира човјека као исправног грађанина идеалне државе“ (Војо Ковачевић, *Сагласја*, стр. 22).

не везе наше традиције и европске књижевности као цјелине и тај развој сагледава као динамичан процес у међусобном преплитању и допуњавању, не запостављајући изворне вриједности домаће баштине“ (стр. 56).

Текст који затвара уводно поглавље, „О посебности и историчности књижевног дјела“, критички проговара о актуелном тренутку у науци о књижевности, гдје се све више занемарује улога историје и историјских чињеница у укупном развоју и обликовању развоја књижевности, што неизоставно води у погрешна и тенденциозна тумачења,. То се, свакако, односи на укупни развој српске књижевности, често условљен турбулентним друштвено-историјским околностима и честим недостатком изворне грађе, што је дијелом и утицало на Скерлићеве погрешне ставове да је нова српска књижевност самоникла, без икаквих веза са старом српском књижевности. Такође, Ковачевић указује и на то да развој књижевности често зависи и од тренутног државно-политичког система и културно-образовних програма, који се одражавају на укупни књижевни живот и износи став да је за историју књижевности од посебног значаја „упоредно истраживање веза између књижевних дјела и аутора и утицаја академија, библиотека, издавачких кућа на књижевни живот“ (стр. 65). Да би књижевно-историјски суд био потпун, аутор је мишљења да се морају поштовати и текст и контекст, и посебност и историчност, а да занемаривање или аутономности књижевног дјела или друштвеноисторијског контекста представља данас идентичан проблем књижевне критике као с краја XIX и почетка XX вијека.

Друго поглавље, названо „Паралеле“, отвара текст посвећен Филипу Вишњићу, као израз поштовања према народном стваралаштву које представља истинску спону између старе и нове српске књижевности. Ишчитавајући четири пјесме Филипа Вишњића (*Опет Свети Саво, Свети Саво и Хасан-паша, Смрт Марка Краљевића, Бајо Пивљанин и бег Љубовић*), Ковачевић закључује да оне „мотивском подлогом и начином обраде тема, затим борбеним духом и специфичним етичким кодексом, [...] кореспондирају са пјесмама које документовано свједоче о јунацима и догађајима Првог српског устанка“.

Сљедећа паралела односи се на оде Италији Ђакома Леопардија и *Плач Сербији* Захарија Орфелина. Уочавајући бројне мотивске подударности код оба пјесника, Ковачевић указује и на различит стил и став пјесника према обрађеној теми, првенствено условљен различитим друштвено-политичким приликама и идеолошким амбијентом у коме су Леопарди и Орфелин стварали. Битно је напоменути да ова паралела остаје на нивоу утврђивања сличности и разлика, јер не постоји доказ да је Леопарди познавао Орфелинов текст. Самим тим не може се потпуно успоставити компаратистички оквир промишљања, што индиректно и аутор назначава.

Први од два текста посвећена Његошу, фокусиран је на Ненадовићева *Писма из Италије*, гдје аутор покушава да анализом садржаја и структуре путописа додатно освијетли Његошев лик, кроз његов доживљај умјетничких ремек-дјела и трагичну свијест у коликој мјери је Турска успорила цивилизацијски напредак српских земаља. Други текст се критички поставља према досадашњим тумачењима Његошевог дјела, која су се често сводила на понављање општих мјеста и испразно дивљење, што замагљује дубље разумијевање поезије. Такође, Ковачевић сматра да је величина *Горског вијенца* засјенила остала дјела, тако да су остала недовољно разјашњена и освијетљена. Као примјер једног модерног и свеобухватног тумачења Његошевог пјесништва наводе се и анализирају студије које је написао Мило Ломпар (*Његош и модерна, Његошево пјесништво*).

Дучићева слика Херцеговине је сагледана кроз општу ознаку његове поезије, тачније тежњу да се спољни утисци преточе у метафизику осјећања. Тако су његове пјесме са завичајном тематиком истовремено „паганске и светосавске, умивене парадоском посног крајолика и богате историје, изречене у предању, клетви и враџбини. Дучић је о Херцеговини писао без сјете и патетичне носталгије, поигравајући се симболичким манирима као архетипским прототиповима којима је легендаризована прошлост преточена у поетску вјечност“ (стр. 128).

Завршни текст овог поглавља посвећен је књижевности за дјецу и њеној позицији у оквирима књижевне умјетности. Одбацујући ставове који књижевност за дјецу одвајају од истинске

умјетности, Ковачевић инсистира да, и поред уочљивих разлика које углавном проистичу из дидактичне усмјерености, не постоји чврста и јасна граница између књижевности за дјецу и књижевности за „одрасле“: „Несумњиво наглашено интуитивно наслућивање разлике између стварности и њене стваралачке надградње у дјечијој свијести добрим дијелом се подудара са њиховим разлучивањем свакидашњег језика и језика књижевности. Врло инспиративан је начин на који дјеца усвајају језик литературе или слуте естетске вриједности, како ‘доживљавају’ збиљске чињенице и феномене уткане у књижевни текст“ (стр. 131). Као потврда сложености таквог трансформисања језика из једне сфере у другу, аутор користи пјесме Рајка Петрова Нога и Умберта Сабе и показује на који начин се реалност претаче у свијест дјечје уобразиље, гдје је бесмислено постављати проблем истинитости, као што је случај и са пјесничким језиком уопште.

Поглавље под називом „Записи“ доноси три текста, од којих су два посвећена прози Радослава Братића. Роман *Трг соли*, осим што носи опште карактеристике Братићевог стваралаштва (живописан језик, хумористично-иронични тон, инвентивне наративне поступке), додатно је усложњен „метафоричко-симболичким елементима, који, као беочузи у ланцу, повезују сегменте дифузне структуре. Њиховом ‘кореспонденцијом’ аутор проширује семантичка поља, успоставља нове корелације између догађаја, појава и ликова“ (стр. 143). Иако су сва Братићева дјела засебне умјетничке цјелине, Ковачевић својом анализом износи мишљење да се њихов пуни и прави смисао може обухватити тек ако се сагледају у јединству и међусобном укрштању. Радослав Братић је писац који израста из традиције српске прозе, али се дефинитивно укључује и у модерне књижевне токове. Његова књига *Шехерзадин љубавник* показује и интерес за преиспитивање књижевнотеоријских схватања и поетичких начела.

Трећи текст, „Пут у Италију и Рим“, исказима Гетеа, Растка Петровића, Јована Дучића и Његоша, Италију промовише као својеврсну „престоницу свијета“, гдје „упоредо трају слава и пропадање, сјај и биједа, узвишено и приземно, бришу границе материјалног и духовног“ (стр. 163). Посебно су занимљиви дијелови о условљености настанка великих умјетничких дјела

односима умјетника и утицајних личности, који „кореспондирају, без обзира да ли је њихова повезаност производ личног или, пак, дубоко промишљеног културног, вјерског или неког другог друштвеног програма“ (стр. 172).

Посљедње поглавље књиге посвећено је сјећањима на два великана српске књижевно-критичке мисли: Јовану Деретићу и Бранку Милановићу. Са изузетним поштовањем, Ковачевић говори о огромном доприносу који су Деретић и Милановић дали проучавању српске књижевности, указујући на њихове главне књижевне студије, али не пропушта да нагласи и њихову људску димензију, као и преданост служењу укупном развоју српске културе и њених институција.

Војо Ковачевић у *Сагласјима* исказује ширину својих интересовања, која се креће од античке књижевности и сеже до модерног прозног и поетског стваралаштва. При томе, у методолошком смислу, зналачки користи модерна књижевно-теоријска научна сазнања, крећући се добро познатим и провјереним путевима. Ковачевић преиспитује и најчешће потврђује досадашња сазнања, али неријетко инсистира на потреби новог читања. Ниједног тренутка Ковачевић не ниподаштава научна сазнања која је српска књижевна критика изграђивала од средине XIX вијека, али својим текстовима исказује потребу искорачивања из бесмисленог понављања већ преживљених и овјешталих ставова. Савремена српска књижевност тражи један нови критички дух, способан да је дефинише као пуноправни, саставни дио, актуелног тренутка у оквиру свјетске књижевности.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ ГОДИШЊАКА

Моле се аутори да се придржавају сљедећих упутстава при писању текстова за часопис *Годишњак*.

Обим и формат текста:

- од 10 до 16 страна А4 формата у *Word*-у;
- фонт Times New Roman, величине12 pt и прореда 1.5;
- сажетак, кључне ријечи и подножне напомене словима величине 10 pt.

Рад садржи сљедеће елементе:

- име и презиме аутора, назив институције у којој је запослен, e-mail адресу аутора (у горњем лијевом углу);
- болдовани наслов рада;
- апстракт на језику на којем је рад (100 до 250 ријечи);
- кључне ријечи (до 10 ријечи);
- текст рада;
- попис цитиране литературе;
- резиме (уколико је рад на страном језику резиме се пише на српском језику).

Начин цитирања:

- један од устаљених начина цитирања по ауторовом избору (*MLA*, *APA*, *Harvard Manual Style* и сл.).

Напомена: Уколико рукопис не садржи неке од наведених елемената уредништво задржава право да их уврсти у рад.

Рукопис је потребно послати у штампаној или електронској варијанти. Штампана верзија рукописа доставља се на адресу Друштва (Бана Лазаревића 1, 78000 Бањалука, са назнаком: за Друштво чланова Матице Српске у Републици Српској), а електронска верзија на e-mail: drustvoclanovamatice.rs@gmail.com

ИЗДАВАЧ:
МАТИЦА СРПСКА – ДРУШТВО ЧЛАНОВА
МАТИЦЕ СРПСКЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

За издавача:
Проф. др Младен Шукало

Лектура и коректура:
Мр Драган Драгомировић

Превод садржаја и импресума:
Мр Бранко Црногорац

Превод резимеа на француски језик:
Жељка Ступар

Ликовно рјешење корица:
Зоран Егић

Штампа:
Comesgrafika

За штампарију:
Звонко Савић, дипл. правник

Тираж:
300

PUBLISHER:
MATICA SRPSKA – MEMBERS OF
THE SOCIETY IN REPUBLIC OF SRPSKA

For publisher:
Mladen Šukalo

Editing and proofreading:
Dragan Dragomirović

Translation of table of contents and imprint:
Branko Crnogorac

Translation of summaries in French:
Željka Stupar

Cover design:
Zoran Egić

Print:
Comesgrafika

For print:
Zvonko Savić

Circulation:
300